

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Благоје В. Вујисић

КАТЕГОРИЈА ЛИЦА
У ЈЕДНОЧЛАНИМ РЕЧЕНИЦАМА
У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

докторска дисертација

Београд, 2016.

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Благоје В. Вујисић

КАТЕГОРИЈА ЛИЦА
У ЈЕДНОЧЛАНИМ РЕЧЕНИЦАМА
У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

докторска дисертација

Београд, 2016.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Blagoje V. Vujisić

THE CATEGORY OF PERSONS
IN SIMPLE SENTENCES
IN RUSSIAN AND SERBIAN LANGUAGE

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2016

Ментор:

Др Радмило Маројевић,
редовни професор Филолошког факултета у Београду

Чланови комисије:

Др Драгана Мршевић-Радовић,
редовни професор Филолошког факултета у Београду

Др Ана Пејановић,
ванредни професор Филозофског факултета у Никшићу

Датум одбране: 07.07.2016. године

Категорија лица у једночланим реченицама у руском и српском језику

Резиме

Предмет ове дисертације је категорија лица у једночланим реченицама у руском језику у поређењу са српским језиком. Овај тип реченица за истраживање категорије лица је одабран управо због тога што је само дјелимично проучен и до сада нема јединственог и коначног мишљења о њему без обзира на актуелност проучавања његове семантичке структуре у посљедњих неколико деценија. Категорија лица детаљно је обрађена и описана у свим словенским језицима, али смо нашли ипак мало радова који се баве њеним описивањем у више словенских језика или у свим словенским језицима. Због тога смо сматрали да резултати наших упоређења сличности и посебно разлика могу бити корисни наредним истраживачима ове теме као и у наставне сврхе. Категорија лица спада у категорије које формирају предикативну осу реченице и имају посебан значај за истраживање.

Основни задаци могу се формулисати на сљедећи начин: 1) проучавање и опис категорије лица у једночланим реченицама на материјалу руског и српског језика; 2) анализа еволуције погледа на једночлане глаголске реченице у руском и српском језику; 3) начини изражавања конкретног лица (првог, другог и трећег), као и начини изражавања одређеноличности, неодређеноличности, уопштеноличности и безличности; 4) међусобно упоређивање и истицање карактеристика једночланих глаголских реченица, посебно по основу разлика у другом језику.

Остале, секундарне здатке, који проистичу из примарних или су у директној вези са њима, навели смо у уводном дијелу рада.

Рад је урађен на материјалу руских књижевних текстова и њихових превода на српски језик, као и српских књижевних текстова и њихових руских превода. У недостатку одговарајућих или пак не баш погодних примјера коришћени су у малој мјери примјери из електронског корпуса или говорног језика.

У раду су примијењене, у складу са одговарајућим посебним аспектима анализе, различити методи истраживања, а основни метод је свакако метод конфронтативне анализе.

Опште резултате до којих се дошло у току истраживања представили смо у закључном дијелу рада, а појединачни закључци налазе се у одговарајућим дјеловима рада, односно на крају сваког поглавља. Навешћемо неке од њих: анализа

фактичког материјала омогућава да се категорија лица квалификује као функционално-семантичка категорија која врши важну улогу у формирању предикативности и комуникативног потенцијала глаголских једночланих реченица; навели смо специфичности структуре категорије лица између једног и другог језика; уочили смо сличности и разлике које су битне за опис категорије лица у оба језика; приказали смо основне компоненте структуре једночланих реченица, описали начине изражавања семантичког субјекта у структури једночланих реченица и размотрили компоненте семантике једночланих реченица; представили смо начине изражавања конкретног лица (првог, другог и трећег), као и начине изражавања одређеноличности, неодређеноличности, уопштеноличности и безличности.

Наше истраживање је допринијело расвјетљавању многих питања на плану конфронтативног проучавања руског и српског језика из области категорије лица и глаголских једночланих реченица и дало повода за наставак неких других истраживања везаних за ову тематику.

Кључне ријечи: категорија лица, једночлане реченице, одређеноличне реченице, неодређеноличне реченице, уопштеноличне реченице, безличне реченице, изражавање првог, другог и трећег лица.

The category of person in the simple sentences in Russian and Serbian language

Summary

The subject of this dissertation is the category of a person in the simple sentences in Russian language compared to the Serbian language. This type of sentences for researching the category of a person has been chosen because it has only been partially studied and so far there has not been a unique and final opinion about it no matter of the actuality of studying its semantic structure in the last few decades. The category of a person has been examined and described in detail in all Slavic languages, but we have still found a few papers dealing with its description in several Slavic languages or in all Slavic languages. According to this we have deemed that the results of our comparison of similarities and especially of differences might be useful for succeeding researchers of this topic as well as for teaching purposes. The category of a person belongs to categories which form the predicative axis of a sentence and are of special importance for research.

The basic tasks can be formulated in the following manner: 1) studying and description of the category of a person in the simple sentences on the material of Russian and Serbian language; 2) analysis of evolution of view on simple verbal sentences in Russian and Serbian language; 3) ways of expressing the concrete person (first, second or third) as well as ways of expressing determined personal sentences, indefinite personal sentences, general personal sentences and impersonal sentences; 4) mutual comparing and highlighting characteristics of the simple sentences, especially in regard to differences in the other language.

Other, secondary tasks, which stem from the primary ones or which are in direct correlation with them, are stated in the introductory part of the paper.

The work was done on the material of Russian literary texts and their translations into Serbian language, and also Serbian literary texts and their translations into Russian language. In the absence of suitable or not so suitable examples, examples from the electronic corpus or oral language were used instead.

Different methods of research were applied in the paper, according to the corresponding special aspects of analysis, and the basic method is the method of confrontational analysis.

The general results that were achieved over the course of the research are presented in the final part of the work and the individual conclusions are in the correspond-

ing parts of the paper at the end of every chapter. We will state some of them: analysis of factual material enables that the category of a person is qualified as functional-semantic category which has its role in forming of predicativity and communicative potential of simple verbal sentences; we stated peculiarities of structure of the category of a person of both languages; we determined similarities and differences that are important for description of the category of a person in both languages; we presented the basic components of the structure of simple sentences; we described the ways of expressing the semantic subject in the structure of simple sentences and considered the components of semantics of simple sentences; we presented the ways of expressing the concrete person (first, second and third) as well as ways for expressing determined personal, indefinite personal, general personal and impersonal sentences.

Our research has contributed to shedding the light on many issues of the confrontational study of Russian and Serbian language in the area of the category of a person and simple verbal sentences and served as a motive for some succeeding research on this topic in the future.

Key words: category of a person, simple sentences, determined personal sentences, indefinite personal sentences, general personal sentences, impersonal sentences, expressing of the first, the second and the third person.

Категория лица в односоставных предложениях в русском и в сербском языках

Резюме

Предметом этой диссертации является категория лица в односоставных предложениях в русском и в сербском языках. Этот тип предложений для исследования категории лица выбран именно потому, что он лишь частично изучен и до сих пор нет единственного и окончательного мнения о нем, независимо от актуальности изучения его семантической структуры в последние десятилетия. Категория лица детально обсуждена и описана во всех славянских языках, но мы нашли немного работ, касающихся ее описания в некоторых славянских языках или во всех славянских языках. Поэтому мы считали, что результаты нашего сравнения сходства и особенно различия могут быть полезны следующим исследователям этой темы, а также и для учебных целей. Категория лица принадлежит категориям, образующим предикативную ось предложения и имеющим особое значение для исследования.

Основные задачи могут быть сформулированы следующим образом: 1) изучение и описание категории лица в односоставных предложениях на материале русского и сербского языков; 2) анализ эволюции взглядов на глагольные односоставные предложения в русском и в сербском языках; 3) способы выражения конкретного лица (первого, второго и третьего), а также и способы выражения определенности, неопределенности, обобщенности и безличности; 4) взаимное сравнение и выделение их характеристик, особенно на основании различий во втором языке.

Остальные, вторичные задачи, возникающие из первичных или в непосредственной связи с ними, мы перечислили в вводной части этой работы.

Работа выполнена на материале русских литературных текстов и их переводов на сербский язык и сербских литературных текстов и их переводов на русский язык. При отсутствии соответствующих или не очень подходящих примеров были использованы в небольших масштабах примеры электронного корпуса или разговорного языка.

В данной работе были применены, в соответствии с особенными аспектами анализа, различные методы исследования, а основным методом, безусловно, является сопоставительный метод анализа.

В целом результаты, которые были получены в ходе исследования, представлены в заключительной части работы, а отдельные выводы находятся в соответствующих частях работы или в конце каждой главы. Вот некоторые из них: анализ фактического материала позволяет отнести категорию лица к функционально-семантической категории, которая выполняет важную роль в формировании предикативности и коммуникативного потенциала глагольных односоставных предложений; мы привели специфичные структуры категории лица между двумя языками; мы отметили сходства и различия, которые являются важными для описания категории лица в обоих языках; мы представили основные компоненты структуры односоставных предложений; мы описали способы выражения семантического подлежащего в структуре односоставных предложений и обсудили компоненты семантики односоставных предложений; мы представили способы выражения конкретного лица (первого, второго и третьего), а также и способы выражения определенности, неопределенности, обобщенности и безличности;

Наше исследование способствовало выяснению многих вопросов с точки зрения сопоставительного изучения русского и сербского языков в области категории лица и глагольных односоставных предложений и дало повод для продолжения некоторых других исследований, связанных с этой тематикой.

Ключевые слова: категория лица, односоставные предложения, определенноличные предложения, неопределенноличные предложения, обобщенноличные предложения, безличные предложения, выражение первого, второго и третьего лица.

САДРЖАЈ

0. УВОД.....	1
1. Историјат истраживања категорије лица и персоналности у руском и српском језику	11
2. Категоријална значења и употреба личних облика.....	31
3. Категорија лица у савременом руском и српском језику (аспекти истраживања)	38
4. О специфичностима категорије синтаксичког лица на материјалу једночланих глаголско-личних реченица	52
5. Функционисање граматичке категорије лица у умјетничкој литератури	60
6. Мјесто једночланих реченица у класификацији прости реченице	64
7. Одређеноличне реченице	101
8. Неодређеноличне реченице.....	124
9. Уопштеноличне реченице.....	151
10. Безличне реченице	203
11. О синтаксичком статусу главног члана једночланих реченица	271
12. Једночлане реченице на принципима конфронтативне анализе.....	277
13. Структурни аспекти категорије лица у једночланим реченицама	285
14. Изражавање 1. лица	297
15. Изражавање 2. лица	312
16. Изражавање 3. лица	324
17. ЗАКЉУЧАК	340

18.0. БИБЛИОГРАФИЈА.....	368
18.1. ИЗВОРИ	368
18.2. РЈЕЧНИЦИ	371
18.3. ЛИТЕРАТУРА.....	372
19.4. ИЗВОРИ ЈЕЗИЧКОГ МАТЕРИЈАЛА.....	391
19.5. СКРАЋЕНИЦЕ	392
БИОГРАФИЈА	394

0. УВОД

Конфронтативна анализа у лингвистичком истраживању је један од начина проучавања језика. Циљ ове методе састоји се у проучавању два језика на основу сличности и разлика њихове структуре. Да би се језици могли у потпуности описати, потребно је претходно упоредити њихове системе. Овај рад је скроман допринос за овакво проучавање руског и српског језика и за рад на пројекту конфронтативног описа руске и српске синтаксе у посљедње вријеме и посвећен је питању категорије лица једночланих реченица ова два језика. Овај тип реченица за истраживање категорије лица је одабран управо због тога што је само дјелимично проучен и до сада нема јединственог и коначног мишљења о њему без обзира на актуелност проучавања његове семантичке структуре за посљедњих неколико деценија. Иначе двадесети вијек је карактеристичан по активном проучавању глагола са свих аспеката његове сложености. А већ од средине прошлог вијека упоредна изучавања сродних језика се појачавају са тежњом успостављања оптималних модела описа конкретних језичких појава. Тако је и категорија лица детаљно обрађена и описана у свим словенским језицима, али смо нашли ипак мало радова који се баве њеним описивањем у више словенских језика или у свим словенским језицима. Због тога смо сматрали да резултати наших упоређења сличности и посебно разлика могу бити корисна наредним истраживачима ове теме као и у наставне сврхе.

Посебну пажњу лингвиста привлачи граматичка категорија лица пошто лични дејкисис заузима важно мјесто у структури умјетничког текста. А пошто је категорија лица главна комуникативна категорија, то је у савременој лингвистици и даље присутно интересовање за проучавање ове категорије. У великом броју радова успјешно су истражене категорије лица, вида, времена, начина и стања руског глагола. Посебно се у руској лингвистици истичу радови А.А. Шахматова, А.М. Пјешковског, В.В. Виноградова, С.Д. Кацнелсона, В.М. Никитевича, Р.О. Јкобсона, Е.С. Истрине, П.С. Кузњецова, А.Н. Гвоздјева, Е.М. Галкине-Федорук, И.Г. Милославског, И.Н. Димарске-Бабаљан, Е.Н. Прокоповича, А.В. Бондарка, Л.Л. Булањина, Н.С. Авилове, Н.Ј. Шведове, Д.Н. Шмељева, Т.В. Булигине, Н.С. Поспелова, Е.В. Падучеве, В.А. Белошапкове, Ј.С. Маслова и других. Од половине двадесетог вијека посебно мјесто у истраживањима из области глаголске семантике припада Р.С. Акопјану, Ј.Д. Апријану, Г.А. Золотовој, Н.Ј. Шведовој, Ј.В. Фоменку, В.Н. Јарцевој, Р.М. Гајсиној, Л.М. Васиљевићу, А.А. Уфимцевој, Т.А. Киљдибековој, Е.В. Кузњецовој, Л.Г. Бабенку, А.А. Зализњаку, М.Н. Заметалиној. Категорија лица је редовно истраживана, почев од Н.И. Греча, К.С. Аксакова, Н.П. Њекрасова,

Д.Н. Овсјанико-Куликовског, А.А. Потебње до современных лингвиста – В.В. Виноградова, Н.М. Шанског, Р.Н. Попова, А.К. Фјодорова, Л.Ј. Маловицког, П.А. Леканта, В.С. Храковског, Л.Д. Чеснокове, Е.И. Диброве, В.А. Аврорина, А.П. Володина, А.М. Чепасове, В.А. Лебединске и многих других.

Категорија лица спада у категорије које формирају предикативну осу реченице и имају посебан значај за истраживање. За лингвисте она је универзална категорија «присутна у свим језицима и својствена истовремено и језику и мишљењу» (Шалютин 1980: 7) и једна од основних језичких категорија. Познати њемачки лингвиста Паул Форхајмер, истражујући више од петсто граматика и рјечника различитих језика свијета, писао је да није могао наћи ни један језик или дијалекат који није имао категорију лица, а да за лицем слиједи категорија броја, мада постоје језици у којима број није развијен до степена категорије (Forshheimer 1953: 1).

Разматрајући категорију лица ваља разликовати граматички аспект те категорије са морфолошким обиљежјима првога, другог и трећег лица једине и множине, од њеног семантичког аспекта, са значењски утврдивим ознакама личности и безличности. У разликовању граматичког од семантичког аспекта категорије лица ваља разликовати и двије врсте садржаја које се означавају морфолошки утврдивим ознакама те категорије.

Садржај ових обиљежја састоји се у сљедећем: садржај обиљежја првога лица је особа првога лица, ‘онај који говори’, говорник, садржај обиљежја другог лица је особа другог лица, ‘онај коме се говори’, саговорник, садржај обиљежја трећег лица је особа трећег лица, ‘онај о коме се говори’, несаговорник. На основу овога види се да је садржај обиљежје граматичке категорије лица изразито граматички садржај. Тај је садржај саставни дио парадигме граматичке категорије лица.

Што се тиче садржаја предикатнога глагола, може се рећи да је за сваки поједини глагол тај садржај изразито лексички, као и да није саставни дио парадигме граматичке категорије лица. Своју синтаксичку релевантност он добија у реченици, односно у граматичком контексту у којем се глагол употребљава као предикат. У таквом контексту тај садржај посједује лично или безлично значење.

Као лични садржај предикатнога глагола тај садржај означава се онда кад му се у реченици актуализује садржај обиљежје категорије лица: *шетам, шеташи, шета, шетамо, шетате, шетају*. Садржај ознака категорије лица актуализира се онда кад се било којој од ознака те категорије особа одређенога лица придружује као вршилац радње. Ознаци првога лица „онај који говори“, говорник, нпр. *Читам књигу*, ознаци другог лица „онај коме се говори“, саговорник, нпр. *Брзо реагујете*, и ознаци трећег лица „онај о коме се говори“, нпр. *Студент полаже испит*.

С актуализацијом ознака категорије лица предикатном глаголу слиједи актуализација и ознаке категорије броја, па глагол бива и у једнини, нпр. *Данас полажем испит*, и у множини, нпр. *Данас журимо на испит*. С актуализацијом ознака категорије броја предикатног глагола актуализирају се и ознаке категорије броја именске ријечи у номинативу којој глагол у реченици прибавља мјесто као субјекту. Због тога и та ријеч бива и у једнини, нпр. *Ја данас идем на утакмицу*, *Ти ћеш ме данас срести*, *Голуб гуче цијело јутро*, и у множини, нпр. *Ми данас идемо на утакмицу*, *Ви ћете ме данас срести*, *Голубови гучу цијело јутро*.

С актуализацијом ознака категорије броја именске ријечи с гледишта наведене категорије актуализира се и садржај који се том ријечју означава. Тај садржај добија обиљежје бројивости: садржај именске ријечи *голуб* једнином те ријечи у реченици *Голуб гуче цијело јутро* означава се као појединачан цјеловит предмет који се може бројити, односно у овој реченици има обиљежје једнине, а садржај именске ријечи *голубови* множином те ријечи у реченици *Голубови гучу цијело јутро* означава као много таквих предмета који се могу избројити. У актуализацији ознака категорије броја морфолошку дихотомију једнина - множина прати и семантичка дихотомија једно - много.

Безличан садржај предикатног глагола означава се онда кад му се садржај ознака категорије лица у реченици неутралише. Према традиционалном схватању посебно се наглашава да се неутрализација врши само у трећем лицу једнине. Само у том лицу употреба предикатног глагола сматра се безличном и за глаголе који су самим својим садржајем безлични, као у реченицама типа *Грми*, *Сијева*, *Смрква се*, као и за глаголе који се обезличују додавањем ненаглашеног облика повратне замјенице *се* у акузативу, у реченицама типа *Пило се вино*, *играло се* и *пјевало* и сл.

Овдје међутим ваља изричито нагласити да се неутрализација ознака категорије лица предикатног глагола не може ограничити само на употребу тога глагола у трећем лицу једнине. За означавање садржаја предикатног глагола као обезличеног није пресудна ознака категорије лица у којој се глагол налази, већ је пресудан и граматички контекст у којему се глагол употребљава.

Као обезличен садржај се може означити чак и у реченицама са субјектом, као нпр. у реченици *Ко пјева зло не мисли* (са значењем „кад се пјева не мисли се зло“). Да је садржај предикатног глагола у овој реченици означен као безличан, види се и по томе што се без промјене значења може свести на облик трећег лица једнине: *пјева се*, *не мисли се*.

Према А.М. Пјешковском „Лице је нужна категорија језичке мисли која јој припада по својој суштини, па без говорног лица не може бити ни говорне ситу-

ације, говорно лице обавезно подразумејева слушаоца, а оба ова лица обавезно подразумејевају спољашњи свијет који их обухвата и који за њих представља треће лице. Три лица су три основне тачке језичке свијести“ [Пешковский, 1956: 306].

Припадајући универзалним категоријама које се у разним облицима испољавају у језицима разних система, категорија лица, као и друге семантичке категорије, изражава не само индивидуалне особине, могућности човјека, учешће/неучешће у комуникацији, већ и онај социјални систем у који је он укључен, односно социјалне функције које он испуњава, а такође и националну етнокултурну специфичност општења сваког језичког колектива. Због тога истраживање дате категорије на материјалу не једног, већ два или неколико генетски сродних језика, које је ушло у савремену науку као перспективан комплексни интегрални прилаз за изучавање језичких система, даје могућност описа једнотипске ситуације средствима разних језика, омогућава да се открију оне законитости и особености у систему упоређиваних језика који остају скривени при њиховом унутрашњем проучавању, а и доприноси испољавању како универзалних типолошких експликатора категорије лица, тако и идеоетничких (национално-специфичних) особина које карактеришу конкретну језичку слику свијета.

Неоспоран значај улоге категорије лица као „темеља предикативности“ (В. В. Виноградов) у формирању комуникативног потенцијала реченице (исказа) условио је непрестано интересовање према њој како у традиционалној (К.С. Аксаков, Ф.И. Буслајев, А.М. Пјешковски, В.В. Виноградов, Р.О. Јакобсон), тако и у савременој лингвистици. Међутим, досадашња истраживања категорије лица нијесу довољна и обавезују нас да наставимо истраживања на овом плану.

Крајем прошлог вијека у фази наглог напретка семантичког правца у синтакси највише недоумица стварало је питање једночланих реченица као самосталне синтаксичке категорије, због чега се у часопису „Русский язык в школе“ водила жучна синтаксичка расправа у вези са овим проблемом. Једни су оправдавали постојање једночланих реченица [Юрченко В.С. Односоставные предложения], док су други, посебно представници синтаксичке школе проф. Г.А. Золотове, негирали њихово постојање [Дручинина Г.П., Онипенко Н.К. К вопросу об односоставном предложении], сматрајући да је карактеристика сваке реченице приписивање предикатске карактеристике њеном носиоцу. У заштиту граматичке једночланости одређеноличних, неодређеноличних, уопштеноличних и безличних реченица и синтаксичке опозиције двочлана реченица/једночлана реченица иступио је Долин Ј.Т. [Долин Ю.Т. Есть ли в русском языке односоставные предложения?].

Колико је ово питање компликовано види се на основу мишљења чувеног

лингвистике В.Г. Адмонија још 1955. године, када је проблем једночланих реченица у руском језику оквалификовао као једно од „проклетих“ питања лингвистике. А као што је познато, питање двочланости/једночланости реченице први је јасно формулисао и увео ове термине академик А.А. Шахматов у својој књизи «Синтаксис русског језика». Академик В.В. Виноградов у теоретском Уводу за II том Академске граматике руског језика (1954) са великим убјеђењем је тврдио да је разграничавање два основна типа реченица - једночланих и двочланих - трајно ушло у синтаксу руског језика [АГрј, 1954: 73-74].

Међутим, почев од 70-тих година прошлог вијека поједини руски синтаксичари покушали су да се одрекну појма „једночлане реченице“ и да све просте реченице у руском језику подведу под категорију двочланости. У томе је предњачила Г.А. Золотова изводећи теоретски закључак о „принципијелној двочланости руске реченице“ на основу тога што се „наш говорно-мисаони акт који се трансформише у реченици садржи у предикативном (на плану модалности, времена и лица) односу обиљежја према предмету, његовом носиоцу“ [ВЯ,1986, №1]. Због тога је актуелизовала питање преуређења школске наставе синтаксе без једночланих реченица [РЯШ, 1988, №5: 40].

Савремена лингвистичка наука даје предност комплексном, вишеаспектном прилазу за истраживање језичких јединица. Са ових позиција проучавају се управо једночлане реченице, и то са аспекта структуре, семантике, системских односа и језичког функционисања. Обраћање пажње на семантику приликом описа форме и, обрнуто, испољавање и узимање у обзир семантичких могућности компонената при опису граматичке структуре доприноси дубљој и објективнијој интерпретацији како граматичке, тако и семантичке стране реченице.

Уопште узев, проучавање типова просте реченице је једна од најважнијих активности лингвиста у области синтаксе оба језика, а када се узму у обзир појединачни структурни типови са аспекта ширине проблематике, неке од једночланих реченица су на једном од првих мјеста. Ово прије свега из разлога што оне не чине јединство по структури и функционалној намјени појединачних чланова. Уз то треба поменути присуство заједничких језичких црта због којих је још прије једног вијека А.Х. Востоков морао да обједини низ разноликости реченица под заједничким називом „безличне реченице“.

Већина истраживача, посебно оних из ранијег периода истраживања ове категорије, имала је формалан приступ овој теми, са којим се ми, у принципу, не слажемо, јер је суштина ових реченица прије свега семантичке природе. Формалне особине су само допунски критеријум који не омогућава свестрану анализу, мада

код конфронтативне анализе ствара формалну основу за упоређивање ових типова реченица са њиховим еквивалентима у другом језику уз истовремено јединство семантике упоређиваних реченица.

Ова два језика, као и сви словенски језици, су генетски и структурно блиски, те имају исте категоријалне ситуације, а категоријалне семантичке разлике међу њима су мале. Разлике међу њима постоје по свом функционалном обиму, па је проучавање функција граматичких категорија важно за граматички опис уопште, као и за стварање функционалне граматике која је потребна за контрастивна типолошка истраживања словенских језика [Широкова, 1983: 41]. Али, у принципу, у сродним језицима присутна је велика сличност када су у питању језичке појаве и начин њиховог распореда у оквиру функционално-семантичког поља, а њихово поређење у оквиру тог одређеног поља пружа нам могућност да осим сличности и разлика добијемо информације о националним и културним специфичностима датог језика, о социјално-психолошким моментима који утичу на избор неког облика и томе слично.

Објекат истраживања овог рада је категорија лица на материјалу руског и српског књижевног текста.

Непосредни предмет анализе је истраживање особености функционисања дате категорије у руском и српском језику на нивоу једночланих реченица са сигнификативним особинама модела једночланих реченица.

Актуелност теме дисертационог истраживања одређује се продуктивношћу једночланих реченица, а такође неопходношћу комплексног истраживања граматичке и семантичке структуре једночланих реченица на нивоу категорије лица.

Научна новина истраживања састоји се, прије свега, у комплексном опису једночланих реченица који манифестује механизам слике стварности у свијести уз посредовање језика; друго, у очигледној представи јединства форме и садржаја у облику модела једночланих реченица; треће, у узимању у обзир позиције говорног лица у формирању семантике реченице будући да баш оно остварује узајамне везе у тријади „језик-мишљење-стварност“.

Циљ дисертације састоји се у одговарајућем проучавању и у опису категорије лица у једночланим реченицама на материјалу руског и српског језика.

Реализација овог циља предпоставља рјешавање сљедећих задатака:

- анализа еволуције погледа на категорију лица у анализираним језицима;
- утврђивање статуса категорије лица у структури персоналости;

- анализа специфичности структуре категорије лица у анализираним језицима;
- анализа централних и периферних средстава изражавања категорије лица у оквиру категорије персоналности;
- средства и начин за изражавање конкретног лица, њихово међусобно упо-ређивање и истицање њихових карактеристика, посебно по основу разлика у другом језику;
- утврђивање типолошких обиљежја на плану изражавања категорије лица и њихових унутарјезичких особина;
- издвајање функционално-семантичких еквивалената са указивањем њихо-вог мјеста на плану осталих синонимијских средстава изражавања блиских или истих значења;
- анализа особина узајамног дејства категорије лица са другим категоријама;
- разматрање текстовне функције категорије лица као средства изражавања ауторске модалности.

С обзиром да се анализа категорије лица врши на материјалу једночланих реченица, сматрамо да треба:

- анализирати основне компоненте структуре једночланих реченица;
- описати начине изражавања семантичког субјекта у структури једночла-них реченица;
- размотрити компоненте семантике једночланих реченица

Као теоретска основа истраживања служи концепција семантичке синтаксе која се гради на доминантној улози предиката, његовој интенцији и валентности. У раду се сједињују аспекти формалне и семантичке анализе, признаје се приори-тет садржаја - јединство семантике је узајамно повезано са јединством формалних показатеља. Истицање предности семантике на штету форме доводи до једностраности описа и зато се истраживање води чешиће са спољашње, формалне стране; узима се у обзир формирање предиката - да ли је он способан да сам по себи, без актаната, овладава пуном комуникативном аутономношћу или има потребу за јед-ним, два или више актаната, - и морфолошким описом актаната. У предњем плану слиједи опис језичког материјала, покушај да се анализирају системске сличности и разлике између денотативног модуса и његове језичке представе.

Основне методе истраживања су:

- метода диференцијације, засноване на узајамном односу „језик - мишљење - стварност“;
- метода нелинеарне функционалне анализе;
- синхроно-описна метода која претпоставља анализу свих карактеристичних позиционих промјена и значења врста ријечи.

У вези са једночланим реченицама основна метода истраживања је структурно-семантичка, а претпоставља проучавање реченице у нераскидивој вези њене семантичке и формалне организације. Осим овога, у току рада коришћени су подаци једнојезичких и двојезичких рјечника и енциклопедијских издања.

Као теоретска база истраживања послужиле су поставке које су разрађене у следећим гранама лингвистике: у теорији појмовних категорија које су разрадили О. Јесперсен, И.И. Мешчањин, А.А. Потебња; у теорији узајамног дејства нивоа језика који су изложени у радовима Е. Бенвениста и Р. Јакобсона.

Теоретски значај рада састоји се у анализи природе категорије лица, а на нивоу једночланих реченица у разоткривању особина структурно-семантичке организације једночланих реченица.

Практични значај рада састоји се у томе да се резултати спроведеног истраживања могу примијенити у настави савременог руског и српског језика, за специјалне курсеве, за реализовање практичних вјежби из области морфолошких категорија глагола, као и синтаксе прости реченице. Материјали дисертационог истраживања могу бити коришћени приликом састављања научно-методских приручника, приручника из опште и упоредне лингвистике, а такође и за израду дипломских радова.

Материјал истраживања је узет методом потпуног узорка углавном из дјела класичне и савремене руске, српске и црногорске књижевности (Л. Толстој, Ф. Достојевски, М. Булгаков, И. Андрић, М. Селимовић, М. Лалић и М. Ћупић) и њихових превода на други језик и чине га средства изражавања категорије лица на разним нивоима, а у недостатку погодног материјала користили смо секундарне изворе (електронски корпус, рјечнике и др.) или пак примјере из стваралаштва других писаца и пјесника и свакодневног говорног језика. Пошто оригиналну картотеку чини скоро 29000 статистичких глаголских јединица¹ простог и сложеног глаголског предиката, у овом раду смо се дјелимично бавили статистичком анализом, односно у мјери која је интересантна за овај вид истраживања.

¹ Под појмом статистичка јединица подразумевамо пар реченица у чији састав улази полазна руска структура и њен српски еквивалент и обрнуто.

Научна новина рада састоји се у томе да је у њему први пут предузето комплексно истраживање категорије лица у једночланим реченицама у систему руског и српског језика.

Структура рада је уређена на следећи начин: увод, 16 наслова, закључак, библиографија (списак извора језичког материјала, списак рјечника, литература, скраћенице).

Структура рада је осмишљена тако да су по поглављима обрађени начини изражавања првог, другог и трећег лица у оквиру одређеноличности, неодређеноличности, уопштеноличности и безличности, односно у одређеноличним, неодређеноличним, уопштеноличним и безличним реченицама. А да би били у потпуности информисани о досадашњим резултатима истраживања на ову тему, приказали смо укратко битне резултате досадашњих истраживања.

У уводу су назначени објекат и предмет истраживања; образложена је актуелност и научна новина дисертације; одређени су циљ и задаци; указује се на основну хипотезу рада; дате су методе и начин истраживања; истакнут је теоретски и практични значај рада; дат је опис структуре рада, формулисани су основни ставови за одбрану рада.

У првом наслову (Историјат истраживања категорије лица и персоналости у руском и српском језику), који је посвећен концептуалним основама истраживања, освјетљавају се домети руске и српске лингвистике у истраживању категорије лица, а такође и савремени лингвистички третмани при њеној интерпретацији који се развијају на нивоу когнитивно-дискурсивне парадигме.

У другом наслову (Категоријална значења и употреба личних облика) категорија лица је оквалификована као универзална категорија, дат је преглед најраспрострањенијих гледишта на ову категорију, односно њено третирање од стране истакнутих лингвиста и њихов допринос њеном изучавању.

У трећем наслову (Категорија лица у савременом руском и српском језику (аспекти истраживања) изложено је третирање лица као граматичке категорије која обухвата разноврсна средства њеног формалног изражавања

У четвртом наслову (О специфичности категорије синтаксичког лица на материјалу једночланих глаголско-личних реченица) анализира се лице као граматичка категорија која посједује одређено значење и у којој се изражава позиција вршиоца радње у језичкој комуникацији која је представљена говорним лицем и слушаоцем, лицима која су супростављена и која не учествују непосредно у датом језичком чину.

У петом наслову (Функционисање граматичке категорије лица у умјетничкој литератури) у краћим цртама приказано је истраживање семантике и умјетничких функција облика првог, другог и трећег лица.

У оквиру шестог наслова (Мјесто једночланих реченица у класификацији просте реченице) разматрају се спорна питања у синтакси просте реченице која се тичу класификације просте реченице, посебно класификације једночланих реченица, пошто су се питање ових реченица, њихов граматички статус, граматичка природа главног члана, рјешавало у лингвистици на разне начине.

Седми, осми, девети и десети наслови (Одређеноличне реченице, Неодређеноличне реченице, Уопштеноличне реченице, Безличне реченице) обухватају разраду глаголских једночланих реченица са аспекта категорије лица. У њима су изнесена најпознатија савремена синтаксичка истраживања по питању њиховог издвајања у својству самосталне синтаксичке категорије.

Под једанаестим насловом (О синтаксичком статусу главног члана једночланих реченица) приказана су карактеристична мишљења синтаксичара и аутора факултетских уџбеника о главном члану једночлане реченице као посебне синтаксичке појаве, који може бити изједначен формално или са субјектом или са предикатом.

У дванаестом наслову (Једночлане реченице на принципима конфронтативне анализе) разматра се питање двојезичне конфронтације једночланих реченица у руском и српском језику путем двостраног аспекта конфронтативне анализе, имајући у виду да је данас тешко замислити успјешан развој одређених језичких области без коришћења резултата конфронтативне лингвистике.

Структурни аспекти категорије лица у једночланим реченицама обрађени су под овим насловом у тринаестом наслову.

Начини и могућности изражавања по лицима обрађени су у поглављима 14, 15 и 16 под насловима: Изражавање првог лица, Изражавање другог лица, Изражавање трећег лица

У закључку су изнесени општи резултати до којих се дошло у току истраживања, док се појединачни закључци налазе на крају одговарајућих дјелова рада.

1. Историјат истраживања категорије лица и персоналноности у руском и српском језику

Категорија персоналноности у традиционалним граматикама разматрана је упоредно са категоријом лица глагола која је суштинско средство изражавања семантичке категорије. Истраживање категорије лица почиње у 19. вијеку у вези са проучавањем глаголских категорија и сама категорија се првенствено третира као граматичка категорија својствена глаголу. Већ у првим истраживањима аутори граматика и текстова труде се да открију суштину граматичке личности и безличности, да одреде парадигму промјене, употребу у језику и сл. (А.Х. Востоков (1831), В.Г. Бјелински (1837), Ф.И. Буслајев (1959), К.С. Аксаков (1875), В.Ф. Андреев (1895) А.А. Шахматов (2001), А.М. Пјешковски (2001), А.А. Потебња (1958). У радовима ових истраживача доминирају размишљања о облицима лица, о разликовању личних глагола, односно оних који се мијењају по сва три лица и безличних глагола у трећем лицу и бесубјектном значењу, као и о постојању уопштеноличних, неодређеноличних и безличних реченица. Тако А.Х. Востоков [Востоков, 1831] супроставља граматичка значења лица у личној и безличној употреби. В.Г. Бјелински [Белинский, 1837] разликује личне и безличне реченице и ове посљедње карактерише терминима «неодређеност» и «свеопшност» у којима увиђа разлог нереализације субјекта. Д.Н. Овсјанико-Куликовски (1902) осим три облика лица који одређују говорно лице, слушаоца и треће лице, издвојио је и четврто лице – неодређено лице у реченицама са неодређеноличном семантиком у којима глагол стоји у трећем лицу множине. А.А. Потебња (1958) разликује „безличност“ и „лице“ у глаголу и у реченици, прави одређену класификацију средстава изражавања граматическог лица и безличности. Већ од почетка друге половине 19. вијека заживјело је мишљење о синтаксичкој доминацији облика лица. У том смислу В.Ф. Андреев је писао да „Лични глагол изражава независан појам конкретно, очигледно. Од свих формалних обиљежја *verbi finite* највише доприноси конкретности или очигледности, он је ознака лица и броја... Глагол врши функцију предиката не због тога што он има вријеме, вид и стање, него, што је најважније, због тога што је он способан да указује на лице; једном ријечју, у глаголу који у реченици има функцију предиката, сматрамо да је најважније обиљежје лице» [Андреев, 1895: 256].

Ф.И. Буслајев [Буслаев, 1863] разматра лице у својству посебне особине глагола, стављајући је на исту раван са глаголским категоријама рода, времена и начина. Његови радови обилују опширним чињеничким материјалом који се односи на творбу облика ријечи и употребу личних и безличних глагола. А.А. Потебња

[Потебня, 1958], наглашавајући искључиву предикативност глагола и упоређујући особине имена и глагола, писао је: „Глагол изражава обиљежје у вријеме његове појаве од вршиоца радње, а име не... У представи о глаголу неизоставно се убраја однос према лицу“ [Потебня, 1958: 85.

У „Синтакси руског језика“ (2001) А.А. Шахматов даје дефиницију личних глаголских облика која до данас није изгубила своју актуелност: „Лични глаголски облици је назив обиљежја у споју са пропратним представама о лицу, које су повезане са представом о броју“ [Шахматов, 2001: 462]. Он по први пут прилично детаљно разматра она значења са којима се могу употребљавати лични глаголски облици у једночланим и двочланим реченицама. Даље он описује значење безличног облика глагола [Шахматов, 2001: 87-88]. и све безличне глаголе дијели на групе по основу различитих својстава и обиљежја [Шахматов, 2001: 468].

У фундаменталном раду В.В. Виноградова „Русский язык“ (2001) ова категорија глагола добила је најпотпунију анализу. Аутор одређује категорију лица као „фундамент предикативности“, указује на синтаксичке и аналитичке начине изражавања лица, на граматичке разлике облика првог и другог лица од облика трећег лица, разматра значење и употребу личних глаголских облика, карактерише безличне глаголе.

Интересовање за категорију лица нагло је порасло почев од друге половине 20. вијека. Посебно се истицао став Л.В. Шћербе, по којем он прихвата категорију лица као „најкарактеристичнију за глагол (отуда дефиниција као „промјенљивих ријечи“), уопште узев тачно и психолошки схватљиво, јер се изводи из значења глаголске категорије: „радња“, на основу наших уобичајених представа, мора да има субјекат“ [Щерба, 1957: 76].

Мишљење о садржају категорије лица које налазимо у књизи А.В. Исаченка “Грамматический строй русского языка в сопоставлении со словацким” (1960) наишло је на заслужену пажњу међу лингвистима. Он категорију лица заједно са категоријама начина и времена увршћује у „категорије предикативности и логичке предикативности“ [Исаченко, 1960: 20]. На крају он долази до закључка да су те категорије трансформисане из синтаксичких категорија у морфолошке глаголске категорије. [Исаченко, 1960: 123]. Према његовом мишљењу, разлика неличних облика од личних састоји се у сљедећем: “Нелични облици, такви као инфинитив, партиципи и герундиви, разликују се од личних облика управо одсуством предикативних категорија времена, начина и лица” [Исаченко, 1960: 20].

Битан допринос у проучавање категорије лица дао је А.А. Јудин својим радом “Категория лица глагола в современном русском языке” (1976). Садржај поме-

нуге категорије је проучио на чињеницама из великог материјала, на основу чега је дошао до закључка да категорија лица „чини самосталну језичку појаву, да има свој садржај, свој систем формалних показатеља, своју намјену у језику” [Јудин, 1976: 152]. Он принципијелно раздваја такве појмове као што су категорија личности глагола и категорија лица у глаголу. Под термином “категирија личности глагола” А.А. Јудин подразумева личност/безличност глагола, који представља морфолошку категорију која се наслања на лексику и која је окренута синтакси, “јер се њен садржај одређује лексичким, морфолошким и синтаксичким својствима глагола” [Ibid, 153]. За разлику од категорије личности, „категирију лица у глаголу“ (систем граматичких лица) аутор убраја у категорију чисто морфолошку, флексијску, која изражава систем супротстављених личних глаголских облика. Одређујући мјесто категорије лица у граматичкој структури руског језика, аутор наглашава да је она „једна од водећих категорија у граматичкој структури руског језика и једна од важних категорија граматичке структуре савременог руског језика“ [Ibid: 153].

Дефиниције категорије лица као граматичке категорије глагола налазе у академским граматикама и лингвистичким рјечницима. У радовима за период 1950-60. године категорија лица углавном се дефинише са тачке гледишта односа радње/стања и његовог субјекта. Овакво дефинисање налазимо у радовима И.Н. Димарске-Бабаљан [Дымарская-Бабалян, 1953:5], В.М. Никитевича [Никитевич, 1963: 204], А.В. Исаченка [Исаченко, 1963: 46], Ј.М. Галкине-Федорук [Галкина-Федорук, 1964: 160]. У рјечнику О.С. Ахманове категорија лица се одређује као “граматичка категорија глагола, која означава однос радње (процеса) и његовог логичког субјекта према говорном лицу” [Ахманова, 1966: 220].

Савремена дефиниција семантике лица заснована је на дефиницији категорије лица коју је дао Р.О. Јакобсон: „Лице карактерише учеснике саопштаване реалне чињенице по односу према учесницима реалне чињенице саопштења. Тако прво лице свједочи о идентичности учесника саопштаване реалне чињенице са активним учесником реалне чињенице саопштења, а друго лице о његовој идентичности са реалним или потенцијалним пасивним учесником реалне чињенице саопштења, тј. са адресатом“ [Јакобсон, 1972:100]. На тај начин узима се у обзир фактор односа радње према партнерима по комуникацији, па А.В. Бондарко истиче да „Лице је израз односа радње према говорном лицу, адресату и трећем лицу“ [1971: 47], а А. Х. Востоков да „Намјеном и значењем граматичке категорије лица, очигледно, треба сматрати израз односа исказа према говорном лицу, према сабесједнику или према трећем лицу“ [1978: 31].

У академској Руској граматички стоји сљедећа дефиниција: „Морфолошка категорија лица је систем супротстављених један другогме низова облика који изражава

вају припадност или неприпадност радње према учесницима језичког акта. Облици лица изражавају припадност радње према говорном лицу (облици првог лица), према саговорнику (облици другог лица) или према лицу које није ни говорно лице ни саговорник а такође према неживом предмету (облици трећег лица). Облици првог и другог лица, пошто изражавају однос радње према учесницима говорног акта, супротстављени су облицима трећег лица који не изражавају такву припадност. Са том карактеристиком облика трећег лица повезана је њихова способност да изражавају радњу која се не односи ни на лице ни на предмет“ [Русская грамматика, 1980: 636].

У лингвистичким енциклопедијским рјечницима категорија лица дефинисана је такође као комуникативна категорија: „Лице је граматичка категорија глагола која изражава однос ствараоца радње према говорном лицу“ [РЯЭ, 1979: 133]; „Лице је граматичка флексијска категорија глагола (у неким језицима такође имена у позицији предиката), која означава однос субјекта радње (процеса, квалитета) (понекада и објекта) према говорном лицу“ [ЛЭС, 2002: 271].

Лице спада у групу конгруентних (согласовательные категории) категорија које изражавају „однос субјекта и предиката у реченици“ [Баскаков, 1956], „синтакматски условљених“ [Бондарко, 1976]. Способност разних категорија и поткатегорија да посједују категорију лица даје нам могућност да је карактеришемо као „супер категорију“ [ЛЭС, 2002: 271].

Морфолошку категорију лица глагола заједно са категоријама начина и времена истраживачи су традиционално уврштавали у групу синтаксички орјентисаних категорија, односно таквих категорија које према граматичком садржају чине предикативност која се карактерише „односом садржаја реченице према стварности“ [Виноградов, 1975: 266-270].

По угледу на Виноградова истраживачи су приписивали категорији лица посебну улогу у диференцијацији предикативности реченице – структури одговарајућег исказа [Исаченко, 1963; Јудин, 1968; Иљјенко, 1975; Золотова, 1973; Химик, 1990; и др.]. В.В. Химик указује на релативну независност и специфичан положај категорије лица у хијерархији предикативних категорија [Химик, 1986: 81].

А.Ф. Калињин и С.Г. Иљјенко имају слична мишљења о категорији лица. Према И.А. Калињину, категорија лица је важна компонента предикативности која повезује садржај реченице са личношћу говорног лица, односно садржај се приписује самом говорном лицу или у његово име другом и трећем лицу [Калинин, 1991]. А С.Г. Иљјенко полази од принципа да је персонализација (ауторизација) најважнија страна категорије предикативности, гдје суоднос садржаја реченице са стварношћу остварује говорно лице „и његова позиција информатора налази свој израз у граматичком

формирању поменутог суодноса, иначе предикативности” [Иљенко, 1975: 155].

Према мишљењу В.В. Химика, само „предикативно лице (и шире персоналност) је специјализирани изражавалац позиције пошиљаоца говора“ [Химик, 1990: 83]. Са тог аспекта истраживачи признају „предикативно лице“ централним... за дефиницију граматичке структуре просте реченице“ [Лекант, 1976: 123].

У новијим истраживањима истиче се да се персонални садржај исказа гради на бази семантике предикативног лица. Тако В.Г. Гак указује да „категорија лица, која се често прихвата као једна од базних категорија предикације, припада реченици, реализује се на нивоу синтаксе у обавезној или могућој вези финитног облика глагола са ријечју која указује на субјекат, било да је то именица, несамостална или везана (служебно местоимение) замјеница...“ [Гак, 1991:73].

Категорија лица својствена је лексикограматичкој подврсти личних замјеница, гдје је лице представљено скупом лексема. Класичне руске граматике претежно заступају мишљење да личне замјенице имају граматичко значење. А.М. Пјешковски је у личним замјеницама видио „значење чисто граматичко. Парадоксалност тих ријечи састоји се... у томе да оне немају материјално значење“ [Пешковский, 1956: 155]. Ако се упореди категорија лица у замјеници са категоријом лица у глаголу, могу се наћи заједничка обиљежја која су им својствена, а уз ово се традиционално излаже мишљење на начин изражавања лица лексичким путем. В.В. Виноградов види сродност глаголске категорије лица са личним замјеницама и обраћа пажњу на присуство у руском језику аналитичких и синтетичких облика изражавања лица. [Виноградов, 1947]. За В.В. Виноградова личне замјенице су биле ријечи „које указују на лица и предмете“, које су „оптерећене чисто формалним функцијама које слабе њихову лексичку важност и синтаксичку самосталност... Личне замјенице – према Виноградову – увучене су у круг глаголских категорија и иступају у својству показатеља лица («личних префикса») у облицима прошлог времена и погодбено-жељног начина или конјунктива»... [Виноградов, 1972: 255]. „У руском језику лична замјеница иступа као несамостална или везана морфема (служебная морфема) - истиче В. М. Никитевич, – „лични префикс“ (*я вел, ты вел, он вел*) и игра у аналитичким облицима (дјелимично у облицима прошлог времена) исту улогу као и лични наставак у синтетичким облицима (дјелимично у облицима садашњег и будућег времена) [Никитевич, 1963: 205]. О способности да испуњава исту граматичку функцију – да означава однос радње изражене глаголом према одређеном лицу и да служи као начин испољавања предикативности – писао је А.А. Јудин [Јудин, 1976: 116]. А.В. Исаченко [1963] је сматрао да се личне замјенице карактеришу као морфолошки фактор. Истраживачи узимају личну замјеницу као централно средство изражавања

субјективности исказа. А.М. Пјешковски у личним замјеницама је видио „јединствену у језику групу ријечи у којој коријен има управо тај субјективно-објективни значај, тј. означава однос самог мисаоног лица према ономе о чему он мисли“ [Пешковский 1956: 154]. Р.О. Јакобсон је разматрао личну замјеницу „ја“ у својству индекса исказа као нешто најкарактеристичније од шифтера – ријечи које изражавају однос садржаја саопштаване чињенице (реалног догађаја) по односу према чињеници (реалном догађају) саопштења [Јакобсон, 1972: 97, 100].

У академским граматикама руског језика личне замјенице су представљене као „ријечи које указују на лица или предмете по односу према говорном лицу“ [Грамматика русского языка, 1960, т. I: 386-388; Русская грамматика, 1980, Т. II: 531]. Према мишљењу савремених истраживача, личне замјенице су ријечи које изражавају само граматичка значења и спадају у групу помоћних ријечи упоредо са аналитичким граматичким показатељима. В.А. Плунгјан сматра да су оне „аутономни у потпуности граматикализовани коријени који не садрже никакве лексичке семе“ [Плунгян, 2003: 255]. Оно што је В.В. Виноградов изрекао о о синтаксичкој категорији лица послужило је за основ за проширено осхватање лица: „Категорија лица као структурни елемент реченице је потенцијална. Она се изражава, осим личних глаголских облика, такође облицима личних замјеница, на примјер, датива у скупу са инфинитивом, а у неким конструкцијама, на примјер, инфинитивним или именским, адвербијалним и узвичним са императивним значењем, - интонацијом» [Виноградов, 1975: 270]. Г.А. Золотова прихвата ово мишљење, па синтаксичко лице одређује као „аналогију субјекта – носиоца радње, стања, обиљежја о којем се саопштава у реченици једном од три лица учесника – неучесника комуникације“ [Золотова, 1973: 158]. Према овом мишљењу реченице *Ты идешь; Ты нездорова; Тебе грустно; Молчать! Ваш выход* итд. имају заједничку синтаксичку категорију другог лица без обзира што их дијеле морфолошке, структурно-синтаксичке и модалне разлике - субјекат радње и стања у њима идентичан је адресату говора. Полазећи од овога, Золотова дијели реченице на основу синтаксичког лица на: бесубјектне, једночлане (или једнокомпонентне) реченице (*Светает; Мороз; Темно*) које су у супротности свим осталим субјекатским, двочланим (или двокомпонентним) (*Грачи улетели; Саше не спится; Он смеется; Открой окно*) [Золотова, 1973: 169].

У складу са друкчијим третирањем овог питања, синтаксичка категорија лица одређује се опозицијом категорија личности/безличности, гдје у оквирима личности имамо њена одређена, неодређена и уопштена значења. А ова подјела је послужила традиционалној граматици за типологију простих реченица: одређеноличне, уопштеноличне, неодређеноличне, безличне, двочлане или једночлане. У категорији синтаксичког лица В.В. Востоков разликује три аспекта:

1. Деиктичко значење синтаксическог лица које се изражава замјеницама, замјеничким придјевима, глаголским облицима.
2. Субјективно значење синтаксичког лица које се преноси замјеницама, уводним елементима, редом ријечи.
3. Одраз у реченици агенса као одређеног, неодређеног, уопштеног или указује уопште на његово одсуство [Востоков, 1978: 32-36].

Увођењем у лингвистику термина „појмовне категорије“ („понятийные категории“) категорија лица је почела да се разматра као појмовна категорија. Суштину ове категорије И.И. Мешћанинов је одредио на следећи начин: „Појмовне категорије иступају као непосредни изражавалац норми сазнања у самој језичкој структури. Оне служе као везивни елеменат који повезује у крајњој мјери језички материјал са општом структуром људског мишљења, дакле са категоријама логике и психологије“ [Мещанинов, 1945: 15].

Представници функционалне граматике, налазећи упориште у теорији појмовних категорија, третирају ове категорије као језичке категорије које имају језички садржај и језички израз. Термин „функционално-семантичка категорија“ којим су се они служили налази своје упориште у тврдњи да „критеријум издвајања разматраних категорија је дјелимична општост семантичких функција интеракцијских језичких елемената (присуство семантичке инваријанте уз све разлике варијанти)“ [Бондарко, 1971: 8]. У теорију функционално-семантичког поља А.В. Бондарка постављени су следећи принципи:

1. Системско-структурној граматички, у основи које лежи принцип дијелења језичког система на структурне нивое, супроставља се системско-интегрална, функционална граматика, која претпоставља дијелење језичког система на функционално-семантичка поља.
2. У основи функционално-семантичког поља лежи појмовна (когнитивна, семантичка) категорија која представља значење које подлијеже изражавању средствима датог језика. Анализа функционално-семантичког поља гради се на ономасиолошком приступу – од значења према функцији.
3. Поље чини конгломерат омосемијских морфолошких, синтаксичких, оних за образовање ријечи, лексичких, интонационих, а такође контекстуалних језичких средстава.
4. Поља могу да се сијеку једно са другим, да обједињују у себи низ микропоља. Поље чини парадигматско образовање које је суодносно са одговарајућом категоријалном ситуацијом као типском садржајном структуром.

Дата ситуација се базира на одговарајућој семантичкој категорији и чини један од њених посебних аспеката (персонални, модални, темпорални итд.).

5. Функционално-семантичка поља у сваком датом језику образују цјеловит функционални систем чији опис представља задатак функционалне граматике.
6. Међу језицима у структури њихових поља, која се базирају на једну те исту семантичку категорију, могу да имају мјесто суштинске разлике.

На теорију В.В. Виноградова надовезали су се представници функционалне граматике са предлогом да се категорија лица разматра као суштинско граматичко средство израза шире функционално-семантичке категорије персоналности која излази из оквира облика глаголских лица и личних замјеница. Персоналност за А.В. Бондарка је функционално-семантичка категорија „која карактерише учеснике означене ситуације по односу према учесницима говорне ситуације, прије свега према говорном лицу“ [Бондарко, 1991: 5].

Поменуто широко схватање категорије лица даје могућност да се ова категорија разматра као структура поља коју именује функционално-семантичко поље персоналности које чини „груписање средстава разних нивоа (морфолошких, синтаксичких, лексичких, а такође комбинованих лексичко-граматичких) која служе за изражавање различитих варијанти односа према лицу“ [Бондарко, 1991: 7]. На овом нивоу категорију лица третирају савремени истраживачи који имају функционални прилаз анализи језичких чињеница (Бондарко, 1983; 1991; 2005; Золотова, 1973; 1982; Востоков, 1978; Золотова, Онипенко, Сидорова, 2004; Онипенко, 2013; Падучева, 1985; 1991; Привалова, 2008; Шељакин, 2001; Степаненко, 2009; Химик, 1990; Шишкова, Смирнова 2003; Юдин, 1976 и др.).

Неки други истраживачи категорију лица третирају на нивоу концепта „Лице“ који обухвата живе појаве са изузетком животиња у упоређењу с концептом „Не-лице“ [Клобуков, 2001: 113]. У складу са оваквим приступом, категорија личности/безличности може да служи као основ за успостављање посебног функционално-семантичког поља, чија се специфичност састоји у томе да центар поља не чини граматичка категорија, већ упоређење лексичко-граматичких низова [Клобуков, 2001: 114]. На примјер, у руском језику посебни лексичко-граматички низови именица типа *человек*, *юноша*, *Иван* итд. супростављају се „не-лицима“ (зоонимима у оквиру категорије живог), свим другим предметним именима, а такође метазнацима. Ј.В. Клобуков наводи лексичке и морфолошке показатеље као допунска средства изражавања датог разграничења. У лексичка средства он убраја семантичке категорије тзв. „хомских“ глагола; придјева, прилога и предикатива у свом првобитном значењу уз само лична имена: *жениться*, *обещать*; *разговорчивый*, *рукастый*; *поразмыслив*, *назло*; *весело*, *тоск-*

ливо и т.д. [Клобуков, 2001: 115]. Битну улогу у овој игра непосредна повезаност субстантивног лица са глаголским лицем, односно обавезност глагола да имају пуну личну парадигму. Лексикографско интересовање према категорији лица проширује семантику лица на сферу глагола процјене и интерпретације (*повадитъся, выпендриватъся, околачиватъся* итд. односе се на сферу семантике трећег лица, *показатъся, подуматъся* итд. на сферу семантике првог лица) [Апресјан, 2006: 145-166].

Савремени истраживачи семантику персоналности истражују на нивоу интегралног текста. Према њиховом мишљењу, категорија персоналности у систему других текстуалних категорија заузима водеће мјесто и „она је полазна тачка за оне категорије текста као што су модалност, темпоралност, повезаност и др. Ово је условљено тиме да текст у цјелини гради и организује аутор, потчињавајући се његовој замисли“ [Стратийчук, 2006: 9]. Тако постоје одређени типови текстова и типови говора које карактерише одређени „кључ персоналност“. Напримјер, историјско приповиједање у трећем лицу, одвојено од личности говорног лица, приповиједање у условном првом лицу, жива прича од реалног првог лица, излагање које карактерише сликовито укључење уопштеног адресата – читаоца [Бондарко, 1991: 12]. Истраживачи праве закључке попут овог да „план изражавања функционално-семантичке категорије лица у тексту има исти такав скуп конституената који је био испољен на нивоу исказа“ [Степаненко, 2009: 15].

У новије вријеме у вези са категоријом лица наилазимо на термине који испољавају везу категорије лица са говорним актом и текстом: лична сфера, субјектна перспектива, егоцентрични елементи, фокус емпатије, ауторизација, модус [Онипенко, 2013: 215]. Модусни предикати (глаголи говора, мисли, перцепције) карактеришу текстуалну суштину категорије персоналности. Неравноправност облика у личној парадигми одређеног глагола означава приоритет једног од облика. Узмимо за примјере глагол *хотеть* који тежи првом лицу и глагол *лгать* који тежи трећем лицу. Неки истраживачи сматрају да модусни предикати у безличном облику веома често одају предност синтаксичком првом лицу, што се манифестује у интерпретацији слободне позиције субјекта: без показатеља субјекта (именске или замјеничке субјектне синтаксеме: слични глаголи се читају у првом лицу; напримјер, глагол *подуматъся: А вдруг и впрямь дело в тысяче? –на миг подумалось, но только на миг* (И. Грекова)“ [Онипенко, 2013: 215].

Будући да је категорија лица главна комуникативна категорија, у савременој лингвистици и даље се врше истраживања на овом плану. За посљедњу деценију више аутора је правило истраживања ове категорије са разних аспеката: Недобух [2002] са аспекта когнитивно-комуникативне категорије, Стратийчук [2006] са ас-

пекта категорије за образовање текста, Степаненко [2009] и Бесарабова [1995] са компаративног аспекта, Кацјуба [2004] и Сердјук [2002] на материјалу фолклорног текста, Привалова [2008] на материјалу варијанте народског говора националног језика, Бабић З. [2011] са аспекта персоналности у словенским језицима итд.

Категорија лица, коју лингвисти квалификују као универзалну категорију, првенствено је граматичка категорија својствена глаголу, „присутна је у свим језицима и својствена је истовремено и језику и мишљењу“ [Шалютин, 1980: 7]. Дефинишући категорију лица, већина савремених граматичара ослања се на актуелну до данашњег времена дефиницију категорије лица А.М. Пјешковског у његовој књизи «Русский синтаксис в научном освещении» да „Лице је нужна категорија језичке мисли која јој припада по својој суштини, па без говорног лица не може бити ни говорне ситуације, говорно лице обавезно подразумејева слушаоца, а оба ова лица обавезно подразумејевају спољашњи свијет који их обухвата и који за њих представља треће лице. Три лица су три основне тачке језичке свијести“ [Пешковский, 1956: 306]. Сматрајући категорију лица синтаксичком категоријом, он је убраја у такве синтаксичке категорије које „изражавају однос самог говорног лица према оним односима које он утврђује међу ријечима свог говора“ [Пешковский, 1956: 88]. Овај закључак он објашњава тиме да „...категорија лица у глаголу изазива представу о именици у њеним личним значењима, будући да она има конгруентно значење и да је објективна синтаксичка категорија“ [Пешковский, 1956: 92]. „Лице је неопходна категорија језичке (а и не само језичке) мисли, која је у њој присутна по самој њеној суштини: јер без говорног лица не може ни бити језика, говорно лице неизоставно претпоставља слушаоца, и оба ова лица неизоставно претпостављају спољашњи свијет, који их обухвата, који је за њих треће лице“ » [Пешковский, 1956: 306].

Слично мишљење има Е. Бенвенист који каже да „...највјероватније, не постоји језик који има глагол, у којем се не би разликовање лица примјећивало на неки начин у глаголским облицима. На основу тога може се рећи да категорија лица припада фундаменталним и неопходним карактеристикама глагола“ [Бенвенист, 2002: 261].

И.П. Форхајмер категорију лица описује као универзалну категорију својствену свим познатим језицима [Forchheimer, 1958: 142]. Традиционално третирање ове теме заснива се на односу говорног лица према говорном чину, што се реализује у испољавању поруке саговорнику, а без односа исказа према првом или другом лицу остаје однос исказа према трећем лицу (или предмету) које не учествује у говорном акту, као и према ситуацијама које повезују исказе са потпуним одсуством упућене поруке према неком лицу или предмету, што је садржај безличних реченица. У овом смислу наводимо мишљење Пјешковског да „без говорног лица не може бити ни го-

ворног акта, тј. говорно лице обавезно подразумејева слушаоца, а та лица обавезно подразумејевају спољашњи свијет који их окружује и који је за њих представљен трећим лицем“ [Пешковский, 2001: 343], Бенвениста да су прво и друго лице повезани са говорним тренутком, а треће лице не исказује такву зависност, тј. треће лице је потенцијални учесник комуникације у живом процесу општења [Бенвенист, 2002: 38, 262, 286-287] и Граматике руског језика да облици првог, другог и трећег лица формално изражавају однос радње са њеним реалним вршиоцем који може бити и лице и предмет [Грамматика русского языка, 1960: 362]. Слична мишљења налазимо и у другим значајним изворима.²

Дефинисање категорије лица као морфолошке категорије срећамо у академским граматикама, као нпр. у Руској граматици: „Морфолошка категорија лица је систем супротстављених један другом низова облика који изражавају припадност или неприпадност радње учесницима говорног чина“ [Русская грамматика, 1980, т. 1: 636].

У Лингвистичком енциклопедијском рјечнику [М., 1990: 271] каже се да „Лице је граматичка флексијска категорија глагола која означава однос субјекта радње (процеса, квалитета) према говорном лицу“.

Из ових дефиниција произилази поимање дате категорије као комуникативне, на најпосреднији начин повезане „са односом именоване ситуације и њених учесника према говорној ситуацији“ [Бондарко, 1991: 30].

Постоје и мишљења да је лице превасходно деиктичка категорија, тј. посебно се наглашава важност првог и другог лица у комуникацији и формирању категорије лица. Тако нпр. Ј.П. Књазев сматра да „пошто категорија лица представља актуализациону деиктичку категорију, она је прије свега упућена на потпуну говорну ситуацију у којој су говорно лице и адресат конкурентни, индивидуални и повезани јединством времена и мјеста“ [Књазев, 2007: 130]. Когнитивичке теорије истичу значај „ја“ у формирању говорног чина и категорије лица; односно оне сматрају да се значење личних замјеница, чије опозиције конституишу језичку категорију лица, у великој мјери формира на основу категоризације когнитивног и веома често комуникативног искуства „ја“ – учесника међусобне комуникативне реакције [Хрисонопуло, 2006: 284]. Другим ријечима, ради се о полифункционалности дате категорије, која извршава, с једне стране, структурне функције подударанга предиката и субјекта, а с друге - непосредно семантичку деиктичку функцију узајамног односа учесника дате ситуације са учесницима говорне ситуације.

2 [Лингвистический энциклопедический словарь, 2002: 271], [Абрамов, 1987: 114-115], [Исаченко, 2003: 407], [Юдин, 1976: 54], [Русский язык: Энциклопедия, 1979: 133], [Гвоздев, 1961: 345], [Пипер, 2009: 495], [Karolak, 1972:31-32] и др.

На тај начин, како оправдано примјећују истраживачи, на проблем начина и средстава изражавања категорије треба гледати широко, не ограничавајући се само оквирима глаголске конјугације.

„Категорија лица - како је тврдио В.Г. Гак – која је често разматрана као једна од базних категорија предикације, припада реченици, реализује се на нивоу синтаксе у обавезној или могућој вези финитног облика глагола са ријечју која указује на субјекат, било да је то именица, самостална или помоћна замјеница (служебное местоимение)... Изражавање категорије лица није прерогатив глагола: ова категорија манифестује се у исказу у цјелини и само може (у овим или оним језицима, у овим или оним случајевима) да се кондензује у предјелима морфолошког облика глагола, образујући лично-промјенљиве облике“ [Гак 1991: 73]

Узимајући реченицу као комуникативну јединицу, истраживачи издвајају низ средстава изражавања категорије лица у руском језику, који се распоређују по својој функционалној вриједности на централне и периферне или, како их класификује А.В. Бондарко, „персоналне елементе 1-ог ранга“ и „персоналне елементе 2-ог ранга“. Повод за одговарајућу диференцијацију је улога средстава изражавања категорије лица у формирању субјектно-предикатске структуре реченице и њеног комуникативног потенцијала. Централна средства изражавају однос према лицу које се односи на логички субјекат и субјекат, а периферна се налазе изван логичког субјекта и субјекта, однос према лицу у таквим случајевима тиче се логичког субјекта који је изражен објектом, а такође логичког објекта и атрибута.

Битан допринос у проучавању категорије лица дао је А.А. Јудин својим радом “Категория лица глагола в современном русском языке” (1976). Пошто је проучио садржај ове категорије на огромном корпусу, извео је закључак да категорија лица „чини самосталну појаву језика, да има свој садржај, свој систем формалних показатеља, своју намјену у језику“ [Јудин, 1976: 152]. Он у свом истраживању иде даље и разликује такве појмове као категорија личности глагола и категорија лица у глаголу. Под првим појмом Јудин подразумева личност/безличност глагола који представља морфолошку категорију која се опире на лексику и која је упућена на синтаксу, „јер се њен садржај одређује лексичким, морфолошким и синтаксичким својствима глагола“ [Ibid, 153]. Појам категорија лица у глаголу (систем граматичких лица) аутор сврстава у морфолошку и флексијску категорију изражену системом супростављених личних глаголских облика. У граматичкој структури руског језика категорија лица је „једна од водећих категорија међу граматичким категоријама глагола и једна од важних категорија граматичке структуре савременог руског језика“ [Ibid, 153].

Пошто је обавезна карактеристика сваке реченице њена организација у односу на категорију лица, то „категирија лица, будући за српски као словенски језик типолошки карактеристична морфолошка категорија, истовремено је и реченична категорија јер у њеној реализацији учествују и предикатски израз, и аргументски израз“ [Пипер, 2009: 495]. У словенским језицима категорија лица уско је повезана са основном синтаксичком функцијом глагола, тј. његовом предикативном функцијом. Словенски језици као генетски сродни језици посједују категорију лица са много сличности, али и разлика претежно морфолошке природе. Формалне карактеристике категорије лица у овим језицима у оквиру истог глаголског начина уско су везане са категоријом рода, броја и времена. А ако узмемо у обзир да формални показатељи категорије лица нијесу само лични глаголски наставци него су то и личне замјенице, које често у цјелости реализују категорију лица, онда можемо с правом тврдити да је категорија лица спада у најкомплексније граматичке категорије. Лични облици глагола и замјенице имају јаку везу засновану на функционалном јединству, јер врше деиктичку функцију, тј. указују на међусобни однос учесника ситуације (радње) са учесницима говорног чина.

Категорија лица са другим категоријама организује реченицу и разним парадигматским и функционалним односима повезана је са другим категоријама глагола – категоријом темпоралности и модалности „јер се садржај сваке од те три категорије односи на неки аспект говорне ситуације (време говорне ситуације, квалификација исказа од стране говорног лица, комуникативна улога учесника) и све те три категорије, свака на свој начин, учествују у актуализацији садржаја пропозиције путем везивања предметне ситуације, као ситуације која је предмет говора, за одређене елементе говорне ситуације“ [Пипер, 2005: 593]. Ове категорије (времена, начина и лица) „нијесу својствене глаголу уопште, већ глаголу као средству изражавања предиката, [...], па се дате категорије због тога зову предикативним“ [Бондарко, 1967: 10].

Посебан однос између категорије темпоралности и персоналности постоји када имамо конструкције које нијесу локализоване нити у времену нити у лицу, односно у неким облицима неодређеноличности и уопштеноличности (*Цыплят по осени считают; „...“, није тешко кад бију, тешко је кад чекаш*“ (С, 76).

Категорија лица је системским везама у вези са категоријом рода и броја. Лични исказ у једнини или множини са једним истим лицем може бити изражен различит број особа. Облици за род и лични облици имају исте функције, иако лични облици понекада немају показатеља лица, односно у оним облицима гдје је изражено лице род не може бити изражен (*я стою / ты стоишь; ја гледам / ти гледаш*

итд.) и обрнуто, у прошлом времену постоји диференцијација у роду (*говорио, -а, -ло, -ли* у руском, *говорио, -ла, -ло, -ли, -ле, -ла* у српском језику итд.) али лице није изражено. Још је Јакобсон први констатовао да се лице и род у руском језику међусобно искључују, тј. може се употребљавати једно или друго. Облици за множину прошлог времена и кондиционала у руском језику за означавање лица не користе глаголске облике већ најчешће облике личних замјеница који радње повезују са једним од три лица. Блиску везу са категоријом рода има граматичко значење безличности. Овог значења не може бити у оним облицима глагола у којима се види значење рода (*пел, пела, пело; пјевао је, пјевала је, пјевало је*) или се јавља веза са значењем рода (*он, она, оно поет; он, она, оно пјева*). Тамо гдје постоји значење рода, тамо постоји и конкретан субјекат и обратно, а тамо гдје облик глагола губи значење рода или губи везу са особинама рода, онда тај облик изражава безличност, што значи да између категорије лица и категорије глаголског рода постоји међусобна условљеност.

Посебну пажњу заслужује питање укључења безличних глагола у састав средстава за изражавање категорије лица, пошто се проблем безличности у савременој лингвистици третира на разне начине. Једни лингвисти искључују безличност из категорије лица на основу тога што „категирија лица у главном члану безличних реченица нема никаквог ослонца... помоћу облика главне ријечи исказ се не може односити ни на једно од три лица“ [Калинин, 1991: 31; Галкина-Федорук, 1952: 54—87]. Други истраживачи (Виноградов, 1986; Јакобсон Р.О.) разматрају безличност у оквирима категорије лица. „Сам термин безличност, — како наглашава В.М. Никитевич, — по свом унутрашњем облику повезан је са категоријом лица. Личност и безличност су двије основне апстракције категорије лица“ [Никитевич, 1963: 279]. Такво гледиште је, можда, најобјективније, пошто омогућава научницима да поставе питање легитимности традиционалног признавања реченица као безличних по морфолошком обиљежју одсуства номинативног субјекта.

„Само морфолошка предрасуда против неноминативног субјекта, - истиче Г.А. Золотова, - смета да се у тим реченицама виде двије организационе компоненте, као у сваком синтаксичком моделу реченице: логички субјекат и логички предикат, или име предикативног обиљежја стања и име његовог носиоца. Фиксирани облици ове и друге компоненте: лично име субјекта у дативу или акузативу, у логичком предикату ријечи категорије стања на *-о*, глаголи стања у трећем лицу или средњем роду, а такође инфинитив“ [Золотова, Онипенко, Сидорова, 2004: 122-123].

Оправданост овог исказа очигледно се потврђује чињеничким материјалом. На примјер:

Я мучился, потому что мне показалось, что с нею необходимо говорить, и тревожился, что я не вымолвлю ни одного слова, а она уйдет, и я никогда ее более не увижу (Б, 144);

Финдиректора почему-то передернуло, и, став уж совсем мрачнее тучи, он отправился за кулисы, чтобы принимать гастролера, так как более принимать было некому; (Б, 123); Запахло эфиром (Б, 73).

На овај начин преглед најраспрострањенијих гледишта на категорију лица, а такође анализа фактичког материјала, који се односи на писане споменике савременог руског и српског језика, омогућава да се она квалификује као функционално-семантичка категорија која врши важну улогу у формирању предикативности и комуникативног потенцијала реченице. План изражавања ове категорије има карактер поља, које укључује центар и периферију, што је обједињује са другим функционално-семантичким категоријама (у првом реду, с категоријом персоналности), које се истичу у функционалној граматички.

Оваква квалификација категорије лица, коју налазимо и у радовима других научних истраживача [Шишкова, Смирнова, 2003: 28], према нашем мишљењу, никако није у супротности са њеним ужим схватањем као глаголске категорије, која у овом случају чини језгро функционално-семантичке категорије персоналности. [Бондарко, 2005: 25-28].

Грамматичко значење безличности у глаголу може бити изражено обликом који је истовјетан са обликом трећег лица једнине (и средњег рода у прошлом времену), тј. таквим обликом који је међу другим облицима за род код личних глагола највише неутралан. Облик трећег лица једнине је лишен сваког односа са граматичким субјектом и означава значење безличне радње; облик трећег лица множине, као и остали облици множине, не може се употребљавати у значењу безличности, јер томе смета значење множине које је чвршће повезано са конкретним вршиоцима него значење једнине, нпр:

Пахло луком из подвала теткиного дома, где работала ресторанныя кухня, и всем хотелось пить, все нервничали и сердились (Б, 59). - Пахнул лук из подвала теткиного дома, где работала ресторанныя кухня, и всем хотелось пить, все нервничали и сердились;

Абрикосовая дала обильную желтую пену, и в воздухе запахло парикмахерской (Б, 6);

**Абрикосовая дала обильную желтую пену, и в воздухе запахла парикмахерская.*

Значење безличности може бити изражено и обликом императива (*пусть дует, нека дува*), који се у том случају не употребљава у правом заповједном значењу. Безлични повратни глаголи не образују се од непрелазних личних неповратних глагола који означавају радњу која је у међусобном односу са неживим предметом, нпр. *блеснетъ, кипетъ, меркнутъ* и др.

Категорија лица је повезана и са категоријом одређености / неодређености, посебно у реченицама са уопштеноличним и неодређеноличним значењем. Сва три лица једнине и множине директно су повезана са категоријом одређености, док су безличне, неодређеноличне и уопштеноличне реченице повезане са категоријом неодређености. Веза категорије лица и посесивности манифестује се у облицима присвојних замјеница за сва три лица, као и у облицима личних замјеница у присвојном облику (*у меня, у тебя* итд.), нпр.:

Теперь Маргарита ежесекундно оцущала прикосновение губ к колену, ежесекундно вытягивала вперед руку для поцелуя, лицо ее стянуло в неподвижную маску привета (Б, 278);

Фрида протянула обе руки к Маргарите, но Коровьев и Бегемот очень ловко подхватили ее под руки, и ее затерло в толпе (Б, 278).

За изражавање лица у садашњем времену српски језик има 10 облика.³

За изражавање прошлог времена имамо прост (у руском) и сложен (у српском) облик. У српском се облик гради од енклитичког облика глагола „*јесам/бити*“ и радног глаголског придјева (односно „-л“ облика) који разликује наставке за род и број: *сам, си, је; смо, сте, су + читао/-ла/-ло/-ли/-ле/-ла*. У руском језику облик прошлог времена се гради од инфинитивне основе и суфикса за прошло вријеме –л уз наставке за род и број: *∅, -а, -о, -и –читал/-а, -о, -и*. Што се тиче ових облика у ова два језика, постоји разлика у том смислу да у руском језику постоји један облик за сва три лица једнине или множине (са разликовањем у роду), те се отуда у њему прошло вријеме изражава аналитичким путем, тј. спојем личних замјеница са обликом за изражавање прошлог времена. Веза између личних замјеница и глаголских наставака у руском језику је јака због губљења глагола „бити“, па се управо у конструкцијама са глаголом „бити“ види неопходност употребе личних замјеница као носилаца значења категорије лица, као у примјерима: *я дома, он старше меня*. Међутим, у српском језику није неопходна употреба личне замјенице у оваквим ситуацијама: *кући сам, старији је од мене*. Руски језик има само један облик за изража-

³ Словеначки и горњолужички имају највише, по дванаест, доњолужички једанаест, чешки као и српски десет, а остали словенски језици мање), а руски (и остали источнословенски језици са бугарским и македонским) осам облика).

вање радње трећег лица прошлог времена (као и остали источнословенски језици), а српски има облике за сва три рода једнине и множине (као и словеначки језик).

Када је у питању будуће вријеме, у српском језику оно се гради од енклитичких облика глагола „*хтјети*“ (*ћу, ћеш, ће, ћемо, ћете, ће*) и инфинитива глагола или облика са рјечцом *да* и презентом глагола (*ћу послати/ћу да пошаљем* итд.), а у руском од облика простог будућег времена помоћног глагола *быть* (*буду, будеш, будет, будем, будете, будут*) и инфинитива глагола (*буду писать*). Као што се види, српски језик има двојаке облике за изражавање радње будућег времена: поред енклитичких облика глагола *хтјети* користе се двојаки облици – облици инфинитива глагола или облика са рјечцом *да* и презентом глагола (у којем је такође изражено лице): *ћу говорити/ћу да говорим*.

Императив се гради од презентске основе и личних наставака *-и/-ј, -мо, -ите/-јте*. За треће лице једнине и множине користе описни облици који се граде од ријечце *нека* и *да* и презента глагола у трећем лицу (*нека иде, нека сједи*). У руском језику друго лице једнине гради се од презентске основе или основе простог будућег времена и наставка *-и* или нултог наставка, а облик другог лица множине додавањем другом лицу једнине постфикса – *те*. У трећем лицу једнине и множине употребљавају се описни облици заповједног начина који се образују додавањем ријечце *пусть* или *пускай* облицима трећег лица једнине или множине садашњег или простог будућег времена индикатива (*пусть (пускай) говори, пусть (пускай) говорят*). Као што се види, између ова два језика, као и уопште у словенским језицима, нема разлике када се ради о императиву.

Кондиционал се у српском језику гради од облика на *-л* и одговарајуће партикуле или облика глагола *бити*: *бих, би, би, бисмо, бисте, би + писао, писали*, а у руском од облика глагола на *-л* и ријечце *бы*: *бы читал/читали*.

Питање синтаксичке категорије лица као компоненте која формира структурну схему и њене видске промјене третиран је на више начина. Н.Ј. Шведова, на примјер, не сматра да лице одређује предикативност и парадигматска својства реченице. А ово управо у вријеме када је академик В.В. Виноградов категорију лица убрајао у синтаксичке категорије, повезане са изражавањем предикативности, мада је примјећивао и њену потенцијалност. Посебан значај категорији лица у структурној организацији реченице придавали су Г.А. Золотова, М.В. Вселодова, И.П. Распопов и др.

Рјешавање питања синтаксичког лица као компоненти структурне схеме и њених граматичких модификација има основу у појму лица као једне од компоненти предикативности. У основи тог схватања лежи опозиција учесника језичке комуникације: говорног субјекта и адресата (сабесједника) говора један другоме, а

такође и трећем лицу или предмету који нема учешћа у комуникацији.

Категорија лица може да се изрази лексичким и граматичким средствима: замјеницама, личним глаголским наставцима и личним именицама. Напримјер: *Работаю, Работала, Работаем, Работали; Он (она) работает, Он работал, Они работают, Они работали; Мальчик работает, Мальчик работал, Мальчики работают, Мальчики работали.*

Као што је познато, лице у позицији субјектива структурне схеме може да буде у одређеним условима лексички не представљено. Али његово неименовање у реченичној структури има своје синтаксичко значење. „Чува се не само његово синтаксичко мјесто, него и његова смисаона неопходност као носиоца предикативног обиљежја: без субјекта не може бити ни радње, ни стања, ни својства, дакле, не може бити и предикативног акта који ствара реченицу“ [Золотова, ..., 2004: 113]. Обично се субјекат успоставља из контекста или ситуације. Али ипак елиптирани субјектив може такође да буде сигнал једног од три значења лица: одређеноличног, неодређеноличног, уопштеноличног, што је омогућило традиционалној граматици да диференцира једночлане личне реченице као одређеноличне, неодређеноличне и уопштеноличне. Напримјер:

- *Не причам с тобом, што упадаш!?*
- *Ракија ти се прохтела? Сад се улизујеш!* (Т,146);
- *При сем вручил и рапорт, в котором все это изложено было письменно. Его арестовали.* (Д, 460);
- *Каждую минуту только и ждешь, что придется быть свидетелем неприятнейшего кровопролития. Все время тасовать войска, читать доносы и ябеды, из которых к тому же половина написана на тебя самого!* (М.Б, 315).

Третирање лица као синтаксичке категорије која формира предикативност омогућава истраживачима да представе схеме са овдје разматраним субјектом као субјективну модификацију схеме у којој значење првог, другог и трећег лица одговара комуникативним улогама учесника језичког акта “ [Золотова, ... , 2004: 112-122].

У закључку истичемо да је истраживање категорије лица почело у 19. вијеку у вези са проучавањем глаголских категорија и сама категорија се третира првенствено као граматичка категорија својствена глаголу. Већ у тим првим истраживањима аутори граматики и текстова трудили су се да открију суштину граматичке личности и безличности, да одреде парадигму промјене, употребу у језику и сл. У својој књизи „Синтаксис русског језика“ А. А. Шахматов је дао дефиницију личних глаголских облика која до данас није изгубила своју актуелност: „Лични глаголски

облици је назив обиљежја у споју са пропратним представама о лицу, које су повезане са представом о броју“ [Шахматов, 2001: 462]. Он по први пут прилично детаљно разматра она значења са којима се могу употребљавати лични глаголски облици у једночланим и двочланим реченицама и описује значење безличног облика глагола.

У фундаменталном раду В.В. Виноградова „Русский язык“ ова категорија глагола добила је најпотпунију анализу. Аутор је одредио категорију лица као „фундамент предикативности“, указао на синтаксичке и аналитичке начине изражавања лица, на граматичке разлике облика првог и другог лица од облика трећег лица, размотрио значење и употребу личних глаголских облика, карактерику безличних глагола.

Интересовање за категорију лица нагло је порасло почев од друге половине 20. вијека, када се посебно истакао став Л.В. Шћербе да је категорија лица најкарактеристичнија глаголска категорија. Мишљење о садржају категорије лица налазимо у књизи А.В. Исаченка “Грамматический строй русского языка в сопоставлении со словацким”. Битан допринос у проучавање категорије лица дао је и А.А. Јудин својим радом “Категория лица глагола в современном русском языке”.

Дефиниције категорије лица као граматичке категорије глагола налазе у академским граматикама и лингвистичким рјечницима. У радовима за период 1950-60. године категорија лица углавном се дефинише са тачке гледишта односа радње/стања и његовог субјекта. Савремена дефиниција семантике лица заснована је на дефиницији категорије лица коју је дао Р. О. Јакобсон: „Лице карактерише учеснике саопштаваног реалног догађаја по односу према учесницима реалног догађаја саопштења.“ У лингвистичким енциклопедијским рјечницима категорија лица дефинисана је такође као комуникативна категорија. По угледу на Виноградова сви наредни истраживачи приписивали су категорији лица посебну улогу у диференцијацији предикативности реченице – структуре одговарајућег исказа. А у новијим истраживањима истиче се да се персонални садржај исказа гради на бази семантике предикативног лица.

А.М. Пјешковски је у личним замјеницама видио „значење чисто граматичко“, а В.В. Виноградов је видио сродност глаголске категорије лица са личним замјеницама и обратио пажњу на присуство у руском језику аналитичких и синтетичких облика изражавања лица. Оно што је он изрекао о синтаксичкој категорији лица послужило је као основ за проширено осхватање лица. Тако је Г.А. Золотова прихватила ово мишљење, па је синтаксичко лице одредила као „аналогију субјекта – носиоца радње, стања, обиљежја о којем се саопштава у реченици једном од три лица учесника – неучесника комуникације“.

Видан допринос овом питању дали су, између осталих, В.В. Востоков, И.И. Мешћанинов, В.В. Химик, А.В. Бондарко, А.Ф. Калињин, В.Г. Гак, С.Г. Иљјенко и

др. Персоналност за Бондарка је функционално-семантичка категорија која карактерише учеснике означене ситуације по односу према учесницима говорне ситуације, прије свега према говорном лицу.

Савремени истраживачи семантику персоналности истражују на нивоу интегралног текста. За А.М. Пјешковског лице је нужна категорија језичке мисли која јој припада по својој суштини, па без говорног лица не може бити ни говорне ситуације, говорно лице обавезно подразумејева слушаоца, а оба ова лица обавезно подразумејевају спољашњи свијет који их обухвата и који за њих представља треће лице. У Граматици руског језика се истиче да облици првог, другог и трећег лица формално изражавају однос радње са њеним реалним вршиоцем који може бити и лице и предмет.

Ј.П. Књазев је истицао да је категорија лица, представљајући актуализациону деиктичку категорију, прије свега, упућена на потпуну говорну ситуацију у којој су говорно лице и адресат конкурентни, индивидуални и повезани јединством времена и мјеста. Битан допринос у проучавању категорије лица дао је А.А. Јудин који је, проучивши садржај ове категорије на огромном корпусу, извео закључак да категорија лица чини самосталну појаву језика, да има свој садржај, свој систем формалних показатеља, своју намјену у језику.

Пошто је обавезна карактеристика сваке реченице њена организација у односу на категорију лица, проф. П. Пипер истиче да категорија лица, будући за српски као словенски језик типолошки карактеристична морфолошка категорија, истовремено је и реченична категорија јер у њеној реализацији учествују и предикатски израз, и аргументски израз.

На овај начин преглед најраспрострањенијих гледишта на категорију лица, а такође анализа фактичког материјала, који се односи на писане споменике савременог руског и српског језика, омогућава да се она квалификује као функционално-семантичка категорија која врши важну улогу у формирању предикативности и комуникативног потенцијала реченице.

2. Категоријална значења и употреба личних облика

Категоријална значења личних облика индикатива су: за облике 1. л. ј. - однос радње према говорном лицу: (*я*) *говорю, хожу, учусь*; у мн.: однос радње према групи лица, укључујући и говорно: (*мы*) *говорим, ходим, учимся*. За облике 2. л. ј. - однос радње према сабесједнику: (*ты*) *говоришь, ходишь, учишься*; у мн.: - однос радње према групи лица, укључујући сабесједника: (*вы*) *говорите, ходите, учитесь*. За облике 3. л. ј. - однос радње према лицу које није ни говорно лице ни сабесједник, или према неживом предмету: (*он*) *говорит, ходит, учится*; (*он, она, оно*) *кипит, зеленеет, бурлит*; у мн.: - однос радње према групи лица, не укључујући сабесједника, или према групи неживих предмета: (*они*) *говорят, ходят, учатся*; (*они*) *кипят, зеленеют, бурлят*.

Осим категоријалних значења лични облици индикатива посједују низ случајева употребе у одређеном контексту у свим личним облицима једине и множине.

Облик 1. л. ј. заступљен је у пословицама, изрекама и афоризмима у проширеној употреби; субјекат радње је представљен као уопштен, иако се значење односа радње према говорном лицу не губи: *Еду-еду не свищу, а наеду - не спущу*. Облик 1. л. мн. може да иступа у проширеној употреби у реченицама, које приписују радњу многим (свим), укључујући говорно лице и не искључујући (зато што то има мјесто у облику 1. л. ј.) сабесједника: *Поживем - увидим*.

Употреба облика 1. л. мн. тјесно је повезана са одговарајућом употребом замјенице-именице *мы*. Као и та замјеница, облици 1. л. мн. глагола у књижевном језику употребљавају се при указивању на говорно лице у ауторском излагању: *Мы придерживаемся другой точки зрения*. Од такве „ауторске“ употребе треба разликовати употребу облика 1. л. мн. за означавање заједничког учешћа у било којој радњи говорног лица и онога на кога се односи говор, обично у рефератима и предавањима, у уџбеницима: говорник на овај начин придобија пажњу слушалаца за учешће у анализи, у развоју мисли: *Теперь рассмотрим (с вами) скорость движения*. Слична употреба облика 1. л. мн. уобичајена је и у умјетничкој књижевности и у публицистици: *Отсюда мы начнем путешествие*.

Значење заједничког учешћа у радњи говорног лица и његовог сабесједника (или више сабесједника) често се изражава облицима заједничке радње са рјечцом *давай(те)*: *давай(те) представим* и сл.

Облици 1. л. мн. употребљавају се при означавању радње другог лица или лица без учешћа говорног лица. Та радња се представља тако као да говорно лице

има у њој учешћа (уз то је уобичајена боја снисходљивости, учешћа, ироније): *А что мы читаем, деточка, чем занимаемся?* (пита одрасло лице).

Облик 2. л. ј. се употребљава у уопштеноличном значењу: *Всем верить - в трубу вылетишь. Да и черт с тобой, что вылетишь, советску власт по ветру пустишь.* (С, 326)

Уопштенолично значење облика 2. л. ј. свршеног вида често је праћено модалним нијансама могућности, немогућности и неопходности, најјаче израженим уз негацију: *Из дома не выгонишь - совести не хватит.* (СК, 210); *При живом командире дивизию не принимают* (СК, 110).

Уопштеноличној употреби не смета присуство замјенице *ты* која у сличним случајевина указује такође на уопштено лице: *А с другой стороны, завтра ты его за первое же невыполнение приказа расстреливаешь перед строем* (СК, 455); - *Гледај ти мудрице!* (ЋБ, 224).

Облик 2. л. мн., као и облик 2. л. ј., употребљава се у уопштеноличном значењу. За разлику од уопштеноличне употребе облика 2. л. ј., облик множине може да сачува значење припадности радње сабесједнику (или сабесједницима): *У меня на хуторе...отовсюду увидите...; и вы почувствуете:* камни все помнят.

Уопштена употреба облика 2. л. мн. (обично глагола несвршеног вида) не искључује такве могућности проширења радње и на прво лице: *Это была именно та красота, созерцание которой вселяет у вас уверенность, что вы видите черты правильные.*

Облик 3. л. ј. је супростављен облицима 1. и 2. л. као облик чија се радња односи на било који субјекат (укључујући и неживи предмет), али не према говорном лицу и не према сабесједнику. Осим тога, облик 3. л. ј. супростављен је првим двама као облик који може да представи бесубјекатску радњу, тј. ону радњу која не зависи од вршиоца (лица или предмета): *светает, смеркается, знобит.* Оваква употреба 3. л. ј. назива се безличном и припада глаголима чије је лексичко значење неспојиво са представом о вршиоцу радње. На таквој употреби заснована је супростављеност личних и безличних глагола. У безличне, према Академијиној граматичи 1980, спадају сљедећи глаголи:

1) Глаголи без постфикса *-ся* који означавају:

а) стање природе: *вечереет, морозит, светает*; б) физичко или психичко стање живог бића: *знобит, рвет, тошнит*; в) присуство или одсуство, недостатак нечега: *хватит, хватает, станет*; г) обавезност: *следует, надлежит, подобает.*

2) Глаголи са постфиксом *-ся* који именују:

а) жељу, могућност радње: *хочется, приведется*; б) стање субјекта (обично живог бића): *(не) верится, дремлется, дышится, (не) спится*.

Код личних глагола безлична употреба облика 3. л. ј. повезана је или са посебним лексичким значењем ријечи или са његовом синтаксичком употребом: *не удается (поехать), придетсја рассказать, темнеет, дует* (от окна).

Облик 3. л. мн. иступа у неодређеноличној употреби која корелира радњу са субјектом - неодређеним бројем лица или с једним лицем, представљеним као неодређено:

Говорят, что стал молчалив и сторонится женицин. (Б,407);

Кажу да је постао ћутљив и да се клони жена (Б, 439).

Код руских и код српских лингвиста углавном наилазимо на дефиницију да је прво лице оно које говори, друго је лице оно коме се говори, а треће је лице или предмет о коме се говори. Овакву дефиницију трећег лица О. Јесперсен сматра погрешном јер, по њему, када се говори у првом лицу, јасно је да се говори о себи; када се говори у другом лицу, говори се о особи којој се говорник обраћа; треће лице је, према томе, оно које нити говори нити се њему говори (Jespersen 1971: 297). Поједини аутори, као на пример [Стевовић 1960: 119–120] истичу да прво и друго лице не означавају само учеснике говорног чина, већ су и предмет говора, док је треће лице искључиво лице или предмет о којем се говори. У том смислу је илустративно тумачење Е. Бенвениста [1975: 228], према којем прва два лица у исто време обухватају лице које говори и говор о том лицу. *Ја* означава говорно лице, али и исказ о том *ја* - не може се рећи *ја*, а не говорити о себи. *Ти* је означено од стране *ја*, које истовремено исказује неку врсту предиката за *ти*. О трећем лицу је неки предикат исказан, али ван односа *ја*–*ти*. Овај облик има назнаку о некоме или нечему, с тим што се не односи на неко одређено лице, па Е. Бенвенист закључује да *треће лице* није *лице*, већ глаголски облик са функцијом да изрази *не-лице* (*non-personne*). Тако су 1. и 2. лице, као чланови *односа личности* или *корелације персоналности* (*la correlation de personnalité*), супротстављени трећем, које нема обиљежја лица и представља немаркирани члан корелације лица. И. Клајн мисли да Е. Бенвенист „можда претерује кад га назива *не-лице*” (2000: 92), а Н. Ђокић примјећује да оно „замањује одсутност лица са лицем које није присутно” и сматра да то што је лице одсутно из дијалога не значи да оно и не постоји (Ђокић Н., 2000: 548). Треће лице је присутно у говорном чину јер се о њему говори, па је на тај начин, истиче Н. Ђокић, и оно, као и прво и друго, дио интерлокуције. А тиме што је у говор укључено као „треће” лице, оно без сумње улази у систем говорних лица (Стевовић, 1973: 28). Треће лице је, према томе, саставни елемент акта комуникације, а није ни говорник

ни саговорник. Према томе, Бенвенистов термин *non-personne* прихватљив је само у оквиру конкретне говорне ситуације.

Према Белићу (1998: 53), пошто треће лице непосредно упућује на познато лице или предмет, оно је повезано са демонстративним и анафорским замјеницама, а пошто упућује на одсутно лице у комуникативној активности, оно се супротставља првом и другом као учесницима у говору, чиме се ствара опозиција која спаја треће лице са првим и другим у систему.

Надаље, оно је у супротности првом и другом као учесницима у говору, па је самим тим опозиција која спаја треће лице са првим и другим у систему. М. Пешикан наглашава да су замјенице за прво и друго лице истог смисла, што је последица њиховог непосредног, деиктичког указивања на учеснике у говору, чиме међу њима постоји паралелизам, док се замјеница за треће лице не може примијенити на говорна лица, а деиктичко указивање на учеснике у говору за њу је периферног и спорадичног карактера. Зато, према њему, личне замјенице су веома хетерогена група (Пешикан 1967: 251). Замјеница трећег лица, осим ознаке лица, носи и ознаку рода и броја, па из тих разлога, а бавећи се појмом супституције код замјеница, И. Клајн раздваја замјенице првог и другог лица раздваја као несупституентну категорију од замјенице трећег лица која је „по правилу supstituent, јер је најчешће i анафорична” (1976: 555).

Е. Бенвенист је можда најкомплексније навео заједничке особине првог и другог лица која их раздвајају од трећег лица. Према његовом мишљењу (1966: 230–232), посебно се издвајају сљедеће:

а) *специфична јединственост*, што значи да у интерлокутивној ситуацији постоји само једно *ја* и једно *ти*, а трећих лица може бити неограничено. Напомињемо да се ово обиљежје дјелимично односи на друго лице јер различите поруке могу бити упућене различитим примаоцима.

б) *узајамна замјенљивост* означава да су *ја* и *ти* инверзибилни. У алокуцији, *ја* је за саговорника *ти* када *ти* узме ријеч и постане *ја*. Инверзибилност се не може остварити у односу *ја–он*, јер ова карактеристика подразумијева да су оба учесника дијалога присутна;

в) *однос* или *корелација субјективности* везује се за прво и друго лице, што значи да субјективност подразумијева способност говорника да у говорној ситуацији себи одреди улогу субјекта. Ова опозиција подразумијева супротност лица *ја* као субјективног према лицу *ти* као несубјективном. Говорник, дакле, у дискурсу упућује на себе као на *ја*, које је унутар исказа, и поставља друго лице које је спољашње у односу на *ја*;

г) *ја* увијек *трансцендентно* у односу на *ти* управо због њихове поларности. Свако *ја* има одраз у неком *ти* које се оном *ја* обраћа са *ти*. *Ја* и *ти*, без којих не постоји однос интерлокуције, због тога се не могу замислити један без другог [Benveniste, 1966: 260].

Наведеним особинама могу се додати и следеће:

а) способност *упућивања на жива бића*, изузев при персонификацији; прво и друго лице су увек људи, присутна и позната лица и актери у интерлокутивној ситуацији, јер „*samo u pjesništvu, u proizvodima fantazije govore i životinje, i predmeti, i pojave*” (Brabec, Hraste i dr. 1952: 78). Из тог разлога ове заменице немају посебне ознаке за род. За разлику од њих, замјеница за треће лице може упућивати на особу, али и на предмет и појам; ово лице може бити одсутно у говорном чину, па зато замјенице за треће лице имају граматичку трородност (особина која их опет приближава демонстративним и анафорским заменицама). Док улоге првог и другог лица могу да узму само људи, тј. бића са својством говора, што проистиче из ситуације дијалога, трећем лицу је непознато такво ограничење, објашњава Х. Вајнрих (1989: 76) и наглашава да дистинкција између три улоге у комуникацији представља исто тако лингвистичку основу за дистинкцију између људи и ствари;

б) у првом и другом лицу *субјекат* може бити само лична замјеница, што произлази из претходних особина, и он увек означава одређена лица. Субјекат трећег лица може бити именица било замјеница и може бити одређен или неодређен. Према мишљењу П. Пипера, И. Антонића и др. [2005: 594–595], именску групу која упућује на треће лице могу да образују именица или именички употрејибљена ријеч у номинативу, са глаголским обликом трећег лица (нпр. *Јован чита. Она је уморна од пута.*). Именица у вокативу формира конструкцију с личним глаголским обликом другог лица (нпр. *Читај, Јоване!*). Сам именички облик не може реферисати о првом лицу, нити се може налазити у конструкцији с личним глаголским обликом у првом лицу (нпр. **Студент чекам. *Студенти чекамо*). Међутим, конструкције са именским изразом у номинативу и са личним глаголским обликом првог, односно другог лица, могуће су, с тим што је неопходна замјеница за прво, односно друго лице испред именског израза употрејибљеног апозитивно (нпр. *Ви, студенти Београдског универзитета, одлучили сте следеће*).

Уобичајено се схвата да прво лице множине представља множину говорних лица. Међутим, оно је скуп састављен од једног говорног лица и једне или више особа, или у неким случајевима оно може да обухвата говорно лице и друга жива бића, па чак и предмете. Због тога Е. Бенвенист [1966: 233–236] и истиче да то није множење идентичних предмета, није помножено *ја*, већ проширено *ја*, и објашњава

да код замјеница (и глагола) множина значи неограниченост, а не умножавање. Он даље подвлачи да двије плурализације првог лица једнине спајају супротстављене елементе двију корелација (корелације субјективности и корелације персоналности) и да се у сваком од њих наглашава једно лице: *ти* у инклузивном (*ја + ти*), *ја* у ексклузивном облику (*ја + он*). Замјенички облик првог лица множине значи *ја + ти* или *ја + он*, односно *нас двоје*, а замјеница другог лица значи *ти + он*, односно *вас двоје* (дакле, два лица чине или прво или друго лице). Због тога се овдје, како сматра А. Белић [1932: 31–33] ради о дуалу личних замјеница као врсти синдетског дуала.

Друго лице множине означава обраћање неколицини особа и оно искључује лице које говори; оно указује на особу којој је говор упућен, а која је придружена једној или више особа. Према Клајну [Клајн 2000: 100], када се *ви* односи на два или више прималаца поруке, тј. присутних саговорника, ради се о правом плуралу, односно то је инклузивно употријебљено друго лице [Пипер, Антонић и др. 2005: 59]. Оно је употријебљено ексклузивно када се односи на групу особа међу којима је и саговорник (или више саговорника) са неким трећим лицем (или лицима). О. Јесперсен [1971: 265] разликује двије врсте множине другог лица: обичну - када *ви* обухвата *ти + друго ти + треће лице...*, и приближну - када *ви* подразумева *ти + једно или више лица*.

Треће лице множине указује на групу лица или ствари о којима се говори. Означава се као *негативно*, што значи да не укључује учеснике у комуникацији, па сходно томе замјеница трећег лица множине увијек представља збир трећих лица једнине, тј. прави плурал. Односно, оно је *не-лице* које је својим изразом проширено и неограничено и које изражава неодређени скуп безличних бића, па због тога и има назив *не-лице*, чиме прихвата праву множину.

Да закључимо да смо претходно изнијели категоријална значења личних облика индикатива и објаснили да осим категоријалних значења лични облици индикатива посједују низ случајева употребе у одређеном контексту у свим личним облицима једнине и множине. А осим категоријалних значења лични облици индикатива посједују низ случајева употребе у одређеном контексту у свим личним облицима једнине и множине. Затим су приказане појединачно употребе првог, другог и трећег лица. Код руских и код српских лингвиста углавном наилазимо на дефиниције да је прво лице оно које говори, друго је лице оно коме се говори, а треће је лице или предмет о коме се говори. Овакву дефиницију трећег лица О. Јесперсен сматра погрешном, јер када се говори у првом лицу, јасно је да се говори о себи; када се говори у другом лицу, говори се о особи којој се говорник обраћа; треће лице је, према томе, оно које нити говори нити се њему говори.

Поједини аутори, као на примјер И. Стевовић, истичу да прво и друго лице не означавају само учеснике говорног чина, већ су и предмет говора, док је треће лице искључиво лице или предмет о којем се говори. У том смислу је илустративно тумачење Е. Бенвениста, према којем прва два лица у исто вријеме обухватају лице које говори и говор о том лицу. Према А. Белићу, пошто треће лице непосредно упућује на познато лице или предмет, оно је повезано са демонстративним и анафорским замјеницама, а пошто упућује на одсутно лице у комуникативној активности, оно се супротставља првом и другом као учесницима у говору, чиме се ствара опозиција која спаја треће лице са првим и другим у систему. Е. Бенвенист је можда најкомплексније навео заједничке особине првог и другог лица које их раздвајају од трећег лица. Према мишљењу П. Пипера, И. Антонића и др., именску групу која упућује на треће лице могу да образују именица или именички употријебљена ријеч у номинативу, са глаголским обликом трећег лица.

На крају је изнесена суштина првог, другог и трећег лица множине према мишљењима Бенвениста, Белића, Пипера, Клајна, Антонића и др.

3. Категорија лица у савременом руском и српском језику (аспекти истраживања)

Проблеми који су везани за изучавање функционисања категорије лица добили су важно мјесто у научној литератури и третирају се као универзална категорија. Истраживачи [Пешковский, 1956; Виноградов, 2001; Бондарко, 1991 и др.] истичу да је категорија лица полифункционална и врши:

- структурне функције слагања (конгруенције) предиката и субјекта;
- личну семантичку деиктичку функцију поређења учесника означене ситуације са учесницима говорног акта.

Полифункционални карактер категорије лица је условио вишеплански прилаз њеном истраживању. Категорију лица треба прво разматрати са интралингвистичког аспекта, па у том смислу лице је категорија конгруенције глагола са номинативом именице на коју се тај глагол односи. Такво схватање суштине анализиране категорије било је карактеристично за раније етапе њеног истраживања и дефинише категорију лица прије свега као језичку синтаксичку категорију . „При таквом схватању нема принципијелне разлике између категорије лица и категорије конгруенције у броју и у роду у области глагола и конгруенције у броју, роду и падежу у области придјева. Све су то различите манифестације конгруенције ријечи-обиљеживача са ријечима-предметима, а разлике између свих тих категорија условљене су само оним разликама које ми сами сазнајемо у самим ријечима-предметима који изазивају конгруенцију“ [Пешковский, 1956: 361].

Надаље се категорија лица разматра са екстралингвистичког аспекта, а то значи да њене дефиниције одражавају функционални прилаз опису категорије лица и карактеришу је као категорију која се манифестује прије свега у говорној ситуацији: „Лице је граматичка категорија глагола која означава однос радње (процеса) и њеног субјекта према говорном лицу “ [Ахманова, 1996: 220]. Према мишљењу Јакобсона, категорија лица означава однос између говорног субјекта (говорног лица) и субјекта саме радње коју означава глагол, а лице карактерише учеснике саопштавајуће чињенице по односу према учесницима чињенице саопштавања [Јакобсон, 1972: 100]; „Граматичка категорија лица повезана је са карактеристиком односа говора према говорном лицу, према сабесједнику или споредним предметима говора“ [Грамматика русског језика, 1952: 82]; „Морфолошка категорија лица је систем супростављених један другоме редова облика, који изражавају суоднос или несуоднос радње према учесницима говорног акта“ [Русская грамматика, т. 2, 1980: 636].

Сличне дефиниције категорије лица одражавају њену специфичност као комуникативно-граматичке категорије према В.Г. Адмонију [Адмони, 1964], комуникативне према В.Г. Гаку [Гак, 1981], шифтерне према Р. О. Јакобсону [Јакобсон, 1972], предикативне према В.В. Виноградову [Виноградов, 1971], односно категорије која је по самој својој суштини повезана „са односом означене ситуације и њених учесника према говорној ситуацији“ [Бондарко, 1991: 30].

Средства за изражавање категорије лица су разноврсна. У традиционалној лингвистици категорија лица је разматрана као глаголска категорија од стране више аутора [Виноградов, 1972; Грамматика русског језика, 1954; Лопатин, 1989; Никитевич, 1962; Пешковский, 1956; Шахматов, 1941; Юдин, 1968 и др.]. Уз ово личним замјеницама приликом изражавања лица додјељивана је улога службене морфеме, «личног префикса» [Никитевич, 1962: 205]. У корист обавезности глаголског изражавања лица свједоче истраживања древних индоевропских језика који посједују разгранат систем глаголске промјене. Али истраживања језика Африке и Далеког Истока, гдје глагол не посједује никакве облике личне глаголске промјене, поколебали су вјеру у обавезност изражавања категорије лица у глаголу. Осим тога, истраживања семантике и функције замјеница у језику и говору [Мурыгина, 1970; Падучева, 1974; Селиверстова, 1988; Шелякин, 1986 и др.] дала су научницима основ да се говори о доминантној улози замјеница у изражавању значења лица. Не би била претјерана тврдња, истицала је З.М. Муригина, о томе да карактеристика афикса који је показатељ синтаксичке категорије лица као елемента организације структуре глагола, зависи прије свега од могућности аналогне интерпретације категорије лица у категорији замјеница и њоме се дефинише [Мурыгина, 1970: 45].

Истраживања везана за изучавање говорног акта у цјелини и исказивања као актуализоване реченице у говору дјелимично су омогућили истраживачима да дођу до закључка да на проблем начина и средстава изражавања категорије лица треба гледати широко, не затварајући се у оквиру глаголске промјене: «Категорија лица, која се често разматра као једна од базних категорија предикације, припада реченици, реализује се на нивоу синтаксе у обавезној или могућој вези финитног облика глагола са ријечју која указује на логички субјекат, било да је то именица, самостална или службена замјеница... Изражавање категорије лица није прерогатив глагола: ова категорија се манифестује у исказу у цјелини и само може (у овом или оном језику, у овом или оном случају) да се кондензује у оквирима морфолошког облика глагола формирајући личне промјенљиве облике“ [Гак, 1991: 73].

Најприхватљивије је третирање лица као граматичке категорије која обухвата разноврсна средства њеног формалног изражавања (која излазе из оквира облика

глаголских лица и замјеница). Овакав прилаз језичком материјалу „омогућава да се разматра као специјални предмет анализе на само глаголски облик и личне замјенице са њиховим значењима, него и сву садржајну структуру са личном семантиком и сва средства њеног израза у исказу и његовој средини“ [Бондарко, 1991: 20].

На основу радова који су посвећени истраживању формалног аспекта категорије лица [Бондарко, 1974, 1991; Виноградов, 1972; Гак, 1991; Лопатин, 1984; Никитевич, 1962; Пешковский, 1956; Шахматов, 1941; Шелякин, 1986; Юдин, 1968], поређење и уопштавање основних ставова које су изнијели лингвисти поводом поменуте проблематике омогућују да се направи општа слика начина и средстава изражавања категорије лица у руском језику.

А сва средства и начине изражавања категорије лица у руском и српском језику можемо подијелити на елементе два ранга. У елементе првог ранга који се сматрају централним, основним, ослањајући се на неке од истраживача [Бондарко, 1991; Гак, 1991], можемо убројати:

- личне глаголске облике који указују на везу радње са субјектом, при чему је основни показатељ лица у глаголу материјално изражена лична флексија, на пример: *писаць: пишу, пишеш, пишет, пишем, пишете, пишут; писати: пишем, пишеш, пише, пишемо, пишете, пишу; сидеть: сижу, сидишь, сидит, сидим, сидите, сидят; сједјети: сједим, сједиш, сједи, сједимо, сједите, сједе.*
- личне замјенице у номинативу (*я, мы, ты, вы, он, она, оно, они; ја, ми, ти, ви, он, она, оно, они*).

Вршећи анализу личних замјеница са глаголима издвајају се супростављена граматичка и супростављена стилска употреба [Шелякин, 1986: 20]. Граматичка употреба има облигаторни карактер, пошто је замјеница у сличним случајевима „једино синтаксичко средство односа предиката према одређеном граматичком лицу“ [Шелякин, 1986: 20]. Таква употреба јавља се са предикатима који немају морфолошки израз лица:

- уз предикате са глаголом у прошлом времену (*я, ты, он пришел*);
- уз предикате са глаголом у коњуктиву (*я, ты, он пришел бы*);
- уз сложени именски предикат (*я, ты, он умен*)

Употреба личних замјеница уз семантички идентичне облике глагола релевантна је при супростављању радње једног субјекта радњама другог субјекта:

- *Не разговара он са мною; неће он да разговара са мною, али ја с њим разговарам, а он неће да ме слуша.* [Д1, 288];

- Чујте... знате да је он то врло тачно рекао – узвикнух ја – сигурно то није он рекао, него сте то ви њему рекли? [Д1, 288].

Посредством личних замјеница разликују се облици првог и другог лица, гдје је свако говорно лице сабесједник:

- *Куда поедешь отдыхать за границу?*

- *А ты поедешь?*

У другој реченици немогућа је употреба личног облика без замјенице.

У случајевима када присуство личних облика при семантички идентичним личним облицима глагола није неопходно, долази у обзир стилски супростављена употреба личних замјеница. Тако паралелна употреба замјеница првог лица и личног облика глагола првог лица наглашава истицање говорног лица у први план. Овакво истицање говорног лица може да прати разне стилске циљеве: нескромно самохвалисање или истицања пажње на информацији о говорном лицу. Упоредимо, с једне стране, «*Я вам покажу! Я не посмотрю ни на кого!*» и са друге стране «*Ах няня, я тоскую, Мне тошно, милая моя*» (А. С. Пушкин) [Шелякин, 1986: 21].

Однос према једном или другом граматичком лицу изражава се сљедећим главним средствима и њиховом комбинацијом:

- посредством личних заамјеница у облику номинатива (аналитички начин изражавања):

Я пришел поздно. Ты опоздал. Он ушел.

- посредством личног глаголског облика у индикативу или императиву (синтетички начин изражавања):

Приду вовремя. Поедем в деревню? Напишешь письмо утром. Выучите стихи наизусть. Он приезжает сегодня вечером. Купи эту книгу;

- посредством паралелне употребе личних замјеница и личних глаголских облика:

Я люблю читать книги. Ты любишь рисовать. Она поёт хорошо.

У елементе другог ранга (периферне, додатне) спадају:

Морфолошка средства:

а) облици личних замјеница у косим падежима који иступају у улози објекта са значењем логичког субјекта и објекта: *Тебе спится? Что с ним случилось?*

б) присвојне замјенице које посједују два семантичка обиљежја: диференцијално обиљежје лица и обиљежје посесивности које одражава присвојне односе између лица и предмета и, сходно томе, има непосредан однос према изражавању значења лица [Шелякин, 1986: 23]: *Это моё дело* (прво лице). *Ваши книги здесь* (друго лице).

2) Морфолошко-синтаксичка средства:

а) облици повратне замјенице (*себя; себе* итд.). Однос према лицу у датом случају изражава се морфолошким обликом замјенице у споју са овим или оним глаголским обликом који сам по себи или заједно са замјеницом-субјектом одређује лице: *Я себя не обвиняю. Ты себя не обвиняй. Он сам себе задает вопрос.*

3) Синтаксичка средства:

б) посредно изражавање припадности лицу које је закључено у конструкцијама глаголских прилога, уколико су оне повезане са правилом једносубјектности другостепене и главне радње, на примјер: *Я читаю книгу, слушая музыку.* „Слушая“ добија однос према првом лицу захваљујући суодносу са првим (експлицитно израженим) лицем. Упореди: *Он читает книгу, слушая музыку.*

4) Интонационо-синтаксичка средства (мислимо прије свега на однос према другом лицу): „У строго одређеним случајевима однос према лицу може да се изражава посредством посебних интонација (тражења, побуде, молбе итд.)“ [ГРЯ, 1952: 52]. У ове конструкције спадају инфинитивне конструкције типа: *Молчать! Всем разойтись!*, конструкције типа: *Марш!, Руку!*, императивни искази са рјечцама „на“, „нате“: *На!, На руку.* У наведеним примјерима интонационо-синтаксичка средства, која изражавају императивну модалност, преносе и везану за њу припадност побуде према другом лицу.

5) Лексичка средства (лексички елементи који у споју са граматичким компонентама учествују у изражавању односа према лицу):

Автор тих строк приносит благодарность (= прво лице). *Наша семья выражает сочувствие. Ваша милость запаздывает* (= друго лице). *Ваш покорный слуга поставит свою подпись.*

6) Контекст и говорна ситуација су одлучујући при изражавању односа према лицу у реченицама које су образоване ријечима *да* и *нет*; *да* и *не*:

- Ты устал?

- Да.

- Вы курите?

- *Нет*. [Бондарко, 1991; Гак, 1991];
- *Да ты врешь?*
- *Нет, не врую* (Д, 612);
- *Скочих као опарен*.
- *Некуд сте закаснили?*
- *Јесам... нисам... усталом, закаснио сам, али сад ћу*. (Д1, 300)

б) Постоје мишљења да се у систем периферних средстава изражавања категорије лица може укључити обраћање, јер је обраћање „најраспрострањенији члан реченице – име у облику номинатива, који именује онога коме је упућен говор“ [РГ, 1980: 164]. У њему се налазе функције адресирања и именовања. Присуство у обраћању семе „адресирања говора“ омогућава да се сврста у један од синтаксичких начина изражавања значења другог лица.

У закључку да кажемо да у једном те истом исказу могу да буду представљени елементи оба ранга – централни и периферни, као на примјер: *Ја чувствују себја виноватым по отношению к тебе*. Елементи првог ранга: лична замјеница и глаголски облик првог лица. Елементи другог ранга: повратна замјеница *себја* која у споју са „ја чувствују“ подржава припадност садржаја предиката првом лицу, синтагма «по отношению к тебе» која изражава усмјереност према слушаоцу. Међутим, често срећамо случајеве када периферна средства иступају у својству јединог показатеља лица, као нпр. у реченицама *Мне (тебе, ему) грустно; Мне (тебе, ему) отдыхать (инфинитивна реченица); У меня (у тебя, у него) есть деньги*.

У новије вријеме истраживачи категорију лица сматрају субјектно-објектном категоријом [Бондарко, 1991; Виноградов, 1972; Пешковкий, 1956]. Они наглашавају да је објективни однос према лицу тјесно повезан са односом логичког субјекта: „Фактички изражавање лица у објекту допуњава и подржава изражавање семантике лица које је дато у субјекту“ [Бондарко, 1991: 17]. Висок положај у хијерархији субјектно-објектних односа заузима лице субјекта: „у сфери лица – објекта примјећују се јавно изражена обиљежја периферности по упоређењу са позицијом лица субјекта који иступа у улози субјекта“ [Бондарко, 1991: 17]. Треба обавезно напоменути да „су то узајамно повезане и узајамно зависне стране јединог комплекса субјектно-објектних персоналних односа“ [Бондарко, 1991: 16].

Према мишљењу Бондарка, Шељакина и Јакобсона семантика категорије лица базира се на односу пресјека/непресјека учесника назначене ситуације са учесницима говорног акта. Под термином пресјек подразумијевају се односи идентитета (на примјер, указивање на то да је говорни субјекат – говорно лице) или

укључења (напримјер да је субјекат ситуације група лица која укључује говорно лице). Непресјек са говорним лицем може да означава или пресјек са слушаоцем или припадност ситуације лицима која не учествују у говорном акту: „Однос према лицу треба схватати на широј основи, имајући у виду не само пресјек учесника назначене ситуације са учесницима говорне ситуације, већ и непресјек, односно однос ситуације и њених учесника према животној средини. Учешће-неучешће у говорном акту је једини системски однос који лежи у основи супротстављање семантике првог, другог и трећег лица“ [Бондарко, 1991: 12].

Ово супротстављање чини двочлана опозиција која се лако распада на бинарне:

Опозиција „прво и друго лице“ карактерише односе међу учесницима говорног акта и адресата: „прво лице свједочи о идентитету учесника саопштаване чињенице (реални догађај) са активним учесником чињенице саопштења, а друго лице о његовом идентитету са реалним или потенцијалним пасивним учесником чињенице саопштења, тј. са адресатом [Јакобсон, 1972: 102].

Опозиција заснована на обиљежју „учешће/неучешће“ у акту комуникације: семантика првог и другог лица, заједно узетих, супротставља се семантици трећег лица.

У првој опозицији (прво лице ↔ друго лице) положај при врху заузима прво лице, пошто представља говорно лице, а овај или онај однос према лицу формира се са тачке гледишта говорног лица и орјентише се прије свега на говорно лице као централну фигуру говорног акта.

Супротстављање „прво лице ↔ друго лице“ са своје стране је маркирани члан опозиције („прво лице, друго лице“ ↔ треће лице) = „учешће/неучешће“ у говорном акту, јер учвршћује присуство обиљежја „учешће“: „У то вријеме како су прво и друго лице позитивни чланови категорије лица, треће лице је по својој суштини одричан појам, у опозицији првом и другом лицу оно се суодноси обавезно са учесницима ситуације исказа“ [Лайонз, 1981: 293]. Према томе, немаркирани члан анализирани опозиције је треће лице.

Питањем статуса трећег лица лингвисти су се бавили одавно. Посебно су истицали граматичке разлике између облика глагола и личних замјеница првог и другог лица, с једне стране, и трећег лица, са друге. Тако је Ф.И. Буслајев писао да „прво и друго лице, означавајући однос између говорног лица и слушаоца, припада властито живим предметима и претежно лицима“ онда како „посредством облика трећег лица могу се означавати и лица и неживи предмети“ [Буслаев, 1958: 187]. Аксаков је истицао опозицију првог и другог лица трећем лицу не само по обиљежју личности / неличности, већ и по накнадној улози присутној замјеницама

трећег лица: „Такозвано ‘треће лице’: *он, она, оно* је обична замјеница и означава уопште предмет, према томе овдје није у питању живост, сазнајност“. [Аксаков, 1875: 541]. А.М. Пјешковски такође је потенцирао пажњу на способности трећег лица да замјењује не само лица, него и било које друге објекте (живе и неживе), онда када прво и друго лице могу да означавају само говорно лице. „Та разлика између прва два лица и трећим лицем објашњава се тиме што при првим двама лицима у својству субјекта могуће су само ријечи *я, ты, мы, вы*, тј. ријечи у којима се основно значење своди на појам говорног лица... На тај начин основно значење тих ријечи подудара се са формалним значењем глагола у форми лица. Познато је да једно може да замјењује друго. Напротив, у трећем лицу субјекат може да буде не само лична ријеч *он*, већ и мноштво других ријечи са свемогућим значењима. Разумљиво је да се изостављање такве ријечи схвата као изостављање нечег важног» [Пешковский, 1956: 169-170]. Е. Бенвенист, износећи различите аспекте опозиције комплекса «*я, ты*» у односу на «*он*», примијетио је, између осталог, да је:

а) лицима «*я*» и «*ты*», и само њима, присутна уникалност: „...«*я*» које производи исказ, «*ты*» којем се «*я*» обраћа, сваки пут су уникални. Насупрот томе, «*он*» може да представља бесконачан број субјеката или ниједног“, «треће лице» може да се комбинује са било којом објективном референцом;

б) друго обиљежје «*я*» и «*ты*» је њихова реверзибилност: онај кога ја дефинишем као «*ты*» сам себе замишља у терминима «*я*» и, обраћајући се у «*я*», претвара моје «*я*» у «*ты*»,

в) само посредством „трећег лица“ ствар добија лексички предикат [Бенвенист, 1974: 264]. На основу комплекса обиљежја супростављености првог и другог лица трећем Е. Бенвенист је дошао до истог закључка као и К. С. Аксаков: „треће лице“ није „лице“. Функција тог глаголског облика састоји се у томе да изражава не-лице [Ibid: 262], корелација личности супроставља лица „*я/ты*“ нелицу „*он*“ [Ibid: 269]. На тај начин, сагласно овом гледишту, треће лице се изводи из оквира категорије лица.

Међутим, у научној литератури по овом питању имамо и другојачија мишљења - треће лице се укључује у оквиру категорије лица као немаркирани члан опозиције [Бондарко, 1991; Никитевич, 1962; Степанов, 1981; Щепин, 1973; Шарандин, 1981; Юдин, 1968; Јакобсон, 1972 и др.]. У Граматици 70 значења првог и другог лица супростављени су трећем лицу као управо лична предметно-личном. А.В. Бондарко, истражујући садржајне везе између трећег лица и првог и другог лица, долази до закључка да „...у трећем лицу су смјештена обиљежја потенцијално личног и неличног облика“ [Бондарко, 1991: 36] и да нема никаквог основа да се

треће лице изводи ван категорије лица [Ibid: 36]. Он истиче да треће лице као „властито лице“ и као предмет (не-лице) су разне суштине са тачке гледишта живости/неживости и у вези са тим истоврсности/неистоврсности са говорним лицем и адресатом (лицима, али не предметима). Заједно са тим разматране суштине обједињују се по синтагматском и синтаксичком обиљежју узајамне припадности предиката са оним субјектом који се супроставља првом и другом лицу као треће лице. Истовјетност лица и нелица потврђује се идентичношћу граматичких показатеља глаголских облика трећег лица независно од третиране различитости: „...слажући се са констатацијом дубоких разлика међу првим/другим и трећим лицем ми се ипак не можемо сложити са тумачењем садржаја трећег лица као неличног, тј. са третирањем трећег лица као не-лица. Владајући суштинском својеврсношћу семантике и излазећи из оквира заправо лица (у ономе што се тиче указивања на предмете), треће лице улази у систем лица, прије свега у тој мјери у којој се говори о тим „он“, „она“, „оно“, „они“ која указују на лица суодносна са „ја“ и „ты“, а даље, на основу заједничких веза управо личног и предметног „он“, „она“, „оно“, „они“, ти односи лица проширују се и на сферу припадности предметима“ [Бондарко, 1991: 36-37].

На основу третирања овог питања од стране више лингвиста, сматрамо да је са научне тачке гледишта најкоректније мишљење по којем се треће лице третира у оквиру категорије лица и одређује као немаркирани члан опозиције („прво-друго лице ↔ треће лице“ по обиљежју „учешће/неучешће“ у акту комуникације и по обиљежју „лични/предметно-лични облици“.

Ово би биле основне примједбе у погледу семантичких суодноса и упоређења унутар категорије лица као једине категорије моноцентричког типа [термин – Бондарко, 1991: 19]. Категорија лица се опире на два система облика који су повезани један с другим, „кондезује се“ у систему облика лица глагола, с једне стране, и личних замјеница са друге. Бинарна структура центра категорије лица условљава чињеницу да испољавање граматичког значења лица код глагола и замјеница није идентично, да има одређену специфичност како у границама једне, тако и у границама друге врсте ријечи.

Када је у питању функционисање категорије лица у систему глаголских облика, истраживачи закључују да сви глаголи не реализују потпуну парадигму лица [Дружинина, 1963; 1964; Вољнец, 1978; Афанасјева, 1978; Василјева, Шарандин, 1981]. Глаголи који у руском језику реализују непуну парадигму личних облика означавају се као „непотпуни“, на примјер: *зобитъ, нездоровитъся, победитъ, очутитъся* и др. Према истраживању А.Ф. Дружинине лица [Дружинина, 1964] непотпуних глагола у руском језику има више од 1500. Али тај број је увелико смањен

будући да аутори једнојезичких рјечника често означавају присуство облика ријечи првог и другог лица тамо гдје се они искључују лексичким садржајем ријечи и не функционишу у говору.

Упоредо са непотпуним глаголима у руском језику постоје тзв. редувантни или „изобилни“ глаголи. Такви глаголи образују паралелне облике лица: од самог инфинитивног облика образују се облици по моделу првог продуктивног разреда и по моделу непродуктивног разреда (између облика се примјећују семантичке или стилистичке разлике): *двигает – движет, махает – машет*.

У функционисању личних глаголских облика истраживачи примјећују да лични облици могу да се употребљавају у другим, а не само у баш личном значењу. Лични глаголски облици (претежно облици другог лица) могу да означавају радњу чији је субјекат било које лице и тим самим да изражавају уопштенолично значење: *Без труда не вынешь и рыбки из пруда* (пословица). [Бабайцева, 1968; Бергельсон, Кибрик, 1980; Булыгина, Шмелев, 1991; Крылов, 1983; Лекант, 1974; Малеев, 1979; Осипова, 1968; Шмелев, 1961; Юдин, 1969].

Лични глаголски облици могу да изражавају неодређенолично значење: субјекат радње је непознат или се намјерно не именује, на примјер:

Нехлюдов испытал чувство, подобное тому, которое должна испытывать лошадь, когда ее оглаживают, чтобы надеть узду и вести запрягать (Т, 105);

Нехлюдов осети нешто слично ономе што осећа коњ кога милују да би га могли зауздати и одвести да га упрегну (Т, 125).

[Види: Бабайцева, 1968; Бондарко, 1991; Булыгина, Шмелев, 1991; Виноградов, 1972; Гак, 1991; Гвоздев, 1968; Золотова, 1973; Лекант, 1974; Распопов, 1981; Ревзин, 1977; Юдин, 1969 и др.].

Лични глаголски облици (треће лице једнине; средњи род, прошло вријеме) могу да се употребљавају у безличном значењу:

Лес темнеет (лични глагол). – На дворе *темнеет* (безлични облик личног глагола).

Питање безличности различито се третира у савременој лингвистици. Једни истраживачи искључују безличност из категорије лица на основу тога што „категирија лица нема у главном члану безличних реченица никаквог ослоња, ...помоћу облика главне ријечи исказ не може да се односи ни на једно од три лица“ [Калинин, 1991: 31; Галкина-Федорук, 1958: 54-87]. Други истраживачи разматрају безличност у оквирима категорије лица [Види: Бабайцева, 1968; Бондарко, 1991; Виноградов,

1986; Никитевич, 1963; Якобсон, 1985]: „...поставља се питање, какав однос имају безлични глаголи према категорији лица. Одговор може да буде само један – најнепосреднији однос. Како лични тако и безлични глаголи изражавају однос према субјекту“ [Никитевич, 1963: 278]. „Сам термин „безличност“ по свом унутрашњем облику повезан је са категоријом лица. Личност и безличност су двије основне апстракције категорије лица“ [Ibid: 279]. Такозвани безлични глаголи са тачке гледишта поменуте корелације су непарни неозначени облици“ [Јакобсон, 1985: 215]. Према томе, укључење облика безличности у систем облика лица прихвата се научно објективно.

Питање категорије синтаксичког лица у глаголским једночланим реченицама захтијева стручно истраживање, а њене особине се, према Леканту, могу окарактерисати на следећи начин: припадност исказа лицу овдје се испољава у односу независног обиљежја према првом, другом или трећем лицу [Виноградов, 1955: 407]. Лекант истиче да у одређеноличним реченицама лични глаголски наставци указују на однос обиљежја према одређеном (првом или другом) лицу.

У неодређеноличним реченицама глаголски облик не указује на однос обиљежја одређено према првом, или према другом, или према трећем лицу – синтаксичка категорија овдје је изражена неодређено (мада у реалној ситуацији исказ се обично односи према трећем лицу:

Претекли су ме, надмудрили, то је све – шаптао је модрим уснама (С, 406);

Опередили меня, перехитрили, - шептал он, с трудом шевеля синими губами (С, 595).

У уопштеноличним реченицама глаголски облици указују на могућност односа обиљежја према било којем од три лица (мада у реалној ситуацији исказ се обично односи или адресира једном од три лица).

У безличним и инфинитивним реченицама глаголски облици не садрже указивање на однос обиљежја ни према једном од три лица. Другим ријечима, те реченице у принципу су неличне. Мада у њиховој структури могу да буду споредни чланови који указују на припадност исказа у цјелини једном од три лица [Ibid]. На примјер: *Меня знобило; Ему холодно; Мне тут сидеть до морозов; Инак ћу упитати Тијану о ономе што ми се учинило да сам видео.* (С, 417); *А я все-таки спрошу Тијану о том, что, как мне казалось, я видел.* (С, 602).

Као што се види, категорија лица је веома тијесно повезана са ситуацијом и са актом комуникације и може бити разријешена само са њиховим учешћем. Категорија лица успоставља везу између вршиоца радње из исказа и учесника говорног акта. Овакво мишљење било би приближно ономе које подржава Г.А. Золотова

која под синтаксичком категоријом лица подразумејева „слагање субјекта - носиоца радње, стања, обиљежја о којем се саопштава у реченици, једном од три лица учесника-неучесника саопштења“ [Золотова, 1973: 158-159].

На основу идеја В.В. Виноградова и других лингвиста (Л. Шћерба, А. Мартине, В. Матезиус) она је разрадила функционалну синтаксу са посебним освртом на појам предикативног минимума који омогућава да се сматрају „главним члановима или организационим центрима реченице они синтаксички облици који се узајамно условљено повезују предикативном везом ради изражавања типског значења реченице чак и онда, ...када они нијесу именички облици у номинативу и личном глаголу“ [Ibid: 61].

Формално граматичка структура реченице и њена унутрашња семантичка страна не налазе се у узајамно једнозначним односима. Занемарујући у руском чињеницу постојања директних и индиректних начина изражавања ванјезичких реалија уз очуваност јединства предикативних односа, традиционална синтаксичка анализа ипак није могла заобићи својом пажњом односну субјектност таквих синтаксичких конструкција као што су „*Водой размыло...*“, „*Не счесть алмазов...*“, „*Татъане не спится*“, *Татјани се не спава* итд., али, тиме је ништа мање та околност да је основна структура у индоевропским језицима и, дјелимично, у руском језику номинативни систем реченице, била за њу одлучујућа. Расположиви материјал доказује да су могућности руског језика веома разноврсне, дочим у српском су нешто мање. То значи да свако ко влада руским језиком у складу са карактером исказа, потребама смисла, контекста или стила може да изрази реални субјекат на разне начине. Између осталог, у претходно наведеним конструкцијама реални субјекат је изражен косим падежима: инструменталом, генитивом и дативом.

У функционалној граматици категорија лица се третира као најважнија компонента шире категорије персоналности [Бондарко, 1983: 41]. Као што су замјенице један од основних начина изражавања уважавања, а категорија броја у њима изражава уважавање, то категорија лица изражава досљедно повећање дистанце. Другим ријечима, облик трећег лица који је употријебљен у односу према адресанту и/или адресату изражава већи степен уважавања него облик другог или првог лица.

У закључку износимо да су проблеми који су везани за изучавање функционисања категорије лица добили важно мјесто у научној литератури и третирају се као универзална категорија. Категорију лица треба прво разматрати са интралингвистичког аспекта, па у том смислу лице је категорија конгруенције глагола са номинативом именице на коју се тај глагол односи. Надаље се категорија лица разматра са екстралингвистичког аспекта, а то значи да њене дефиниције одража-

вају функционални прилаз опису категорије лица и карактеришу је као категорију која се манифестује прије свега у говорној ситуацији; у том смислу изнесена су мишљења Ахманове, Јакобсона и аутора Руске граматике.

Средства за изражавање категорије лица су разноврсна. А сва средства и начине изражавања категорије лица у руском и српском језику можемо подијелити на елементе два ранга. У случајевима када присуство личних облика при семантички идентичним личним облицима глагола није неопходно, долази у обзир стилски супротстављена употреба личних замјеница. Тако паралелна употреба замјеница првог лица и личног облика глагола првог лица наглашава истицање говорног лица у први план. Овакво истицање говорног лица може да прати разне стилске циљеве.

У елементе првог ранга који се сматрају централним, основним, ослањајући се на неке од истраживача, можемо убројати: личне глаголске облике који указују на везу радње са субјектом, личне замјенице у номинативу. У случајевима када присуство личних облика при семантички идентичним личним облицима глагола није неопходно, долази у обзир стилски супротстављена употреба личних замјеница. У елементе другог ранга (периферне, додатне) спадају: морфолошка средства, морфолошко-синтаксичка средства, синтаксичка, лексичка, контекст и говорна ситуација. Постоје мишљења да се у систем периферних средстава изражавања категорије лица може укључити обраћање, јер је обраћање најраспрострањенији члан реченице – име у облику номинатива, који именује онога коме је упућен говор.

У новије вријеме истраживачи категорију лица сматрају субјектно-објектном категоријом. Према мишљењу Бондарка, Шељакина и Јакобсона семантика категорије лица базира се на односу пресјека/непресјека учесника назначене ситуације са учесницима говорног акта. Питањем статуса трећег лица лингвисти су се бавили одавно. Посебно су истицали граматичке разлике између облика глагола и личних замјеница првог и другог лица, с једне стране, и трећег лица, са друге. Бенвенист је изнио различите аспекте опозиције комплекса „я, ты“ у односу на „он“. Међутим, у научној литератури по овом питању имамо и другојачија мишљења - треће лице се укључује у оквиру категорије лица као немаркирани члан опозиције [Бондарко, 1991; Никитевич, 1962; Степанов, 1981; Щепин, 1973; Шарандин, 1981; Юдин, 1968; Јакобсон, 1972 и др.].

На основу третирања овог питања од стране више лингвиста, сматрамо да је са научне тачке гледишта најкоректније мишљење по којем се треће лице третира у оквиру категорије лица и одређује као немаркирани члан опозиције („прво-друго лице ↔ треће лице“ по обиљежју „учешће/неучешће“ у акту комуникације и по обиљежју „лични/предметно-лични облици“.

Када је у питању функционисање категорије лица у систему глаголских облика, истраживачи закључују да сви глаголи не реализују потпуну парадигму лица. У функционисању личних глаголских облика истраживачи примјећују да лични облици могу да се употребљавају у другим, а не само у баш личном значењу. Питање категорије синтаксичког лица у глаголским једночланим реченицама захтијева стручно истраживање,

Као што се види, категорија лица је веома тијесно повезана са ситуацијом и са актом комуникације и може бити разријешена само са њиховим учешћем

У функционалној граматици категорија лица се третира као најважнија компонента шире категорије персоналности. Као што су замјенице један од основних начина изражавања уважавања, а категорија броја у њима изражава уважавање, то категорија лица изражава досљедно повећање дистанце.

4. О специфичностима категорије синтаксичког лица на материјалу једночланих глаголско-личних реченица

Од граматичких обиљежја упоредо са категоријама модалности и синтаксичког времена издваја се категорија синтаксичког лица чији се појам не третира увијек истозначно. Лице је граматичка категорија која посједује одређено значење; у њој се изражава позиција вршиоца радње у језичкој комуникацији која је представљена говорним лицем и слушаоцем, лицима која су супротстављена и која не учествују непосредно у датом језичком чину.

Говорна чињеница, обесмишљена одсуством слушаоца (у најширем смислу ове ријечи), нимало није могућа ван говорног лица. Ова околност и доводи до дефиниције значења лица, полазећи од односа вршиоца радње према говорном лицу.

Грамматичка категорија лица има прије свега свој морфолошки израз у специјалним облицима замјеница и глагола. За морфолошко лице карактеристична је супростављеност облика, а такође облигаторна категорија броја. Прво лице је супростављено другом, а они као говорна лица, са своје стране, трећем лицу. Издвајање облика првог лица мотивисано је присуством облика другог и трећег лица, пошто је издвајање облика другог лица условљено присуством облика првог и трећег лица.

Морфолошку категорију лица увијек прати категорија броја: прво лице једнине, прво лице множине, друго лице једнине итд.; значење лица може бити изражено само синкретично са значењем броја. Ипак категорија лица, као и категорија времена, може да иступи не само као морфолошка, него као и синтаксичка. Грамматичко значење лица може се реализовати не само у систему морфолошких облика везаних за одређено значење, већ и у структури реченице.

За синтаксичко лице карактеристичан је исти садржај као и за морфолошко лице, јер их обједињује заједнички почетни моменат, а то је однос радње и вршиоца радње према субјекту радње/стања. У свакој говорној комуникацији предмети и обиљежја распоређују се на три лица са тачке гледишта говорног лица. Ипак, према мишљењу А.М. Пјешковског „...како нема апсолутног времена у граматичком смислу те ријечи..., тако нема и апсолутног субјекта радње/стања зато што једно те исто стварно лице може да буде и прво и друго и треће у односу на говорно лице. Свако од нас може бити и *ја*, и *ти*, и *он*“ [Пешковский, 1956: 91].

Али за разлику од морфолошког лица синтаксичко лице нема јасна формална обиљежја, јер оно не посједује ни облигаторност категорије броја нити супростављеност облика. Синтаксичким изражавањем значења лица може да се неутралише

морфолошко значење категорије броја. Напримјер:

1) *В это мгновение внесли самовар, а Настасья Егоровна вдруг внесла ребенка, спящего (Д,584); У том trenutку унесоше самовар, а Настасья Егоровна наједном донесе дете, које спаваше (Д, 214)*

2) - *Интересуетесь нашим заведением? - Да, и интересуюсь этим человеком, который, как мне говорили, совершенно невинно попал сюда.*

У првом примјеру облик множине трећег лица означава радњу једног лица које је представљено као неодређено. У другом примјеру уопште одсуствује суоднос радње са бројем лица-вршиоца радње: радња може да се односи и на једно лице и на неодређено мноштво лица.

Даље, синтаксичко лице, пошто не посједује строгу супростављеност облика, не карактерише се и везаношћу тих облика за одређено значење. Јасан примјер за ово је вишезначност облика првог лица множине у различитом синтаксичком окружењу. Ако је за сваки морфолошки облик лица везано одређено значење (прво лице – говорно лице, друго лице – слушалац, треће лице – лице које не учествује у говору итд.), онда при синтаксичком изражавању лица истозначности садржаја нема. Разним синтаксичким структурама може да одговара једно те исто синтаксичко лице. Оно се манифестује не само у структурама гдје је категорија лица представљена морфолошким облицима (*Он поднялся с кресла (то же сделал и финдиректор) и отступил от стола на шаг, сжимая в руках портфель (Б,162); „Он нема сенке!“ – очајнички крикну у себи Римски (Б, 177).* – и морфолошки и синтаксички треће лице), него и у структурама које не укључују у себе сличне категорије (*Город, ночь, дома, квартиры, // Длинное шоссе, машины, // Степь, поля и пол луны, // Речка, лес – храм тишины* [<https://www.wattpad.com/146388399>] – синтаксички треће лице).

Једна од специфичних особина синтаксичког лица у руском и српском језику је својеврсност категорије трећег лица. Та својеврсност састоји се у томе да треће лице само као синтаксичка категорија може да буде супростављена као властито лице (без показног значења) првом и другом лицу. Уствари, финитни облици првог и другог лица због своје граматичке специфичности прецизно указују на то да је вршилац радње или „аутор“ или „адресат“. Захваљујући том својству облика првог и другог лица могуће су једночлане реченице у којима је не само изражена припадност радње према лицу-вршиоцу радње, већ је тај вршилац и одређен као непосредно говорно лице: „аутор“ или „адресат“. Одређеност у конструкцијама са првим и другим лицем по својој суштини је одраз везаности датог облика само са једном једином ријечју: прво лице једнине са „ја“, прво лице множине са „ми“, друго лице једнине са „ти“, друго лице множине са „ви“.

Финитни облици трећег лица (исто као и замјенице трећег лица) по овом питању битно се разликују од облика прва два лица, они посједују не само неконкретно лично значење које одређује лице које се не појављује ни као говорно лице ни као слушаца, већ се јавља са показним значењем: указује на лице које не учествује у говору, али је лексички неодређено. Облици трећег лица на овај начин немају везу са једном ријечју, они могу да се спајају са безброј имена - субјеката, због чега се облици трећег лица прихватају са формално-личне тачке гледишта као семантички непотпуни.

Само синтаксичко окружење може да ослобађа облике трећег лица множине од неопходности конкретизације: у условима одређене синтаксичке употребе довољно је показатеља за то да је лице-вршилац радње не говорно лице и не слушаца, даља конкретизација вршиоца радње није потребна. Уп.: *отпустили* (кто?); ; *пустише* (ко?), *сачекали* (ко?), *встретили* (кто?) итд., али: *Наконец Ивана отпустили* (Б., 90); *Најзад Ивана пустише одатле* (Б., 100); *Тага дана, кад се све десило, није било барјактара, отишао је неким војничким послом, а ја сам био на стражи. Сачекали су ме намрачени, с некаквом злурадом пријетњом у очима* (С., 13); *В тот день, когда все произошло, знаменосца не было, он ушел по каким-то своим делам, а я был в карауле. Встретили меня хмуро, в глазах угроза* (С., 329). У оваквим условима синтаксичке употребе облици трећег лица множине добијају властито лично значење. И ако је морфолошка парадигма са властито личним значењем представљена само са два лица, финитним облицима (*пишу – пишеш, пишем – пишете; пишем – пишеш, пишемо - пишете*), то је парадигма синтаксичког лица са три (*Пишу, пишем теперь стихи; Почему не пишеш / не пишете стихи? Об этом случае в газете пишут*); *Пишем, пишемо сада стихове; Зашто не пишеш / не пишете стихове? О том случају пишу у новинама.*

Облици трећег лица једнине за разлику од облика множине у синтаксичким структурама се по овом односу другојачије понашају. Ако облик множине (множине прошлог времена) увијек изражава припадност радње лицу-вршиоцу радње, онда облик трећег лица једнине може да изражава припадност радње не само вршиоцу него и невршиоцу радње. Уп.: - *Получит, - тихонько поправил Пилата начальник тайной службы* (Б., 318); - *Узеће – веома тихо исправи Пилата начелник тајне службе* (Б., 345). <...>, *те кад стиже у село, крај којег се налазила полупостаја, већ се смркавало* (Т., 478) (у оригиналу није безлична реченица); *Свежеет. Ночь валится за полночь.* (Б., 155); *Свеже је. Ноћ залази у другу половину* (Б., 169). Али и у тим случајевима када облик трећег лица једнине изражава припадност радње лицу-вршиоцу радње, т.ј. када има лично значење, реченица са непостојањем позиције субјекта не може да добије неодређенолично значење. Уп.: *Због јаког дијабетеса од*

којег *бодује већ годинама, служе му кафу са сахариним*. (А, 266). Лични глаголски облик у једнини, означавајући јединичност лица-вршиоца радње, увијек треба назив тог лица, његову конкретизацију у ситуативно-контекстуалној вези. Због тога се ова структура третира као двочлана непотпуна (одређенолична), јер за пуну семантичку одређеност вршилац радње треба да произилази из контекста или говорне ситуације.

У случајевима када облик трећег лица једнине у једночланим структурама представља лице са невршиоцем радње, он добија значење синтаксичке безличности. Безличност на тај начин није одсуство категорије лица, већ посебно значење лица, а уз то безличност има морфологизирани карактер. У безличном значењу употребљавају се само глаголи трећег лица једнине; сви безлични глаголи имају облик трећег лица једнине – о томе свједочи морфолошка анализа: „...*светае* у сваком случају прије може да асоцира са *работает, пишет, читае*, него са *работаю, работаешь, работаем*“, - тврдио је А.М. Пјешковски [2001: 317]. На тај начин у граматичкој категорији лица неопходно је разликовати морфолошко лице (у глаголу то су морфолошки облици првог, другог и трећег лица) и синтаксичко лице (она значења лица која се налазе у синтаксичким структурама). Управо овакав прилаз граматичкој категорији лица омогућава да се ријешу спорно питање о типовима једночланих реченица, њиховој класификацији и суодносу са двочланим реченицама. Ово ћемо показати на примјеру једночланих глаголских личних реченица.

Са тачке гледишта освјетљавања синтаксичког лица све једночлане глаголске личне реченице имају особину истозначности, тј. у њима је изражено значење лица-вршиоца радње, па у одређеноличним реченицама то су говорно лице и слушалац, у неодређеноличним – лице или лица о којима говоре, тј. трећа лица. Међутим, при издвајању типова једночланих глаголских личних реченица треба узимати у обзир не само њихову семантичку специфичност, него и њихово мјесто у граматичком систему језика, њихове односе, везе са другим синтаксичким категоријама са сличном семантиком у одређеном односу. Ово може бити испољено при коришћењу неких начина трансформационе анализе.

Једночлане структуре са облицима првог и другог лица глагола суодносне су са двочланим реченицама у којима је лице означено одговарајућим замјеницама које се појављују у улози субјекта: *Люблю тебя, Петра творенье... – Я люблю тебя больше природы* (Евтушенко).

Могућност трансформације једночланих реченица са облицима првог и другог лица у двочлане реченице одређеног типа (и обрнуто: двочланих у једночлане реченице) није случајна: ти финитни облици семантички исто тако одређују вршио-

ца радње као и замјенице првог и другог лица. Реченице *Ј вам пишу.../ Ја вам пишем* не могу бити трансформисане ни у једну другу осим у *Вам пишу / Пишем вам* и обрнуто управо због тога што у руском и српском језику постоји везаност споја облика првог и другог лица са једном једином ријечју. Та везаност и омогућава да се говори о одређености лица у таквим синтаксичким структурама.

У једночланим структурама са облицима трећег лица таквог семантичког суодноса нема. Трансформисати једночлане реченице типа: *Ломили су му прсте руку и ногу, чупали нокте, засијецали ноздрве и ушне шкољке, увлачили му шипку отпозади, наређивали му да се јавно покаје, да напише пријаву о себи: ко је, шта је и какви су његови лични и колективни гријеси.* (Ћ, 35); *Ломали ему пальцы на ногах и руках, вырывали ногти, надрезали ноздри и ушные раковины, втыкали металлическую палку сзади, требовали природно покаяться, написать донос на себя: кто он такой, чем занимается и каковы его личные и коллективные ошибки и грехи* (Ћ, 64, 66) у двочлану конструкцију је немогуће: увођење у структуру реченице конкретно означеног вршиоца радње у граматичком облику субјекта довешће до друкчије семантичке попуњености реченице. Немогућност ове трансформације објашњава се тиме да је у тим структурама (једночланој и двочланој) различит начин изражавања лица: у једночланој реченици тај субјекат је представљен као нека друга, трећа лица, семантички неодређена, а у двочланој лице је названо конкретно лексички. Уп.: *Извели су га ноћу и убацили у барак у којој су цмиљеле двије сијалице од по двадесет пет волти, једна на средини а друга на улазу.* (Ћ, 35); *Извели су га ноћу стражари и убацили у барак у којој су цмиљеле двије сијалице од по двадесет пет волти, једна на средини а друга на улазу.*

Ако граматичка структура једночланих реченица са облицима првог и другог лица глагола служи као оваплоћење одређеноличности не само синтаксички него и семантички (*ја, ты, мы, вы; ја, ти, ми, ви*), онда облици трећег лица у једночланим реченицама служе за изражавање одређеноличности само на синтаксичком плану: то су трећа (треће) лица о којима се говори, које говорно лице представља као неодређена.

Ова разлика два типа једночланих структура са финитним облицима (са првим и другим лицем, с једне стране, и с трећим лицем множине, с друге стране) и чини семантичко-граматички принцип, који омогућава да се издвоје два самостална типа граматичких структура: одређеноличне и неодређеноличне реченице. Термин „неодређеноличне“ је на овај начин у приличној мјери услован јер неодређеност лица вршиоца радње је само семантичка, али не и граматичка.

Када су у питању уопштеноличне реченице, приликом семантичко-граматичке анализе испољава се оправданост издвајања таквих структура као самосталног граматичког типа упоредо са одређеноличним и неодређеноличним реченицама.

Одређеноличним и неодређеноличним реченицама својствено је семантичко-граматичко јединство: граматичка суштина условљава њихову семантику. У одређеноличним реченицама изражава се радња која се суодноси са граматички и семантички одређеним лицем, тј. лицем говора („аутором“ или „адресатом“), које се при трансформацији служи замјеницама првог и другог лица. У неодређеноличним реченицама изражава се радња која се такође односи на граматички одређено лице (које се не појављује ни као „аутор“ ни као „адресат“, тј. на треће лице), али семантички на неодређено због чега се при трансформацији та синтаксичка семантика губи.

Уопштено значење није условљено граматичком структуром реченице: њега могу да посједују не само једночлане одређеноличне и неодређеноличне реченице, већ и једночлане безличне и инфинитивне реченице, а такође двочлане потпуне и непотпуне реченице. Уопштено као семантичка категорија изражава да су радња и субјекат радње неконкретни, могу да се суодносе са било којим и сваким у одговарајућој ситуацији. Сљедећи примјери једночланих глаголско-личних конструкција су реченице са уопштеним значењем као семантичке варијанте два граматичка типа и то:

а) Одређеноличне: А то вчера вы ей, верно, дали денег, она достала вина - никак не искоренишь этого зла — и сегодня напилась совсем, так что даже буйная стала. (Т, 172); Она ће све добити, јер јуче сте јој сигурно дали новаца и она је набавика ракије, никако не можеш да искорениш то зло, и данас се тако опила да је чак и беснела (Т, 220); Сељак се мучи и мршти и мисли у себи: „Циганин је човјек без крста и душе, па нит' можеш да га кумиш ни братимиш, ни ичим на земљи или на небу закунеш“, а десну руку држи у плитком џепу од гуња и у њој стиснуто седам гроша (А, 55); Али запамти да су стари људи давно рекли: Није вријеме дошло да гинемо, него да се види ко је какав (А, 293);

б) Неодређеноличне: Ая тебя не узнала сразу. Впрочем, это хорошо. Унас есть примета, что тот, кого не узнают, станет богатым (Б, 325); Вазари изналази многобројне замјерке овом дјелу, називајући га „ђавољом мајсторијом“ која није од овог свијета, а која је, кажу, вазда ишчезавала наиласком облака или кад зађе сунце (Ћ, 51).

Као семантичке варијанте структуре под а) могу се трансформисати у двочлане (*А то вчера вы ей, верно, дали денег, она достала вина— никак ты не искоренишь этого зла — и сегодня напилась совсем, так что даже буйная стала; Она ће све добити, јер јуче сте јој сигурно дали новаца и она је набавика ракије, никако ти не можеш да искорениш то зло, и данас се тако опила да је чак и беснела (Т, 220); Сељак се мучи и мршти и мисли у себи: „Циганин је човјек без крста и душе, па нит' ти можеш да га кумиш ни братимиш, ни ичим на земљи или на*

небу закунеш“, а десну руку држи у плитком џепу од гуња и у њој стиснуто седам гроша (А, 55); Али запамти да су стари људи давно рекли: Није вријеме дошло да ми гинемо, него да се види ко је какав), а у структурама под б) то је немогуће учинити, иначе би реченица губила свој смисао и семантички била недопустива (А ја тебја не узнала сразу. Впрочем, это хорошо. У нас есть примета, что тот, кого они не узнают, станет богатым (Б, 324); Вазари изналази многобројне замјерке овом дјелу, називајући га „ђаволом мајсторијом“ која није од овог свијета, а која је, они кажу, вазда ишчезавала наиласком облака или кад зађе сунце), што значи да има нулту двочлану структуру.

Синтаксичку структуру одликује у свом садржају однос према стварности не само у одређеној модалности – као реалност-иреалност, - синтаксичком времену, него и у вези са тим или другим синтаксичким лицем носиоцем радње, стања, обиљежја, у нашем случају са лицем вршиоцем радње, узрочником радње. Ако се радња, стање, чињенице уопштавају, онда и могући вршилац радње добија уопштену семантику. У закључку можемо тврдити да сваки тип просте реченице може да има семантичку варијанту са уопштеним значењем којем је својствена и своја функционална специфичност.

У закључку о претходном истичемо да од граматичких обиљежја, упоредо са категоријама модалности и синтаксичког времена, издваја се категорија синтаксичког лица чији се појам не третира увијек истозначно. Лице је граматичка категорија која посједује одређено значење; у њој се изражава позиција вршиоца радње у језичкој комуникацији која је представљена говорним лицем и слушаоцем, лицима која су супростављена и која не учествују непосредно у датом језичком чину. Граматичка категорија лица има, прије свега, свој морфолошки израз у специјалним облицима замјеница и глагола.

Морфолошку категорију лица увијек прати категорија броја: прво лице једнине, прво лице множине, друго лице једнине итд.; значење лица може бити изражено само синкретично са значењем броја. За синтаксичко лице карактеристичан је исти садржај као и за морфолошко лице, јер их обједињује заједнички почетни моменат, а то је однос радње и вршиоца радње према субјекту радње/стања. Али за разлику од морфолошког лица синтаксичко лице нема јасна формална обиљежја, јер оно не посједује ни облигаторност категорије броја нити супростављеност облика. Даље, синтаксичко лице, пошто не посједује строгу супростављеност облика, не карактерише се и везаношћу тих облика за одређено значење.

Једна од специфичних особина синтаксичког лица у руском и српском језику је својеврсност категорије трећег лица. Та својеврсност састоји се у томе да треће

лице само као синтаксичка категорија може да буде супростављена као властито лице (без показног значења) првом и другом лицу. Финитни облици трећег лица (исто као и замјенице трећег лица) по овом питању битно се разликују од облика прва два лица, они посједују не само неконкретно лично значење које одређује лице које се не појављује ни као говорно лице ни као слушалац, већ се јавља са показним значењем. Облици трећег лица једнине за разлику од облика множине у синтаксичким структурама се по овом односу другојачије понашају. У случајевима када облик трећег лица једнине у једночланим структурама представља лице са невршиоцем радње, он добија значење синтаксичке безличности

Са тачке гледишта освјетљавања синтаксичког лица све једночлане глаголске личне реченице имају особину истозначности, тј. у њима је изражено значење лица-вршиоца радње, па у одређеноличним реченицама то су говорно лице и слушалац, у неодређеноличним – лице или лица о којима говоре, тј. трећа лица. Могућност трансформације једночланих реченица са облицима првог и другог лица у двочлане реченице одређеног типа (и обрнуто: двочланих у једночлане реченице) није случајна. У једночланим структурама са облицима трећег лица таквог семантичког суодноса нема. Одређеноличним и неодређеноличним реченицама својствено је семантичко-граматичко јединство, а уопштено значење није условљено граматичком структуром реченице.

Синтаксичку структуру одликује у свом садржају однос према стварности не само у одређеној модалности – као реалност-иреалност, - синтаксичком времену, него и у вези са тим или другим синтаксичким лицем носиоцем радње, стања, обиљежја, у нашем случају са лицем вршиоцем радње, узрочником радње.

5. Функционисање граматичке категорије лица у умјетничкој литератури

У научној литератури постоји мишљење да је умјетничко дјело својеврстан дијалог између аутора и читаоца: „Човјек сам са собом чува функције комуникације...“, при томе комуникација добија „...индивидуални облик унутрашње сарадње са самим собом“ [Виготский, 1960: 198; 451]. Умјетничка креација тог својства је комуникација писца са својим замишљеним сабесједником. На тај начин стваралачки процес протиче управо у форми комуникације писца са замишљеним сабесједником (или сабесједницима), и дијалогски односи који се уз то јављају одређују не само кретање умјетничке мисли, него и постајање и формирање личности писца [Бахтин, 1979: 271-276; 301-302]. Према томе, умјетничко дјело је сазнајни или несазнајни дијалог између аутора и одређеног читаоца који је присутан у његовој мисли.

Ипак умјетничка комуникација на битан начин се разликује од реалне ситуације, јер у умјетничком тексту се нарушавају канонски услови говорне ситуације. Обилежја канонске говорне ситуације формулисала је Ј. В. Падучева [1995: 43] на сљедећи начин:

- Нулти услов (јединство свијета) односи се на јединство свијета комуниканата и свијета њихове референције.
- Услов 1 представља исказ који има говорно лице и адресата – конкретно-референтног (а не уопштеног) и који се не подудара са самим говорним лицем.
- Услов 2 (јединство времена) представља тренутак стварања исказа говорног лица који се подудара са тренутком његове перцепције (опажања) од стране адресата, тј. адресат је слушалац.
- Услов 3 (јединство мјеста) представља говорно лице и адресата који се налазе у једном те истом мјесту и имају заједничко поље гледишта.

Комуникативна ситуација умјетничког текста увијек је *непуновриједна* (формулација Ј.В. Падучеве [1993: 45], уколико се у умјетничком говору дешава нарушавање основних услова каноничности, али непуновриједност је различита за разне књижевне врсте. Најближа практичној комуникацији је лирика, а највећу трансформацију услови каноничности говорног акта трпе у приповједачким жанровима. [Гин, 1996; Падучева, 1993; 1995]. Међутим и у лирици и у приповиједању нарушава се услов 1, јер у њему нема реалног говорног лица и адресата. Комуникативна усредсређеност умјетничког текста реализује се кроз систем односа Аутор → Чита-

лац [Атарова, Лескис, 1979; Бахтин, 1979; Бројтман, 1997; Виноградов, 1971; Гинзбург, 1970 и др.]. У наративном тексту реално говорно лице и слушаоца „замјењују сагласно Приповједач и Читалац“ [Падучева, 1995: 42], па стога, у складу с приповједањем ми можемо говорити о трихотомији (Аутор → Приповједач) → Читалац.

С обзиром на диференцијацију показаних планова (реална комуникација и умјетничка комуникација), истраживачи говоре о два плана функционисања категорије времена и категорије лица, односно о плану дискурса (*plan de discours*) и о плану историје (*plan de histoire*) [Бенвенист, 1974: 270-284], или о два режима интерпретације граматичких категорија – деиктичкој и наративној [Падучева, 1993: 37] или о два типа говора – ситуативно актуализираном и ситуативно неактуализираном [Бондарко, 1991: 29].

На тај начин граматичке категорије, функционишући у оквирима умјетничког текста, мијењају своју семантику и своје функције. Функционална модификација граматичких категорија у умјетничком тексту условљена је прије свега тиме да овдје долази до трансформација канонских услова језичке ситуације.

Истраживање семантике и умјетничких функција облика првог лица повезано је у умјетничкој прози са проблемом лика аутора. Појам „лик аутора“ увео је у умјетничку стилистику В.В. Виноградов [1972: 97]. Према његовом схватању, лик аутора је организациона снага дјела која обједињује у једну цјелину све његове дјелове, прожимајући је општим, заједничким, сазнањем, општим погледом на свијет. Разрада проблема лика аутора довела је до појаве нових термина: аутор, актуализација аутора, персонифицирани аутор, приповједач, наратор. У савременој науци предност се даје термину „наратор“.

Проблем наратије и њене језичке репрезентације у дјелима умјетничке литературе детаљно је разрађен од стране више истраживача [Атарова, Лескис, 1976; Гуковский, 1959; Кухаренко, 1988; Падучева, 1993; 1995], а најбоље од Ј.В. Падучеве. Она примјећује двојаки карактер фигуре наратора - с једне стране, он је представник аутора у оквирима конкретног наративног текста и има „тај лик који му је реални аутор пожелио да дода“ [1995: 40], а с друге стране наратор иступа у својству аналога реалног говорног лица и постаје фактор који предодређује облик наратије, карактер организације лексичко-говорног ткива умјетничког текста [Ibid].

Али без обзира на разноврсност наративних облика истраживачи их сврставају у два основна:

1) Традиционални наратив:

а) Приповједање од првог лица. Дијегетски наратор (приповједач) увијек је представљен облицима првог лица. У наративу првог лица свијет текста и свијет ко-

муникативне ситуације су идентични, и наратор отворено открива своје присуство у свијету текста, „он присуствује у њему законито“ [Падучева, 1995: 42].

б) Приповиједање од трећег лица. Егзегетски наратор који не припада свијету текста представљен је облицима трећег лица. У наративу трећег лица наратор не припада свијету текста, он припада другом свијету – „алтернативној реалности“ [Падучева, 1995: 42]. Циљ такве наратије је стварање слике објективног битисања, стварности као реалности, независне од перцепције коју има аутор о њој [Ibid].

2) Нетрадиционални наратив или слободно-коси дискурс.

Овај наративни облик карактерише се тиме да егзегетски приповједач дјелимично уступа персонажу своје право на говорни акт. „Појављује се чисто књижевна фигура – говорно лице у трећем лицу немогуће је у разговорном језику“ [Падучева, 1995: 42].

Проблем семантизације облика другог лица у приповједачким жанровима прије свега је проблем читаоца. Специфичност проблема читаоца исцрпно је освјетљена у раду В.В. Прозорова [1975], у којем је он изнио разноврсност узрочних веза између реалног и замишљеног читаоца. Он доказује принципијелну садржајност категорије читаоца да би истакао значај те категорије за објективније поимање списатељског рада, поезике умјетничког текста.

Општејезичко значење облика другог лица („именовати онога коме је упућен говор“ [Руска граматика, 1980: 164] омогућава указивање на не-лица, ако су то животиње и птице, пошто човјекова комуникација са животињама демонстрира „аутоматско прекључивање на категоријално обиљежје „људски“ [Лајонз, 1978: 293] и „...реална животност субјекта који иступа у својству сабесједника, дозвољава му да га укључи у сферу дјелатности говорног лица“ [Шарандин, 1981:75].

Истражујући функционисање облика трећег лица у умјетничком тексту лингвисти истичу да назив облика значајнију улогу игра у епским жанровима, него у лирским.

Тако В. И. Кухаренко истиче да једна од функција замјеница трећег лица у умјетничкој прози јесте стварање умјетничког поступка „импликација претходности“ [Кухаренко 1988: 29]. „Ова естетска функција својствена је замјеницама трећег лица које откривају приповиједање. У оваквим случајевима име лика уводи се у каснијем приповиједању, већ на првим страницама главно лице дјела означено је замјеницом *он*. Овакво увођење лица (чињеница, догађаја) у приповиједање ствара код читаоца утисак да он има улогу свједока нечије приче која се наставља, чији је почетак остао иза кадра, али се испољава као нешто од раније познато“ [Кухаренко, 1998: 29].

Закључујући ово поглавље истичемо да у научној литератури постоји мишљење да је умјетничко дјело својеврстан дијалог између аутора и читаоца. Међутим, умјетничка комуникација на битан начин се разликује од реалне ситуације, јер у умјетничком тексту се нарушавају канонски услови говорне ситуације. Комуникативна ситуација умјетничког текста увијек је *непуновриједна*, уколико се у умјетничком говору дешава нарушавање основних услова каноничности. Истраживање семантике и умјетничких функција облика првог лица повезано је у умјетничкој прози са проблемом лика аутора. Проблем наративне и њене језичке репрезентације у дјелима умјетничке литературе детаљно је разрађен од стране више истраживача. Али без обзира на разноврсност наративних облика истраживачи их сврставају у два основна: традиционални наратив, нетрадиционални наратив или слободно-коси дискурс.

Проблем семантизације облика другог лица у приповједачким жанровима прије свега је проблем читаоца. Истражујући функционисање облика трећег лица у умјетничком тексту лингвисти истичу да назив облика значајнију улогу игра у епским жанровима, него у лирским. Тако В.И. Кухаренко истиче да једна од функција замјеница трећег лица у умјетничкој прози јесте стварање умјетничког поступка „импликација претходности“. Ова естетска функција својствена је замјеницама трећег лица које откривају приповиједање.

6. Мјесто једночланих реченица у класификацији просте реченице

У синтакси просте реченице и даље постоје спорна питања која се тичу класификације просте реченице, посебно класификације једночланих реченица. Питање ових реченица, њихов граматички статус, граматичка природа главног члана, рјешавана је у лингвистици на разне начине. Традиционално диференцирање реченица на једночлане и двочлане заснива се на структурно-семантичком обиљежју. У складу са њим, двочлане реченице су оне које у предикативној основи имају два главна члана: субјекат и предикат. Између облика ријечи са значењем предмета говора, субјекта, и логичког предиката, предиката, успоставља се предикациона веза која лежи у основи формирања предикативности, граматичког значења просте реченице, односно веза без које нема реченице.

Једночлане реченице су оне реченице чија је предикативна основа представљена једним главним чланом, субјектом или предикатом. Напримјер у реченицама *Сверкнуло и ударило над самым холмом* (Б, 187); *Одједном сину и пуче над самим брдом* (Б, 206) главни чланови *сверкнуло и ударило*, *сину и пуче* означавају стање предмета говора, логичког субјекта, означеног именицом у инструменталу са предлогом *над* - *над самым холмом*, *над самим брдом*. Традиционални приступ субјекту не дозвољава да се облик ријечи терминише у инструменталу као субјекат. У руској и српској граматици реченице са таквим изразом субјекта сврставају се у једночлане безличне. Предмет говора у безличним реченицама не може бити представљен у номинативу, јер лексичко-граматичка природа предиката искључује присуство номинатива у позицији субјекта.

Присуство само једног главног члана у једночланој реченици не ствара њену информативну празнину, јер једночлане реченице чине такав комуникативно довољан тип реченице као и било која друга реченица са заступљеном позицијом субјекта и предиката. Односно, за потпун језички израз информативног садржаја реченице, вербализоване мисли, довољан је само један главни члан.

Традиционално се, углавном, издвајају сљедећих седам типова једночланих реченица: одређеноличне, неодређеноличне, уопштеноличне, безличне, генитивне, инфинитивне и номинативне реченице. За основ ове класификације узета су структурна обиљежја - морфолошка природа изражавања главног члана, и семантичка - граматичка семантика реченице; узима се у обзир такав логичко-семантички показатељ, као што је одређеност-неодређеност, који, будући да су у питању категорије мишљења, налази свој израз у језичким средствима [Валгина, 1973: 161-162].

У савременој руској синтаксичкој науци користи се и усавршава класификација једночланих реченица коју је разрадио А.А. Шахматов [Шахматов, 2001: 49-131]. Општи принцип савремене класификације је синтаксичко значење једночлане реченице и његова одговарајућа синтаксичка форма. Истина, у терминима који означавају врсте једночланих реченица ови принципи нијесу представљени једнообразно, јер се у једнима рефлектује облик главног члана (инфинитивне, номинативне), а у другима - синтаксичко значење реченице (одређеноличне, неодређеноличне, уопштеноличне, безличне). У разним варијантама савремене класификације издваја се разноврстан број типова једночланих реченица - од четири (школска класификација) до осам. Највише је заступљена класификација са шест типова једночланих реченица: одређеноличне, неодређеноличне, уопштеноличне, безличне, инфинитивне и номинативне реченице. Осим поменутих издвајају се такође вокативне (*Эх, Саша!*) и генитивне (*Воды!*) реченице.

У класификацији просте реченице јавља се недоследност принципа издвајања типова реченица. Иначе ова класификација може се спровести на основу два принципа који се међусобно допуњују - формалног и семантичког:

а) формални принцип примјењује се на подјелу реченица на двочлане и једночлане, номинативне и неноминативне, потпуне и непотпуне;

б) семантички принцип примјењује се за подподјелу једночланих реченица на одређеноличне, неодређеноличне, уопштеноличне и безличне реченице.

Мијешање ова два принципа довело је до тога да је понекада немогуће одредити којем типу припада одређена реченица. Ово је посебно дошло до изражаја код једночланих реченица, али исто тако и код двочланих када се узимају у обзир, на примјер, уопштеноличне реченице. Са аспекта граматичког принципа класификације за једночлане реченице карактеристичан је један главни члан и одређени начин његовог изражавања. Структурна својства су одређена њиховом семантиком. Због тога при разграничавању једночланих реченица од других типова просте реченице и разграничавања посебних типова једночланих реченица потребно је узимати у обзир укупност граматичких и семантичких особина.

Првобитна класификација једночланих реченица заснивала се углавном на семантичком принципу, а формално-граматички је скоро у потпуности игнорисан. Ово је имало за посљедицу диобу глаголско-личних реченица на два, три и више самосталних типова реченица, а многи лингвисти сврставали су једночлане реченице у групу непотпуних. Постојање синтаксичких конструкција у којима је вршилац радње нејасно одређен објашњава се остваривањем потребе за изражавањем разног нивоа одвајања радње од њеног вршиоца. Та потреба се изражава у разним синтак-

сичким моделима, међу којима се у систему једночланих реченица издвајају као најкарактеристичније предикатске једночлане реченице (одређеноличне, неодређеноличне, уопштеноличне и безличне).

Синтакса руског језика, посебно синтакса прости реченице, разматрана је успјешније од синтаксе српског језика. Неодређеноличне и уопштеноличне реченице су до прије три-четири деценије остајале без пажње руских и совјетских синтаксичара. Аутори граматика и приручника давали су о тим реченицама оскудне податке и примјере, при чему и у таквим тумачењима није било јединственог погледа. Напримјер, једна група аутора не разграничава неодређеноличне реченице од безличних и сматра их једним од типова безличних реченица, док их друга група синтаксичара одваја од безличних реченица и разматра као посебан тип реченица. Трећа група види уопштенолично значење у неодређеноличним реченицама, док четврта група налази у тој категорији два посебна типа реченица (неодређеноличне и уопштеноличне), али не прави између њих јасну разлику и углавном не даје им увијек правилне теоретске аргументе. Због тога се неразрађеност овог питања рефлектује негативно на праксу у школама и на факултетима, те је због тога то једно од најспорнијих питања руске и српске синтаксе.

У лингвистичким радовима М. В. Ломоносова, са чијим именом је везан развој руске лингвистичке науке, ове реченице се не помињу. Говорећи о изостављању личних замјеница испред промјенљивих облика глагола, он у безличне глаголе убраја и неодређено-личне, наводећи да безлични глагол има само треће лице: надлежит, кажења, говора [Российская грамматика, § 282].

Исто мисли и А.Х. Востоков у својој Граматици, дајући површну примједбу о безличним реченицама за које наводи примјер и једне неодређено-личне реченице. [Востоков, 1831: § 111]. Он и Буслајев, као представници логичког правца, одређују реченицу као двочлани логички суд изражен ријечима и тиме не признају постојање посебног типа једночланих реченица, те их квалификују као непотпуне реченице са изостављеним субјектом, мада термин „безличне“ који се односи на реченице типа *Рассвetaет; Пора вставать* Востоков употребљава [Ibid]. К.С. Аксаков, противећи се мишљењу Буслајева да су све реченице глаголског типа и учењу о изостављању помоћног глагола *есть* као примјер наводи реченице типа: *можно, полезно, приятно, лень*, квалификујући их као „безличне реченице – посебна врста изрека“ [Аксаков, 1875: 538].

Уопште узев, писци граматика руског језика су на свој начин тумачили изостављање личних замјеница уз глаголске облике или су такве конструкције приписивали безличним реченицама. А.А. Барсов издваја групу реченица са изоста-

вњеним субјектом или предикатом који се „схватају и допуњују у мислима“, а које се састоје само из једне ријечи: *Гремит, Говорят, Ветер, Тихо*. По угледу на Ломоносова он признаје нераскидивост везе језика и мишљења, а први се од руских граматичара заинтересовао за најважнији проблем узајамних односа граматичког и логичког у језику, третирајући реченице као израз суда. На тај начин он разликује облик реченице од облика суда, истиче несугласја између суда који се састоји из субјекта и предиката и разноврсних типова реченица. У једнорјечним реченицама (*однословные предложения*) типа *Гремит* он види изостављање другог члана из *Гром гремит*. Реченице које се састоје из једне ријечи *Гремит; Говорят; Гром; Ветер; Тихо; Ясно; Холодно* он третира као «...реченице са «прећутаним» субјектом или предикатом, који се «разумије и допуњује у мислима» [Барсов, 1981: 51]. Веома је важно да је А. А. Барсов усредредио своју пажњу на употребу разних типова реченица у разговорном језику [Ibid: 60-61]. Касније ће овакав став наћи свој одраз у радовима А.А. Шахматова, М.В. Панова, Ј.Т. Долина и других научника и биће повезан са појмом «нултог» или «скривеног» члана реченице.

Али без обзира на оваква тумачења, сваки научник је давао свој допринос у проучавање конструкција са изостављеном замјеницом. Тако је Н.П. Њекрасов, свестрано размотривши могућности употребе другог лица заповједног начина, означаио почетак проучавања уопштено-личних реченица. У свом раду „О значењу облика руског глагола“ назвао је облик другог лица заповједног начина „*опитим* (издвојио – Б.В.) личним глаголским обликом у руском језику“ ... „његовим посредовањем глагол се и без посебног облика односи на свако лице или предмет као другог лица, без обзира да ли је то једно или више лица“ [Виноградов, 2001: 480]. Интересантна су размишљања и В. Класовског који је запазио да неодређеност субјекта није равнозначна безличности, због чега је он и правио разлику између та два појма. Ипак, неправилно схватање логике и граматике није му омогућило да тачно ријеши питање суштине реченице уопште и неодређено-личне реченице дјелимично. У својој књизи „Нерешенные вопросы в грамматике“ упоређујући примјере *Я не сплю* и *Мне не спится* тврдио је да „На први поглед је очигледно да 1) ријечима *Я* и *Мне* говори се о једном те истом лицу и 2) томе (њему) се у оба случаја приписује једно те исто обиљежје“. [Класовский, 1870: 23]. Класовски је такође сматрао да «безличне реченице је тешко сматрати бесубјекатским», да „овдје своју зависност од природе ми исказујемо претежно посредством неодређених или прикривених субјеката, такорећи материјом предиката (логичког)“ [Класовский, 1870: 27-29].

Представници психолошког правца нијесу успјели да освијетле специфичност једночланих реченица. Основно обиљежје реченице А.А. Потембња је именовано као предикативност, а конститутивни члан реченице као предикат, којем у својству

првобитног етимолошког облика иступа глагол [Потебња, 1958: 65]. Због тога је он сматрао да је у индоевропским језицима реченица немогућа (осим случајева изостављања глагола) без *verbum finitum* (тј. глагола у жем смислу, без уврштавања у њега глаголских облика), пошто сам по себи *verbum finitum* чини реченицу. Због тога, одредивши такав глагол, одређујемо минимум онога што се закључује у реченицама тих језика [Ibid: 77-78]. Овакво третирање улоге глагола по основу структуре и његовог образовања омогућило је Потебњи да прихвати једночлане реченице глаголског типа, када је реченица са једним главним чланом, израженим именицом (номинативне реченице) сврстао у непотпуне. Колико питање ових реченица није било једноставно, показује и податак да чак и тако велики лингвиста, као што је био Потебња, није прецизно разграничио категорије безличности, неодређености и бесубјектности, па се дешава да мијеша те термине. Он и његови ученици посебно интересовање показали су према безличним реченицама.

Сличан прилаз граматичкој природи једночланих реченица налазимо и у „Синтакси руског језика“ Д.Н. Овсјанико-Куликовског. Он прихвата за реченицу-ријеч или скуп ријечи који су у спрезној вези са посебним кретањем мисли, познатим под именом „редицирање“ (предикативност), а за најважнији дио реченице он сматра предикат, иначе именовани као предикат у ширем смислу (р. предикат), који је носилац и изражавалац тог кретања мисли које је познато под именом предикативности у ширем смислу (редицирања, предикативности) и без којег је реченица немогућа [Овсјанико-Куликовски, 1912: 327]. Ово му није омогућило да реченице са јединим главним чланом у номинативу именице призна за посебну разноликост једночланих реченица. Д. Н. Овсјанико-Куликовски дијели бесубјекатске реченице на апсолутно-бесубјекатске (*Морозит*) и односно-бесубјекатске (убрајајући неодређеноличне, уопштеноличне и неке типове безличних (инфинитивних) реченица), издвајајући разне степене односне бесубјектности [Овсјанико-Куликовски, 1902: 189-193].

Утицај психологизма осјетио се и код Ф.Ф. Фортунатова у његовим синтаксичким истраживањима једночланих реченица. Према његовом мишљењу, процес мишљења састоји се у образовању осјећања суодноса између представа као дјелова циљне мисли која формира суд [Фортунатов, 1956: 116]. Према његовом мишљењу, суд је психолошка категорија чија се суштина одређује као веза двије представе, субјекта и предиката. Под логичким субјектом психолошког суда подразумијева се представа која је у сазнању говорног лица или слушаоца првобитна, а под логичким предикатом оно што слушалац или говорно лице треба да мисли о првој представи, о субјекту. Обје поменуте компоненте налазе лексички израз у реченици. А ако једна од компоненти није заступљена, такву реченицу треба сматрати непотпуном. Тако он у реченици *Пожар* тврди да „у психолошком суду који је изражен у тој реченици

у говору“ психолошки субјекат је изглед пламена или дима који немају лексички израз. А у психолошки предикат, у другом дијелу исте мисли, улази представа ријечи *пожар*. Према томе реченица *Пожар* је непотпуна: у њој одсуствује лексички израз психолошког логичког субјекта. [Фортунатов, 1957: 450-451]. Осим непотпуних он издваја ријеч-реченице, диференцирајући их у индоевропским језицима на личне и безличне. Примјер ријеч-реченице је облик *Иди* у којем је субјекат представљен обликом глаголског лица, а за безличне ријеч-реченице наводи реченице типа *Смеркается*, *Морозит* и др. у којима глагол укључује у себе предмет мисли [Фортунатов, 1956: 167-169].

А.В. Добиаш је први признао реченице именског типа 80-90 година 19. вијека. Упоредујући реченице типа *Мороз*, *Морозит* и *Морозно*, видио је у њима означавње појава стварног свијета. Није детаљно описао све типове једночланих реченица.

Ову тему први је у руској лингвистици поставио и дијелом ријешио академик А.А. Шахматов у његовој „Синтакси руског језика“. Он је као оснивач учења о двочланости/једночланости простих реченица у руском језику урадио прву класификацију и теоретски основ једночланих реченица, због чега је посветио у својој „Синтакси руског језика“ велики простор њиховом опису. Све једночлане реченице он разликује као субјекатске, бесубјекатске, вокативне и безличне [Шахматов, 2001: 50]. Реченицу уопште је схватао као говорну јединицу у служби лексичког израза јединице мишљења у комуникативном акту који се састоји из споја двије представе (психолошког субјекта и психолошког предиката), доведене у предикативну везу [Ibid: 18-21]. Он претпоставља да у свакој реченици морају бити чланови који одговарају основним елементима комуникације који лексички изражавају спој психолошког субјекта и психолошког предиката. На тај начин је успио да издвоји такву подврсту руске реченице у којој поменути спој субјекта и предиката налази себи аналогију у једном члану реченице, којег је он назвао главним чланом једночлане реченице. „Члан реченице који по свом значењу одговара споју субјекта са предикатом назваћемо *главним чланом*, главним чланом једночлане реченице; у једночланим реченицама на тај начин није нашло лексички израз оно рашчлањивање које се несумњиво испољава у самој комуникацији; двочланој комуникацији одговара једночлана (често једнодјелна, једночлана) реченица“ [Ibid: 30] – закључује лингвиста.

За основ диференцијације једночланих реченица он узима природу главног члана, али ипак није остао досљедан у рјешавању тог питања. Ово је видљиво у карактерисању природе главног члана једночлане реченице: „Упоредо са начинима лексичког изражавања главних чланова у двочланим реченицама, главни члан једночлане реченице може бити поистовијећен формално или са субјектом или са

предикатом, при чему, наравно, не треба заборављати да се такав „предикат“ разликује од предиката двочлане реченице тиме што изазива представу и о предикату и о субјекту, док предикат двочлане реченице одговара само логичком предикату, а такође да „субјекат“ једночлане реченице изазива представу и о субјекту и о предикату, док субјекат двочлане реченице одговара само логичком субјекту“ [Ibid: 50]. Главни члан бесубјекатских реченица он карактерише на следећи начин: „Наравно, то није предикат, исто тако као што се у једночланим субјекатским реченицама не може говорити о субјекту“ [Ibid: 61].

Овај лингвиста је попут Овсјанико - Куликовског, али на другој теоретској основи, издвојио и објединио у категорију „неопределенно-личные предложения“ двије групе инфинитивних реченица које су по значењу дјелимично одстрањеног лица веома блиске неодређеноличним и уопштеноличним реченицама. Овај тип реченица за њега су реченице које не чине језички израз она два члана на која се разлаже свака психолошка комуникација [Ibid: 30]. Али без обзира на овакво третирање, одређени ставови А.А. Шахматова о једночланим реченицама ни до данас нијесу изгубили своју актуелност, о чему посебно говори чињеница да је његова синтаксичка концепција о граматичкој двочланости/једночланости послужила као основ за II том Академске граматике руског језика 1954. године.

„А.А. Шахматов је сакупио многобројне и разноврсне чињенице из стваралаштва народног фолклора, руске књижевности XIX и XX вијека, а такође из староруске писмености, које илуструју употребу разних облика једнодјелних (једночланих) реченица у руском језику“ - писао је В.В. Виноградов у теоретском Уводу за II том Академске граматике [ГрАН, 1954: 71]. Уз то је даље констатовао да А.А. Шахматов, ослањајући се на своју психолошку теорију двочлане комуникације као облика мишљења која лежи у основи реченице, „није могао дати ни задовољавајућу класификацију једночланих реченица, нити тачан опис њихове граматичке структуре“. „Он се - истицао је В.В. Виноградов – колебао између морфолошког (по морфолошкој природи главног члана) и лексичко-синтаксичког прилаза дефиницији и разграничавања разних облика једночланих реченица“ [Ibid: 72].

Шахматовљева недоследност у рјешавању питања о граматичком статусу главног члана једночлане реченице нашла је свој одраз у различитим квалификацијама тог члана реченице и у каснијим научним публикацијама које су се бавиле питањима једночланих реченица, као и у високошколским уџбеницима. У једном од њих, у чланку „Синтаксис простого предложения в школьном преподавании“ аутор П.С. Стрелков пише: „... у оним реченицама у саставу којих нема истовремено субјекта и предиката, т.ј. у реченицама једночланим, ријеч која је појашњена дру-

гим ријечима, али која сама ништа не појашњава, не може бити квалификована ни као субјекат ни као предикат, мада би се по граматичком облику она подударала са субјектом или предикатом. У реченици „*славная осень*“ доминантну ријеч „*осень*“ зваћемо главним чланом једночлане реченице“ [СРЈ. Синтаксис, 1958: 274].

Критикујући већ поменути Шахматовљеви недоследност као и уопште недоследност по питању структуре синтаксе, академик В.В. Виноградов је писао у студији „Синтаксис русског језика академика А. А. Шахматова“: „...главни члан једночланих реченица, суштински, по својој психолошкој природи нема ништа заједничко ни са субјектом ни са предикатом двочлане реченице“ [Вопросы синтаксиса современного русского языка, 1950: 108]. У поглављу „Введение“ за дио „Синтаксис“ „Граматики руског језика“ он прецизира: „Само по себи се разумије да би било бесциљно тежити тражењу и увођењу „субјеката“ и „предиката“ или некаквих њихових „еквивалената“ у свим типовима једночланих реченица. Ипак у неким њиховим облицима могу се наћи морфолошке аналогije једном од главних чланова дводјелне (или двочлане) реченице“ [ГрАН, т. II. Синтаксис, ч. I, 1954: 73].

Иначе, ставови Виноградова су нашли свој одраз у академској „Граматици руског језика“ гдје се једночлане реченице разликују по морфолошкој природи главног члана и издвајају се следеће подврсте: неодређеноличне, уопштеноличне, безличне, инфинитивне и номинативне [ГрАН, т. II. Синтаксис, ч. II, 1954: 5-88].

Овакав став према једночланим реченицама није прихватала Ј.М. Галкина-Федорук пошто, „одредивши члан једночлане реченице само као „главни члан“, тим самим ми обједињујемо све типове једночланих реченица: неодређеноличне, уопштеноличне, безличне, номинативне и инфинитивне, зато што ће у свим тим реченицама бити одређен само „главни члан“. А о томе каква је природа тог члана као синтаксичке појаве није говорено. Умјесто синтаксичке карактеристике тог члана даје се дефиниција врсте ријечи којом је изражен главни члан, односно даје се морфолошка карактеристика, што је недовољно. Иначе, В.В. Виноградов у уводном дијелу за синтаксу управо и наглашава како принцип структуре теорије реченице не може да доведе до разумијевања цијеле разноврсности структурних типова реченице [СРЈ. Морфологија. Синтаксис. Под ред. Е.М. Галкиной-Федорук, 1957: 274]. Ово гледиште посебно је подржао Ј.Т. Долин [Долин // РЯШ, 2005: 74-76].

Она је принципијелно дала нов став по питању једночланих реченица тиме што предлаже да се главни члан било које једночлане реченице разматра или као субјекат или као предикат реченице, неутралишући тако све недоречености код Шахматова, Виноградова и других лингвиста. Односно, узимајући за основу дефиницију главног члана једночлане реченице „синтаксичке особине“, она га идентификује или

са субјектом или са предикатом двочлане реченице, па каже: „Једночлане реченице су такви значењски сегменти, језичке јединице, као и двочлане. Оне такође изражавају облик мисли и служе циљевима комуникације. Као синтаксичке јединице оне су потчињене свим законитостима које постоје у синтакси“ [ФН, 1959, № 2: 109].

Теоријом руске једночлане реченице као самосталног структурно-семантичког типа упоредо са двочланим реченицама, као и њиховом класификацијом, бавио се велики број чувених русиста у својим специјалним радовима. А од њих треба, прије свега, поменути управо проф. Ј.М. Галкину-Федорук са низом радова из ове области. Она је дала принципијелно нов став по питању једночланих реченица Према њеном мишљењу „Једночлане реченице су такви значењски сегменти, јединице језика, као и двочлане. Оне такође изражавају облик мисли и служе циљевима комуникације. Као синтаксичке јединице оне су потчињене свим законитостима које постоје у синтакси“ [Ibid]. Она даље сматра да схватање структуре реченице са само морфолошког аспекта не може допринијети разумијевању цијеле разноврсности структурних типова реченице. И стварно, ако бисмо прихватили анализу једночлане реченице са тачке гледишта морфолошког израза предиката, на примјер, глаголског, онда би одређеноличне, неодређеноличне, уопштеноличне и безличне реченице биле смјештене у једну врсту, јер је њихов главни члан изражен глаголом, па специфичност њихове структуре и функција не би била испољена. Због тога, даље сматра ауторка, реченица као синтаксичка јединица мора да се третира са тачке гледишта њене синтаксичке природе и структуре [Ibid: 110].

Прихватајући погледе познатог руског логичара М.И. Каринског, Ј.М. Галкина-Федорук је дошла до теоретског закључка да једночлана реченица, посебно безлична, „изражава једночлани суд са једним главним чланом – предикатом, у којем субјекта суда као логичке категорије нема“ [Ibid: 111]. Али зато, према њеном мишљењу, постоји предмет суда подвргнут живој перцепцији, живој опсервацији.

Сасвим нови приступ овом питању срета се код А.М. Пјешковског који ове реченице сматра специфичним типом руске реченице и диференцира их на глаголске неодређеноличне, глаголске уопштеноличне, глаголске безличне, номинативне и инфинитивне [Пешковский, 1956: 304-342]. Неодређеноличне и уопштеноличне реченице ставља између личних и безличних реченица (Ibid: 338), одвојене су од безличних реченица и третирају се по први пут као посебни типови реченица [Пешковский, 2001: 338-342]. У својој књизи „Русский синтаксис в научном освещении“ он није потпуно успио да одреди њихову природу, суштину и функцију, мада нека тумачења ових реченица остају и до сада непревазиђена. Разграничивши неодређеноличне од уопштеноличних реченица он неправилно укључује у неодређеноличне реченице такве речени-

це као „Упустишь огонь - не потушишь“ (посл.) и др. (Ibid: 339) које су по својим особинама уопштеноличне. Реченицу „- Вы, Флор Федулыч, стало быть, женской природы не знаете... Так *тебя* подмывает... (Остров.)“ он убраја у уопштеноличну реченицу, јер сматра да и коси падежи замјенице *ты* носе уопштенолично значење (Ibid: 340)

Исто мишљење о уопштеноличном значењу замјенице има и Ј.А. Седелњиков, који иде још даље, тврдећи да уопштенолично значење могу добити чак и присвојне замјенице. За нас је неприхватљива његова тврдња да се у уопштеноличном значењу могу употребљавати у говору одређеноличне и неодређеноличне реченице са нултим знаком у позицији субјекта (осим оних са предикатом у првом и трећем лицу једине). Ово тврдимо због тога што су наведени примјери наводно одређеноличних реченица уствари уопштеноличне реченице, а наведене неодређеноличне реченице су можда то само формално (примјери са предикатом у трећем лицу множине садашњег времена изузев једног – у првом лицу множине), а семантички то су уопштеноличне реченице [Седелњиков, 1964: 64-66].

Класификацију једночланих реченица, коју је направио А.А. Шахматов, а касније допунио А.М. Пјешковски, поновила је, са извјесним исправкама, већина аутора савремених школских и методичких уџбеника, као и аутора специјалних радова.

Аутори Граматике 1954 издвојили су и детаљно описали шест типова једночланих реченица у савременом руском језику: неодређеноличне, уопштеноличне, безличне, инфинитивне, номинативне и ријеч-реченице. У овој граматици, као ни у „Руској синтакси...“ А.М. Пјешковског, одређеноличних реченица нема, јер се третирају као облик двочланих непотпуних реченица са изостављеним субјектом. Према мишљењу поменутих аутора ријеч-реченице су реченице „изражене једном ријечју или цијелим нерастављивим скупом ријечи који се не раздвајају на посебне реченичне дјелове и не проширују помоћу објашњајних ријечи“ [Гр АН: 79].

У наредном периоду утицај Граматике 1954 је био толико велики да је идеја синтаксичке једночланости-двочланости била присутна код свих аутора школских уџбеника руске синтаксе. Тако, на примјер, у приручнику А.Н. Гвоздјева „Савремени руски књижевни језик“ (дио II. Синтакса) каже се да „Упоредо са двочланим реченицама, у којима предикативност добија значење у вези предиката са субјектом, постоје реченице у којима предикативност добија израз у једном главном члану који истовремено именује један или други предмет, појаву, радњу и успоставља његов однос према стварности, што се постиже како облицима ријечи тако и интонационим средствима. Такве реченице су добиле назив **ј е д н о ч л а н е**“ [Гвоздев, 1973: 85].

Аутор је у свом приручнику издвојио и описао шест типова једночланих реченица: одређеноличне, неодређеноличне, уопштеноличне, безличне, инфинитивне

и номинативне реченице. Одређеноличне реченице је под утицајем А.А. Шахматова укључио у једночлане реченице.

Овим реченицама битна пажња је посвећена је у универзитетским приручницима руске синтаксе у издању Московског универзитета 50-60 година прошлог вијека под редакцијом Ј.М. Галкине-Федорук. У овим приручницима, у којима је Ј.М. Галкина-Федорук аутор одјелка који је посвећен једночланим реченицама, издвојено је и описано пет сљедећих типова ових реченица: одређеноличне, неодређеноличне, уопштеноличне, безличне и номинативне реченице [Галкина – Федорук, 1952; Современный русский язык, 1957; 1964].

Остали значајни аутори у чијим се високошколским приручницима такође налазе одјелци посвећени једночланим реченицама су: Рудњев А.Г., Бјелошапкина В.А., Валгина Н.С., Скобљикова Ј.С., Бабајцева В.В. и Максимов Л.Ј., Лекант П.А. и др. Од најновијих приручника из руске синтаксе треба истаћи приручник В.И. Казарине „Савремена руска синтакса: Структурна организација просте реченице“ [Елец, 2007] због тога што је опису традиционално издвојених једночланих реченица посвећено цијело велико поглавље, и то у научном свијетлу за разлику од неких других високошколских приручника. Иначе, одјелци посвећени једночланим реченицама заступљени су у свим школским уџбеницима руског језика.

Посебан осврт на ове ставове проф. Галкине-Федорук дала је Милка Ивић у чланку «Оппозиция: «односоставное предложение» - «двусоставное предложение». [ФН, 1965, № 4]. Она посебно истиче чињеницу да ако је у неким језицима, као што су француски, њемачки и енглески, неопходно заједничко присуство и субјекта (= именски облик) и предиката (= лични глагол) за образовање реченице, јер су они минимални саставни дјелови структуре реченице у тим језицима, то у словенским језицима минимална структура реченице може бити изражена и једним граматичким обликом - личним глаголским обликом у улози предиката без неопходног присуства субјекта [ФН, 1965, № 4: 182].

Пошто је ријешила питање хијерархије између субјекта и предиката у корист предиката, Милка Ивић је извела два теоретска закључка:

1. Треба разликовати двије категорије облика предиката: категорију P_1 коју би могуће било именовати двочланом реченицом, независно од тога да ли се субјекат стварно налази у датој конструкцији или не (јер је одсуство субјекта околиционална ознака), и категорију P_2 коју треба сматрати једночланом реченицом (зато што је овдје одсуство субјекта стварно обавезно, односно оно је маркирана обавеза).

2. Минимална реченична структура у словенским језицима може бити изражена једним јединим обликом предиката који нема одговарајућу варијанту С+П [ФН, 1965, № 4: 184].

Проф. Н.Ј. Шведова у свом чланку „Типология односоставных предложений на основе характера их парадигм» даје нов прилаз проблему класификације једночланих реченица, чиме је покушала да направи типологију једночланих реченица у савременом руском језику на чисто синтаксичкој основи и то баш на основу карактера њихових парадигми. Она полази са становишта да реченица, као и друге јединице граматичког нивоа, посједује систем облика. „Облици реченице су све оне њене варијанте које, не мијењајући граматичку структуру (тип) реченице, чине свако појединачно ово или оно њено посебно граматичко значење, а у својој укупности цио комплекс граматичких значења својствених реченици дате структуре“ [Шведова, 1965: 283].

Све типове једночланих реченица савременог руског језика, традиционално описиване у граматицама, Н.Ј. Шведова у наведеном раду дијели на:

- I. Реченице које посједују парадигму;
 - 1. Реченице које посједују личну парадигму;
 - А. Реченице које посједују пуну парадигму;
 - Б. Реченице које посједују непотпуну парадигму;
 - 2. Реченице са комбинованом парадигмом;
 - А. Реченице које посједују пуну парадигму;
- II. Реченице које не посједују парадигму“ [Шведова, 1965: 284-286].

У датој типологији није дато мјеста тзв. одређено-, неодређено- и уопштеноличним реченицама, и треба претпоставити да су оне укључене у систем двочланих реченица. Према њеном мишљењу издвајање уопштеноличних реченица је неправилно, јер су све оне обична форма синтаксичког индикатива двочлане реченице, пошто су резервисале себи функцију афористичког изражавања одређеног круга животних истина, а та функција нема везе са структуром реченице.

У „Граматици руског језика“ 1948 под редакцијом Л.В. Шћербе једночлане глаголске реченице дијеле се на безличне и неодређеноличне. У неодређеноличне укључују се, поред таквих као „*Что посеешь, то и пожнешь*» и такве као „*Сегодня в киоске продают много новых книг*“ [Грамматика 1948, II: 39].

У својој докторској дисертацији „Грамматическая форма простого предложения и система его структурно-синтаксических типов в современном русском

языке“ П.А. Лекант даје типологију једночланих реченица на основу њиховог граматичког облика који се карактерише, како примјећује аутор, „одсуством предикативних односа одређиваног - одређујућег и независне позиције једног главног члана“ [Лекант, 1971: 9].

Све једночлане реченице савременог руског језика П.А. Лекант дијели на два основна структурно-граматичка типа:

- 1) Глаголске једночлане реченице у које спадају одређеноличне, неодређеноличне, уопштеноличне, безличне и инфинитивне реченице.
- 2) Именске (супстантивне) једночлане реченице у које он убраја номинативне и генитивне реченице.

И. П. Распопов издваја седам типова конструктивних типова прости реченице. У саставу једночланих реченица позицију главног члана заузима финитни глагол, којем на конститутивном плану припадају битне категорије лица и стања. Аутор се ослања на ове категорије при описивању посебних конструктивних типова таквих реченица, прихватајући за основу њихову подјелу по рубрикама: личне, неодређеноличне и безличне, а о уопштеноличним говори посебно. Наиме, непостојање специфичних конструктивних схема код ових реченица је разлог за њихово неприхватање. За Распопова „...моменат уопштавања је само допунски моменат који при одређеним условима може бити саопштен реченицама различитих типова без промјене њиховог конструктивног састава и грађе“ [Распопов, 1968: 82]

Схватање да уопштенолично значење није условљено граматичком структуром реченице и да је уопштено лице семантичка категорија су основни разлог Е.Н. Алсуфјеве за њихово неприхватање. Наиме, уопштенолично значење у савременом руском језику посједују не само једночлане одређеноличне и неодређеноличне реченице, већ и једночлане безличне и инфинитивне реченице, а такође двочлане потпуне и непотпуне реченице. Оно је апстракција која се базира на разним синтаксичким, морфолошким и лексичким значењима и која се ослања на разне типове синтаксичке структуре да би показала потенцијалну могућност узајамног односа радње са било којим агенсом [Алсуфјева, 1968].

Понекада је појам уопштености и уопштеноличних реченица поједностављен, као нпр. у зборнику под редакцијом В.Д. Бондалетова, гдје се каже да једночлане одређеноличне реченице често постају пословице када добију уопштено значење. [Сборник..., 1978: 50]

У књизи В.С. Јурченка „Простое предложение в современном русском языке“ представљен је систем типова једночланих реченица у духу трансформационе

граматике са њеном функционалном идејом о постојању примарних (основних) и секундарних (изведених) реченичних структура. Према његовом мишљењу у систему типова просте реченице одређеноличне, уопштеноличне и неодређеноличне реченице заузимају прелазни положај између ОТР (основних типова реченице) и безличне глаголске реченице. А номинативне реченице аутор је искључио из језичког система типова просте реченице и третира их као језичке исказе [Юрченко, 1972: 99-122].

Велику улогу у проучавању типова једночланих реченица у руској русистици и њиховом опису у школским и високошколским уџбеницима руског језика одиграла је књига проф. В.В. Бабајцеве „Односоставные предложения в современном русском языке“, у којој она одређује мјесто једночланих реченица у систему типова просте реченице. „Једночлане реченице – пише она – нијесу изолована група синтаксичких конструкција, па због тога расвјетљавање њихових специфичних својстава могуће је само на основу успостављања системских веза једночланих реченица како са двочланим, тако и са нерашчлањеним реченицама“ [Бабајцева, 1968: 19].

Бабајцева је издвојила и детаљно описала седам структурно-семантичких типова једночланих реченица у савременом руском језику: одређеноличне, неодређеноличне, уопштеноличне, безличне, инфинитивне, номинативне и вокативне реченице. Све издвојене подврсте разликују се морфолошком природом главног члана, степеном синтаксичке члањивости и синтаксичке квалификације главног члана, обиљежјем другостепеног члана. У складу са првим обиљежјем све једночлане реченице она дијели на глаголске и именске. Основно структурно обиљежје једночланих глаголских реченица је одсуство субјекта: „њего нема и не може га бити у свим врстама глаголских једночланих реченица“ [Бабајцева, Максимов: СРЯ. Ч. III, 1981: 92]. Ауторка скреће пажњу да укључивање субјекта у реченицу тамо гдје је то могуће мијења структурни тип реченице, уноси нове нијансе у његову семантику и претвара једночлану реченицу у двочлану. Једночлане реченице карактерише потреба да се актуелизује једна компонента изражаване мисли. Обично је таква компонента предикативна карактеристика предмета мисли. Непопуњена синтаксичка позиција субјекта омогућава нам да представимо агенс неодређено, уопштено итд. и да уведемо у семантичку структуру једночланих реченица очигледно-чулне ликове предмета који су описани у контексту [Ibid: 93]. Главни члан глаголских реченица она именује као предикат и објашњава да он маркира предикативно обиљежје предмета говора који може бити и не именован од субјекта. Захваљујући овом постулату, „ми добијамо теоретски оправдан третман главног члана реченице“ као предиката једночлане бесубјекатске реченице“, појачавајући тим самим значај радње коју он изражава [Ibid: 95]. У реченицама таквог типа предикат постаје и структурни и се-

мантички центар реченице. За своју структуру он бира „такве облике који могу да изразе потребну представу о вршиоцу радње, не именујући га...“ [Ibid: 95].

У новом издању ове књиге В. В. Бабајцеве од 2004. године под насловом „Система односоставных предложений в современном русском языке“ досљедније се анализирају структурни, логички, семантички и комуникативни аспекти ових реченица. Приликом њиховог описа аутор досљедно узима у обзир њихове синонимичке везе са двочланим реченицама, као и случајеве синтаксичког синкретизма. Узимајући у обзир да су једночлане реченице једно од истакнутих умјетничко-изражајних средстава, да се њихова семантичко-стилистика изражајност манифестује у тексту, ауторка књиге анализу једночланих реченица спроводи, по правилу, на материјалу текста или његових фрагмената.

У новој књизи, за разлику од монографије из 1968. године, ауторка заступа идеју о синтаксичкој тријади простих реченица, односно систем простих реченица укључује се у систем структурно-семантичких типова прости реченице који чине тријаду представљену двочланим, једночланим и нерашчлањеним реченицама [Бабајцева, 2004: 4-5]. Овим је учињен покушај да се допуни Шахматовљева класификација простих реченица на два основна структурна типа, према њиховој синтаксичкој форми - двочлане и једночлане, и изједначе са њима нерашчлањене реченице према њиховом комуникативном значењу, што је, по нама, релативна констатација [Долин, 2008: 89-90].

В.И. Борковски и А.Н. Стеценко испитивали су једночлане реченице на материјалу староруског, а С.И. Груздјева на материјалу старословенског језика. Прва два поменута аутора истичу да глаголски предикат неодређеноличних реченица је морао бити изражен, осим облика 3. лица множине, и обликом 3. лица једнине. Нијесу пронађени радови посвећени специјално једночланим реченицама у староруском језику, што се објашњава њиховом релативном једноликошћу типова у споменицима разних жанрова. Њима се даје ограничено мјесто, а о уопштеноличним реченицама уопште нема радова, пошто су оне веома ријетке у споменицима, па их прва два аутора не разматрају [Борковский, 1968; Историческая грамматика русского языка под ред. В.И. Борковского, 1978; Стеценко, 1972]. Груздјева истиче да „Изванредно су покретне у многим случајевима границе између реченица личних и неодређеноличних и уопштеноличних, између непотпуних и одређеноличних“, „... да у многим случајевима у старословенским текстовима нема потпуно јасне границе између непотпуних с једне, и безличних, номинативних и неодређеноличних реченица с друге стране“ [Груздјева, 1957: 91].

Међутим, за староруски језик та појава није карактеристична и, како наводи Ј.С. Истрина, само понекада је тешко ријешити питање да ли је дата реченица неодређенолична или непотпуна, јер обично могуће је реконструисати њен субјекат

према контексту [Истрина, 1919]. О фреквентности употребе неодређеноличних реченица у староруском језику изјашњава се само В.И. Собињикова и закључује да су у другом Псковском летопису оне веома распрострањене, што се објашњава приповједачким карактером споменика. [Собинникова, 1953: 189]. Што се тиче одређеноличних реченица, она истиче да говори у употреби реченица без замјеница продужавају стару традицију [Собинникова, 1953: 189]. Овим реченицама су се бавили и Ј.Ф. Карски, М.Х. Партенадзе и други.

А.А. Реформатски налази осам типова једночланих реченица и врши њихово дјелимично погрешно разграничавање. Напримјер, у неодређеноличне реченице он убраја реченицу „*Цыплят по осени считают*“, коју аутори сврставају у уопштеноличне или неодређеноличне са уопштеним значењем, а за уопштеноличне реченице, последице уобичајеног примјера, наводи примјер безличне реченице „*Не нагнать тебе бешенной тройки*“ [Реформатский, 1947: 112].

Једночлане реченице као синтаксичка категорија упоредо са двочланим представљене су у академској Граматици савременог руског књижевног језика 1970. године под редакцијом Н.Ј. Шведове. У њој су издвојене и описане четири врсте структурних схема једночланих реченица на основу категоријалне припадности оне ријечи којом се успоставља главни члан реченице:

1. Именска врста типа *Ночь; Много дел; Народу!; На небе ни облачка.*
2. Спрезно-глаголска врста типа *Светаёт; Хочется поговорить; Дел хватает; На улице шумят.*
3. Прилошка врста типа *Холодно; С болезнью покончено; Надо ехать; Не видно конца.*
4. Инфинитивна врста типа *Молчать!; Ему идти в армию; Сына не узнать; В вагон не влезть; Пойти некуда.*

Неодређеноличне реченице се разматрају и у одјељку двочланих реченица као непотпуна реализација структурне схеме N_1Vf , заједно са реченицама типа *Читаешь. Читай!* (са изостављеним субјектом) и „означавају радњу лица које се замишља као неодређено“. Мањкавост ове дефиниције јесте да не обухвата случајеве реченица када радњу врши више неодређених лица. Уопштеноличне реченице се не издвајају као посебна синтаксичка категорија, већ се сматрају обичном формом синтаксичког индикатива двочланих реченица. Када се вршилац радње схвата уопштено, онда, према Шведовој, имамо непотпуну реализацију синтаксичког индикатива (*На всех не угодишь*), али није искључена ни потпуна реализација са истим значењем (*Охотно мы дарим, что нам не надобно самим*).

У Граматици руског језика 1948 под редакцијом Л.В. Шпербе једночлане глаголске реченице дијеле се на безличне и неодређеноличне. У неодређеноличне укључују се и такве као реченица *Что посеешь, то и пожнешь*, које се сврставају у реченице са уопштеноличним значењем, и стављају у исту групу са реченицом *Сегодня в киоске продают много новых книг*, која је неодређенолична реченица.

У издањима Академијине Граматике руског језика у редакцији В.В. Виноградова и Ј.С. Истрине из 1954. и 1960. године обрађено је шест типова једночланих реченица: неодређеноличне, уопштеноличне, безличне, инфинитивне, номинативне и тзв. ријеч-реченице са напоменом да се ови типови једночланих реченица најјасније испољавају када иступају самостално, а не у саставу сложене реченице. У посебним одјелцима обрађене су као самосталне једночлане реченице, а исто тако и оне које улазе у саставу сложене реченице без промјене свог облика и значења (али, наравно, са промјеном интонације) [Т. 2, ч. 2, 1960: 5]. За неодређеноличне реченице се каже да „означавају радњу коју врше неодређена лица“. Међутим, овом реченицом се не обухватају реченице које означавају радњу коју врши једно неодређено лице или пак одређено, конкретно лице [Ibid: 5]. Исто тако, по својој граматичкој природи уопштеноличне реченице нијесу само једночлане (осим реченица са главним чланом у 3. л. мн.), што потврђује иста Граматика у којој налазимо да уопштеноличне реченице могу имати субјекат изражен личном замјеницом, што је и илустровано примјерима [Ibid: 11-12]. Као и у „Руској синтакси...“ А.М. Пјешковског, одређеноличних реченица међу једночланим у овој граматици нема. Оне су оквалификоване као разноликост двочланих непотпуних реченица са изостављеним субјектом. Под утицајем Граматике 54 идеја синтаксичке двочланости/једночланости реченице ушла је без изузетка у сву литературу руске синтаксе.

За основу поглавља „Проста реченица“ II тома прашке Академске „Руске граматике“ [Praha, 1979] аутори су узели граматичку опозицију двочлана реченица/једночлана реченица и руске двочлане реченице окарактерисали као реченице „у структурну основу улази номинатив субјекта и предиката, а једночлане као реченице у чију структурну основу не улази номинатив субјекта“ [Види пом. издање: 681]. У зависности од присуства/одсуства других неопходних компонената једночлане структурне основе дијеле се на једнокомпонентне (типа *Вечерет; Дует; Рассвело; Постепенно потеплело; К вечеру разветрилось*), двокомпонентне (типа *Меня лихорадит; Руки жгло; Саднило кожу; Губы свело*) и трокомпонентне (типа *Мне не хватает денег; У меня свело губы; От них воняло псиной*) [Ibid: 681].

У односу на претходне ауторе навешћемо мишљења аутора који оспоравају и одричу појам једночлане реченице. Прије свега треба поменути В.Г. Адмонија са те-

оретским радом „О двочланости реченице“ из 1955. године, непосредно последице изласка II тома Академске граматике руског језика (1954), одрађеним углавном на материјалу руског језика. На основу саме своје социјалне природе акт језичке комуникације се, сматра Адмони, увијек манифестује као двочлана категорија. А то значи да и језичка јединица која формира акт језичког општења, реченица, мора у својој основи бити двочлана, мада то не може увијек добити свој јасан израз. Двочланост акта језичке комуникације је на најдубљи начин повезана са двочланошћу мисли-суда. Свака завршена мисао по својој природи је двочлана, стварајући се из споја субјекта (оног предмета или појаве која се остварује у мисли-суду) и предиката (оне компоненте којом се одређује субјекат). Даље, сматра Адмони, двочланост мисли значи да и реченица, језичка јединица која изражава завршену мисао, која у својој основи мора бити двочлана већ на основу своје улоге у процесу језичке комуникације, - добија овдје допунске и изузетно важне стимулансе на плану своје структурне двочланости [Адмони, 1955: 140].

Сумирајући анализу граматичких структура руских реченица типа *Приду; Даю тебе слово; Говорят; Работаю; Светает; Светло; Грустно* Адмони их квалификује као двочлане реченице, оперишући при томе појмом „морфолошке двочланости реченице“, и изводи теоретски закључак да је двочланост природна и карактеристична црта било које реченице у руском језику [Адмони, 1955: 157].

Ј.А. Седељников у чланку „Структура прости реченице с тачке гледишта синтагматских и парадигматских односа“ такође тврди да је реченица увијек бинарна, односно чини синтагму у којој један члан врши функцију идентификације, а други функцију разликовања (предикат). Као присталица трансформационе синтаксе, аутор чланка закључује да је карактеристична особина руског језика присуство таквих облика и модела реченица у којима је један од чланова синтагме представљен нулом [ФН, 1961, № 3: 66-78]. Оперишући појмовима синтаксичке нуле и нулног субјекта и предиката, Ј.А. Седељников квалификује све руске реченице као двочлане структуре према њиховој синтаксичкој форми.

Појам синтаксичке нуле присутан је код М.В. Панова у његовој лингвистичкој публикацији „Руски језик“. Он тврди да у основи сваке реченице лежи предикативни скуп ријечи, именица у номинативу + промјенљиви глагол (један од тих чланова може бити замијењен нулом) [Панов, 1966: 106]. Аутор је све реченице које су традиционално квалификоване као једночлане одређеноличне, неодређеноличне, уопштеноличне, безличне, номинативне оквалификовао као двочлане реченице са нултим субјектом. Овакав третман ових реченица он образлаже тако што „напримјер, неодређенолично значење глагола може да се реализује само при „одсуству“ субјекта. Значењско одсуство треба посматрати као посебан показатељ, због тога у реченицама

са неодређеноличним, уопштеноличним, безличним обликом глагола неопходно је признати присуство субјекта израженог нулом“ [Панов, 1966: 106-107]. За једночлане реченице прихватају се само инфинитивне реченице типа *Молчать! Полно спать!*

Категорију синтаксичке двочланости прости реченице окарактерисао је Ј.М. Костински у чланку „О двочланости реченице“. У једночлане реченице овај аутор убраја само безличне и инфинитивне реченице [РЯШ, 1969, № 4: 99-107].

Од неруских лингвиста који су се бавили овим питањем треба поменути француског слависту М. Гиро-Вебера са критиком теорије једночланости у чланку «Поводом питања класификације прости реченице у савременом руском језику». Оперисући таквим појмовима као «синтаксички субјекат», «нулти субјекат», «двочлани неусаглашени модел» он долази до закључка о синтаксичкој двочланости сваке прости реченице у савременом руском језику [ВЯ, 1979, № 6: 63-75].

Од граматичке опозиције двочланост реченице/једночланост реченице одустали су и аутори «Руске граматике» 1980 (т. II). У поглављу „Проста реченица“ Н. Ј. Шведове дати су спискови једнокомпонентних и двокомпонентних структурних схема реченица. Ради се о сасвим новом приступу класификације реченице, чиме се последице само десет година напушта ранији принцип којим су биле јасно издвојене прије свега двочлане и једночлане реченице са њиховим структурним схемама. Сматрамо да на овом плану експериментална Граматика 70 (такође под редакцијом Н.Ј. Шведове) има више синтаксичког него Граматика 80.

У одјелку „Структурные схемы (типы) простых невопросительных предложений“ под насловом „Предложения типа *Стучат; Зовут*“ говори се о неодређеноличним реченицама (схема Vf_{3pl}), чија је парадигма седмочлана.

У односу на ранија тумачења новина је у томе што се ови (и други) типови реченица разматрају структурно. Интересантна су следећа тумачења, којих раније није било у вези са неодређеноличним реченицама. Прво, да у позицији главног члана могу стајати два глаголска облика, мада ријетко, али граматички исправно. Даље, у коментару за парадигме под број 1) констатује се облик кондиционала (условное наклонение) типа *стучи*. У досадашњој литератури реченице овог типа су приписиване уопштеноличним. Нова је и тврдња да је, уз присуство облика зависног од глагола са објектним значењем, могућа реализација са инфинитивом - без глагола *начать* или *стать*. А у реченицама са детерминантом умјесто глагола може доћи у обзир облик генитива са квалитативним значењем: *В Ленинградском объединении высокого мнения о рационализаторе* (газ.).

Овим констатацијама ми бисмо додали да се у првом случају облици глагола *начать* или *стать* подразумевају (садрже) у облицима инфинитива, а у другом случају да се ради о нултом облику помоћног глагола „быть“ (садашњем времену овог глагола) и да је неодређеност садржана у детерминанти и генитиву са квалификативним значењем заједно.

У карактерисању семантичке структуре ових реченица наведена је до сада њихова најпотпунија карактеристика - „присуство радње која се односи на неодређени субјекат радње или процесуално стање“ (с. 356) Наиме, у скоро свим до тадашњим дефиницијама неодређеноличних реченица углавном се наводило да је главни члан ових реченица изражен глаголом у облику 3. лица множине садашњег или будућег времена или обликом множине прошлог времена индикатива и да означава радњу коју врше неодређена лица, а процесуално стање ријетко је помињано.

У одјелку „Неспрягаемо-глагольные классы - Именной класс“ под насловом „Предложения типа (*Ему*) рады“ обрађене су реченице са кратким придјевима или трпним глаголским придјевима који означавају стање (схема $Adj_{pl.kratk.}$). У седмочлавној парадигми ових реченица семантика схеме је „Наличие состояния неопределенного субъекта“ и наводи се да је субјекат представљен неодређено исто тако као и у реченицама типа *Стучат*. Стога се и ова група реченица убраја у неодређеноличне, што чине само неки аутори (Н.Ј. Шведова као аутор овог одјелка, Г.Ф. Низјајева, Г.А. Золотова и др.).

Уопштеноличне реченице се не издвајају у посебан тип реченица. Наиме, међу облицима синтаксичког индикатива потицајног и дебитивног значења по офункцији у посебну групу обједињују се реченице са субјектом - замјеницом првог или другог лица (обично у бесубјекатској реализацији, али могућа је и потпуна реализација) са уопштеноличним значењем, тј. са значењем радње или стања који се приписују било којем, сваком субјекту, или пак такве реченице се јављају у облицима иреалних начина.

Седамдесетих и осамдесетих година прошлог вијека вршена су интензивна преиспитивања Шахматовљевог учења о граматичкој двочланости/једночланости у вези са тзв. „семантичким бумом“ у лингвистици, између осталог и у синтакси. Тако је, на примјер, 1969. године, Н.Д. Арутјунова покушала да се врати на идеје логичке синтаксе Ф.И. Буслајева [Арутјунова, 1969].

За последње двије деценије прошлог вијека посебно се истакла Г.А. Золотова по преиспитивању традиционалног схватања једночланих реченица у својим књигама „Преглед функционалне синтаксе руског језика“ и „Комуникативни аспекти руске синтаксе“ и низу чланака, посебно у чланку „О неким теоретским резул-

татима рада над „Синтаксичким рјечником руског језика“ [Вопросы языкознания, 1986, №1: 32-33]. Она тврди да је реченица у принципу двочлана на основу реализације говорно-мисаоног акта повезивања имена предмета и имена обиљежја. И даље, традиционално дијелење реченица на двочлане и једночлане информише нас о присуству/одсуству у реченици имена у номинативу. То обиљежје структуре реченице очигледно не припада карактеристикама које одређују суштину појаве, пошто многи модели изражавају предцирану компоненту другим средствима, а улога и начин формирања компоненте датом подјелом се игнорише [Известия АН СССР, СЛЯ. – 1986, № 6]. Овако схватање Золотова Г.А. са Онипенком Н.К. и Сидоровом М.Ј. је заступила и у фундаменталној Комуникативној граматици руског језика [М., 1998: 122-123].

Проучавајући основне етапе учења о руској једночлој реченици у грама-тичкој науци и начинима рјешавања самог проблема једночланости/двочланости реченице од стране лингвиста, запажамо да је овај проблем један од најактуелнијих у руској синтакси. Плурализам мишљења у овој области русистике огледа се, прије свега, у томе што једна група синтаксичара налази у савременом руском језику разгранат систем структурно-семантичких типова једночланих реченица, а други у потпуности негирају појам синтаксичке једночланости, аргументујући идеју двочланости руске прости реченице као неодвојивог обиљежја.

Л.П. Јефанова, полазећи од осам теоретских претпоставки, предлаже сљедећи систем једночланих реченица:

I група - главни члан може условно да се односи на предикат двочлане реченице.

Пошто су у свим овим подврстама ове групе једночланих реченица могуће конструкције са уопштеном семантиком, то је, по мишљењу Јефанове, издвајање уопштеноличних реченица у самостални структурно-семантички тип неосновано, јер су оне лишене индивидуализоване структуре и семантички су допуштене у било којој групи модела једночланог и двочланог плана.

1. Рашчлањене подврсте (Не показује се могућим издвајање као самосталног типа одређеноличних реченица).

а) неодређеноличне реченице, б) безличне реченице,

2. Нерашчлањене подврсте,

а) једнорјечне (р. *однословные*) безличне,

II група - главни члан може условно да се односи на субјекат двочлане реченице [Русский язык, Ставропольский пед. институт, 1974, вып. 6: 17-30].

Значење уопштености у тзв. уопштеноличним реченицама (са глаголским обликом другог лица), према мишљењу Г.Ф. Низјајеве, не треба третирати као посебно синтаксичко значење уколико оно остаје у оквирима синтаксички одређеног лица. На овај начин уопштеност у конструкцијама са глаголом трећег лица множице не је разновидност неодређеноличног значења, а опис начина њене творбе у тим конструкцијама је истовремено опис карактеристика неодређеноличне реченице са уопштеномодалним значењем [Низјаева, 1972: 22].

Вера Николић сматра да „Безлични глаголи казују радњу која као да се сама по себи одвија јер се не подразумева да је неко врши,“ „...имају три времена и потенцијал.“, „... имају и инфинитив.“ [Николић, 1965: 186]. Говорећи о неодређеноличном значењу глагола у руском језику, она се ослања на мишљење оних руских граматичара који „говоре о неодређеноличном значењу у случајевима када се глаголска радња приписује неодређеном кругу лица или свима“ [Ibid]. Другим ријечима, она у неодређеноличне реченице сврстава и реченице са уопштеноличним значењем типа *Что посеешь, то и пожнешь, Что имеем - не храним, потерявши – плачем* итд.. Међутим, када се радња приписује неодређеном кругу лица, онда се стварно може говорити о неодређеноличном значењу глагола, односно у питању су неодређеноличне реченице, а то је од пет примјера које ауторка наводи под насловом „Неодређено-лично значење“, према нашем мишљењу, само једна реченица – *Сообщают из Москвы*. Али ако се ради о глаголској радњи која се приписује свима, онда треба говорити о уопштеноличном значењу глагола или пак о реченицама са уопштеноличним значењем, и то су преостала четири примјера реченица.

У овом смислу корак даље направили су С.Г. Бархударов и С.Е. Крјучков (1964) или пак А.М. Земски, С.Е. Крјучков и М.В. Светлајев (1980), аутори уџбеника руског језика, не издвајајући уопштеноличне реченице у посебну групу, али дајући неодређеноличним реченицама могућност уопштеноличне нијансе у значењу. Мада су ови посљедњи прије двије и по деценије напустили ово гледиште, издвајајући уопштеноличне реченице као посебан тип реченица (2000).

Други правац у третирању ових типова реченица у руској научној лингвистичкој литератури карактерише разграничавање и њихово третирање као два посебна, али блиска типа реченица, који се разликују по степену и карактеру одстрањивања личне нијансе (субјекта). Код неодређеноличних реченица вршилац радње узима се неодређено, а код реченица са уопштеноличним значењем радња се односи на било које лице, односно према свим лицима уопште.

У посљедње вријеме, када формално-граматички принцип долази до изражаја, устаљено је мишљење о пет типова глаголских једночланих реченица (одређе-

ноличне, неодређеноличне, уопштеноличне, безличне и инфинитивне), на чему и ми остајемо, полазећи од структурно-синтаксичког аспекта и системског карактера узајамног односа типова једночланих реченица.

Представници овог правца су: А.М. Пјешковски, В.В. Виноградов, Радмило Маројевић А.А. Реформатски, В.В. Бабајцева, Т.Г. Почтенаја, Т.П. Ломтјев, П.А. Лекант, Н.С. Валгина, Б.М. Гаспаров, Ј.М. Галкина-Федорук, А.А. Јудин, Т.А. Харазишвили, С. Сјатковски, Ј.А. Седељников, А.С. Матијченко, С.А. Овчарук, аутори уџбеника за педагошке институте и универзитете С.И. Абакумов, И.В. Устинов, Ј.С. Скобликова, А.Г. Рудњев, В.А. Бјелошапкова, А.И. Гвоздјев, аутори уџбеника за студенте и странце И.М. Пуљкина и Ј.Б. Захава-Њекрасова, аутори приручника за студенте странце Г.Ф. Воробјова, М.С. Пањушева, И.В. Толстој, аутори лингвистичких рјечника, уредници енциклопедија и др.

У школским уџбеницима и граматицама ови аутори обично се укратко осврћу на семантичку страну ових реченица и основне начине изражавања њиховог главног члана. Такви осврти илуструју се примјерима из књижевних дјела, пословицама, итд., често истим, устаљеним примјерима. У посебним приказима ови и други аутори ове реченице третирају студиозније, мада постоји доста неслагања међу појединим ауторима и разноврсних тумачења ове материје код појединих аутора. Навешћемо карактеристична размишљања на ову тему.

В.В. Виноградов у свом раду „Русский язык“ уочава одређено предметно-лично, уопштенолично, неодређенолично и безлично значење личних глаголских облика [Виноградов, 1972: 349-358].

Према мишљењу В.В. Бабајцеве „Једночлане реченице су такве реченице са једним главним чланом, које не требају други главни члан и не могу бити њиме допуњене без промјене карактера изражене мисли“. [Бабајцева, 2004: 6]. Оне су „пробни камен“ о који се разбијају различите схеме (модел) просте реченице, изграђене априорно, без узимања у обзир разних аспеката једночланих реченица које се разматрају као „нетипичне“ језичке појаве. Оне су један од продуктивних типова просте реченице као резултат потребе људског мишљења и општења. [Ibid]. Приликом анализе ових реченица, сматра ауторка, манифестују се својства која су важна при класификацији структурно-семантичких типова просте реченице - логичка основа, структурни маркери, семантика (језичка и говорна) и комуникативна намјена – а манифестују се у логичком, структурном, семантичком и комуникативном аспекту [Ibid: 27].

Неодређеност вршиоца радње не може бити изражена само синтаксички, него и лексички (ријечима *люди, человек, многие, некоторые* и др., замјеницама

некто, кто-то, кто-нибудь, кто-либо и др., двочланим реченицама које су синонимичне по семантици са једночланим неодређеноличним реченицама). Уопштеноличне реченице посједују двије функције, а предикат може бити изражен глаголом у четири облика. Она истиче велику еластичност у семантици ових реченица и наводи примјере уопштеноличних реченица веома блиских одређеноличним реченицама (реченице чија се радња односи на многе људе, али не обавезно на било које лице) и примјере тзв. неодређеноуопштених реченица (уопштеност вршиоца радње она сматра дјелимичним случајем неодређености), а напомиње и о семантичко-стилској синонимичности двочланих реченица са уопштеним значењем и једночланих уопштеноличних реченица.

Т.П. Ломтјев третира категорије одређености, уопштености, неодређености и формалности као граматичке категорије реченице. Према њему, „Лице (личност) као полазни предикатни предмет је одређено ако се оно узима као члан дистрибутивног мноштва личности и ако постоје специфичне разлике које разликују дато лице од било ког другог лица истог мноштва“ [Ломтев, 1972: 143]. У неодређеноличним реченицама предмет радње, за разлику од уопштеноличних реченица, може бити не само граматичко, већ и реално лице. Разлику између уопштеноличних и неодређеноличних реченица аутор види у субјекту као граматичком лицу (личности) у неодређеноличним реченицама. Уопштено граматичко лице узима се као члан извјесног збирног мноштва као једно (без обзира које и уз то свако) лице збирног мноштва, док се неодређено лице као члан збирног мноштва замишља као једно, без обзира које лице, али не без изузимања.

Т.Г. Почтенаја са аспекта модалности издваја три подврсте неодређеноличних реченица:

а) неодређеноличне реченице које у позитивном или негативном облику изражавају радњу, догађај, реалну чињеницу у индикативу;

б) неодређеноличне реченице са нијансом могућности, немогућности и неизбежности радње;

в) неодређеноличне реченице које указују на туђ говор и обично чине дио сложене реченице, као и то да репродуковане исказе говорно лице приписује другом лицу.

Према одређености лица неодређеноличне реченице могу бити изјавне и упитне, а такође и узвичне. А неодређеноличне реченице са стилском замјеном првог лица јединине трећим лицем множине она сматра прелазним типом реченица између одређеноличних и неодређеноличних реченица, али ипак напомиње да оне више теже неодређеноличним реченицама.

Уопштеноличне реченице најчешће се употребљавају у случајевима када се саопштавају лична преживљавања и сјећања, којима говорно лице гледа на себе са стране. Ова два типа реченица заједно са одређеноличним реченицама Почтенаја сматра најраспрострањенијом стилском категоријом у руском језику [Почтенная, 1966].

Б.М. Гаспаров неодређеноличне, уопштеноличне и безличне реченице сврстава у тзв. у неодређеносубјекатске реченице. Упоредо са њима он расправља и о инфинитивним и инклузивним реченицама, сматрајући их „слабом“ подврстом неодређеносубјекатских реченица [Гаспаров, 1971: 3-58]. У улози предиката неодређеноличних реченица може да иступа, како изгледа, практично било који глагол и да нема глагола који би били специфични за неодређеноличне реченице. Изузетак чини, можда, само облик „зовут“ у изразу типа „*Как вас зовут?*“ Овај случај представља слабу подврсту неодређеноличних реченица у којима право неодређенолично значење није специјално изражено. Сврставање реченица типа „*Дыпят по осени считают*“ у уопштеноличне реченице он сматра неоснованим и такве реченице квалификује као неодређеноличне са уопштеним значењем. Отуда он прави разлику између уопштеноличних и неодређеноличних реченица које имају уопштено значење и сматра да се уопштеноост у њима постиже различитим, дијаметрално супротним путевима.

Уопштеноличне реченице зову се и апелативним, односно уопштеноапелативним реченицама. Ово, по мишљењу Гаспарова, што уопштеноост није њихова главна, већ производна особина, која произилази из њиховог апелативног карактера, као и због тога што уопштеноост може да буде својство не само датог типа реченица.

За разлику од устаљеног схватања да уопштеноличне реченице егзистирају само са глаголским облицима садашњег и будућег времена индикатива, а такође императива, а да су немогуће са облицима прошлог времена и конјунктива - Гаспаров наводи примјере уопштеноличних реченица са глаголима у прошлом времену (или конјунктиву).

Формално обиљежје безличних реченица, према Гаспарову, је глаголски предикат у чијем центру се налази глагол у облику трећег лица једнине или средњег рода (у прошлом времену и конјунктиву). У састав безличне конструкције могу бити употребљени лични глаголи, али не сви, већ само они који означавају радњу која нормално може бити приписана нелицу. А глаголи који означавају специфично „личну“ радњу у датом типу реченица су немогући (могућа је безлична реченица *Стучит, Пахнет*, али није *Читает, Разговаривает* итд.), а таквих глагола има далеко више него специфично „неличних“ који су немогући у неодређеноличним реченицама. Али са друге стране стоји група безличних глагола који се употребљавају само у саставу безличних реченица и који су ову особину учврстили у својим морфолошким својствима (одсуство конјугације, несудносност облика трећег лица једнине и средњег рода са другим облицима

рода, лица и броја. У вези са овим он напомиње да међу овим глаголима постоје и такви који се односе искључиво (или већином) према лицу – *думается, знобит, нездоровится, пишется* (у изразу *мне не пишется*) итд. С обзиром на значење безличних реченица, он разликује двије подврсте овог типа – конструкције са безличним глаголима (властито-безличне реченице) и конструкције са личним глаголом употребљеним безлично (функционално-безличне реченице). Фиксирани облици трећег лица стварају ефекат одстрањивања субјекта од учесника акта комуникације – говорног лица и слушаоца, као што је то карактеристично за неодређеноличне реченице, на основу чега он налази сличност ова два типа реченица. Мада постоји разлика у изходишту радње – у безличним реченицама радња потиче од неких спољашњих сила, при чему те силе имају стихијски карактер, а у неодређеноличним реченицама ми не желимо да прецизирамо вршиоца радње (или га не знамо), а за нас је довољно знати да је извор радње „неко“ трећи“ по односу према говорном лицу и адресату. Код безличних реченица овакво прецизирање у принципу је немогуће [Гаспаров, 1971: 3-58].

Б.А. Дмитријев прихвата типолошку квалификацију тзв. „личних“ реченица у савременом руском језику према којој се издвајају четири основна типа: личне двочлане, одређеноличне, неодређеноличне и уопштеноличне. За ове посљедње тврди да су у суштини семантичка појава и немају сопствену граматичку формулу, већ је позајмљују или код личних двочланих (и тада су двочлане) или код одређеноличних и неодређеноличних (и тада су једночлане). Због тога је сасвим неправилно говорити о специфичним облицима главног члана (предиката) за уопштеноличне реченице, како се то ради за одређеноличне и неодређеноличне реченице.

Појам уопштавања за Дмитријева има двојаки карактер. Прво, могуће је уопштавање непосредно субјекта радње путем његовог транспонована у степен крајње уопштеног лица и тада имамо тзв. „сликовит израз општих судова“ (пословице, морал басни и сл.). Друго, могуће је уопштавање субјекта радње на основу уопштавања више пута понављане обичне радње у прошлости самог говорног лица. У таквим реченицама фактички се преноси радња (стање, обиљежје) говорног лица, мада она може такође да се односи на било које и свако лице. У уопштеноличним реченицама структурно суодносних са неодређеноличним могуће је уопштавање првог типа. Иначе, уопштенолична реченица као појава у основи су семантичка појава, нема своју сопствену граматичку формулу, већ је позајмљују или код личне двочлане реченице (и тада су двочлане) или код одређеноличне и неодређеноличне реченице (и тада је једночлана) [Дмитриев, 1971: 102-115].

П.А. Лекант сматра да „Основу граматичког облика глаголских чини њихов главни члан. У њему се обједињују два значења – материјално и граматичко. Ма-

теријално значење је назив особине, радње; граматичко значење је однос независне особине према „идеји субјекта“, према лицу и моменту говора. У сваком типу једночланих реченица граматичко значење главног члана је специфично“ [Лекант, 1974: 18]. Он једночлане реченице дијели на именске и глаголске. Не предлаже нови систем, већ само указује на низ начина разграничавања суодносних структурно-синтаксичких типова и разматра пет типова једночланих реченица. „Грамматичко значење глаголских једночланих реченица ослања се на глаголско категоријално значење процеса („активног обиљежја“, али му није идентично. Синтаксичко фиксирање обиљежја као независног дешава се при сљедећим условима: обиљежје се фиксира као несудносно са субјектом, које се не приписује субјекту (што проистиче из одсуства предикативних односа које чини основно синтаксичко својство једночланих реченица уопште); обиљежје које се фиксира говорно лице узима у обзир у одређеном односу према стварности (тј. предикативно) и изражава се на плану одређене модалности, времена и лица“ [Лекант, 1969: 108].

У одређеноличним реченицама обиљежје (радња) се замишља у односу према одређеном субјекту (говорном лицу или сабесједнику), што се изражава једнозначном и директном употребом одговарајућих облика глагола и њихових личних наставака (*Жду тебя; Приходи вовремя; Когда вернешься?*)

Код неодређеноличних реченица присутна је идеја синтаксичког субјекта, тј. независна ознака је представљена као судносна са извјесним субјектом. Ипак граматички субјекат не само да није усмено изражен, већ се и не сугерише глаголским обликом. У уопштеноличним реченицама независна ознака је унутрашње судносна са идејом субјекта, али индиферентна према конкретном оваплоћењу субјекта. Другим ријечима, специфичност ознаке је таква да она може бити приписана било којем субјекту [Ibid: 116].

У безличним и инфинитивним реченицама независно обиљежје утврђује се независно од идеје субјекта. Пуна самосталност обиљежја налази граматички израз у облику безличности (трећег лица једнине или прошлог времена средњег рода) или у облику инфинитива (*Мне не спится; Ветром подуло; Вам завтра ехать* итд.). Аутор истиче да могући у структури ових реченица објекат у дативу (*Мне весело; Ей было больно* итд.) никако не може бити прихваћен као синтаксички субјекат [Ibid: 118-121].

Према особинама изражавања синтаксичке категорије времена Лекант сврстава неодређеноличне и безличне реченице у групу реченица које посједују парадигму временских облика, а уопштеноличне, одређеноличне и инфинитивне реченице у групу реченица које не посједују парадигму временских облика. На тај

начин општи став о контрастирању неодређеноличних и уопштеноличних реченица према изражавању категорије времена може бити искоришћен за разграничавање конкретних реченица са обликом глагола у трећем лицу множине.

Према структури одређеноличне реченице имају подтипове: спрезно-личне, спрезно-инфинитивне и спрезно-именске, а неодређеноличне и уопштеноличне реченице имају три иста структурна подтипа: спрезно-личне, спрезно-инфинитивне и спрезно-именске, а безличне четири структурна подтипа: спрезно-глаголске, спрезно-инфинитивне, спрезно-именске и спрезно-модално-инфинитивне.

Према мишљењу Н.С. Валгине постоји седам типова једночланих реченица: одређеноличне (глаголске), неодређеноличне (глаголске), уопштеноличне (глаголске), безличне (глаголске и именске), инфинитивне (глаголске), номинативне (именске) и генитивне (именске). Основно значење глаголског облика у неодређеноличним реченицама је неодређеност, а не мноштво субјеката, мада се ово посљедње најчешће срета. Код уопштеноличних реченица то је сликовит израз општих судова, широких уопштавања, те су оне тако широко заступљене у народним пословицама. Семантички основ безличне реченице је одсуство управо активног вршиоца радње (или носиоца обиљежја) [Валгина, 1978: 160- 204].

А.А. Јудин сматра сврсисходним диобу једночланих реченица по основу формалне сличности њиховог главног члана, организационог центра, са главним чланом двочлане реченице. При таквој диоби не треба заборавити да уствари у једночланој реченици нема ни субјекта ни предиката - главни члан једночлане реченице као да представља спој субјекта и предиката.

Сагласно претходној констатацији он једночлане реченице именује на следећи начин:

- а) Предикатске (одређеноличне, неодређеноличне, уопштеноличне и безличне);
- б) Субјекатске (номинативне и реченице које теже номинативним);
- в) Ријеч-реченице (вокативне, узвичне, потврдне, одричне).

Подјелу неодређеноличних реченица он врши на три (праве неодређеноличне, одстрањено-неодређеноличне и односно-неодређеноличне), уопштеноличних реченица на шест типова (уопштеноличне реченице са глаголом у облику: 2. л. ј., 2. л. мн., 3. л. мн. 3. л. ј., 1. л. мн. и 1. л. ј.), а у безличне реченице укључује и инфинитивне реченице [Јудин, 1956: 148-190].

Према Н.Д. Арутјуновој (1969) може се сматрати да су ова два типа реченица егзистенцијалне реченице које се односе на микросвијет човјека и да су послужиле као основа за развој локалног начина означавања субјекта, тј. појаве субјектног на-

чина код детерминативних објеката. Другим ријечима, ради се о неодређеноличним реченицама типа *В комисији саветовали, В суде отказали* које се употребљавају претежно тада када се има у виду извјесно неконкретизовано лице (лица) које улази у ову или ону укупност.

И.Н. Чернухина анализира једночлане реченице са главним чланом у облику глагола у говорима Вороњешке области. Осим оних уобичајених, интересантна су њена запажања о два типа реченица која су синонимична неодређеноличним реченицама. Први тип двочлане реченице са својеврсном таутологијом, која се састоји у семантичкој блискости субјекта и предиката, а које се више не разликују од неодређеноличних реченица. Други тип су реченице са субјектом-замјеницом трећег лица у којима замјеница *он* нема никаквог конкретног значења, већ се односи на неодређену групу лица која посједеују одређена својства.

Уопштеноличне реченице у поменутиим говорима немају једног одређеног граматичког облика за изражавање уопштеноличног значења. Облик другог лица јединине глагола, који се у књижевном језику учврстио као основни за изражавање тог значења, у овим говорима се употребљава самостално по правилу само у пословицама и изрекама. За изражавање уопштеноличног значења често се употребљава облик глагола трећег лица множине садашњег и будућег времена, множине прошлог времена, као и глагола у првом лицу множине.

На основу овог истраживања она констатује да дијалекатске једночлане реченице са главним чланом глаголом у личном облику имају неке особености у пољењу са књижевним језиком. У говорима ове конструкције су продуктивне. Реченице са глаголом трећег лица без замјенице употребљавају се доста често, онда када књижевни језик познаје само појединачне примјере таквих конструкција. То су реченице типа реченица код Њекарасова: *„Пройдет, словно солнце, осветит, посмотрит, рублем подарит“*. Њена претпоставка је да књижевни језик има тенденцију замјене једночланих реченица двочланим [Чернухина, 1964: 82-87].

На основу изражавања главног члана А.Ф. Папина све једночлане реченице дијели у три групе. Прву групу чине предикатске једночлане реченице са главним чланом у облику промјенљивог глагола (одређеноличне, неодређеноличне, уопштеноличне и безличне), другу групу инфинитивне и трећу групу номинативне реченице.

За главну карактеристику главног члана неодређеноличних реченица узима потпуну парадигму у индикативу и облик кондиционала. Те реченице су супротстављене безличним по ознаци лица, јер јр њихов главни члан изражен обликом „нелица“: трећим лицем множине неодређеног времена и обликом множине прошлог времена. Уопштеноличне реченице су веома блиске одређеноличним реченицама

у парадигматском односу (према начину представљања асоцијативног реда) и оба типа реченица су чланови бинарне опозиције у односу према безличним по ознаци „лице - нелице“. Изгубивши својство пуне парадигме лица, рода и броја, глаголи који образују безличне реченице добијају могућност да изражавају „безличност“ (тј. припадност „нелицу“), оформљену трећим лицем једнине или средњим родом једнине “ [Папина, 1973: 111-125].

Одбацујући традиционалне критеријуме класификације реченица С. И. Сјатковски сматра да се издвајање неодређеноличних реченица остварује помоћу пресека два диференцијална обиљежја: обиљежја личности које се односи према опозицији према личности и безличности и обиљежја неодређености које се односи према опозицији по одређености/неодређености/уопштености. Узимање у обзир још два диференцијална обиљежја двочланости/једночланости и активности/пасивности омогућава да се издвоје четири основна типа неодређеноличних реченица:

1. двочлане активне неодређеноличне реченице (*Кто-то постучал в дверь*);
2. двочлане пасивне неодређеноличне реченице (*Книга написана каким-то человеком*);
3. једночлане активне неодређеноличне реченице (*В дверь постучали*);
4. једночлане пасивне неодређеноличне реченице (*В газете было написано о нем*) [Сятковский, 1966: 6]. У овај последњи тип он убраја пољске, украјинске, чешке и српске бесубјекатске реченице са предикатом који је изражен партиципом на *-но*, *-то*, а аналогне руске реченице убраја у безличне.

Даље он сматра да „За разлику од неодређеноличних реченица, чији главни члан садржи у себи суодносност са трећим лицем глаголске радње или с првим лицем једнине и множине на фону могуће суодносности с трећим лицем једнине и множине, које иступа у својству неодређеног денотата, радња главног члана уопштеноличних реченица истовремено се суодноси (или посједује могућност да се суодноси) са сваком од три лица глаголске радње. То значи да главни члан својом радњом истовремено обухвата говорно лице у једнини (*я*) или у множини (*мы*), сабесједника (*ты*, *вы*) и треће лице (*он*, *она*, *они*)“ [Русский язык в школе, 1965, № 3: 6].

Ј.А. Седељников сматра да Сјатковски није у праву за третирање аналогних руских реченица као безличних. Он сматра да „... ако се удубимо у значење реченице „Сказано - сделано“, онда постаје сасвим јасно да је „сказать“ и „сделать“ могло само неко лице, али то лице остаје неодређено“ [Седељников, 1970: 96]. Међутим, Седељников је изгубио из вида чињеницу да се уопштеноличне реченице (као нпр. пословице) могу упутити и само једном лицу, наравно са значењем уопштености и

на сва лица уопште. Или случај одстрањеноуопштених реченица, гдје се има у виду и конкретно лице и сва лица уопште, а пажња се не усредсређује на сабесједника, већ на радњу саму по себи.

А.С. Матијченко посебно разматра неодређеноличне реченице у којима се предикат изражава обично глаголом у облику трећег лица множине (*пишут, гово- рят*) или у родовском облику, такође множине, и уопштеноличне реченице у који- ма је предикат изражен обично глаголом у облику другог лица једнине, првим или трећим лицем, а такође и императивом. Он налази блискост ова два типа реченица по грађи и значењу [Харазишвили, 1955: 400]

Неки лингвисти узимају као посебан тип једночланих реченица тзв. номи- налне уопштеноличне реченице. Такве реченице издваја и описује на материјалу украјинских пословица С.А. Овчарук, дајући ове и сличне примјере: *Сива, ак вівця, а не йди вдівця; Чим старіший, тим мудріший* и др. [Овчарук, 1977: 61-63].

Међутим, ми се у принципу не слажемо са Овчаруком, јер би наша раз- мишљања била слична онима која износи Ј.А. Седељников. У свим оваквим рече- ницама - пословицама на материјалу руског језика он не види исто такво уопште- нолично значење, као нпр. у пословицама типа *Любишь кататься, люби и саночки возить*, јер у свакој од тих реченица присуство именског предиката претпоставља конкретну именицу у улози субјекта која именује лице на које се односи пословица.

Разлог за ову његову тврдњу лежи у чињеници да свака од тих пословица може да се односи и на многа лица у датом скупу лица, али сваки пут на сасвим конкретно лице. И ниједна од њих није упућена сваком члану скупа лица или једног његовог дијела, и тим самим свим лицима уопште (као у поменутој пословици).

На крају Овчарук анализира и неке особине дубинског структурно-синтак- сичког значења уопштености субјекта.

Т. А. Харазишвили инсистира на детаљној семантичко-стилистичкој анали- зи неодређеноличних реченица и сматра да неодређеноличне реченице (непотпуне по његовом мишљењу) имају три стилска значења и циља, а друга група неодређе- ноличних а понекада уопштеноличних реченица (које су по његовом мишљењу пра- ве једночлане реченице) има четири своје подгрупе; четврта од њих су једночлане уопштеноличне реченице са предикатом израженим обликом глагола *зовут*.

У цијелом низу двочланих реченица Харазишвили налази тзв. неодређено- уопштавајуће значење. То су најчешће реченице које имају за субјекат ријеч са од- говарајућим (неодређеноуопштавајућим) значењем. Најчешће је то ријеч „*люди*“, а понекада се такво значење срета у реченицама са субјектом употријебљеним у пре-

носном значењу, или пак такво значење имају неки трпни обрти у којима одсуствује објекат у инструменталу који означава вршиоца радње [Харазишвили, 1955: 397-415].

М.А. Јефтејева је направила анализу синонимичних редова на бази неодређеноличних реченица који садрже детерминанте субјектног и локалног значења [Ефтеева, 1978: 61-68].

А.А. Чувакин је освијетлио границе између наизглед сличних двочланих непотпуних и једночланих потпуних и непотпуних реченица. Он издваја два случаја спољашње сличности поменутих реченица:

1. непотпуна двочлана реченица са незамјенљивом позицијом једног од главних чланова и потпуна одређенолична;
2. непотпуна двочлана реченица са незамјенљивом позицијом оба главна члана и непотпуна одређенолична са незамјенљивом позицијом главног члана.

Његова истраживања су показала да је освјетљавање границе између ових наизглед сличних реченица могуће путем анализе „дубинских структура“ одговарајућих реченица на спољашњем плану у односу на структуру реченице [Чувакин 1975: 65-74].

Група чешких аутора (М. Balcer, М. Dlonhy, М. Kubik) у књизи „Синтаксис русског језика“ 1974 у одјелку „А. Глагольные односоставные предложения“ даје пет структурних модела једночланих реченица на основу морфолошке карактеристике оне компоненте реченице која је носилац актуализационе категорије времена и модалности:

А. Глаголске у којима су носиоци актуализационих категорија безлични и лични глаголски облици који улазе у састав јединог главног члана (*Моросит, Меня знобит, Бабушке не спалось, Его не убедилшь, Передавали последние известия, Следует заниматься, Есть о чем поговорить*)

Б. Копулативно-именске у којима су носиоци актуализационих категорија копулативни и полукопулативни глаголи који улазе у састав јединог главног члана (*На улице было душно, В комнате становится холодно, Нельзя будет отказаться, Некуда было уйти*);

В. Инфинитивне у којима су носиоци актуализационих категорија инфинитив и разни облици инфинитивних интонација (*Молчать!, Скорей бы уже попасть в Прагу!, Лишь бы не провалиться!, Этого тебе не добиться*).

Г. Неглаголске (*Мы на вокзале. Шум, говор, Ну и погода!, Вот они!, Отлично!, Фу!*)

Наилазили смо и на неадекватна и недовољна објашњења у вези са овом тематиком. Навешћемо примјере објашњења уопштеноличног значења личних замјеница у једнојезичким руским рјечницима. На примјер, у четворотомном „Рјечнику руског језика“ налазимо:

„Ты ... 2. Разг. В ... предложениях с обобщенным значением употребляется для обозначения человека вообще ... - *Придешь в мелочную, лавочник тебе* (подвукао Б.В.) *и не отвечает, словно не слышит* ... Вересаев. Два конца.

У седамнаестотомном „Рјечнику савременог руског језика“ пише:

„Ты употребляется для обозначения человека вообще, какой-то неопределенной группы (? -Б.В.) лиц. - *Это все равно, как случается, иногда зайдешь в покой великого пана: все обступят тебя* (подвукао - Б.В.) *и пойдут дурачить*. Гог. Вечера на хуторе ... „

„Мы - 1. Употребляется для обозначения неопределенного (? -Б.В.) действующего лица. - *Давным давно задумал / Взглянут на дальние поля, / Узнать прекрасна ли земля, / Узнать, для воли иль тюрьмы / На тот свет родимся мы* (подвукао - Б.В.) Лерм. Мцыри

Као што се може примијетити из прегледа основних етапа учења о руској једночланој реченици у граматичкој науци и путевима рјешавања самог проблема једночланости/двочланости реченице у радовима разних лингвиста, питање о овим реченицама није третирано, зависно од аутора, увијек у истој мјери и са истог аспекта. Оно се третира у истој или приближној мјери и у синтакси и у морфологији. Плурализам мишљења у овој области русистике огледа се прије свега у томе што једни аутори налазе присуство разгранатог система структурно-семантичких типова једночланих реченица, а други, на супрот њима, у потпуности се одричу појма синтаксичке једночланости, бранећи идеју двочлане руске прости реченице као његовог неодвојивог обиљежја.

Шин Сен-Ир даје анализу типова једночланих реченица на материјалу Чеховљевих новела [Шин Сен-Ир, 1961: 68-70].

У синтакси српског језика у мањој мјери су разрађени типови ових реченица него у синтакси руског језика. Тешко је наћи потпуну и доследну класификацију реченица у српском језику. Од граматика српског језика само у Граматици И. Стевовића третирају се оба типа ових реченица као двочлане са уопштеним субјектом. Од радова посвећених овим реченицама познати су нам радови Р. Маројевића, а од радова совјетских аутора посвећених овим реченицама у српском језику познат нам је рад Н. И. Сокаљ „Неопределенно- личные предложения в современном сербохорватском языке».

Проф. М. Стевановић одваја од реченица без субјекта «реченице са обликом предиката у 3. л. мн. глагола говорења и писменог саопштавања» као што су: *Говоре по селу. - Причају да је то давно било. - Казују да су га недавно видјели. - О томе много пишу* и њима сличне реченице с неодређеним субјектом. (подвукао - Б.В.). Аутор прави разлику између ових и безличних реченица, наводећи да се ове конструкције разликују од безличних обликом предиката какав је својствен субјекатским реченицама, што би била не сасвим прецизна диференцијација ових реченица.

Наиме, облик предиката код неодређеноличних реченица је својствен облику предиката код субјекатских реченица по својој морфолошкој структури, а са семантичке стране, међутим, постоје разлике. Јер код субјекатских реченица предикат је «други главни члан реченице којим се субјекту, као основном члану, приписује нека особина,... [М. Стевановић: ССЈ, 2: 84], што значи да се односи на одређени субјекат. Код неодређеноличних реченица предикат изражен глаголом односи се на неодређено лице или неодређену групу лица. Код субјекатских реченица предикат је одређенији, конкретнији. Радња коју изражава предикат код субјекатских реченица је концентрисана на одређени субјекат, конкретизована је, а код неодређеноличних узима се неодређено, На крају, код неодређеноличних реченица централни члан је предикат, а код субјекатских субјекат.

Под једночланим реченицама М. Миновић подразумејева „оне реченице у којима постоји један од основних реченичких чланова, нешто као субјекатска или предикатска вриједност. Тај (један) члан основ је организације реченице“ [1987: 64]. У једночлане реченице он убраја бесубјекатске, номинативне и инфинитивне реченице. Прихвата мишљења неких лингвиста да у овај тип реченица треба убројати и тзв. неодређеноличне и уопштеноличне. Ова два типа реченица он сматра донекле сличним безличним реченицама са напоменом да та сличност није у формално-граматичком погледу, јер се у њима субјекат садржи у личном глаголском облику, већ је сродност у значењском погледу [1987: 66].

Сваки тип једночланих реченица настојаћемо да карактеришемо на следећи начин: формална карактеристика, структурна схема, синтаксичко значење изражено датом структурном схемом, особине парадигме, а ако је потребно и посебне синтаксичке и друге услове употребе.

Да закључимо. У синтакси просте реченице и даље постоје спорна питања која се тичу класификације просте реченице, посебно класификације једночланих реченица. Питање ових реченица, њихов граматички статус, граматичка природа главног члана, рјешавана су у лингвистици на разне начине. Према уобичајеним дефиницијама, двочлане реченице су оне које у предикативној основи имају два

главна члана: субјекат и предикат, а једночлане су оне реченице чија је предикативна основа представљена једним главним чланом, субјектом или предикатом.

Традиционално се, углавном, издвајају следећих седам типова једночланих реченица: одређеноличне, неодређеноличне, уопштеноличне, безличне, генитивне, инфинитивне и номинативне реченице. У савременој руској синтаксичкој науци користи се и усавршава класификација једночланих реченица коју је разрадио А. А. Шахматов. У класификацији просте реченице јавља се недоследност принципа издвајања типова реченица. Првобитна класификација једночланих реченица заснивала се углавном на семантичком принципу, а формално-граматички је скоро у потпуности игнорисан. Ово је имало за последицу диобу глаголско-личних реченица на два, три и више самосталних типова реченица, а многи лингвисти сврставали су једночлане реченице у групу непотпуних.

Синтакса руског језика, посебно синтакса просте реченице, разматрана је успјешније од синтаксе српског језика. Једночлане реченице су до прије три-четири деценије остајале без пажње руских и совјетских синтаксичара. Уопште узев, писци граматика руског језика су на свој начин тумачили изостављање личних замјеница уз глаголске облике или су такве конструкције приписивали безличним реченицама. Али без обзира на оваква тумачења, сваки научник је давао свој допринос у проучавање конструкција са изостављеном замјеницом. Представници психолошког правца нијесу успјели да освијетле специфичност једночланих реченица. Сличан прилаз граматичкој природи једночланих реченица налазимо код Д. Н. Овсјанико-Куликовског и Ф.Ф. Фортунатова.

Ову тему први је у руској лингвистици поставио и дијелом ријешао академик А. А. Шахматов, који је као оснивач учења о двочланости/једночланости простих реченица у руском језику урадио прву класификацију и теоретски основ једночланих реченица. За основ диференцијације једночланих реченица он узима природу главног члана, али ипак није остао досљедан у рјешавању тог питања. Шахматовљева недоследност у рјешавању питања о граматичком статусу главног члана једночлане реченице нашла је свој одраз у различитим квалификацијама тог члана реченице и у каснијим научним публикацијама које су се бавиле питањима једночланих реченица, као и у високошколским уџбеницима.

Критикујући већ поменуто Шахматовљеву недоследност као и уопште недоследност по питању структуре синтаксе, академик В.В. Виноградов је сматрао да „...главни члан једночланих реченица, суштински, по својој психолошкој природи нема ништа заједничко ни са субјектом ни са предикатом двочлане реченице. Овакав став према једночланим реченицама није прихватала Ј.М. Галкина – Фе-

дорук. Сасвим нови приступ овом питању срета се код А.М. Пјешковског који ове реченице сматра специфичним типом руске реченице и допуњује класификацију једночланих реченица, коју је направио А.А. Шахматов. Аутори Граматике 1954 издвојили су и детаљно описали шест типова једночланих реченица у савременом руском језику: неодређеноличне, уопштеноличне, безличне, инфинитивне, номинативне и ријеч-реченице.

Овим реченицама битна пажња је посвећена је у универзитетским приручницима руске синтаксе у издању Московског универзитета 50-60 година прошлог вијека под редакцијом Ј.М. Галкине-Федорук. Посебан осврт на ове ставове проф. Галкине-Федорук дала је Милка Ивић. Проф. Н.Ј. Шведова даје нов прилаз проблему класификације једночланих реченица, чиме је покушала да направи типологију једночланих реченица у савременом руском језику на чисто синтаксичкој основи и то баш на основу карактера њихових парадигми.

Схватање да уопштенолично значење није условљено граматичком структуром реченице и да је уопштено лице семантичка категорија су основни разлог Е.Н. Алсуфјеве за њихово неприхватање. Велику улогу у проучавању типова једночланих реченица у руској русистици и њиховом опису у школским и високошколским уџбеницима руског језика одиграла је књига проф. В.В. Бабајцеве „Односоставные предложения в современном русском языке“,

Једночлане реченице као синтаксичка категорија упоредо са двочланим представљене су у академској Граматици савременог руског књижевног језика 1970, у Граматици руског језика 1948, у издањима Академијине Граматике руског језика 1954 и 1960. За основу поглавља „Проста реченица“ II тома прашке Академске „Руске граматике“ [Прага, 1979] аутори су узели граматичку опозицију двочлана реченица/једночлана реченица и руске двочлане реченице окарактерисали као реченице „у структурну основу улази номинатив субјекта и предиката, а једночлане као реченице у чију структурну основу не улази номинатив субјекта“.

У односу на претходне ауторе, неки аутори су оспоравали и одрицали појам једночлане реченице (В.Г. Адмони и др.).

Од граматичке опозиције двочланост реченице/једночланост реченице одустали су и аутори «Руске граматике» 1980 (т. II). У односу на ранија тумачења новина је у томе што се ови (и други) типови реченица разматрају структурно. За последње двије деценије прошлог вијека посебно се истакла Г.А. Золотова по преиспитивању традиционалног схватања једночланих реченица, а велики број лингвиста бавио се овом тематиком (Н.Д. Арутјунова, Л.П. Јефанова, Вера Николић, С.Г. Бархударов и С.Е. Крјучков (1964) или пак А.М. Земски, С.Е. Крјучков и М.В. Светлајев,

В.В. Виноградов, В.В. Бабајцева, Т.П. Ломтјев, Т.Г. Почтенаја, Б.М. Гаспаров, Б.А. Дмитријев, П.А. Лекант, Н.С. Валгина, И.Н. Чернухина, А.Ф. Папина, С.И. Сјатковски, као и група чешких аутора (М. Valcer, М. Dlonhy, М. Kubik).

У синтакси српског језика у мањој мјери су разрађени типови ових реченица него у синтакси руског језика. Тешко је наћи потпуну и досљедну класификацију реченица у српском језику. Од граматика српског језика само у Граматици И. Стевовића третирају се оба типа ових реченица као двочлане са уопштеним субјектом. Од радова посвећених овим реченицама познати су нам радови проф. Р. Маројевића. Проф. М. Стевановић одваја од реченица без субјекта «реченице са обликом предиката у 3. л. мн. глагола говорења и писменог саопштавања» (*Говоре по селу*). Од радова совјетских аутора посвећених овим реченицама у српском језику познат нам је рад Н.И. Сокаљ „Неопределенно- личные предложения в современном сербохорватском языке».

7. Одређеноличне реченице

У савременим синтаксичким истраживањима питање о издвајању ових конструкција у својству самосталне синтаксичке категорије још није до краја ријешено. Мада већина синтаксичара издваја у групу једночланих реченица и одређеноличне, па помињемо оне најпознатије: А.А. Шахматов, Ј.С. Истрина, Ј.М. Галкина-Федорук, В.И. Борковски, Т.Г. Почтенаја, Ј.А. Седељников, С.И. Сјатковски, А.А. Јудин, В.В. Бабајцева, А.Г. Рудњев, Е.Ј. Бобер и др.

Једна група лингвиста ове конструкције сврстава у двочлане непотпуне реченице на основу тога што је у њима субјекат (мада лична замјеница и одсуствује) изражен у личном глаголском облику [А.М. Пјешковски, Јан Светлик]. Са таквим тумачењем структурно затворени модел типа *Люблю тебя, Петра творенье...* отвара се у структурно отвореним моделима непотпуне реченице, друкчије речено, не прави се разлика међу моделима у којима су за смисаону потпуност неопходне објектне структуре, и моделима у којима једна од структура није потребна. И као последица поништава се разлика не само у граматичком формирању једночланих и двочланих реченица, него и у њиховој функционално-комуникативној намјени.

Друга група лингвиста поништава граматичку специфичност једночланих реченица на тај начин што проширују категорију одређеноличних реченица на све двочлане конструкције, јер је у њима субјекат суда (вршилац радње или предмет) изражен посебном ријечју, односно откривен је са крајњом јасноћом [Д.В. Колесникова и др.].

Приликом издвајања било којег типа реченице потребно је одредити његове формално-граматичке особине и семантичку функцију. Управо на основу семантичко-граматичког критеријума, који узима у обзир како план садржаја, тако и план израза, међу једночланим реченицама савременог руског језика издваја се јасно тип одређеноличне реченице.

Грамматичка природа ове конструкције заснива се на могућности глаголског облика да изражава и радњу, и да указује на вршиоца те радње, да изазива „представу и о предикату и о субјекту“ [Шахматов, 1941: 50]. Поновно означавање субјекта личном замјеницом-субјектом у овим реченицама постаје сувишно, - истицао је А.М. Пјешковски без обзира што није издвајао одређеноличне реченице у посебан тип [Пјешковски, 1956: 184-185].

Настављајући размишљања А.А. Шахматова на ову тему, И.И. Мешћанинов сматра да „ Субјекат и предикат морају бити присутни у реченици, али формално

могу бити изражени у једном њеном члану“. „Сходно томе, пишу је завршена реченица са субјектом и предикатом у једном заједничком облику“. „Такав положај субјекта, израженог и у предикату и у субјекту није исти чак унутар једне индоевропске породице језика“ [Мещанинов, 1958: 206-207].

Грамматичка обиљежја одређеноличне реченице – једночланост и глагол-предикат у облику првог или другог лица, по правилу, су постављена у основу њихове карактеристике. Због тога је В. Ј. Михаљченко класификовала одређеноличне реченице према обиљежју синтаксичког лица првог и другог које је суодносно са логичким субјектом и на основу различитог карактера тог суодноса издваја три групе одређеноличних реченица:

1. реченице у којима је синтаксичко лице равно логичком субјекту: *Иду (идеши) на грозу;*
2. реченице у којима је логички субјекат ужи од синтаксичког лица: *Носим – у значењу „я ношу“*
3. реченице које имају логички субјекат, иако се поклапа са значењем синтаксичког лица, али је са много облика и тражи откривање, конкретизацију: *Идем – у значењу „мы идем“. Работаете – у значењу „вы работаете“.*

Ове три групе, према Михаљченковој, и чине три различита степена одређености лица у одређеноличним реченицама. Ипак у овој квалификацији није расвијетљен појам синтаксичког лица у одређеноличној реченици, а суоднос синтаксичког лица са логичким субјектом не може бити једини основ класификације, јер њему треба додати конкретизацију лица; и даље, ова три степена одређености лица су субјективна подјела, пошто „круг“ вршиоца радње није увијек јасан ни самом говорном лицу, у говорној ситуацији он има намјеру да разјасни њихов однос према чину радње и сл.

Ако се врши семантичко-грамматичка анализа одређеноличних реченица, примјећује се да синтаксички одређено лице, изражено истим морфолошким обликом глагола, има различиту појмовну попуњеност. На примјеру морфолошког облика првог лица показаћемо да може бити изражена радња аутора говора (- *Поверьте, нет. Поверьте, не нахожу никакой чести называться Версиловым. - О чести оставим; к тому же твой ответ непременно должен быть демократичен; но если так, то за что же ты обвиняешь меня?* (Д, 223); - *Веруйте да није. Веруйте да не сматрам никаквом чашићу да се презивам Версилов. - Оставимо на страну част; уз то твој одговор обавезно мора да буде демократски; али, ако је тако, зашто ме ти онда кривиш?* (Д1, 154), адресата говора (*Люди, как себя чувствуем?* <https://>

ru.wikipedia.org/wiki/), аутора и адресата заједно (*Није одговорила, није се окренула да погледа. Нешто је у њој јаче и важније. – Мислио сам да прошећемо улицама* (С, 280); *Вань, а Вань! Појдѐм гулять!* [<http://gazeta-licey.ru/news/announcement/5295>], групе лица коју аутор обједињује (*И док смо чекали да дође неко из штале, да све састави записник о смрти, јер није умро ни од куришума ни од непријатељске сабље, гледали смо разјапљену црвену рану на врату, и са страхом шичекивали шта ће учинити млађи брат који је непрестано, без јаука и без суза, буљио у преклани врат, не дозвољавајући да се мртава прекрије* (С, 15) и, на крају, радња било којег лица уопште (*Да ли се последње мрвице његова сјећања лијепе за завичајно небо дјетињства, које никад не заборављамо?* (С, 410);

А ако се као основа класификације узме значење синтаксичког лица као одређеног, као и суоднос синтаксичког одређеног лица са појмовним лицем, онда можемо издвојити двије групе ових реченица:

1. властите одређеноличне реченице са њиховим семантичким нијансама које се издвајају на основу конкретизације заједничке (=опште) семантике „субјекат – вршилац радње: ово или друго говорно лице“ (*Узнаю тебя, жизнь! Принимаю! // И приветствую звоном щита! // Принимаю тебя, неудача, // И удача, тебе мой привет!* (А. Блок, О, весна...);
2. уопштене одређеноличне реченице које издвајамо на основу уопштеног значења одређеноличности „субјекат – било који вршилац радње представљен као говорно лице“ (*Познай, где свет, поймешь, где тьма* (А. Блок, Возмездие).

Одређеноличне реченице имају широку употребу у разговорном језику, посебно у дијалогу. Ово је и природно, пошто је вршилац радње у дијалогу говорно лице или његов сабесједник, као нпр.:

Судба инквизитор леденим је гласом прозборила:

- *Саблажњавао си људе на јавном мјесту? Заводио си својом свирком и пјесмом младеж, а то је забрањено... Питам те поново: осјећаш ли се кривим?*
- *Шта је са свјedoцима и зашто поступак водите у тајности? – услиједило је противпитање* (Ћ, 98);
- *Не смијеш! Чик стисни!*
- *Смијем, валахи!*
- *Смије Ђоркан! Смије!*
- *Не смије! Лаже!* (А, 201).

Одређеноличне реченице придају језику динамичност и употребљавају се тада када се радња одређеног лица изражава без неког супростављања, упоређивања, доказивања нечега и сл. Односно, уколико је ово у питању, употреба личних замјеница је обавезна, што ћемо видјети из следећег пасуса у роману „На Дрини ћуприја“ у којем у свађи реални Гласинчанин сујетном и пакосном Стиковићу супроставља своје ставове и доказује му у каквој заблуди живи:

Али ти не можеш ничем другом служити и ни уз кога трајно остати, јер ти то твоја сујета не да. И оног тренутка кад не буде у питању твоја сујета, све ће то за тебе постати туђе и далеке ствари за које ти нећеш хтјети, нећеш моћи ни прстом макнути. И самог себе ти ћеш изневјерити због ње, јер си ти и сам само роб твоје сујете. Ти сам не знаш колико си сујетан. Ја те познајем у души и само ја знам какво си ти чудовиште од сујетна човјека (А, 258)

Обавезност ове употребе је посебно видљива у овом пасусу у којем у пет реченица имамо осам личних замјеница – шест пута замјеницу *ти* и два пута замјеницу *ја*. У пасусу за један нови ред даље (наставак свађе Гласинчанина и Стиковића) у осам реченица имамо седам пута замјеницу *ти*. Слична два примјера налазимо у роману „Идиот“:

А во вторых, неужели князь с вами о таких вещах говорит?

- *Не он со мной говорит; он не хочет со мной говорить, а я с ним говорю, а он не хочет слушать. Давеча кричал (Д, 341).*

- *А друго, зар кнез с вама разговара о таквим стварима?*

- *Не разговара он са мною; неће он да разговара са мною, али ја с њим разговарам, а он неће да ме слуша. Јутрос је викао. (Д1, 288);*

- *Он шутил, вы знаете. Он говорил, что, напротив, молодая и прекрасная женщина на молодого человека в вашем возрасте всегда производит лишь впечатление негодования и гнева... – засмеялась Анна Андреевна.*

- *Послушайте... знаете, что это он ужасно метко сказал, - вскричал я, - наверно, это не он, а вы сказали ему?;*

- *Почему же? Нет, это он (Д, 349);*

- *Шалио се, знате њега. Рекао је да, напротив, млада и дивна жена код младића ваших година увек изазива само осећање огорчења и беса... – насмеја се наједном Ана Андрејевна;*

- *Чујте, знате да је он то врло тачно рекао – узвикнух ја – сигурно то није он рекао, него сте то ви њему рекли?;*

- *Зашто? Не, он је рекао* (Д1, 298).

За разговорни језик ове реченице су нормативне и стилски неутралне. Двочлане реченице са субјектом – личном замјеницом изражавају, по правилу и као што се види из наведених примјера, допунска значења, као што су: супростављање, изражену учтивост, експресију, посебну актуализацију лица.

Одређеноличне реченице употребљавају се у умјетничко-белетристичком стилу (нарочито код приповиједања од првог лица) и пјесничком језику. На примјер:

Мислим и не мислим. Не знам право, а зато треба да се пазим и да ником не вјерујем. Ни себи некад не вјерујем – често се плашим да сам себи не скочим за врат. (Л, 538);

Думаю и не думаю. И ничего наверное не знаю, а потому надо быть начеку и никому не доверять. Я ведь и себе подчас не верю, опасаясь, как бы самому себе не вскочить на загрывок (Л, 497).

Одређеноличне реченице често се употребљавају и у умјетничкој и друштвено-политичкој публицистици (новине, часописи):

Ессе на тему: «Гордимся прошлым – строим будущее!» [<http://infourok.ru/esse>];

...поклоняемся или чтим святых и святые иконы святых; чтим, благоговеем и поклоняемся честному Кресту,... [<http://vostlit.info>]

Аутори приповједачког стваралаштва користе ове реченице за исказивање сопствених радњи, мисли, осјећања:

Био сам се покрио ћебетом до појаса, скинуо сам чакшире да их Ања окрпи, гледао сам како Ања пара шавове нечије старе кабанице да баш ову овдје закрпу из ње извуче (Л, 12);

Понятия не имею, где мы, и не собираюсь думать об этом (Л, 6).

Употреба ових реченица карактеристична је и за научни стил са предикатом, углавном, у првом лицу множине (рјеђе једнине). Овакве реченице помажу да се изложи пишчево расуђивање, којим се он обраћа читаоцу, уводећи га у разговор. На примјер:

Овај Мујага Мутаџић, звани Ужичанин, досељеник је у касаби. (Мало ниже видећемо зашто и како.) То је висок човек... (А, 299).

У официјелно-пословном стилу малобројна употреба ових реченица своди се на посебне клиширане обрте, на примјер:

Прошу Вас направить в мой адрес...

Приказываю создать комиссию в составе...

Довожу до Вашего сведения, что ...

Я сибиряк и везде заявляю, что это моя национальность.

Просим выслать каталоги Ваших новых изделий,..

Благодарим Вас за просьбу дать предложение на отгрузку товара в Ваш адрес ...

Сообщаем к Вашему сведению, что ... Извещаем Вас о том, что ...

Обращаемся к Вам с просьбой... Ставим Вас в известность о том, что ...

Настаиваем на соблюдении всех условий настоящего договора,...

Гарантируем, что...

Ставим Вас в известность о том, что ... Считаем необходимым поставить Вас в известность о...

Подтверждаем получение Вашего заказа... и сл.

[sci.house>ruskiy-yazyk/].

Одређеноличне реченице са уопштеним значењем имају честу употребу у разговорном, умјетничко-белетристичком и публицистичком стилу, дочим у научном стилу их скоро нема, што је разумљиво с обзиром на чињеницу да се субјекти радње, стања итд. у овој сфери и циљевима употребе представљају уопштено, нпр.:

Перехожу в связи с этим к вопросу о членах коммуникации (А. Шахматов).

На овај начин употреба одређеноличних реченица у стиливима и типовима говора савременог руског и српског језика одликује се разноврсношћу која је условљена њиховом семантичко-граматичком суштином.

А.А. Шахматов и А.А. Потербња су сматрали да су основна варијанта ових реченица реченице без субјекта. Замјенице првог и другог лица Шахматов је квалификовао као «служебное подлежащее». И стварно, замјеница у таквим реченицама је често сувишна, нарочито у дијалогу. Реченица *Дођи вечерас* претпоставља реченицу са субјектом *Ти дођи вечерас раније, а ја ћу мало касније*. На овај начин постоји исти (равноправан) основ и за издвајање посебног типа - одређеноличних једночланих реченица и за њихово обједињење са двочланим.

А. А. Шахматов, који је први издвојио одређеноличне реченице као једночлане реченице, убрајао је у њих не само реченице са облицима првог и другог

лица, него и такве реченице као: - *Что, кончил хлопоты по делу этой девушки? – Кончил.* А то због тога што је он интуитивно претпостављао да осим морфолошког начина постоји и синтаксички начин изражавања одређеноличног субјекта, па је у овом случају битна синтагматика, а не парадигматика језичких облика, јер се примат даје контекстној реализацији значења лица.

Неки истраживачи доказују семантичку и структурну блискост једночланих одређеноличних реченица са двочланим_чији је субјекат изражен личном замјеницом. Ј.С. Скобликова сматра да „да скоро увијек одговарајућу информацију могуће је пренијети двочланом конструкцијом укључивши у реченицу субјекат *я, ты, мы* или *вы*“ [Скобликова, 1997: 129-130]. Једночлане одређеноличне реченице и двочлане реченице са субјектом који је изражен личном замјеницом суодносе се по садржају, али се разликују по структури. У двочланим реченицама субјекат изражен личним замјеницама, по правилу, може изостати а да се при том ништа не изгуби у информативној компоненти садржајне структуре реченице. Мада треба имати у виду да је вербализација субјекта личним замјеницама обавезна у оним случајевима када се пажња говорног лица усредсређује на вршиоца радње: *Чујте, знате да је он то врло тачно рекао – узвикнух ја – сигурно то није он рекао, него сте то ви њему рекли?* (Д.1, 298)

Обавезна је употреба личних замјеница у случајевима напоредних односа: *И он ће место тебе говорити народу, и он ће бити теби место уста а ти ћеш бити њему место Бога* [<http://www.svetigora.com/node/7672>].

Ова два типа реченица имају стилске разлике у том смислу да одређеноличне реченице омогућавају приповиједању већу динамичност, енергичност, чине га лаконичнијим [Валгина, 1978: 166]. А.М. Пјешковски у вези са карактеристиком реченица са „пропуштеном“ замјеницом на примјеру реченица *Люблю тебя, Петра творенье, Люблю твой строгий, стройный вид...* констатује да одсуство у реченицама замјеница *я* и *ты* остаје непримијећено. «Највише ако овдје примијетимо велику енергичност, брзину и узбуђеност говора, и управо с те тачке гледишта ријечи *я, ты, мы*, и *вы* показале се заиста неумјесне; убацујући их дбијамо млитавији говор, разводњен, миран, али језик ничим ништа јаснији (нпр., *я люблю тебя, Петра творенье; я сижу за решеткой в темнице сырой* и т. д.» [Пешковский, 2001: 188].

Одређеноличне реченице имају предност да могу да избјегну лексичко понављање у позицији субјекта, чиме се постиже стилски ефекат:

Подигах главу, а њега већ нема. Побјегао је, помислих, плаши се да ћу и њега. Али док сам се враћао у пријашњи положај, опазих како се опет појављује. Спустио се на камен, зато га нијесам видио (Л, 237).

Савремена лингвистика не спори издвајање одређеноличних реченица у посебан структурно-семантички тип, без обзира на то да су оне свој статус добиле касније од осталих једночланих реченица. А. М. Пјешковски их није издвајао у посебну групу, него их је описао у склопу глаголских личних непроширених реченица са простим предикатом, подсјетивши да се облици предиката првог и другог лица често употребљавају без субјекта уколико „предикат овдје изгледа потпуно самосталан, нема потребу за субјектом.“ [Пешковский, 2001: 188].

Ова особина одређеноличних реченица је погодна за избјегавање лексичких понављања у позицији субјекта:

По томе личи на Реџа Пачариза, касатина из Берана: сједи с фесом на ћепенку, пуши, ћути и дријема, а над главом му комади меса извјешани на ченгелама, ројеви мува зује на месу, а пси чаршијски и сеоски скупљају се да баргледају (Л., 238).

У првом дијелу реченице лексичко понављање је избјегнуто пошто се ради о истом субјекту, а другом дијелу други субјекти (*ројеви мува, пси чаршијски и сеоски*) су именовани понаособ.

Одређеноличне реченице први је издвојио акад. А.А. Шахматов, а М.В. Ломоносов је први обратио пажњу на реченице са замјеничким субјектом. У својој „Руској граматичи“ (§ 475) он констатује: „Лични глагол индикатива (код Ломоносова - окончательное наклонение) има јавни или скривени номинатив истог броја и лица. Он је указивао на «прећуткивање личних замјеница испред глагола», јер је сматрао да «прећуткивање» личних замјеница «служи за упрошћавање и има своју важност, на примјер: *Вижу восходящую брани тучу*».

Неки аутори ни последице изласка из штампе «Синтаксе руског језика» А.А. Шахматова нијесу признавали одређеноличним реченицама статус специфичне синтаксичке јединице, као нпр. Ј.М. Галкина Федорук, ауторка одговарајућег поглавља Академијине Граматике руског језика 54.

Непостојање субјекта у одређеноличним реченицама не утиче на формирање структурне схеме ових реченица, јер се предикативни односи (основ било које просте реченице) успостављају исто тако као у двочланим реченицама између два појма: појма који се суодноси са предметом говора, субјектом, и предикативним обиљежјем који се приписује предмету говора, предикату, који је означен предикатским обликом ријечи. Отуда се структурна схема одређеноличних реченица исто тако одређује садржајном структуром предикативног облика ријечи и представљена је минимално са двије компоненте, једне која је захваљујући специфичностима

граматичког система руског и српског језика нема вербализацију и представљена је синтаксичком нулом и именована је као нулти субјекат. Појам нултог субјекта увео је француски лингвиста Пјер Гиро–Вебер и овај знак се обично обиљежава као N_{10} . Ако узмемо реченицу *Люблю тебя, булатный мой кинжал, // Товарищ светлый и холодный* (Лермонтов), видјећемо да је она представљена са три облика ријечи: невербализовани субјектни облик ријечи у номинативу, спрезни глагол са значењем односа према објекту *люблю* и обликом ријечи у акузативу са значењем објекта односа. Символично представљање ове схеме било би овако: $N_{10} - Vf_{1-2-3} - N_4$ гдје је N_{10} знак нултог субјектива (традиционално именованог као субјекат). Главни члан у одређеноличним реченицама изражен је промјенљивим облицима глагола 1, 2 и 3. лица, односно таквим облицима који указују на конкретан, одређени субјекат - говорно лице („ја“), адресат („ти“) и „треће лице“. Структурна схема таквих реченица може бити представљена као $Vf_{1,2,3}$. Напримјер: *В последний раз спрашиваю: пойдешь с нами или он пойдет?* [Казарина, 2007: 74].

По питању статуса трећег лица постоје неслагања, без обзира што, по нашем мишљењу, оно са првим и другим лицем равноправно учествује у формирању категорије лица и броја. Већи број лингвиста придржава се мишљења да је главни члан у одређеноличним реченицама изражен промјенљивим облицима глагола 1 и 2. лица, односно таквим облицима који указују на конкретан, одређени субјекат - говорно лице („ја“) и адресат („ми“). Структурна схема таквих реченица обично се представља као $Vf_{1,2}$, нпр: *В последний раз спрашиваю: пойдешь с нами?* Даље они сматрају да глаголи у облику трећег лица једнине и множине не могу бити предикати у једночланим одређеноличним реченицама због тога што у руском језику одсуствује чврста веза тих глаголских облика са једном једином ријечју. Наставци глагола трећег лица једнине и множине не указују на одређеног вршиоца радње, они могу бити било које лице, као нпр. *сидит* – кто? – он, она, оно, они, студент, ученик, кто-то, кто-либо итд.; *сидят* – кто? – они, люди, дети, профессора итд.

У овом смислу А.М. Пјешковски је писао да “<...> у трећем лицу субјекат може да буде не само лична ријеч *он*, него и хиљаде других ријечи са разноврсним значењима. Разумљиво је да се изостављање такве ријечи признаје као пропуштање нечег важног“ [Пешковский, 1956: 186]. У том смислу узимају се примјери типа „*Пишет письменную работу*“ за које се сматра да су двочлани, а одсуство субјекта их чини непотпуним, јер је субјекат потребан за разумијевање смисла реченице, лични наставак глагола не одређује вршиоца радње. Субјекат таквих реченица јасан је из контекста или говорне ситуације. Тако се наведена реченица у потпуности разумије само у контексту у којем се именује лице које је у претходној реченици испуштено: *В классе тихо. Весь класс напряженно работает. Пишет письменную работу.*

Јединствени аргументи заговорника мишљења да глаголи у облику трећег лица множине такође не могу бити предикати у одређеноличним реченицама јер лични наставци и тог облика не одређују конкретног вршиоца радње. Реченице са предикатом-глаголом у облику трећег лица множине уз одсуство субјекта су или непотпуне двочлане, као и са обликом трећег лица једнине ако је за њихово разумијевање неопходан контекст или пак једночлане неодређеноличне реченице ако за њихово разумијевање није потребан контекст, ако у самој реченици за разумијевање њеног смисла је означен круг вршиоца радње: постоји другостепени члан – детерминанта као у примјеру *Пишут тебе из дома? – Да, пишут каждую неделю.*

И као посљедњи разлог да глаголи у облику трећег лица множине не могу бити предикати у одређеноличним реченицама наводе се глаголи у облику прошлог времена и кнјунктива, пошто ти облици у руском језику немају значење лица: *сидел* – то је и „я“, и „ты“ и „он“; *сидели бы* – то је и „мы“, и „вы“, и „они“. У одсуству субјекта у њима реченица такође постаје непотпуна двочлана (нпр.: *Построили хороший дом.* А ко управо – мы?, вы?, они?, наши соседи итд., односно неопходан је контекст или јасно представљена говорна ситуација да не би дошло до недоумице о томе на кога се односи говорна ситуација. Реченице са тим глаголским облицима добијају неодређенолично значење ако у контексту нема лексике која нас информише о томе на кога се односи говорна ситуација, па реченица има довољну информативну компоненту (нпр.: *Напишут мне из полиции, все объяснят*).

Можемо констатовати да су једночлане одређеноличне реченице потпуна категорија, а одсуство субјекта у њима је синтаксичка норма оба језика. Уосталом, субјекат и није потребан у њима јер је вршилац радње одређен личним глаголским завршецима као говорно лице или слушалац.

Разматрајући ова неслагања у поглављу овог рада о трећем лицу, закључили смо да ми прибјегавамо мишљењу оних лингвиста који треће предметно лице посматрају у оквиру категорије персоналности, као нпр. мишљењу А.В. Бондарка који замјеницу трећег лица сврстава у средства којима је могуће означити лица. Даље он сматра да је веома битно разликовати треће лице које означава живо биће и тзв. предметно треће лице, јер „он, она, оно“ који означавају права лица могу се у неким ситуацијама укључити у конкретну говорну ситуацију, док предметна лица то не могу. Међутим, А.В. Бондарко истиче да се и предметно треће лице не може посматрати изван категорије персоналности, пошто је оно у тијесној вези са трећим лицем које означава жива бића и да је та корелација тако чврста да без контекста не можемо знати да ли се ради о трећем лицу које означава право лице или предметно, што је очито на примјеру у примјеру *Они окружают нас.* Уважавајући ове аргументе,

сматрамо да се треће предметно лице мора посматрати у оквиру категорије персоналности, иако у неким ситуацијама то лице нема никакве везе са категоријом персоналности [Бондарко, 1991: 35-37].

У овом смислу додајемо и мишљење А.Ј. Серебрјакове која сматра да у основи категорије персоналности лежи представа о спољашњем свијету који се у језичкој свијести прелама у треће, логичко лице, на чијем се фону као посљедица мисаоних операција издвајају прво и друго лице и означавају учеснике говорне комуникације [Серебрякова, 2005: 11-12]. У закључку она истиче да по свом садржају треће лице је повезано са прелазом од центра према периферији (при означавању лица) и са потпуно периферном сфером семантике персоналности (при означавању предмета и изражавању безличности).

Неспоран је узајамни однос ових реченица са двочланим (*Читам - Ја читам. Придешь? - Ты придешь?*), па се и због тога оне на разне начине третирају у синтаксичким приказима. У „Руској граматици“ 80 реченице овог типа се разматрају као непотпуна реализација двочланих реченица.

На материјалу романа „Окамењена нимфа“ на српском језику нашли смо укупно 677 реченица овог типа реченица и 176 њихових еквивалената на руском језику, што значи да је за да је за 38% мањи број ових реченица у руском преводу. Ово се објашњава особином ова два језика када је у питању употреба личних замјеница која је у оба језика прилично заступљена. Наиме, употреба личне замјенице у односу на лични глаголски облик не садржи додатну информацију о природи вршиоца радње. Оне су више лексичка него морфолошка средства за изражавање семантике лица, јер не посједују личне наставке за изражавање личног значења као лични облици глагола, па се лично значење изражава посебним обликом, као на примјер лично значење замјенице *ми* најчешће је изражено глаголским наставком, па је оно дио његовог значења. Већа употреба личних замјеница је присутна у руском језику, што се види по бројчаном односу реченица оригинала и њихових еквивалената на руском језику. Посебно је ова употреба обавезна када је у питању прошло вријеме, које се у том језику изражава аналитичким путем, односно спојем личних замјеница са обликом који изражава прошло вријеме. Веза између личних замјеница и глаголских наставка је обавезнија у руском него у српском језику, што је посљедица губљења употребе глагола *бити*. Отуда се у конструкцијама са овим глаголом најбоље види неопходност присуства личних замјеница које су носиоци значења категорије лица. На примјер:

- *Није довољно провидна и халуцинантна* (Ћ, 68);

Она *недостаточно прозрачна и галлюцинантна* (Ч, 119).

У наредном пасусу од дванаест редака из романа „Окамењена нимфа“ имамо двадесет један глаголски облик у трећем лицу једнине без личне замјенице, а у преведеном тексту свега десет облика, односно скоро само половина у односу на текст оригинала (47,61%), а четири облика су добила личну замјеницу:

Кршио је барке као орахове љуске, израњао у виду големих пијавица и поугравао се с тешким бродовљем. Плакао је, урлао или шкргутао зубима. Леттио је према насељима, дижући кровове кућа. Чупао је стабла и остављао за собом пустош. Кад се смирио, почео је да изгубљено дута просторима, да јечи по крошњама древних шума, да цвили изнад поља и да испреда жалостиве приче о својој неузвраћеној љубави. Фарлијао је обронцима или се заплитао у дрвећу, шушкорио или изводио сјетан пјев о минулом. Да би некоме повјерио свој јад, израдио је миновски инструмент, Причи познат као Еолова харфа, по чијим жицама, нарочито за сјеверових ноћи, пребира од сусрета са прелијепом ехо до данас (Ћ, 87);

Он крушил лодки как ораховую скорлупку, выныривал из воды в виде огромных пиявок и играл с огромными судами. Плакал, выл и скрежетал зубами. Летел к поселеним, срывая с домов крыши. Вырывал с корнем деревья и оставлял за собой пустыню. Когда он успокоился, стал в растерянности бродить по окрестностям, рыдать в кронах древних лесов, скулить над полями и сочинять грустные повести о своей безответной любви. Веял на склонах или запутывался в деревьях, шелестел листьями или пел печальную песню о прошлом. Чтобы излить свою печаль, он сделал гигантский музыкальный инструмент, известный под названием Эолова арфа, струны которого, особенно по ночам, когда дует северный ветер, он перебирает после встречи с прекрасной Эхо до наших дней (Ч, 149).

Однос одређеноличних реченица са глаголским обликом у првом, другом и трећем лицу једнине и множине у српском и руском језику је следећи:

- Одређеноличне реченице са глаголским обликом у првом лицу једнине: у српском 36 реченица и еквиваленти оригинала 13 (36% оригинала) реченица;
- Одређеноличне реченице са глаголским обликом у другом лицу једнине: у српском 55 реченица и еквиваленти оригинала 51 (93% оригинала) реченица;
- Одређеноличне реченице са глаголским обликом у трећем лицу једнине: у српском 454 реченице и еквиваленти оригинала 57 (13% оригинала) реченица;
- Одређеноличне реченице са глаголским обликом у првом лицу множине: у српском 14 реченица и еквиваленти оригинала 5 (36% оригинала) реченица;

- Одређеноличне реченице са глаголским обликом у другом лицу множине: у српском 41 реченица и еквиваленти оригинала 29 (71% оригинала) реченица;
- Одређеноличне реченице са глаголским обликом у трећем лицу множине: у српском 77 реченица и еквиваленти оригинала 21 (27% оригинала) реченица.

Као што се види на основу бројчаног стања, најмање промјене по питању употребе личних замјеница претрпјеле су одређеноличне реченице са глаголским обликом у другом лицу једнине, јер свега 7% ових реченица оригинала у преводу су личне двочлане реченице. Затим слиједе одређеноличне реченице са глаголским обликом у другом лицу множине са 29% реченица оригинала које су преведене као личне двочлане реченице. Одређеноличне реченице са глаголским обликом у првом лицу једнине и одређеноличне реченице са глаголским обликом у првом лицу множине имају једнаку средњу вриједност промјена ове врсте, пошто имамо 64% реченица оригинала које су преведене као личне двочлане реченице. Слиједе одређеноличне реченице са глаголским обликом у трећем лицу множине са 73% и одређеноличне реченице са глаголским обликом у трећем лицу једнине са 87% реченица оригинала које су преведене као личне двочлане реченице. Ова посљедња констатација је у складу са особиним личних замјеница трећег лица, за разлику од личних замјеница првог и другог лица, да оне носе и информацију о роду, па се због тога рјеђе изостављају јер њихова употреба може да буде и семантички мотивисана.

Примјери по редосљеду обрнутом од претходног:

Очекивали су да им организатори дају знак да церемонијал отпочне, па су с нестрпљењем погледивали у правцу атријума;

Они ждали сигнала от организаторов о начале церемонии и с нетерпением поглядывали в сторону атриума.

Све нервозније вртио је аулос у руци, влажећи језиком усне и виркајући из прикрајка пут узавреле, шаролике гомиле, која је полако испуњавала трибине, подијелене широким усјеком по средини на оне који славе Диониса и на друге, бројније – поклонике Бога сунца;

Он все беспокоинее вертел в руках авлос, облизывая кончиком языка губы и поглядывая из своего закутка в сторону шумной, разномастной толпы, постепенно заполнявшие трибуны, разделенные посредине выемкой на тех, которые славили Дионисия, и на других, более многочисленных, - поклоников Бога солнца.

Живио сам ни за шта а циљ се губи у магли;

Жил я неизвестно зачем, а цель теряется в тумане.

Ушкопићемо га – објашњавао је и од њега направити пјевача-кастрата коме неће бити равна у цијелом Египту;

Мы его кастрируем, - објаснил он, - и сделаем из него певца-скопца, равного которому не будет во всей Европе.

Грађани, зар не примећујете да она нема сјенку?;

Граждане, разве вы не видите, что у нее нет тени?

Знаш ли да је био ипијун краља Петра?;

А ты знаешь что он был ипионом короля Петра?

Примјери ових реченица са еквивалентима исте структуре по редосљеду глаголских лица:

Не знам. Дај да га пропустимо кроз шаке;

Не знаю. Давай-ка его обрабатваем.

Пути и гледај!;

Молчи и смотри!

Прати је до усељења у Нови Облик живота и, попримајући различита имена и звања, настоји да је заувјек упокоји;

Преследует ее до ее переселения в Новую Форму жизни и, под разными именами и лицами, старается ее навсегда упокоить.

Видите ли их ви, господа? - Видимо! – казали су тројица углас;

Вы их видите, господа?! – Видим! – в один голос произнесли трое.

Размакните се, грађани! Начините мјеста за императора Октавијана!;

Разойдитесь, граждане! Пропустите императора Октавиана!

Нек виде да нам нијесу дорасли!;

Пусть увидят, что до нас они не доросли!

Као што се види из претходних примјера, ове реченице су уобичајене у мо-
нолошком или дијалошком говору.

Одређеноличне реченице са предикатом-глаголом у првом лицу једнине
изражавају радњу говорног лица, „аутора“ говора:

Не знам право гдје смо и нећу да мислим о томе. Нека мисли Василь – он је баш навалџивао да пођемо преко Бавоље чесме (Л, 5);

Понятия не имею, где мы, и не собираюсь думать об этом. Пусть думает Василь – это он потащил нас до Дьявольской чесмы (Л, 6).

Одређеноличне реченице са предикатом-глаголом у другом лицу једнине изражавају радњу сабесједника (слушаоца, читаоца), односно оног на кога се односи говор, на адресата говора:

- *Не бој се, спавај* – умиривао сам Тијану кад би се пробудила (С, 112);
- *Не бойся, спи*, - успокаивал я проснувшуюся Тяну (С, 397).

Одређеноличне реченице са предикатом-глаголом у трећем лицу једнине изражавају радњу трећег лица – живог бића. То треће лице при означавању живог бића је у суштини „ја“ или „ми“ лице с том разликом што се оно у датом моменту налази ван оквира директне комуникације, односно и „он“ су „ми“ с том разликом што то „он“ није присутно у датој говорној ситуацији. Наиме, ако говорно лице („ја“) каже „Он је закаснио“ то значи да је „он“ лице које у тренутку исказа не учествује у датој говорној ситуацији, пошто би у случају присуства или укључења тога „он“ у говорни акт, ову реченицу говорно лице изговорило као „Ти си закаснио“ или „Ви сте закаснили“

Примјери:

- *Не знам шта ми је било – каже уплашено.*
- *И шта је рекао кад си му испричао?*
- *Рекао је да идем кући* (С, 121);
- *Сам не знаю как получилось, - испуганно твердил он*
- *И что он сказал, когда ты ему все выложил?*
- *Сказал, чтоб шел домой* (С, 403).

Одређеноличне реченице са предикатом-глаголом у првом лицу множине изражавају радњу групе лица која су обједињена говорним лицем: говорно лице и друга лица (*мы*), нпр.:

Изабрали смо да дајемо и губимо док сами себе изгубимо у гунгули, постајући, као прије, безимени дио нечег који има да извршава или да дрежди чекајући у резерви без обзира свиђа ли му се или не свиђа састав штаба (Ј, 546);

Еквивалент ове реченице, према нашем мишљењу, није успјешно одрађен а и нема облика првог лица множине:

Да, выбор уже совершен. Надо уметь отдавать всего себя без остатка, отказываясь от индивидуальности, уметь сливаться с общей массой, становясь безменной частью единого целого, призванной исполнять приказания, или томиться ожиданием в резерве, вне зависимости от твоего отношения к настоящему составу штаба (Ј, 504).

За ове реченице је карактеристично и то да у контексту вршиоци радње могу бити именовани и конкретно:

Мальчик, ты говоришь,

что к вечеру в путь соберешься.

Мальчик мой милый, не медли.

Утром выйдем с тобою (Н. Рерих).

- *На седьмом небе от счастья, — загробным голосом произнес Каменное Муму.*

- *Пойдем вместе?*

- *Ладно, - согласился Иван. - Встретимся через десять минут у арки между твоим и моим подъездом.* [www.planetaskazok.ru 20.12.2015]

Даље, одређеноличне реченице са предикатом-глаголом у првом лицу множине у значењу заповједног начина могу да изражавају радњу говорног лица и његовог сабесједника истовремено или говорног лица или групе сабесједника. Примјери:

а) Субјекат радње - говорно лице и његов сабесједник:

Так и давай, читатель, подумаем вместе не только о том, «кто есть кто» и «кто был кем», но и о том, откуда мы все. [proza.ru»2010/11/16/1296]

Према томе, ове реченице служе за изражавање заједништва радње говорног лица и његовог сабесједника.

б) Субјекат радње - говорно лице и група његових сабесједника, слушалаца итд.:

Друзья! Я всегда рад поделиться с Вами своими

находками. ... Значит пойдём вместе [agentstvo-prazdnik.com]

Према томе, ове реченице служе за изражавање радње групе „адресата“ говора које говорно лице обједињује својим претпостављеним учешћем у тој радњи (заједно са адресатима, сабесједницима). За разлику од облика једине са његовим индивидуално-личним значењем облик множине има мање конкретан карактер [Виноградов, 2001: 364], јер омогућава да се у групу вршилаца укључи не само говорно лице и оно које је са њим, него и неодређено мноштво лица. Напримјер:

Для того же, чтобы уничтожить те условия, в которых зарождаются такие люди, не только ничего не делаем, но только поощряем те заведения, в которых они производятся (Т, 127);

Пошто тако васпитавамо не једног човека, већ милионе људи, а затим ухватимо једнога уображавајући да смо нешто учинили, да смо се оградил,

да од нас више нема шта да се тражи, ми га пребацујемо из Московске у Иркутску губернију – веома живо и јасно размишљао је Нехљудов... (Т, 157).

Одређеноличне реченице са предикатом-глаголом у другом лицу множине изражавају радњу групе „адресата“. То могу бити сабесједници, слушаоци или читаоци, при чему у контексту та лица могу бити лексички именована. Примјери:

Хаджи-Мурат поднял голову и, достав два золотых, отдал лазутчикам по одному и сказал:

- *Идите.*

- *Како будет ответ*

- *Ответ будет, какой даст бог. Идите* (Т, 681).

На овај начин одређеноличне реченице са глаголима у у првом и другом лицу множине садашњег-будућег времена и заповједног начина употребљавају се за изражавање радње групе лица (најмање два – говорног лица и његовог сабесједника), али са обавезом да се у тој групи лица увијек нађе неко лице: или говорно или сабесједник. У овоме се и састоји одређеност вршиоца радње глаголским облицима множине првог и другог лица.

Одређеноличне реченице са предикатом-глаголом у трећем лицу множине изражавају радњу групе живих бића која су у суштини „ми“ или „ви“ лица с том разликом што се она у датом моменту налазе ван оквира директне комуникације, односно и „они“ су „ви“ с том разликом што то „они“ није присутно у датој говорној ситуацији. Наиме, ако говорно лице („ја“) каже „Закаснили су“ то значи да су „су“ лица која у тренутку исказа не учествују у датој говорној ситуацији, пошто би у случају присуства или укључења тога „су“ у говорни акт, ову реченицу говорно лице изговорило као „Закаснили сте“. Примјери:

- *Смотри, задумали что, черти, - сказал Игнатов. – Вишь, дупят.*

- *Так прошли с версту по направлению к горам* (Т, 490).

Глаголи у облику множине у односу према глаголима једине имају већу способност за преносну употребу. Карактеришући функционисање личних глаголских облика, В. В. Виноградов пише о преносним смисаоним нијансама првог лица множине и помиње могућност говорног лица (или лица које пише) да се користи тим обликом умјесто облика првог лица једине “у интересу скромности, као да скрива своју личност иза других лица, или, напротив, стављајући своју личност, себе као изражаваоца мисли и воље групе, цијелог колектива, или пак намјерно придајући свом говору експресију величања, свечаности и ауторске важности“ [Виноградов,

2001: 364]. Напримјер, у реченицама са конструкцијама *Возьмем словосочетание...* (А. Пешковский), *Благодарим вас*; *Узнаем*, говорно лице користи облик множине глагола, имајући у виду самог себе, па ове конструкције гласиле: *Возьму словосочетание...*, *Благодарю вас...*, *Узнаю...* Због учтивости, поштовања саговорника, добијања праве информације и сл., говорно лице изузима своје „ја“ и преноси га на прво лице множине. Према В. В. Виноградову, ова замјена глаголских облика врши се «у интересу скромности, као да скрива своју личност иза других, или, напротив, истурајући своју личност, себе као изражаваоца мисли и воље групе, цијелог колектива, или пак маниром додајући свом говору експресију величања, свечаности и ауторске важности» [Виноградов, 2001: 364].

Облик првог лица множине може да буде употријебљен узначењу побуде сабесједника за заједничку радњу. Напримјер:

Споёмте, друзья, // Ведь завтра в поход. // Уйдём в предрассветный туман.
// Споёмте, друзья, Ведь завтра в поход [ackordofmine.ru];
Пойдем со мной, я покажу тебе твой дом... [plus-music.org].

Главни члан у одређеноличним реченицама може бити изражен глаголом у индикативу у облику другог лица једнине и множине. Облик другог лица једнине показује да је субјекат радње оно лице којем се говорно лице обраћа, односно његов сабесједник. Вршилац радње се представља једним лицем ако је глагол у једнини, или групом лица ако је глагол у множини непреносног значења. Одређенолично значење је присутно само у случају када се говорно лице непосредно обраћа сабесједнику. Примјер:

- *Мислиш ли да је много друкчије то што су прешли на њихову страну, да им служе?* (Л, 442);
- *Простите, простите, - бормотала покорная теперь Маргарита, - я, конечно, рассердилась на вас* (Б, 234).

Преносном нијансом можемо сматрати и смисаону нијансу првог лица множине са значењем саосјећајне укупноси, заједништва у обраћању према сабесједнику умјесто другог лица једнине и множине. Напримјер:

Како се данас осјећамо?; Как сегодня чувствуем себя (обраћање љекара пацијенту).

Облик другог лица може да има преносно значење, а радња изражена глаголом не односи се на сабесједника, него на само говорно лице. Другим ријечима, говорно лице одредило је себи улогу и адресата и адресанта, оно уопштава радњу која се понавља више пута у одређеним условима. Напримјер:

- *Ви сте се, изгледа, уморили – рече Нехљудов.*
- *Умаран сам од читаве те службе. Дужност је веома тешка. Желиш да олакшаиш судбину, а испадне горе. Све размишљам како да одем (Т, 205-206).*

Напомињемо да се у удбеничкој литератури ови примјери третирају као уопштеноличне реченице, што сматрамо исправним, па их у том смислу и сврставамо у ове реченице као и реченице у којима је главни члан представљен глаголом у облику заповједног начина једнине и множине.

Главни члан у одређеноличним реченицама може бити изражен глаголом у индикативу у облику трећег лица једнине и множине, и то као лично или предметно треће лице. Однос једночланих и двочланих реченица у оба језика није исти, што се могло видјети на анализираном материјалу, а што зависи од стилских и граматичких разлога. У реченицама са којима треба нагласити вршиоца радње (субјекат) употребљавају се двочлане конструкције са личном замјеницом у улози предиката. Ово долази до изражаја у реченицама овог типа због могућности вршења улоге и личног и предметног лица. Одређенолична реченица је могућа и у случајевима када само значење лексеме као носиоца предикације говори да се ради о живом бићу:

Свашта је умео, а нарочито да лепо говори: само једно није никад научно: шта се може казати, када и на ком месту, а шта не. (Андрић, Знакови...)

Личне замјенице трећег лица носе информацију о роду, па се због тога рјеђе изостављају, што не садрже личне замјенице првог и другог лица. Због тога је ових примјера са предикатима у трећем лицу без личног или предметног субјекта мало у руском језику и обично их налазимо у примјерима гдје је у претходном контексту указано на лице:

- *Рыцарь, тут явился маленький человек, который говорит, что ему нужен мессир.*
- *А пусть войдет, - раздался из кабинета разбитый голос Коровьева (Б, 211).*

У српском језику је друкчија ситуација, па су ове реченице више заступљене, посебно у контексту у којем је такође претходно указано на лице, па у том смислу наводимо карактеристичан и интересантан пасус из Селимовићевог романа:

Остао сам дуже него што сам мислио, и много дуже него што се Тијана надала.

Питаће ме, зашто ме позвао. Није ме позвао.

Питаће, о чему смо разговарали. Нисмо о мени разговарали.

Питаће, хоће ли ми помоћи. Ни он ни ја нисмо се тога сјетили.

Питаће, зашто сам онда толико задовољан. Нећу знати да објасним зашто сам толико задовољан. (С, 252)

Неки истраживачи који су се бавили тематиком трећег лица, као што је Димарска-Бабајан [1959: 30], сматрали су да се облици трећег лица због директног неучествовања у дијалогу не могу замјењивати другим облицима. Међутим, као што смо овдје и у поглављу о трећем лицу констатовали, оно се може изражавати и другим лицима. Напримјер, треће лице једнине може бити изражено обликом трећег лица множине, углавном у разговорном језику старијег датума са облицима будућег и прошлог времена, о чему ће бити ријечи у поглављу о изражавању трећег лица. Оваквом употребом нижи сталеж својевремено је изражавао поштовање према вишем сталежу, па се ова форма срета и у класичној умјетничкој књижевности.

Овом језичком формом су се бавили Шмељев, Л.Д. Соскова, Е. Бенвенист, Исаченко и др. који у овом смислу и говоре о овој језичкој појави. Бенвенист, поред тога што објашњава да овај облик учтивости „подиже саговорника на ниво изнад лица и изнад нивоа односа човјека према човјеку“, додаје да се он користи и у супротном смислу – када се жели неко понизити до тог степена да не заслужује да се према њему обраћају личним обликом [Бенвенист, 2002: 265]. Ни у руском ни у српском облик трећег лица множине у значењу трећег лица једнине не срета се у свакодневном језику и не потпадају под савремене језичке стандарде, па се сретају у књижевности старијег датума, посебно у руској класичној. Преводиоци ове конструкције обично преводе стилизованом конструкцијом као и у оригиналу како би читаоцу дочарали руски начин живота и међусобну комуникацију нижег сталежа према вишем. Међутим, неки их у духу нашег језика преводе и обликом једнине.

У употреби су одређеноличне реченице у којима је треће лице једнине изражено првим лицем множине са социјално-инклузивним значењем, у навијачком стилу. Када се, напримјер, у разговорном језику каже „Тукли’ смо их са 3:0“, то значи „Тим за који навијам је побиједио са високим резултатом“ [Пипер, 2009: 496].

Одређеноличне реченице у српском са сложеним предикатом имају у руском еквиваленте двочлане личне реченице, напримјер:

Нису смели да се погледају (А, 260);

Оба не поднимали глаз (А, 610).

У закључку овог поглавља истичемо да у савременим синтаксичким истраживањима питање о издвајању ових конструкција у својству самосталне синтаксичке категорије још није до краја ријешено, али ипак већина синтаксичара у групу једночланих реченица издваја и одређеноличне.

Једна група лингвиста ове конструкције сврстава у двочлане непотпуне реченице на основу тога што је у њима субјекат (мада лична замјеница одсуствује) изражен у личном глаголском облику. Друга група поништава граматичку специфичност једночланих реченица на тај начин што проширују категорију одређеноличних реченица на све двочлане конструкције, јер је у њима субјекат суда (вршилац радње или предмет) изражен посебном ријечју, односно откривен је са крајњом јасноћом.

Граматичка природа ове конструкције заснива се на могућности глаголског облика да изражава и радњу, и да указује на вршиоца те радње, да изазива „представу и о предикату и о субјекту“ [Шахматов, 1941: 50]. В.Ј. Михаљченко (1968) класификовала је одређеноличне реченице према обиљежју првог и другог синтаксичког лица које је суодносно са логичким субјектом и на основу различитог карактера тог суодноса издваја три групе одређеноличних реченица: реченице у којима је синтаксичко лице равно логичком субјекту, реченице у којима је логички субјекат ужи од синтаксичког лица и реченице које имају логички субјекат, иако се поклапа са значењем синтаксичког лица, али је са много облика и тражи откривање, конкретизацију. А ако се као основа класификације узме значење синтаксичког лица као одређеног, као и суоднос синтаксичког одређеног лица са појмовним лицем, онда можемо издвојити двије групе ових реченица: властите одређеноличне реченице са њиховим семантичким нијансама које се издвајају на основу конкретизације заједничке семантике „субјекат – вршилац радње: ово или друго говорно лице, и уопштене одређеноличне реченице које издвајамо на основу уопштеног значења одређеноличности „субјекат – било који вршилац радње представљен као говорно лице.

Одређеноличне реченице имају широку употребу у разговорном језику, посебно у дијалогу. Оне придају језику динамичност и употребљавају се тада када се радња одређеног лица изражава без неког супростављања, упоређивања, доказивања нечега и сл. За разговорни језик ове реченице су нормативне и стилски неутралне. Употребљавају се у умјетничко-белетристичком стилу, у умјетничкој и друштвено-политичкој публицистици (новине, часописи). Употреба ових реченица карактеристична је и за научни стил са предикатом, углавном, у првом лицу множине (рјеђе једине).

А.А. Шахматов и А.А. Потебња су сматрали да су основна варијанта ових реченица реченице без субјекта. Неки истраживачи доказују семантичку и структурну блискост једночланих одређеноличних реченица са двочланим чији је субјекат изражен личном замјеницом. А. М. Пјешковски у вези са карактеристиком реченица са „пропуштеном“ замјеницом констатује да одсуство у реченицама замјеница *я* и *ты* остаје непримијећено.

Одређеноличне реченице имају предност да могу да избјегну лексичко понављање у позицији субјекта, чиме се постиже стилски ефекат. Савремена лингвистика не спори издвајање одређеноличних реченица у посебан структурно-семантички тип, без обзира на то да су оне свој статус добиле касније од осталих једночланих реченица. Непостојање субјекта у одређеноличним реченицама не утиче на формирање структурне схеме ових реченица, јер се предикативни односи (основ било које просте реченице) успостављају исто тако као у двочланим реченицама између два појма: појма који се суодноси са предметом говора, субјектом, и предикативним обилежјем који се приписује предмету говора, предикату, који је означен предикатским обликом ријечи.

По питању статуса трећег лица постоје неслагања, без обзира што, по нашем мишљењу, оно са првим и другим лицем равноправно учествује у формирању категорије лица и броја. У овом смислу А.М. Пјешковски је писао да“<...> у трећем лицу субјекат може да буде не само лична ријеч *он*, него и хиљаде других ријечи са разноврсним значењима.

Можемо констатовати да су једночлане одређеноличне реченице потпуна категорија, а одсуство субјекта у њима је синтаксичка норма оба језика. Уосталом, субјекат и није потребан у њима јер је вршилац радње одређен личним глаголским завршецима као говорно лице или слушалац.

На материјалу романа „Окамењена нимфа“ на српском језику нашли смо да је за 38% мањи број ових реченица у руском преводу. Конкретно, најмање промјене по питању употребе личних замјеница претрпјеле су одређеноличне реченице са глаголским обликом у другом лицу једнине, а затим слиједе одређеноличне реченице са глаголским обликом у другом лицу множине. Одређеноличне реченице са глаголским обликом у првом лицу једнине и одређеноличне реченице са глаголским обликом у првом лицу множине имају једнаку средњу вриједност промјена ове врсте, а даље слиједе одређеноличне реченице са глаголским обликом у трећем лицу множине и одређеноличне реченице са глаголским обликом у трећем лицу једнине.

Ови показатељи се објашњавају особином ова два језика када је у питању употреба личних замјеница која је у оба језика прилично заступљена. Наиме, употреба личне замјенице у односу на лични глаголски облик не садржи додатну информацију о природи вршиоца радње. Оне су више лексичка него морфолошка средства за изражавање семантике лица, јер не посједују личне наставке за изражавање личног значења као лични облици глагола, па се лично значење изражава посебним обликом, као на примјер лично значење замјенице „ми“ најчешће је изражено глаголским наставком, па је оно дио његовог значења. Посебно је ова употре-

ба обавезна у руском језику када је у питању прошло вријеме, које се у том језику изражава аналитичким путем, односно спојем личних замјеница са обликом који изражава прошло вријеме. Веза између личних замјеница и глаголских наставака је обавезнија у руском него у српском језику, што је посљедица губљења употребе глагола *бити*. Отуда се у конструкцијама са овим глаголом најбоље види неопходност присуства личних замјеница које су носиоци значења категорије лица.

8. Неодређеноличне реченице

Главни члан неодређеноличних реченица изражава се промјенљивим обликом глагола множине, у садашњем и будућем времену обликом трећег лица множине, прошлим временом и кондиционалом множине. Њихова основна структурна схема гласи Vf3pl. Избор граматичких средстава за изражавање неодређеног синтаксичког лица није случајан. Наиме, глагол у трећем лицу множине у једночланој реченици не конкретизује субјекат радње или носиоца предикативног обиљежја. У том смислу облик трећег лица множине може бити супростављен облицима прва два лица као „одстрањено-лични“ облик. Други, мање карактеристичан облик је придјев у множини са копулом, структурна схема - сор Adj pl. Примјери:

Итак, расставившись на площадке с экономистом, буфетчик добрался до пятого этажа и позвонил в квартиру N 50;

Ему открыли немедленно, но буфетчик вздрогнул, понявился и вошел не сразу. Это было понятно. Открыла дверь девица,... (Б, 210);

- *Ты знал, что Рамовичей расстреляли? – спросил я. (Л, 152);*

Нећу да ме стално коре како сам ваилъива кукавица која се крије по невилъбозима гдје ни ђаволу трага нема. (Л, 472);

Да је био моћан, нико га не би презирао, бар не јавно. Клањали би му се, макар га и мрзили (С, 67);

И такой хороший ассортимент был в этих магазинах, и так вежливо с Вами говорили, и так услужливы были, что покупатели не обращали внимание на высокие цены, а все близлежащие несетевые продуктовые магазины от злости полопались и позакрывались. [<http://www.marketologi.ru>].

Синтаксичка семантика неодређеноличних реченица је радња, стање неодређеног субјекта. Неодређеност субјекта има слѣдеће значење: субјекат у стварности постоји, али говорно лице исказује радњу, не правећи њену корелацију са субјектом, долази до „отуђења“ радње од субјекта. Уз то у реалној стварности субјекат може бити у потпуности одређен. Напримјер:

- *Шта вам треба?*

- *Да видим затвореницу Маслову.*

- *Сад не може, управник је заузет.*

- *У канцеларији? – упита Нехљудов*

- *Не, овде у соби за посетиоце – одговори надзорник збуњено, како се учини*

Нехљудову.

- *Зар данас примају?*

- *Не примају, него изузетан посао – рече он (Т, 204-205).*

Двије посљедње реченице су неодређеноличне, јер је радња (познатог) субјекта представљена одстрањено од њега. Пажња говорног лица је усредсређена на радњу (на пријем), а не на њеног вршиоца (управник) који у том тренутку постаје небитан.

Сличан примјер у продужетку текста:

У то се на бочним вратима појави старији водник <...>, па се строго обрати надзорнику: - Што сте овамо пустили? У канцеларију!

Рекли су ми да је управник овде – рече Нехљудов, чудећи се немиру који је примећивао на старијем воднику (Т, 205).

Радња познатог субјекта (надзорник) је намјерно одстрањена од њега; Нехљудов има на уму управника од кога му зависи хоће ли видјети Маслову, а с друге стране, стављањем у сферу неодређености надзорникову информацију, жели да поштеди надзорника непријатности од стране управника.

Она навстречу, как сурова! Его не видят, с ним ни слова (А. Пушкин. Евгений Онегин). Радња „не видят“ има конкретан реални субјекат (Татјана), али је одстрањена од њега.

Неодређенолично значење реализује се обликом множине која се употребљава у посебном граматичком значењу: не у директном (радња неколико субјеката), већ у преносном (радња неодређеног субјекта). Парадигма неодређеноличних реченица је пун облик множине у било ком начину и времену.

Значење неодређеног субјекта, по правилу, подржано је другим дјеловима реченице - споредним члановима који надокнађују одсуство компоненте са значењем субјекта. У таквој улози могу се издвојити два основна типа споредних чланова:

а) Споредни члан са прилошком одредбеним локалним (пространственим) значењем, који индиректно указује на субјекат. Напримјер:

У Жупчи су ме примили срдечно, Мула Ибрахим их је обавијестио да ћу доћи. Брат имамов ме нахранио, напојио,... (С, 358);

В Жупче меня встретили срдечно. Молла Ибрагим предупредио о моем приходе. Брат имама накормил меня, напоил,... (С, 562).

У овој реченици прилошкоодредбена компонента „У Жупчи“ не само да означава мјесто ситуације, него и указује на субјекат ситуације („У Жупчи“ - „они

које је Мула Ибрахим обавијестио о доласку, а један од њих је брат имамов“)

б) Споредни члан са значењем објекта који најчешће стоји на почетку реченице - у позицији недостајућег субјекта. Напримјер:

Одмакоше вериге.

<...>

Принесоше опет вериге, зацврча опаљена длака и кожа (А, 43).

У овој реченици компонента „*вериге*“ није субјекат, већ објекат (облик акузатива). Али он је постављен на почетак реченице као тема исказа, чија Реме (*одмакоше* и *принесоше*) као главни чланови реченице стоје на почетку реченице, последице којих слиједи тема исказа (*вериге*).

Постоје неодређеноличне реченице које се употребљавају у непроширеном облику - као готове лексикализоване формуле: *Звонят. Стучат*. Као што се примјећује, главни чланови су изражени глаголима који означавају звучне манифестације које човјек прима. Упоредићемо са претходним неодређенолично значење главног дијела зависно-сложене реченице објаснидбеног типа:

Кажу да се негдје уз Рајну појавила жена с три сисе и с репом (Ћ, 62);

Говорят, где-то на Рейне появилась женщина с тремя грудями и с хвостом (Ч, 111).

на основу чега можемо закључити да је главни члан глагол говорно-мисаоне дјелатности.

У науци о језику ове реченице нијесу третиране једнообразно. Једна група аутора не разграничава неодређеноличне реченице од безличних и сматра их једним од типова безличних реченица. Друга група синтаксичара одваја ову категорију реченица од безличних реченица и разматра их као тип неодређеноличних реченица.

М.В. Ломоносов говорећи о изостављању личних замјеница испред промјенљивих облика глагола, он у безличне глаголе убраја и неодређеноличне: „...безлични глагол има само треће лице: *надлежит, кажется, говорят*“ (подвукао - Б. В.) [Ломоносов, 1755: § 282]. На тај начин неодређенолично значење глагола и реченице он не издваја као посебно. Исто мисли и А.Х. Востоков у својој Граматици, дајући површну примједбу о безличним реченицама за које наводи и примјер једне неодређеноличне реченице [Востоков, 1831: § 111]. У граматикама А.Х. Востокова, Г.П. Павског, В.Г. Бјелинског и П. Перевлеског налазе се примјери неодређеноличних реченица које аутори убрајају у безличне реченице, а неки, као Ф.И. Буслајев, у посебно распрострањене безличне облике. А.А. Барсов издваја групу реченица са изостављеним субјектом или предикатом који се „схватају и допуњују у мислима“,

а које се састоје само од једне ријечи: *Гремит, Говорят* (подвукао - Б. В.), *Ветер, Тихо, Ясно, Холодно* [Барсов, 1981: 51].

Први је на неодређено-личне реченице указао Н. Греч. Он сматра да се „изостављање“ или „подразумијевање“ јављају као типична црта многих врста реченица у оним случајевима када није толико важно означавање лица, колико изражавање радње: *я доволен (по Гречу изостављен је везник *есть*), пишу письмо (я), говорят люди*, итд. «Мѣстоимеиіе личное третьяго лица множественнаго числа опускается, когда предметъ дѣйствующій есть неопредѣленный, когда не столько важно означеніе лица, сколько выраженіе дѣйствія; наприкладъ: *говорятъ (люди), что скоро будетъ заключенъ миръ; изъ Парижа (многіе, всѣ) пишутъ объ этомъ*» [Греч, 1827: § 379].

Интересантна су размишљања и В. Класовског, који је запазио да неодређеност субјекта није равнозначна безличности, због чега је он разликовао та два појма. Ипак, неправилно схватање везе логике и граматике није му омогућило да тачно ријешити питање суштине реченице уопште и неодређеноличне реченице дјелимично. Чак ни тако велики лингвиста, као А.А. Потебња, није прецизно разграничио категорије безличности, неодређености, бесубјектности, па мијеша те термине [Потебня, 1968: 317].

Први је описао неодређено-личне реченице и увео термин „неодређено-лични глаголи“ Д.Н. Овсјанико-Куликовски. Подјелу реченица он заснива на нестварној особини, представи о синтаксичким лицима, те стога неодређено-личне реченице заједно са уопштено-личним и неким типовима безличних (инфинитивних) реченица налазимо код њега у групи „односно-бесубјекатских реченица“ (*говарят, просят не курить, тише едешь – дальше будешь*) [Овсянико-Куликовский: 1900].

Прву класификацију и теоретски основ једночланих реченица урадио је А.А. Шахматов, који је попут Д.Н. Овсјанико-Куликовског, само на другој теоретској основи, издвојио и објединио у категорију „неопределенные предложения“ неодређеноличне, уопштеноличне и одређене облике безличних (инфинитивних) реченица. Због таквог неразграничавања Шахматов налази да предикат у неодређеноличним реченицама може бити изражен облицима сва три лица, мада по правилу неодређеноличне реченице имају предикат изражен глаголом у трећем лицу множине. У неодређеноличне реченице он убраја двије групе инфинитивних реченица које су по значењу дјелимично одстрањеног лица веома блиске неодређеноличним и уопштеноличним реченицама. Али без обзира на овакво њихово третирање, одређени ставови А.А. Шахматова о једночланим реченицама ни до данас нијесу изгубили своју актуелност.

Он потенцира преносно значење облика трећег лица множине, способност тог облика да замјењује прво лице једнине, услед чега долази до неодређеноличног обрта умјесто одређеноличног, и наводи примјере типа *Не хочу я, говорят тебе!* – *возразила Настенька* (Писемский).

А.М. Пјешковски у својој књизи «Русский синтаксис в научном освещении» карактерише ове реченице према њиховом односу са непотпуним двочланим са нерелизованом субјектном позицијом, истичући да „субјекат овдје не можемо узети у обзир ни из говорне ситуације, ни из претходног и накнадног говора, како то увијек бива у непотпуним реченицама“ [Пешковский, 2001: 338]. Даље он сматра да додавање изостављеног субјекта „створило би у најгорем случају само стилску неспретност (зато што би унијело само сувишну ријеч), овдје би оно избрисало највиши синтаксички облик фразе, измијенило би њену структуру. И то због тога што би оно уништило нијансу *неодређености* у којој је ту сва суштина. Другим ријечима, овдје субјекат није случајно неискazan, као у непотпуним личним реченицама, већ је *намјерно одстрањен из говора, намјерно представљен као непознат, неодређен*. Понекада се то значење чак директно противи обичној позајмици субјекта из сусједних реченица“ [Ibid: 339].

У неодређеноличне реченице, мада, како аутор каже, са мањим правом, он укључује реченице са предикатом у *другом лицу једнине* типа *Упустишь огонь* – *не потушишь* (посл.), *Любишь кататься* — *люби и саночки возить* (посл.), које су по својој структури уопштеноличне [Ibid: 339].

В.В. Виноградов у књизи „Русский язык“ уочава неодређенолично значење личних глаголских облика.

В.И. Борковски (1968) и А.Н. Стеценко (1972) испитивали су неодређеноличне реченице на материјалу староруског, а С.И. Гривдјева на материјалу старословенског језика. Нијесу пронађени радови посвећени специјално староруском језику, што се објашњава њиховом релативном једноликошћу типова у споменицима разних жанрова, па им се и због тога даје ограничено мјесто.

Борковски и Стеценко истичу да глаголски предикат неодређеноличних реченица је могао бити изражен, осим облика трећег лица множине, и обликом трећег лица једнине. Према Гривдјевој, у многим случајевима у старословенским текстовима нема потпуно јасне границе између непотпуних с једне, и безличних, номинативних и неодређеноличних реченица с друге стране. Међутим, за староруски језик та појава није карактеристична и, како наводи Ј. С. Истрина, само понекада је тешко ријешити питање да ли је дата реченица неодређенолична или непотпуна, јер обично је могуће реконструисати њен субјекат према контексту. О фреквентности употребе неодређеноличних реченица у староруском језику изјашњава се само

В.И. Собињикова (1953) и закључује да су у другом Псковском љетопису оне веома распрострањене, што се објашњава приповједачким карактером споменика. Овим реченицама су се бавили и Ј.Ф. Карски, М.Х. Партенадзе и други.

Као што смо константовали за уопштеноличне реченице, исто можемо констатовати и за неодређеноличне реченице што се тиче расвјетљавања њихове суштинe и њиховог третирања у односу на уопштеноличне реченице.

У Граматици руског језика под редакцијом И. В. Шчербе једночлане глаголске реченице дијеле се на безличне и неодређеноличне. У неодређеноличне укључују се и такве као „*Что посеешь, то и пожнешь*“ и такве као „*Сегодня продают много новых книг*“.

И.П. Распопов (1968) издваја седам група конструктивних типова прости реченице. У саставу реченица које нас интересују позицију главног члана заузима финитни глагол, којем на конструктивном плану припадају битне категорије лица и стања. Ослањајући се на ове категорије при описивању посебних конструктивних типова таквих реченица, он прихвата њихову подјелу на: личне, неодређеноличне и безличне (о уопштеноличним реченицама говори посебно).

Л.П. Јефанова (1974) полазећи од осам теоретских претпоставки једночлане реченице сврстава у двије групе, па неодређеноличне реченице ставља у прву групу у рашчлањену подврсту.

Вера Николић, говорећи о неодређеноличном значењу глагола у руском језику, ослања се на мишљења оних руских граматичара који „говоре о неодређеноличном значењу глагола у случајевима када се глаголска радња приписује неодређеном кругу лица или свима“. И стварно, када се радња приписује неодређеном кругу лица, онда се може говорити о неодређеноличном значењу глагола, односно, у питању су неодређеноличне реченице.

В.В. Бабајцева (1981) сматра да неодређеност вршиоца радње не може бити изражена само синтаксички, него и лексички (ријечима *люди, человек, многие, некоторые* и др., замјеницама *некто, кто-то, кто-нибудь, кто-либо* и др., двочланим реченицама које су синонимичне по семантици са једночланим неодређеноличним реченицама).

Т.П. Ломтјев заступа мишљење да у неодређеноличним реченицама предмет радње, за разлику од уопштеноличних реченица, може бити не само граматичко, већ и реално лице. Неодређено граматичко лице као члан збирног мноштва замишља се као једно, без обзира које, лице, али не без изузетка.

Т.Г. Почтенаја са аспекта модалности издваја три подврсте неодређеноличних реченица:

- неодређеноличне реченице које у позитивном или негативном облику изражавају радњу, догађај, реалну чињеницу у индикативу;
- неодређеноличне реченице са нијансом могућности, немогућности и неизбјежности радње;
- неодређеноличне реченице које указују на туђ говор и обично чине дио сложене реченице, као и на то да репродуковане исказе говорно лице приписује другом лицу.

Према одређености лица неодређеноличне реченице могу бити изјавне и упитне, а такође и узвичне. А неодређеноличне реченице са стилском замјеном првог лица јединине трећим лицем множине она сматра прелазним типом реченица између одређеноличних и неодређеноличних реченица, али ипак напомиње да више теже неодређеноличним реченицама.

Б.М. Гаспаров уопштеноличне заједно са неодређеноличним и безличним реченицама сврстава у тзв. неодређеносубјекатске реченице. У улози предиката неодређеноличних реченица може да иступа, како изгледа, практично било који глагол и да нема глагола који би били специфични за неодређеноличне реченице. Изузетак чини, можда, само облик *зовут* у изразу типа *Как вас зовут?* Овај примјер представља слабу подврсту неодређеноличних реченица у којима право неодређенолично значење није специјално изражено. Сврставање реченица типа *Цыплят по осени считают* у уопштеноличне реченице он сматра неоснованим и такве реченице квалификује као неодређеноличне са уопштеним значењем. Отуда он прави разлику између уопштеноличних и неодређеноличних реченица које имају уопштено значење.

Према мишљењу Н.С. Валгине основно значење глаголског облика у неодређеноличним реченицама управо је неодређеност, а не мноштво субјеката, мада се ово посљедње најчешће срета.

А.А. Јудин диобу неодређеноличних реченица врши на три типа реченица: праве неодређеноличне, одстрањено-неодређеноличне и односно- реченице.

Према Н.Д. Арутјуновој може се сматрати да су неодређеноличне и уопштеноличне реченице егзистенцијалне реченице које се односе на микросвијет човјека и да су послужиле као основа за развитак локалног начина означавања субјекта, тј. појава субјектног значења код детерминативних објеката. Другим ријечима, ради се о неодређеноличним реченицама типа *В комисии посоветовали, В суде отказали* које се употребљавају претежно тада када се има у виду извјесно неконкретизовано лице (лица) које улази у ову или ону укупност.

И.Н. Чернухина анализира једночлане реченице са главним чланом у облику глагола у говорима Вороњешке области. Осим оних уобичајених, интересантна су и њена запажања о два типа реченица која су синонимична неодређеноличним реченицама. Први тип су двочлане реченице са својеврсном таутологијом, која се састоји у семантичкој блискости субјекта и предиката, а које се не разликују од неодређеноличних реченица. Други тип су реченице са субјектом-замјеницом трећег лица у којима замјеница *он* нема никаквог конкретног значења, већ се односи на неодређену групу лица која посједује одређена својства.

А.Ф. Папина за главну карактеристику главног члана неодређеноличних реченица узима потпуну парадигму у индикативу и облик кондиционала. Те реченице су супротстављене безличним по ознаци лица, пошто је њихов главни члан изражен обликом „нелица“ – трећим лицем множине неодређеног времена и обликом множине прошлог времена.

Одбацујући традиционалне критеријуме класификације реченица С.И. Сјатковски осим уобичајених у неодређеноличне реченице убраја пољске, украјинске, чешке и српске бесубјекатске реченице са предикатом који је изражен партиципом на –но, -то, а аналогне руске реченице убраја у безличне.

А.С. Матијченко посебно разматра неоређеноличне реченице у којима се предикат изражава обично глаголом у облику трећег лица множине или у родовском облику, такође множине, а посебно уопштеноличне реченице у којима је предикат изражен обично глаголом у облику другог лица једнине, првим и трећим лицем, а такође и императивом.

Т.А. Харазишвили инсистира на детаљној семантичко-стилистичкој анализи неодређеноличних реченица и сматра да неодређеноличне реченице (непотпуне по његовом мишљењу) имају три стилска значења и циља, а друга група неодређеноличних, а понекада уопштеноличних реченица (које су по његовом мишљењу праве једночлане реченице) има своје четири подгрупе.

М.А. Јерфтејева је направила анализу синонимичних редова на бази неодређеноличних реченицакоји садрже детерминанте субјектног и локалног значења.

П.А. Лекант истиче да је код једночланих реченица присутна идеја субјекта, тј. независна ознака је представљена као суодносна са извјесним субјектом. Ипак, граматички субјекат не само да није усмено изражен, већ се и не сугерише глаголским обликом. Према особинама изражавања синтаксичке категорије времена он сврстава неодређеноличне реченице (заједно са безличним реченицама) у групу реченица које посједују парадигму временских облика.

Он и И.П. Пудовченко, као коаутори Граматике 80, неодређеноличне реченице третирају шире, односно упоредо са глаголским неодређеноличним реченицама издвајају неодређеноличне реченице именског типа које означавају стање неодређеног лица. Главни члан неодређеноличних реченица заступљен је кратким придјевима или трпним партиципима множине који означавају осјећања (*рады, равнодушны*), душевне особине (*добры, ласковы, спокойны*), људске односе (*приветливы, дружны, грубы*).

У издањима Академијине Граматике руског језика (у редакцији В. В. Виноградова и Ј. С. Истрине) из 1954. и 1960. године за неодређеноличне реченице се каже да „означавају радњу коју врше неодређена лица“. Међутим, овом реченицом се не обухватају реченице које означавају радњу коју врши једно неодређено лице или пак одређено, конкретно лице.

У Граматици савременог руског књижевног језика у издању из 1970. године (у редакцији Н.Ј. Шведове, која је и аутор одјелка о овим реченицама) неодређеноличне реченице се разматрају у одјелку двочланих реченица као непотпуна реализација структурне шеме N_1V_f заједно са реченицама типа *Читаешь. Читай!* (са остављеним субјектом) и „означавају радњу лица које се замишља као неодређено“. Мањкавост ове дефиниције је да не обухвата случајеве реченица кад радњу врши више неодређених лица.

У новом издању Академијине Руске граматике (1980) у одјелку „Структурные схемы (типы) простых невопросительных предложений“ под насловом *Предложения типа Стучат; Зовут* говори се о неодређеноличним реченицама (схема $V_f p_1$), чија је парадигма седмочлана. У односу на ранија тумачења новина је у томе што се ови (и други) типови реченица разматрају структурно. Интересантна су слjedeћа тумачења којих раније није било у вези са неодређеноличним реченицама. Прво, да у позицији главног члана могу стајати два глаголска облика, мада ријетко, али граматички исправно. Нова је тврдња да, уз присуство облика зависно од глагола са објектним значењем, могућа је реализација са инфинитивом – без глагола *начать* или *стать*. А у реченицама са детерминантом умјесто глагола може доћи у обзир облик генитива са квалитативним значењем: *В Ленинградском объединении високого мнения о рационализаторе (нов.)*.

Свему овоме бисмо додали да се у првом случају облици глагола *начать* или *стать* подразумевају (садрже) у облицима инфинитива, а у другом случају да се ради о нултом облику помоћног глагола *бити* (садашњем времену овог глагола) и да је неодређеност садржана у детерминанти и генитиву са квалификативним значењем заједно.

У карактерисању семантичке структуре наведена је, можда, до сада најпотпунија карактеристика ових реченица «наличие отнесенного к неопределенному субъекту действия или процессуального состояния» (с. 351). Наиме, у скоро свим дефиницијама неодређеноличних реченица углавном се наводи да је главни члан ових реченица изражен глаголом у облику трећег лица множине садашњег или будућег времена или обликом множине прошлог времена индикатива и да означава радњу коју врше неодређена лица. Међутим, процесуално стање скоро да није помињано. У седмочлавној парадигми реченица под насловом «Предложения типа (*Ему*) рады» семантика схеме је «Наличие состояния неопределенного субъекта» и наводи се да сје субјекат представљен неодређено исто тако као и у реченицама типа *Стучат*. Стога се и ова група реченица убраја у неодређеноличне, што чине само неки аутори (Н. Ј. Шведова као аутор овог одјелка, Г. Ф. Низјајева, Г. А. Золотова и др.).

Чешки аутори М. Balcer, М. Dlonhy и М. Kubik у књизи «Синтаксис русского языка» у одјелку „А. Глагольные односоставные предложения» дају пет структурних модела једночланих реченица, од којих трећи модел су реченице типа *Школу ремонтируют (Здесь говорят по-русски)* (схема Vf 3pl + N non n/Adv). Уз глагол као главни члан обавезно стоји објекат, прилошка одредба или зависна реченица. Издвајају се реченице са неодређеним (неодређеноличне) вршиоцем радње [Синтаксис русского языка, 1974: 54-55]. У чешком језику овакве реченице се употребљавају далеко рјеђе него у руском. При преводу руских неодређеноличних реченица на чешки језик најчешће долазе у обзир двочлани еквиваленти са глаголским облицима у пасиву.

Од радова посвећених специјално овим реченицама познати су нам радови Г.Ф. Низјајеве, С.И. Сјатковског, О.Н. Хазове, А.А. Јудина и др., а код нас радови проф. др Радмила Маројевића. Од радова совјетских аутора посвећених овим реченицама у српском језику познат нам је рад Н.И. Сокаљ „Неопределенно-личные предложения в сербохорватском языке“.

Не слажу се сви лингвисти који су се бавили овим реченицама да су ове реченице једночлане. Учење о синтаксичкој нули, које се појавило у русистици 60-их година, покренуло је питање традиционалног прилаза једночланим реченицама и дјелимично неодређеноличним. Тако, на примјер, И.А. Мељчук, под синтаксичком нулом подразумејева знак који у својству означивача има нулту лексему, али посједује пунозначно означено [Казарина, 2007: 156]. У чланку „О синтаксичкој нули“ он пише да у руском језику и уопште у језицима гдје се лични предикат некако поклапа са субјектом „нема бесубјекатских личних глаголских реченица, мада, подразумејева се, могуће су непотпуне реченице које немају ни личног предиката ни субјекта.

Ако у реченици стоји лични глагол, то се он мора са нечим слагати, а то „нешто“ увијек је субјекат, укључујући и онај који је изражен нултом лексемом“ [Мельчук, 1974: 359]. Реченице типа *Ивана пригласили к трем часам* он сматра најобичнијом активном конструкцијом са нултим субјектом која се синтаксички нимало не разликује од конструкције са нултим субјектом [Ibid: 358].

Н.Д. Арутюнова сматра да одстрањивање субјекта, односно непопуњеност његовог мјеста лексичким пуниоцима не доводи до ликвидације позиције субјекта уколико сам облик и функционални смисао синтагматски потчињеног елемента – предиката – сигнализира присуство синтаксичке позиције која је с њим повезана. На овај начин она је закључила да је специфична црта структуре руске реченице њена двочланост [Арутюнова, 1969: 41].

Овакав третман структурне организације разматраних реченица садржан је у радовима Г.А. Золотова. Она сматра да неизраженост субјекта у личним реченицама не даје основ да их убројимо у једночлане, јер та неизраженост сигнализира или један од начина представљања субјекта од стране говорног лица или контекстну непопуњеност [Золотова, 1973: 165]. У свом чланку „О принципима класификације просте реченице“ она пише да „Неодређеноличне реченице такође саопштавају о личној радњи, али име вршиоца радње се изоставља због непотребности или због неинформисаности. То је увијек треће лице, у једнини или множини“. Са теоретског становишта она сматра да ове реченице не чине структурну разноврсност једночланих реченица, него су комуникативно-стилска варијанта двочланих реченица које саопштавају о радњи личног субјекта трећег лица [Золотова, 1984: 19].

Проф. Михаило Стевановић одваја од реченица без субјекта „реченице са обликом предиката у трећем лицу множине глагола говорења и писменог саопштавања“ као што су: *Говоре по селу. – Причају да је то давно било. – Казују да су га недавно видјели. – О томе много пишу* и њима сличне реченице с неодређеним субјектом (подвукао – Б.В.). Аутор прави разлику између ових и безличних реченица, наводећи да се ове конструкције разликују од безличних обликом предиката какав је својствен субјекатским реченицама, што би била не сасвим прецизна диференцијација ових реченица [Стевановић, 1969: 83-84].

Наиме, облик предиката код неодређеноличних реченица је својствен облику предиката код субјекатских реченица по својој морфолошкој структури, а са семантичке стране, међутим, постоје разлике. Јер код субјекатских реченица предикат је „други главни члан реченице којим се субјекту, као основном члану, приписује нека особина...“ [Ibid: 34], што значи да се односи на одређени субјекат. Код неодређеноличних реченица предикат изражен глаголом односи се на неодређено лице или неодређену

групу лица. Код субјекатских реченица предикат је одређенији, конкретнији. Радња коју изражава предикат код субјекатских реченица је концентрисана на одређени субјекат, конкретизована је, а код неодређеноличних узима се неодређено. И на крају, код неодређеноличних реченица централни члан је предикат, а код субјекатских субјекат.

Миодраг С. Лалевић ове реченице заједно са уопштеноличним сврстава у једну групу – групу „неопредељено-личних или неодређено-личних реченица“ из разлога што у њима „лице овде није опредељено, ..“ Приликом карактерисања реченица типа „Отворили су радње, Већ продају воће, Излазе на улицу“, аутор поставља питање „ко?“ које је могуће (као и питање „што?“) за одстрањени субјекат код неодређеноличних реченица, мада је неумјесно с обзиром на намјену ових реченица у језику. На питање „ко?“ аутор даје одговор „ма ко, ко био, ко се деси и сл.“ који не одговара суштини неодређеноличних реченица. Одговор би могао гласити: „продавци“ за прву реченицу, „продавци“, „сељаци“, „пољопривредници“ за другу и „грађани“, „људи“, „становници“ за трећу реченицу, мада су ти субјекти занемарени, намјерно одстрањени.

Игрутин Стевовић у својој „Функционалној граматичкој српскохрватског језика“ дотиче се питања неодређеноличних реченица, што смо поменули говорећи о његовом мишљењу о уопштеноличним реченицама. Наиме, неодређеноличне и уопштеноличне реченице он третира као двочлане реченице са уопштеним субјектом.

Бавећи се на научно утемељеној теоријској основи проучавањем неодређеноличних реченица у руском језику и проблемима њиховог превођења на српски језик проф. др Радмило Маројевић је нашао недостатке у дефиницијама ових реченица у граматикама руског језика, па чак и у Граматичкој АН СССР, и дошао до најпотпуније дефиниције ових реченица, која гласи: „Неодређеноличне реченице су реченице у којима се не исказује вршилац радње, јер је непознат, неодређен, уопштен, или је одређен и познат, али се ставља у други план да би се истакла радња као таква“. [Маројевић², 2000: 220]. Даље је темељно расвијетлио значај контекста за семантику неодређеноличних реченица и направио квалитетну конфронтативну анализу руских неодређеноличних реченица и њихових српских функционалних еквивалената.

Томо Маретић у својој Граматичкој хрватског или српског књижевног језика само напомиње да „često se izostavlja subjekat ljudi jer se sam sobom razumije, npr. Kažu, govore, uhvatiše ga i izbiše itd.“ Тиме он уочава постојање само дијела таквих реченица као што су неодређеноличне реченице [Maretić, 1963: 421-422].

М. Миновић у неодређеноличне реченице убраја „...оне у којима је предикатска вриједност изражена личним глаголским обликом, па се субјекат у граматичком

погледу може одредити. Међутим, говорнику је стало да само констатује вршење радње, а да се субјекат значењски не конкретизује“. [1987: 66]. Према њему, предикатска вриједност у овим реченицама изражава се трећим лицем множине неког од личних глаголских облика, које је типизирана форма за семантичку безличност 4 (неконкретност).

У двотомном Енциклопедијском рјечнику лингвистичких назива Рикарда Симеона нашли смо неадекватно тумачење појма «неодређено-лична реченица» - «*rečenica s općim* (подвукао – Б.В.) *subjektom*, *npr.* и *г. В магазин привезли новыџ книги; ...гђ;*“.

Андреј Стојановић дао је свој допринос проучавању неодређеноличних реченица у научном стилу руског језика и њихових српских еквивалената.

Н.И. Сокаљ анализирајући неодређеноличне реченице у српскохрватском језику сматра да постоје различити начини изражавања неодређеноличног значења. Али ауторка разматра само двије групе једночланих наводно неодређеноличних реченица:

- Реченице чији је предикат изражен глаголом у облику трећег лица множине, и
- Реченице чији је предикат изражен личним глаголом са рјечцом „се“.

Јасно се види да су други тип реченица уствари безличне реченице у српској синтакси. А разлог за њихово третирање као неодређеноличних реченица Сокаљ види у томе што оба типа реченица имају исто граматичко значење, исту комуникативну функцију и исти стилски задатак.

Први тип реченица садржи двије групе реченица:

- а) прва група има за вршиоца радње круг неодређених лица и оне су најраспрострањенија група неодређеноличних реченица у српскохрватском језику, и
- б) реченице које за вршиоца радње имају само једно неодређено лице.

Према мишљењу ауторке, уопште узев, неодређеноличне реченице су разноврсније у српскохрватском језику, него у руском језику. Једино српскохрватском језику нијесу својствене упитне неодређеноличне реченице, које су због тога мало употребљиве, а које су карактеристичне за руски језик.

Она издваја и тзв. прелазни тип реченица између неодређеноличних и уопштеноличних реченица које су апстракција и у већини случајева апстракција и не носе се ни на мјесто ни на вријеме, а употребљавају се у сложеним конструкцијама као реченице које имају компаративно значење.

Код ових реченица агенс, који је увијек живо биће, није изражен и не може се лексички конкретизовати јер је у датој ситуацији непотребан, па је његово означавање

ирелевантно, или је непознат (говорно лице не зна ко је субјекат) или се намјерно не именује из различитих разлога, а сва пажња је усмјерена на дату радњу. Синтаксичка категорија лица у овим реченицама изражена је неодређено, чиме облик глагола не указује на однос радње према првом, другом или трећем лицу. Облик главног члана ових реченица изражен је трећим лицем множине које у овим конструкцијама има значење неодређености а не множине субјекта у оба језика: (примјери)

Потпуно схваћен мотив употребе неодређеноличних реченица може се схватити помоћу минималног (довољног) контекста [Мароевич, 2001: 189-190]. (код Соколове 1980: 168) разлози за неодређено изражавање субјекта). Употреба ових реченица у ова два језика није иста, јер руским неодређеноличним реченицама са трећим лицем множине одговарају не само реченице исте структуре, него и реченице са рефлексивним пасивом и ријечцом „се“, безличне реченице са трпним партиципом, личне реченице са неодређеном замјеницом и др.) у зависности од тога да ли се у минималном контексту ради о непознатим вршиоцима радње или је вршилац радње једно лице. Стога, ако је вршилац радње непознат и немогуће га је из контекста препознати, у руском језику имамо реченице са трећим лицем множине: којима у српском језику често одговарају реченице са трпним партиципом. Али и у случајевима када је вршилац радње једно лице, и то говорно, у руском језику се употребљавају неодређеноличне реченице са трећим лицем множине као категоричан исказ упућен непопустљивом сабесједнику: - *Вам говорят.. умјесто: - Я говорю тебе.*

У преводу са руског уобичајено је да налазимо личне реченице или реченице са неодређеном замјеницом: (превод претходне двије реч.). И када се ради о једном неодређеном лицу у руском језику се употребљава неодређенолична реченица са трећим лицем множине: *Тебя зовут к телефону*, а у српском најчешће реченица са неодређеноличном замјеницом: *Неко те зове ...* Ријетки су случајеви употребе неодређеноличних реченица у српском језику у руским примјерима када је јасно да је вршилац радње једно лице, па наводимо сљедеће: *Да ли је директор слободан? – Моле вас (а може: моли вас) да сачекате* и сл. *Тебе траже. – Чини ми се да је то Пера.* [Пипер, 2005: 601].

На основу претходних примјера можемо закључити да се у српском језику избјегава неодређенолична реченица гдје је то могуће, и умјесто њих имамо реченице са обликом трећег лица једнине + *се*, због чега се у српској синтакси ове реченице сврставају у безличне. А у руском језику реченице овакве структуре ријетко се употребљавају, и то углавном са глаголима говорења типа: *говорилось, писалось, отмечалось утверждается, указывается, запрещается* и сл.

Неки аутори (као нпр. С. Сјатковски) сматрају да се неодређеност радње може изразити и реченицама на *–но, –то* због њихове велике сличности, јер оне не показују везу са граматичким субјектом у номинативу, а не постоји ни могућност указивања на вршиоца радње у неком од зависних падежа. Међутим, ми се не слажемо са овим мишљењем због тога што се у неодређеноличним реченицама говори о значењу личности, које значење не мора бити присутно у еквивалентним пасивним конструкцијама, као нпр. *Он был поврежден* (немогуће је знати ко је вршилац ове радње – човјек, животиња, стихија или нешто друго), док се у реченици *Его повредили* саопштава да је вршилац радње човјек, односно људи. Даље, неодређеноличне реченице углавном искључују могућност учешћа у радњи говорног лица, док је у пасивним конструкцијама учешће говорног лица у радњи реално. Ако у контексту немамо конкретног лица, онда је могућност учествовања у радњи било ког лица, па и говорног, једнака, што представља битну особину двочланих пасивних конструкција, а чега немамо код неодређеноличних конструкција. Напримјер, реченица *Письмо скоро отправят* није правилна ако се ради о радњи коју је обавило само говорно лице, али је реченица *Письмо скоро будет отправлено* могућа и онда када је референт само говорно лице. Стога се не можемо сложити са мишљењем В. С. Храковског који заговара потпуну функционалну сличност неодређеноличних и правих пасивних конструкција, што негира више аутора [Бульгина, Шмелев, 1991: 52; Пупынин, 1988: 120-121]. Ј. А. Пупињин сматра да «неодређеност вршиоца радње у пасивној конструкцији носи другачији карактер него у активној, јер није супростављена првом и другом лицу. Због тога се двочлана пасивна конструкција више зближава са уопштеноличном него са неодређеноличном, али без оне карактеристичне нијансе «интимизације» која је повезана са формалном оријентацијом на слушаоца» [Пупынин, 1988: 120], нпр.:

На хлеб да на детей недолго посердишься.

И овај примјер не доказује потпуну сличност, јер „уопштеност лица у пасивној конструкцији нема толико јасну везу са нелокализованошћу радње у времену која се примјећује у активу“ [Ibid: 121]. И даље, карактеристична обиљежја неодређеноличних реченица као што су могућност употребе уз њих правог објекта (*Вас ждут*), неповратност глагола или његова повратност која искључује пасивно значење (*О вас беспокоятся*), међусобни однос са пасивним конструкцијама (*Дома здесь строят / дома строятся иначе*), дају за право да се неодређеноличне реченице третирају као активне а не као пасивне. У овим реченицама носилац предикације одговара појму субјекат и основни је елменат одређивања датих конструкција као активних [Бондарко, 2004: 189-190].

У савременом руском и књижевном и говорном језику неодређеноличне реченице су у широкој употреби, како у писаној тако и у усменој варијанти. Са обликом трећег лица множине скоро да се не употребљавају у научном стилу, зато што у научном стилу треба да се именује вршилац радње, чему оне нијесу погодне “ [Беловольская, 2001: 55] (о овоме в.: Соколова, 1980: 174). У функцији пословица ове реченице су ријетке, односно нијесу погодне за уопштавање неког или нечијег искуства. Али дјелимично одстрањивање вршиоца радње било је погодно за употребу ових реченица у неким пословицама и изрекама.

Пословице и изреке овог типа су записиване у облику у којем су се појављивале у усменом говору. Без обзира на своју јасну структуру, ове реченице са семантичке стране можемо сматрати реченицама са уопштеноличним значењем.

Без обзира на релативно сиромаштво формално-конструктивних особина неодређеноличне реченице су веома разноврсне по својим структурним и семантичким типовима. С обзиром на разлике у начину изражавања лица можемо разликовати три типа ових реченица: праве праве неодређеноличне реченице, одстрањено-неодређеноличне реченице и односне неодређеноличне реченице. У роману „На Дрини ћуприја“ ова разноврсност није дошла до изражаја по свим овим типовима реченица, што ћемо и навести бројчано и процентуално. Наиме, у њему су скоро 99% заступљене праве неодређеноличне реченице, односне неодређеноличне са 1%, дочим одстрањено-неодређеноличне реченице уопште нијесу заступљене.

I. Праве неодређеноличне реченице

посједују главни члан који је суодносан само са неодређеним лицем множине. Главни члан ових реченица изражава радњу неке групе лица која су позната или непозната говорном лицу. У роману су заступљене скоро 99% (86 реченица) укупног броја ових реченица (87 реченица).

Садржај реченица које улазе у овај тип може да означава:

- 1) Обичне чињенице радње (22 реченице - 25% укупног броја правих неодређеноличних реченица):

Хришћанска деца, рођена на левој обали Дрине, пређу одмах првих дана свог живота мост, јер их већ прве недеље носе у цркву на крштење.

Дети христиан с левога берега Дрины в первые же дни своей жизни проделывали путь через мост, ибо в ближайшее воскресенье их несли крестить в церковь.

- 2) Опште стање средине, ситуације (17 реченица - 20% укупног броја правих неодређеноличних реченица):

*Видите ли како га (мост – Б.В.) тимаре и доћерују као коња за панађур (64);
Мост-то, видишь, как драят да прихорашивают, точно коња на ярмарку (431).*

- 3) Извор података (16 реченица - 19% укупног броја правих неодређеноличних реченица):

О томе су им говорили и у војсци и сада у штрајфкору (162);

Об этом говорили им еще в армии и после, в отрядах карателей (520).

- 4) Неодређеноличне реченице са уметнутим значењем (приближне претходној групи) (2 реченице - 2% укупног броја правих неодређеноличних реченица):

Да би се отресли њног затиткивања рекли су јој, или више покретима објаснили, да су њена дјеца однесена у касабу, тамо где Турци граде ћуприју (35);

Чтобы избавиться от ее расспросов, ей наконец сказали большие жестами, чем словами, что ее младенцев унесли в город, туда, где турки строят мост (405);

Под чардаком на капији, где су управо били везали оног сулудог старца, искупили се већ поред војника и неки беспослењаџи из вароши, иако је тек свануло (89).

Српски еквивалент има партиципску конструкцију умјесто неодређеноличне реченице:

В воротах подле караульни, несмотря на ранний предрассветный час, кроме солдат и блаженного старца, только что связанного по рукам и ногам, уже теснились зеваки из города (453).

- 5) Могућност (6 реченица - 7% укупног броја правих неодређеноличних реченица):

Већ прве ноћи умало да их нису ухватили (43);

Но в первую же ночь их чуть было не поймали (413).

- 6) Немогућност (5 реченица - 6% укупног броја правих неодређеноличних реченица):

Овде, на вишеградској скели, морале су да застану и најупорније, јер их на скелу нису примали а преко воде се није могло (24);

У вишеградског парома отступились и самые упорные, так как на паром не пускали, а иначе переправится через реку было нельзя (394-395).

- 7) Неизбјежност (10 реченица - 12% укупног броја правих неодређеноличних реченица):

Пошто је изгубио доста, морали су да му дају карте да и он подели (148).

Неизбјежност радње у еквивалентној реченици на руском изражена је из стилских разлога безличном реченицом ради стварања већег утиска неизбјежности:

Когда же он изрядно проигрался, пришлось дать и ему метать (506).

- 8) Обавезност (8 реченица - 9% укупног броја правих неодређеноличних реченица):

Водите диванију у Плевље, и нека га вежу у кући да не будаљака наоколо (58);

Отвезите безумного в Плевле, пусть его там держат взаперти, чтоб не юродствовал на людях (425).

- 9) Неодређеноличне реченице са обликом глагола у множини прошлог времена + рјечца *бы – би*. Рјечца *бы – би* уноси у значење садржаја ових реченица нијансе кондиционала, оптатива, модалну нијансу неизбјежности, обавезности радње. Примјере ових реченица нијесмо нашли у поменутом роману.

- 10) Наизмјеничност вршења радње (4 реченице - 5% укупног броја правих неодређеноличних реченица):

Точе му рум за румом и уверавају га да он не само да је млађи и лепши и „по срцу“ далеко ближи Паши, него да он није, на крају крајева, ни такав сиромах као што се мисли и као што то изгледа (198);

Ему то и дело подливают рому и убеждают в том, что он не только лучше и моложе, но, главное, „по сердцу“ Паше, да, наконец, и не такой уж безродный бедняк, каким кажется и каким себя считает (553);

А ја вама кажем да не ваља што дирају у ћуприју; и неће издобрити оно поправљање, видјећете; као што је данас поправљају, тако ће је сјутра рушити (211);

А ја вам скажу, что зря они мост тревожат; вот погодите, на пользу ему это не пойдет; что сегодня поправят, завтра рзрушат (565).

- 11) Условност вршења радње (2 реченице - 2% укупног броја правих неодређеноличних реченица) :

Боли је све, понајвише доброта овога човека, али у овом тренутку не би могла казати да, па да је секу на комаде (285).

Српски еквивалент има номинативну конструкцију умјесто неодређеноличне реченице:

Как это все ей тяжело, как мучительна для нее его доброта, но в этот миг она и под угрозой страшной казни не могла бы вымолвить „да“ (633).

У анализираном материјалу заступљеност правих неодређеноличних реченица по садржају реченица које улазе у овај тип од једанаест подтипова већину реченица чине прва три подтипа реченица (реченице које означавају обичне чињенице радње - 22 реченице, реченице које означавају опште стање средине, ситуације - 17 реченица и реченице које означавају извор података - 16 реченица; укупно 55 (64,5%) реченица. Затим слиједе подтипови реченица које означавају неизбјежност и обавезност са укупно 18 (21%) реченица, а осталих шест подтипова су мало или нимало (подтип „Неодређеноличне реченице са обликом глагола у множини прошлог времена + рјечца *бы – би*“) заступљени са укупно 19 (22%) правих неодређеноличних реченица. Оваква фреквентност реченица произилази из јединственог нарративног стила романа којим писац у распону од четири вијека износи своју повијест о мосту и повијест о касабии крај моста.

У поглављима романа 18 и 19 (35 страна текста) нема примјера неодређеноличних реченица јер су вршиоци радње конкретизовани.

II. Одстрањено-неодређеноличне реченице

у којима је главни члан суодносан са првим лицем једнине, рјеђе са првим лицем множине.

У лингвистичкој литератури нема јединственог мишљења о овим реченицама. Академик А. А. Шахматов је истицао за руски језик карактеристичне „любопытные случаи“ употребе трећег лица множине умјесто првог лица једнине, указујући на истицање неодређеноличног обрта умјесто одређеноличног. Ову тврдњу он илуструје примјерима из разговорног језика [Шахматов, 2001: 81].

У Академијиној „Граматици руског језика“ ове реченице се разматрају као мала група неодређеноличних реченица које означавају радњу која потиче од говорног лица, а примјери ових реченица су преузети од А. А. Шахматова [Грамматика русского языка. Т. 2. Синтаксис, ч. II., 1960: 7].

Т. Г. Почтенаја ове реченице убраја у прелазне типове реченица између одређеноличних и неодређеноличних реченица који више нагиње неодређеноличним реченицама, јер стилска замјена лица у овим реченицама ствара извјесну неодређеност. Говорно лице намјерно од себе одстрањује радњу, претварајући своје „ја“ у неодређено лице. Али контакт, говорна ситуација разоткрива вршиоца радње као одређеног вршиоца, као прво лице [Почтенная, 1966: 19]. Ове реченице говорно лице обично користи као категоричан исказ упућен непопустљивом сабесједнику:

Вам говорят... (умјесто: Я говорю тебе...)

Т.П. Ломтјев ове реченице именује као „номинативне неодређеноличне реченице“, а Ј.М. Галкина–Федорук реченице овог типа сврстава у одређеноличне реченице. С обзиром на облик изражавања главног члана, сматрамо да треба прихватити припадност ових реченица неодређеноличним. У истраживаном материјалу мали је број одстрањено-неодређеноличних реченица, а за српски језик нијесу карактеристичне. Употребљавају се само у разговорном језику и претпостављају присуство сабесједника, често непопустљивог, кога треба убјеђивати, савјетовати га, наређивати му. Због тога је и број ових реченица ограничен на групу глагола који изражавају испољавање жеље и који е појављују у улози главног члана (*говорить, сказать, приказывать, советовать*).

III. Односно-неодређеноличне реченице

које имају главни члан суодносан истовремено са неодређеним лицем јединине и множине, и у зависности од контекста или конситуације у радњи предикат може да иступа са одређеним лицем једнине при могућој суодносности са неодређеним лицем множине или, обрнуто, са одређеним лицем множине при могућој суодносности са неодређеним лицем једнине:

А већ војска је радила за свој рачун, још брже и безобзирније него цивилне власти. Подизали су баракe, крчили и садили, мењали изглед читавих брeжуљака (140);

Армия же действовала сама по себе, бесцеремонностью и быстротой пре-восходя гражданские власти. Возводились бараки, выкорчевывался и насаждался лес, менялся вид окрестных взгорий (500).

Због ове своје особине, односно везаности за одређено лице, еквиваленти ових реченица нијесу неодређеноличне реченице, већ су то други типови реченица, нпр.:

Ама не зна Швабо да је жив док не куцка и не чепрка око нечег. У око би дирнули! Земљу би преврнули да могу (211);

Но австрияку жизни нет без того, чтоб не тюкать молотком и не ковыряться в чем-нибудь. Хоть бы и в глазу! Да он бы тебе всю землю вверх дном перевернул, если б силы позволили (565).

Лингвисти на разне начине квалификују ове реченице. Ј.М. Галкина-Федорук квалификује их као одређеноличне, Т.Г. Почтенаја као прелазни тип између одређеноличних и неодређеноличних, А.А. Јудин и В.В. Бабајцева један дио ових конструкција укључује у неодређеноличне једночлане реченице, а С.И. Сјатковски,

А.К. Фјодоров, Н.С. Валгина и др. у потпуности их сврставају у неодређеноличне реченице [Алсуфјева Э.Н., 1968: 86].

На основу разлика у граматичком облику главног члана можемо разликовати четири структурна подтипа неодређеноличних реченица:

1) Спрезно-глаголске реченице

у којима је главни члан представљен једном лексичком (или лексикализованом) јединицом – промјенљивим глаголским облицима (трећим лицем множине или множином прошлог времена:

Не, то је далеко и неостварљиво путовање о коме му сваке вечери у механи говоре, са грубим задиркивањем и подсмехом, и на које је сад, ево, најпосле кренуо (202);

Нет, перед ним простерся дальний путь, в который каждый вечер его снаряжали в трактире под грубые шутки и издевательский смех и в который наконец он все же пустился (556-557).

Овај структурни подтип неодређеноличних реченица највише је заступљен у анализираном материјалу а и уопште у оба језика.

2) Спрезно-инфинитивне реченице

у којима је основно значење главног чланараспоређено на двије његове компоненте; особина (радња) је означена инфинитивом (углавном у руском језику), а однос радње према вршиоцу и моменту говора изражава се у помоћној спрезној компоненти обликом трећег лица множине или множином прошлог времена:

За ту ноћ нису му дали да послужује ни да ради око кафе (195);

На этот раз ему не разрешили прислуживать, готовить закуски и кофе (550);

Најпосле, престали су да је гоне, пуштали је да луња око градилишта, обилазећи око ње са мучним сажалењем (36).

Као што смо већ рекли, радња у овим реченицама углавном је у руском изражена инфинитивом или из стилским разлога еквиваленти су праве неодређеноличне реченице, као што је то, на примјер, еквивалент претходне реченице, али само са једним предикатом, а други није преведен у неодређеноличном значењу:

В конце концов ее оставили в покое, позволив ей бродить по строительству и обходя ее с глубоким состраданием (405).

Руске реченице овог типа имају српске еквиваленте са разним типовима реченица.

3) Спонско-именске реченице

којима је такође својствена аналитичност главног члана његових основних значења између споне (граматичка категорија времена и однос према вршиоцу) и именске компоненте (означавање пасивне особине). Овај структурни тип мало је продуктиван у оба језика зато што се природа пасивне особине противи њеном приписивању неодређеном субјекту: квалитет, својство се узима као нешто својствено одређеном, конкретном предмету. Стога смо у Андрићевом роману нашли само један овакав примјер, и то у преводу романа:

Младенцы были замурованы, ибо иначе быть не могло, но Раде Строитель, по преданию, сжалился над матерью и оставил отверстия в опорных столбах, через которые несчастная могла кормить грудью своих принесенных в жертву детей. (386)

У оригиналу је неодређенолична реченица *Децу су узидали, јер друге није могло бити, али неимар се, како кажу, сажалио и оставио на стубовима отворе кроз које је несрећна мајка могла да доји своју жртвовану децу. (14)*

Еквиваленти овим реченицама у српском су спрезно-глаголска, спонско-глаголска, неодређенолична и одређенолична реченица, а еквиваленти српским реченицама овог подтипа у руском су спрезно-глаголске реченице.

4) Спонско-глаголске реченице (само у српском језику)

у којима је радња означена рјечцом *да* и трећим лицем множине, а однос радње према вршиоцу и моменту говора изражава се у помоћној спрезној компоненти обликом трећег лица множине или множином прошлог времена, обично у препозицији сложеног предиката:

За ту ноћ нијесу му дали да послужује ни да ради око кафе или јела. (195)

Еквиваленти ових реченица у руском су спрезно-инфинитивне реченице:

На этот раз ему не разрешили прислуживать, готовить закуску и кофе. (550)

Спонско-глаголска реченица у руском може имати еквивалент спрезно-глаголску реченицу у српском:

На бреговима око вароши почеше да граде утврђења. (225);

Вокруг города в предгорьях строили укрепления. (577)

На крају треба издвојити својеврсну групу неодређеноличних реченица коју чине реченице које се налазе на граници између једночланих и двочланих реченица,

немају субјекта, али постоји његов атрибут, односно субјекат се именује у наредној или у једној од наредних реченица, нпр.:

- *Убивають! Милицију! Меня бандиты убивают! - очевидно, вследствие потрясения, внезапно овладев до тех пор неизвестным ему языком.*
- *Убише! Милиција! Убише ме бандити! – очигледно услед потреса изненада овладавши језиком који му је дотле био непознат.*
- *Не берут, сволочи! (СК, 28);*
- *Е, нек сад ударе, мајчини синови, кад се и обдан и обноћ види све и зец (ЋБ, 573).*

Као што се види, вршилац радње није одређен прецизно апозицијом, али његово постојање лишава поменути реченице битних структурних својстава.

Понекада субјекат у овим реченицама може бити именован у претходној или у једној од претходних реченица, нпр.:

Тут не помню, как очутилась полиция. Бьоринг схватил меня за шиворот и грозно велел городовому отвести меня в участок. Я кричал, что и он должен идти вместе, чтоб вместе составить акт, и что меня не смеют взять, почти что с моей квартиры (Д, 672);

Не сећам се откуд се ту нађе полиција. Бјоринг ме ичепе за оковратник и оштро наложи полцајцу да ме одведе у полицијску станицу. Викао сам да и он мора да пође са мном да нас обојицу саслушају и да мене не смеју водити, тако рећи, из стана (Д2, 312).

А понекада из претходне реченице или у једној од претходних реченица и без именовања субјекта можемо сазнати ко су вршиоци радње ако постоји његова ближа одредница, нпр.:

О браке с мамой тоже еще ничего у нас не сказано. Хотели было на лето везти его за границу; но Татьяна Павловна настояла, чтоб не везить, да и он сам не захотел;

Ни о венчању с мамом још у кући није било говора. Хтјели су да га воде да проведе лето у иностранству, али Татјана Павловна је својим настојањем постигла да га не воде, а ни он сам није желео.

Ове реченице дају различите еквиваленте реченица у српском језику:

- одређеноличне: *Тако су почели да збијају шалу са њим (194); И, как водится, сейчас же сделался предметом всевозможных розыгрышей.*

- безличне: *Због јаког дијабетеса од којег болује већ годинама, служе му кафу са сахарином (266);*

Вот уже много лет ему подается кофе с сахарином из-за диабета, которым он давно страдает (615).

- инфинитивне: *На сва настојања да је одврате од тога и тргну из летаргије у коју је запала, она одговара кротно да је то покојник волео изнад свега и да му је то била најслађа музика за коју је знао (271);*

На все попытки отвратить ее от этого и вывести из летаргии она спокойно возражала, что чтение биржевых сводок было любимейшим занятием покойного и самой сладкой для него музыкой (620).

- номинативне: *Боли је све, понајвише доброта овога човека, али у овом тренутку не би могла казати да, па да је секу на комаде (285);*

Как это все ей тяжело, как мучительна для нее его доброта, но в этот миг она и под угрозой страшной казни не могла бы вымолвить “да” (633).

- личне двочлане: *Децу су узидали, јер друге није могло бити, али немар се, како кажу, сажалио и оставио на стубовима отворе кроз које је несрећна мајка могла да доји своју жртвовану децу (14);*

- *Младенцы были замурованы, ибо иначе быть не могло, но Раде Строитель, по преданию, сжалился над матерью и оставил отверстия в опорных столбах, через которые несчастная могла кормить грудью своих принесенных в жертву детей (А, 386).*

Неодређенолични облик „како кажу“ преведен је именицом која руском читаоцу на прикладан начин саопштава значење облика „кажу“ у овој употреби.

Понекада је тешко одредити тип реченица с обликом трећег лица множине са изостављеним субјектом. Неке реченице у контексту у извјесној говорној ситуацији могу бити третиране и као непотпуне (личне) и као неодређеноличне, нпр.:

Већ после једног сата касарна је горела. Војнике, који су покушали да гасе, тукла је брдска батерија са Паноса шрапнелом. Најпосле препустише касарну њеној судбини (296);

Не прошло и час, как казарма запылала. Солдат, пытавшихся унять огонь, поражала шрапнелью горная батарея Паноса. И казарму предоставили ее судьбе (643).

На крају наводимо примјер понављања (четири пута) једне те исте неодређеноличне реченице из стилских разлога у роману „Тврђава“:

Пуцаће ме, зашто ме позвао. Није ме позвао.

Пуцаће о чему смо разговарали. Нисмо о мени разговарали.

Пуцаће, хоће ли ми помоћи. Ни он ни ја нисмо се тога сјетили.

Пуцаће, зашто сам онда толико задовољан. Нећу знати да објасним зашто сам толико задовољан.

У закључку констатујемо да се главни члан неодређеноличних реченица изражава промјенљивим обликом глагола множине, у садашњем и будућем времену обликом трећег лица множине, прошлим временом и кондиционалом множине. Њихова основна структурна схема гласи Vф3pl. Избор граматичких средстава за изражавање неодређеног синтаксичког лица није случајан. Наиме, глагол у трећем лицу множине у једночлавној реченици не конкретизује субјекат радње или носиоца предикативног обилежја. Синтаксичка семантика неодређеноличних реченица је радња, стање неодређеног субјекта. Неодређеност субјекта има слједеће значење: субјекат у стварности постоји, али говорно лице исказује радњу, не правећи њену корелацију са субјектом, долази до „отуђења“ радње од субјекта. Уз то у реалној стварности субјекат може бити у потпуности одређен. Неодређенолично значење реализује се обликом множине која се употребљава у посебном граматичком значењу: не у директном (радња неколико субјеката), већ у преносном (радња неодређеног субјекта). Парадигма неодређеноличних реченица је пун облик множине у било ком начину и времену.

У науци о језику ове реченице нијесу третиране једнообразно. Једна група аутора не разграничава неодређеноличне реченице од безличних и сматра их једним од типова безличних реченица. Друга група синтаксичара одваја ову категорију реченица од безличних реченица и разматра их као тип неодређеноличних реченица. Први је на неодређено-личне реченице указао Н. Греч. А први их је описао и увео термин „неодређено-лични глаголи“ Д.Н. Овсјанико-Куликовски. Прву класификацију и теоретски основ једночланих реченица урадио је А.А. Шахматов, који је попут Д. Н. Овсјанико-Куликовског, само на другој теоретској основи, издвојио и објединио у категорију „неопределенные предложения“ неодређеноличне, уопштеноличне и одређене облике безличних (инфинитивних) реченица. А.М. Пјешковски у својој књизи «Русский синтаксис в научном освещении» карактерише ове реченице према њиховом односу са непотпуним двочланим са нереализованом субјектном позицијом, истичући да „субјекат овдје не можемо узети у обзир ни из говорне ситуације, ни из претходног и накнадног говора, како то увијек бива у непотпуним реченицама“. Борковски и Стеценко истичу да глаголски предикат неодређеноличних реченица је могао бити изражен, осим облика трећег лица множине, и обликом

трећег лица јединине. И.П. Распопов издваја седам група конструктивних типова просте реченице. Вера Николић, говорећи о неодређеноличном значењу глагола у руском језику, ослања се на мишљења оних руских граматичара који „говоре о неодређеноличном значењу глагола у случајевима када се глаголска радња приписује неодређеном кругу лица или свима“. Т.П. Ломтјев заступа мишљење да у неодређеноличним реченицама предмет радње, за разлику од уопштеноличних реченица, може бити не само граматичко, већ и реално лице. Б. М. Гаспаров уопштеноличне заједно са неодређеноличним и безличним реченицама сврстава у тзв. неодређено-носубјекатске реченице. Одбацујући традиционалне критеријуме класификације реченица С.И. Сјатковски осим уобичајених у неодређеноличне реченице убраја пољске, украјинске, чешке и српске несубјекатске реченице са предикатом који је изражен партиципом на –но, -то, а аналогне руске реченице убраја у безличне.

У Граматици руског језика 1948 под редакцијом И.В. Шчербе једночлане глаголске реченице дијеле се на безличне и неодређеноличне. У издањима Академијине Граматике руског језика (у редакцији В.В. Виноградова и Ј.С. Истрине) из 1954. и 1960. године за неодређеноличне реченице се каже да „означавају радњу коју врше неодређена лица“. У Граматици савременог руског књижевног језика у издању из 1970. године (у редакцији Н.Ј. Шведове, која је и аутор одјелка о овим реченицама) неодређеноличне реченице се разматрају у одјелку двочланих реченица као непотпуна реализација структурне шеме $N_1 V_f$ заједно са реченицама типа *Читаешь. Читай!* (са изостављеним субјектом) и „означавају радњу лица које се замишља као неодређено“. У новом издању Академијине Руске граматике (1980) у одјелку „Структурные схемы (типы) простых невопросительных предложений“ под насловом *Предложения типа Стучат; Зовут* говори се о неодређеноличним реченицама (схема $V_f p_1$), чија је парадигма седмочлана. Чешки аутори М. Balcer, М. Dlonhy и М. Kubik у књизи «Синтаксис русского языка» у одјелку „А. Глагольные односоставные предложения“ дају пет структурних модела једночланих реченица, од којих трећи модел су реченице типа *Школу ремонтируют (Здесь говорят по-русски)* (схема $V_f 3pl + N non n/Adv$).

Проф. Михаило Стевановић одваја од реченица без субјекта „реченице са обликом предиката у 3. л. мн. глагола говорења и писменог саопштавања“ као што су: *Говоре по селу*. Миодраг С. Лалевић ове реченице заједно са уопштеноличним сврстава у једну групу – групу „неопређено-личних или неодређено-личних реченица“ из разлога што у њима „лице овде није опредељено, ..“. Игрутин Стевановић у својој „Функционалној граматици српскохрватског језика“ дотиче се питања неодређеноличних реченица, што смо поменули говорећи о његовом мишљењу о уопштеноличним реченицама. Бавећи се на научно утемељеној теоријској основи

проучавањем неодређеноличних реченица у руском језику и проблемима њиховог превођења на српски језик проф. др Радмило Маројевић је нашао недостатке у дефиницијама ових реченица у граматикама руског језика, па чак и у Граматици АН СССР, и дошао до најпотпуније дефиниције ових реченица. Н.И. Сокаљ анализирајући неодређеноличне реченице у српскохрватском језику сматра да постоје различити начини изражавања неодређеноличног значења. Али ауторка разматра само двије групе једночланих наводно неодређеноличних реченица: реченице чији је предикат изражен глаголом у облику трећег лица множине, и реченице чији је предикат изражен личним глаголом са рјечцом „се“.

У савременом руском и књижевном и говорном језику неодређеноличне реченице су у широкој употреби, како у писаној тако и у усменој варијанти. Без обзира на релативно сиромаштво формално-конструктивних особина неодређеноличне реченице су веома разноврсне по својим структурним и семантичким типовима.

9. Уопштеноличне реченице

Питање статуса тзв. уопштеноличних реченица је једно од најспорнијих у словенској синтакси. Појам уопштеноличности у ранијој синтаксичкој литератури је повезивано са типом једночланих реченица чији је главни члан изражен обликом глагола у другом лицу једнине. Међутим, у новијим радовима преовладава семантички приступ реченици, па се сретају мишљења да се не ради о посебном типу (једночланих) реченица и да оне нијесу везане за неки структурни тип реченице као што су то неодређеноличне и безличне реченице. Због тога ћемо направити кратак осврт по питању њиховог граматичког статуса, значења и структуре.

Проблем чини мијешање два принципа класификације просте реченице – формалног и семантичког, због чега је понекада немогуће одредити којем типу припада одређена реченица. Ово је посебно дошло до изражаја код једночланих реченица, али исто тако и код двочланих када се узимају у обзир, на пример, уопштеноличне реченице. Уопштеност лица (као и неодређеност) повезане су са нарушавањем директног односа радње према вршиоцу радње. Постојање синтаксичких конструкција у којима је вршилац радње нејасно одређен, објашњава се остваривањем потребе за изражавањем развог нивоа одвајања радње од њеног вршиоца. Ова потреба се изражава у разним синтаксичким моделима, међу којима се у систему једночланих реченица издвајају као најкарактеристичније одређеноличне, неодређеноличне, уопштеноличне и безличне реченице. Ове реченице су до четири деценије остајале без пажње руских и совјетских синтаксичара. Аутори граматика и приручника давали су оскудне податке и примјере, при чему ни у таквим тумачењима није било јединственог погледа.

У уопштеноличне реченице убрајају се структуре са главним чланом у глаголском облику 2. лица једнине који саопштава синтаксичко значење уопштеног субјекта; облик другог лица не употребљава се у свом основном значењу - радња адресата, већ у преносном - радња уопштеног лица. Структурна схема уопштеноличних реченица може се представити овако: Vf 2s. На пример: *Ушедший день не догонитишь*. Њихова најважнија особина је та да се оне употребљавају при изражавању само таквих запажања која се презентују говорном лицу као обавезна, неоспорна, будући да проистичу из објективних особина посматраних појава или ситуација. Због тога у њима лако се појављује модално значење неопходности, неизбјежности, објективне условљености изражаваних запажања [Скобликова, 1997: 136].

Уопштеност значења ових реченица произилази из њихове припадности сентенцама, пословицама, афоризмима. Овакав приступ се не може назвати граматичким. Са

структурне тачке гледишта поменуте реченице припадају другим типовима: неодређеноличним, одређеноличним, двочланим (непотпуним). Разлика ових и уопштеноличних реченица са обликом другог лица састоји се у томе што се уопштеност субјекта ствара управо обликом глагола који означава неадресатну радњу. У следећем контексту ћемо видјети ову разлику на примјеру двије реченице – уопштеноличне и одређеноличне:

- *Уморан сам од читаве те службе. Дужност је веома тешка. Желиш да олакшаиш судбину, а испадне горе. Све размишљам како да одем* (Т, 205-206).

У означеној реченици обликом другог лица изражава се неадресатна радња, она се односи прије свега на говорно лице, али је одстрањена од конкретног субјекта и добија значење уопштености, па се може односити и на било које лице које се нађе у ситуацији са тако тешком дужношћу. А већ у наредној реченици глаголски облици означавају радњу адресата и употребљавају се у свом правом значењу.

У наредном примјеру имамо напореда једночлану (прву) и двочлану (другу) реченицу са уопштеним значењем са обликом глагола у другом лицу једине и са радњом која се односи на исту личност:

Тако је то, каже газда Павле сам себи, тако је то: све те учи и нагони да радиш и штедиш, и црква и власт и твој рођени разум. И ти слушаиш и опрезно идеш и праведно живиш, управо и не живиш, него радиш и штедиш и бринеш, и век ти у томе прође (А, 313).

Услови формирања уопштеноличних реченица који одређују њихову грама-тичку семантику манифестују се и у томе да облици глагола који се налазе у позицији главног члана немају актуелног значења времена, односно глаголски блици се карактеришу ванвременошћу, истичу радњу која није везана за говорно вријеме и која је претходног искуства самог говорног лица или одређеног колектива људи. Уопштавајући карактер класифициране дјелатности људи, обавезност и неоспорност представљеног положаја ствари у реченицама условљава функционисање таквих реченица посебно у пословицама и изрекама.

Парадигма уопштеноличних реченица је непотпуна, она укључује само облике реченица са другим лицем: садашње вријеме, будуће вријеме, императив:

- *Сад му се не зна, али кад снесеш у Вишеград, знаће се. Знаш што се каже: цијена је у сахибијиној руци* (А, 277);

- *Теперь, конечно, неизвестно, а вот снесешь в Вышеград и узнаешь. Неда-ром говорится: цену назначает хозяин* (А, 625).

Такав је овај пусти инсан: све му дај а узми му здравље, па ко да му ништа дао ниси – уверава Санто, скрећући говор потпуно у том правцу (А, 277).

Уж такое человек создание пустое: все ему дай, а здоровье отними – и словно ему и не давал ничего, - убежденно подтверждает газда Санто, окончательно переключая разговор на эту тему (А, 626).

Вчера не догонишь, а от завтра не уйдешь (В. Даль).

У Руској граматичици 1980 овај тип реченице као посебна структурна схема се не издваја, реченице са главним чланом у облику другог лица јединине без субјекта разматрају се као непотпуна реализација двочлане реченице (N1- Vf). Основ за то је управо могућност изражавања уопштеноличног значења и уз присуство субјекта *ты*. Напримјер:

Вот так-то в жизни и выходит, - рассуждал сам с собой газда Павле, - вот так-то и выходит: все тебе велит и заставляет работать и копать – и церковь, и власть, и собственный твой разум. И ты впрягаешься послушно, и тянешь, и тянешь, живешь как праведник, и, верней, не живешь, а надрываешься, копишь, хлопочешь, в том и проводишь весь век (А, 658).

Уопштеноличне реченице имају ограничену употребу, употребљавају се у специјалном контексту: *Как его зовут?* – *спросила Маргарита (Б, 280).*

Оне саопштавају значење ванвремености у условним конструкцијама: *Если побываешь в этих местах - всегда будешь помнить их.*

Если сидишь на печи, так побольше молчи [sbornik-mudrosti.ru].

У реченицама са одрицањем оне саопштавају општи суд са значењем немогућности радње:

А то вчера вы ей, верно, дали денег, она достала вина – никак не искоренишь этого зла – и сегодня напилась совсем, так что даже буйная стала (Т, 172) (нельзя искоренить);

- Да и пряткий, ух какой, - улыбнулся опять старик, обращаясь к доктору, - и в речь не даешься; ты погоди, дай сказать: лягу, голубчик, слышал, а по-нашему это вот что: «Коли ляжешь, так, пожалуй, уж и не встанешь», - вот что, друг, у меня за хребтом стоит (нельзя встать) (Т, 488);

Шила в мешке не утаишь (нельзя утаить).

Употребљавају се за саопштавање догађаја који су се понављали у прошлости (са глаголском рјечцом *бывало*):

- Бывало - ходишь, ходишь околочеловека прежде чем что-нибудь скажешь ему от души, а теперь всегда душаоткрыта, и сразу говоришь такое, чего раньше не подумала бы... (Горький, Мать)

Ове реченице означавају и радњу говорног лица која је одстрањена од њега:

Уосталом, откуда бисте ви знали за Хекубу!.. И сад живи усред тих ваших сплетки, бакћи се са вашим лажима, обманама и подвалама... Доста је било! (Д1, 192).

У овом примјеру радња је одстрањена због непријатности за говорно лице, чиме је оно самим тим лакше доживљава.

У лингвистичким радовима Н.В. Ломоносова, ове реченице се не помињу. Писци првих руских граматика (А.Х. Востоков, Г.П. Павски, В.Г. Бјелински, П. Первлески, Ф.И. Буслајев) су на свој начин тумачили случајеве изостављања личних замјеница уз глаголске облике, или су такве конструкције приписивали безличним конструкцијама. Али без обзира на оваква тумачења сваки научник је давао свој допринос у проучавање конструкција са изостављеном замјеницом. Тако је Н.П. Њекрасов, свестрано размотривши могућности употребе другог лица заповједног начина, означио почетак проучавања уопштеноличних реченица.

Д. Н. Овсјанико – Куликовски подјелу реченица заснива на нестварној особини, представи о синтаксичким лицима, те стога уопштеноличне реченице заједно са неодређеноличним и неким типовима безличних (инфинитивних) реченица налазимо код њега у групи „односнобесубјекатских реченица“ (*говора́т, прося́т не кури́ть, „тише едешь – да́льше будешь“*).

Прву, мада не баш правилну и прецизну, класификацију и теоретски основ једночланих реченица урадио је А.А. Шахматов, који је попут Д.Н. Овсјанико-Куликовског, само на другој теоретској основи, у својој књизи „Синтаксис русског језика“ у поглављу „Односоставные предложения“ издвојио и објединио у категорију „неопределенно-личные предложения“ неодређеноличне, уопштеноличне и одређене облике безличних (инфинитивних) реченица.

Сасвим нов приступ овом питању има А.М. Пјешковски. Према његовом мишљењу, реченице чији је главни члан изражен обликом другог лица „представљају *омиљен* облик личног уопштавања у руском језику и то чини његову важну синтаксичку карактеристику“ [Пешковский, 2001: 341]. Овај тип реченица заједно са неодређеноличним је одвојен од безличних и третира се по први пут као посебан тип реченица и у том смислу се појам и термин уопштеноличне реченице први пут помињу у његовој књизи „Русский синтаксис в научном освещении“. Аутор није успио да одреди њихову природу, суштину и функцију, мада нека његова тумачења ових реченица остају непревазиђена и до данас. Он је већ тада истицао да уопштенолично значење може бити изражено не само једночланим реченицама, већ и двочла-

ним са замјеницом *ты* у улози субјекта, а такође и косим падежима замјенице *ты*. Према структури он реченице дијели на личне, неодређеноличне, уопштеноличне и безличне, стављајући неодређеноличне и уопштеноличне реченице између личних и безличних. Разграничивши неодређеноличне од уопштеноличних реченица он неправилно укључује у неодређеноличне такве реченице типа „*Упустишь огонь – не потушишь*“, које су по својим особинама уопштеноличне. Тако он и слједећу реченицу убраја у уопштеноличне реченице, јер сматра да и коси падежи замјенице *ты* носе уопштенолично значење: «*Вы, Флор Федулыч, стало быть, женской натуры не знаете... Так тебя и подмывает*» (Остров.) » [Пешковский, 2001: 339-340]. Без обзира што говорно лице у датим реченицама саопштава прије свега о себи, мијењајући облик првог лица обликом другог лица, ове реченице се убрајају у уопштеноличне реченице пошто је замјена глаголских облика извршена управо због тога да би се истакло да је поменута чињеница имала мјесто не само у животу говорног лица, него било којег лица у датој ситуацији [Федоров, 1972: 142].

Истичући својствену руском језику способност да се уопштавају личне чињенице које носе дубоко интимни карактер, он је мишљења: «У тим случајевима уопштавајући облик скупа ријечи добија дубоки животни и књижевни значај. Он је тај м о с т који спаја лично са општим, субјективно са објективним. И што је интимније неко преживљавање, тиме је теже говорном лицу да га изнесе пред свима, тиме га он радије изражава у форми уопштавања која преноси то преживљавање на с в е, укључујући и слушаоца који се због тога више заокупља приповиједањем него при личном облику» [Пешковский, 2001: 342].

Исто мишљење о уопштеноличном значењу замјенице има и Ј.А. Седељников, који иде још даље, тврдећи да уопштенолично значење могу добити чак и присвојне замјенице. За нас је неприхватљива његова тврдња да се у уопштеноличном значењу могу употребљавати у говору одређеноличне и неодређеноличне реченице са нултим знаком у позицији субјекта (осим оних са предикатом у првом и трећем лицу једнине). Ово тврдимо због тога што су наведени примјери наводно одређеноличних реченица уствари уопштеноличне реченице, а наведене неодређеноличне реченице су то можда само формално (примјери са предикатом у трећем лицу множине садашњег времена изузев једног – у првом лицу множине), а семантички то су уопштеноличне реченице [Седељников, 1964: 64.66].

В.В. Виноградов у свом раду „Русский язык“ уочава уопштенолично значење личних глаголских облика [Виноградов, 1972: 362-367]. Он сматра да „У личним облицима, са своје стране, облик другог лица употребљава се као уопштенолични. Контекст одређује односи ли се, на примјер, облик другог лица једнине према било

ком лицу (*умрешь - похоронят*) или према самом говорном лицу, т.ј. према првом лицу (*пойдешь, бывало...*) или према конкретном сабесједнику, т.ј. према појединачном *ты*. Очигледно, најближе преносно значење облика другог лица, прије свега, повезаним са представом о конкретном појединачном сабесједнику, је његова примјена према самом говорном лицу као према потенцијалном представнику било ког сабесједника. При таквој употреби облика другог лица сабесједник се ставља у положај самог говорног лица. Он се ставља у улогу емоционалног учесника његових радњи. Напримјер: И жизнь, как *посмотришь* с холодным вниманием вокруг, такая пустая и глупая шутка“. Упор.: Я женщина беззащитная, слабая, замучилась до смерти... И с жильцами *судись*, и за мужа *хлопочи*, и по хозяйству *убегай*, а тут еще говею, и зять без места...“ (А. Чехов. „Беззащитное существо“) [Ibid: 362].

Даље он сматра да уопштено значење може бити својствено и глаголима првог лица једнине. У реченицама типа *Чье кушаю, того и слушаю, Я мыслю - следовательно, существую* академик Виноградов примјећује слабљење индивидуалноличног значења замјеница првог лица у реченицама датог типа, али указује на то да је директан однос према говорном субјекту, према *я* ипак очуван [Ibid: 362].

Далеко више пажње посвећено је овим реченицама у савременом руском језику. Расвјетљавању њихове суштине допринијели су одређени аутори својим чланцима, поглављима у школској литератури, дисертацијама које обрађују уопштеноличне реченице посебно или упоредо са неодређеноличним или одређеноличним реченицама. Специјалних радова о овим реченицама није било у совјетској науци о језику до 1951. године, од када се појављују научни радови (магистарске дисертације) и чланци А. А. Јудина, Т. Г. Почтене, С. И. Сјатковског, Т. А. Харазишвилија, уџбеници Ј.М. Галкине-Федорук, В. В. Бабајцеве и др., који су допринијели прецизнијем разграничавању једночланих од двочланих реченица а и међусобно једночланих реченица.

Овај тип реченица често се везује за неодређеноличне реченице на тај начин што се оба типа реченица третирају као неодређеноличне реченице из методских разлога. У неким случајевима то разграничавање је тешко и спровести, па долази до погрешног разграничавања или се оно врши са тешкоћама и не баш аргументовано, тако да други лингвисти имају супротно мишљење и своје аргументе за то мишљење.

Неки аутори пак сматрају да се уопштеноличне реченице не могу издвојити у посебну синтаксичку категорију и дају своја тумачења у прилог тој тврдњи. Представници овог правца су Н.Ј. Шведова, И.П. Распопов, Ј.С. Истрина, В.Ј. Борковски, А.А. Реформатски, Г.Ф. Низјајева, аутори уџбеника за педагошке школе А.М. Земски, С.Ј. Крјучков, М.В. Светлајев и др., аутори уџбеника и приручника за средње школе под редакцијом Л.В. Шћербе, С.Г. Бархударова и С.Ј. Крјучкова, В.М. Матвејеве и

Н.П. Кочеткова, В.Д. Бондалетова, Р.Ф. Пољанца, аутори чланака у зборницима (Н.Ј. Сулименко) и други.

А.А. Реформатски уопштеноличне реченице сврстава у један од осам типова једночланих реченица и врши њихово дјелимично погрешно разграничавање. На примјер, реченицу „*Дыплят по осени считают*“, коју аутори сврставају у уопштеноличне или неодређеноличне са уопштеноличним значењем, он сврстава у неодређеноличне реченице, а за уопштеноличне реченице, последице уобичајеног примјера, наводи примјер безличне реченице „*Не нагнать тебе бешеной тройки*“ [Реформатский, 1947: 112]

Понекада је појам уопштености и уопштеноличних реченица тако поједностављен, као на примјер у зборнику под редакцијом В.Д. Бондалетова гдје се каже да „Када једночлане одређеноличне реченице добијају уопштено значење, оне често постају пословице (нпримјер, *Что посеешь, то и пожнешь; Век живи - век учись*)“ [Сборник..., 1978: 50].

И.П. Јефанова, полазећи од осам теоретских претпоставки, предлаже двије групе једночланих реченица, гдје у првој групи главни члан може условно да се односи на предикат двочлане реченице. Пошто су у свим подврстама ове групе једночланих реченица могуће конструкције са уопштеном семантиком, то је, по њеном мишљењу, издвајање уопштеноличних реченица у самостални структурно-семантички тип неосновано, јер су оне лишене индивидуализоване структуре и семантички су допуштене у било којој групи модела једночланог и двочланог плана [Ефанова, 1974: 28].

Према мишљењу Г.Ф. Низјајеве значење уопштености у тзв. уопштеноличним реченицама (са глаголским обликом другог лица) не треба третирати као посебно синтаксичко значење уколико оно остаје у оквирима синтаксички одређеног лица. На овај начин уопштеност у конструкцијама са глаголом 3. лица множине је разновидност неодређеноличног значења, а опис значења њене творбе у тим конструкцијама је истовремено опис карактеристика неодређеноличне реченице са уопштеномодалним значењем [Низяева, 1972: 22].

Вера Николић, говорећи о неодређеноличном значењу глагола у руском језику, ослања се на мишљења оних руских граматичара који „говоре о неодређеноличном значењу глагола у случајевима када се глаголска радња приписује неодређеном кругу лица или свима“. И стварно, када се радња приписује неодређеном кругу лица, онда се може говорити о неодређеноличном значењу глагола, односно о неодређеноличним реченицама. Међутим, ако се ради о глаголској радњи која се приписује свима, онда треба говорити о уопштеноличном значењу глагола или пак о реченицама са уопштеноличним значењем [Николић, 1965: 186].

У овом смислу корак даље направили су С.Г. Бархударов и С.Е. Крјучков или пак А.М. Земски, С.Е. Крјучков и М.В. Светлајев, аутори уџбеника руског језика, не издвајајући уопштеноличне реченице у посебну групу, али дајући неодређеноличним реченицама могућност уопштеноличне нијансе у значењу. Мада су ови последњи прије три и по деценије напустили ово гледиште, издвајајући уопштеноличне реченице као посебан тип реченица [Земский, ..., 1980: 42].

У последње вријеме, када формално-граматички принцип долази до изражаја, устаљено је мишљење о пет типова глаголских једночланих реченица, међу којима своје мјесто имају и реченице са називом уопштеноличне реченице. Набројаћемо подужи списак ових аутора који заступају ово мишљење: А. М. Пјешковски, В.В. Виноградов, А.А. Реформатски, В.В. Ббајцева, Т.Г. Почтенаја, Т.П. Ломтјев, П.А. Лекант, Н.С. Валгина, Б.М. Гаспаров, Ј.М. Галкина–Федорук, А.А. Јудин, Т.А. Харазишвили, С. Сјатковски, Ј.А. Седељников, А.С. Матијченко, С.А. Овчарук, Р. Маројевић, аутори уџбеника за педагошке техничке школе Р.И. Аванјесов и В.Н. Сидоров, аутори уџбеника за педагошке институте и универзитете С.И. Абакумов, И.В. Устинов, Ј.С. Скобликова, А.Г. Рудњев, В.А. Бјелошапкова, А.И. Гвоздјев, аутори уџбеника за студенте странце И.М. Пуљкина и Ј.Б. Захава – Њекрасова, аутори приручника за студенте странце Г.Ф. Воробјова, М.С. Пањушева, И.В. Толстој, аутори лингвистичких рјечника, редактори енциклопедија и др.

У школским уџбеницима и граматикама ови аутори обично укратко се осврћу на семантичку страну ових реченица и основне начине изражавања њиховог главног члана. Такви осврти илуструју се примјерима из књижевних дјела, пословицама итд., често истим, устаљеним примјерима. У посебним приказима они ове реченице третирају студиозније са доста међусобног неслагања и разноврсних тумачења ове материје.

А.Н. Гвоздјев истиче да „Уопштеноличне реченице се карактеришу тиме што њихов главни члан, који је изражен обликом другог лица једнине, означава радње и стања не само саговорника, већ уопштеног лица“ [Гвоздјев, 1973: 88], а А.Г. Рудњев да „уопштеноличне реченице су оне једночлане реченице у којима је однос предиката у облику другог лица једнине индикатива и императива личног глагола према његовом извору изражен уопштено“ [Рудњев, 1969: 62]. Према мишљењу З.К. Тарланова, ове реченице посједују ваљане разлоге свога постојања, у ком смислу он истиче да се „уопштенолична реченица карактерише функционалном и жанровском ограниченошћу: својим постојањем она је обавезна у једном жанру – пословице... и да ванвременска усмјереност радњи предикатских облика је то опште што повезује уопштеноличну реченицу са пословицама...“, мада постоје граматике и други уџ-

беници који дају примјере уопштеноличних реченица које нијесу пословице. Даље он наводи да „глаголски облик који наступа у улози главног члана уопштеноличне реченице не улази у парадигматски низ облика времена глагола (нпр: *Снявши голову, по волосам не плачут*. Нельзя сказать: *Снявши голову, по волосам не плакали или Снявши голову, по волосам не будут плакать*)“ и да уопштеноличне реченице, за разлику од већине других типова једночланих реченица практично се не срећу без другостепених чланова“ [Тарланов, 1972: 74].

Према мишљењу В.В. Бабајцеве уопштеноличне реченице посједују три функције, а предикат може бити изражен глаголом у четири облика. Она истиче велику еластичност у семантици ових реченица и наводи примјере уопштеноличних реченица веома блиских одређеноличним реченицама (реченице чија се радња односи на многе људе, али не обавезно на било које лице) и примјере тзв. неодређеноуопштених реченица (уопштеност вршиоца радње она сматра дјелимичним случајем неодређености), а напомиње и о семантичко-стилској синонимичности двочланих реченица са уопштеним значењем и једночланих уопштеноличних реченица [Бабајцева, 2004 :154-158].

Т.П. Ломтјев третира категорије одређености/уопштености/неодређености као граматичке категорије реченице. Разлику између уопштеноличних и неодређеноличних реченица Ломтјев види у субјекту као граматичком лицу у уопштеноличним реченицама и субјекту као лицу (личности) у неодређеноличним реченицама. Уопштено граматичко лице узима се као члан извјесног збирног мноштва као једно (без обзира које и уз то свако) лице тог збирног мноштва. [Ломтев, 1972].

Т.Г. Почтенаја сматра да се уопштеноличне реченице често употребљавају у оним случајевима када се саопштавају лична преживљавања и сјећања којима говорно лице гледа на себе са стране [Почтенная, 1957: 43-44].

Б.М. Гаспаров уопштеноличне заједно са неодређеноличним и безличним реченицама сврстава у тзв. неодређеносубјекатске реченице. Припадност реченица типа *Цыплят по осени считают* уопштеноличним реченицама он сматра неоснованим и такве реченице квалификује као неодређеноличне са уопштеним значењем. Отуда он прави разлику између уопштеноличних и неодређеноличних реченица које имају уопштено значење и сматра да се уопштеност у њима постиже различитим, дијаметрално супротним путевима.

Уопштеноличне реченице зову се и апелативним, односно уопштеноапелативним реченицама због тога што уопштеност није њихова главна, већ производна особина која произилази из њиховог апелативног карактера, као и због тога што уопштеност може да буде својство не само датог типа реченица. За разлику од

устаљеног схватања да уопштеноличне реченице егзистирају само са глаголским облицима садашњег и будућег времена индикатива, а такође императива, а да су немогуће са облицима прошлог времена и конјунктива – Гаспаров наводи примјере уопштеноличних реченица са глаголима у прошлом времену (или конјунктиву) [Гаспаров, 1971: 3-58].

Б.А. Дмитријев прихвата типолошку класификацију тзв. личних реченица у савременом руском језику према којој се издвајају четири основна типа: личне двочлане, одређеноличне, неодређеноличне и уопштеноличне. За уопштеноличне реченице тврди да су у суштини семантичка појава и немају сопствену граматичку формулу, већ је позајмљују или код личних двочланих (и тада су двочлане) или код одређеноличних и неодређеноличних (и тада су једночлане) [Дмитриев, 1971: 102-115].

Према П.А. Леканту, у уопштеноличним реченицама независна ознака је унутрашње суодносна са идејом субјекта, али индиферентна према конкретно оваплћењу субјекта. Другим ријечима, специфичност ознаке је таква да она може бити приписана било којем субјекту. Према особинама изражавања синтаксичке категорије времена он уопштеноличне реченице (заједно са одређеноличним и инфинитивним реченицама) у групу реченица које не посједују парадигму временских облика. На тај начин општи став о контрастирању неодређеноличних и уопштеноличних реченица према изражавању категорије времена може бити искоришћен за разграничавање конкретних реченица са обликом глагола у 3. лицу множине. Према структури он ова два типа реченица дијели на три иста структурна подтипа: спрезно-глаголске, спрезно-инфинитивне и спрезно-именске [Лекант, 1974: 25-30].

Према мишљењу Н.С. Валгине уопштеноличне реченице су два од седам типова једночланих реченица. Основно значење глаголског облика у уопштеноличним реченицама је сликовит израз општих судова, широких уопштавања, због чега су оне тако широко заступљене у народним пословицама [Валгина, 1978: 171].

А.А. Јудин сматра да уопштеноличне реченице, као и неодређеноличне, припадају категорији реченица са дјелимичним непотпуним одстрањењем вршиоца радње, а њихова специфичност се састоји у степену и у карактеру његовог одстрањења, а такође у оној функционалној намјени коју имају ове реченице у језику. Према степену одстрањења личне нијансе уопштеноличне реченице су прелазна категорија између личних и безличних реченица, при чему уопштеноличне реченице са обликом првог и другог лица теже личним, а уопштеноличне реченице са обликом трећег лица множине теже безличним реченицама.

Уопштеност вршиоца радње у овим реченицама је синтаксичког карактера, јер се она одређује конструкцијом реченице, контекстом или говорном ситуацијом

и препознаје се по односу према дјелимично одстрањеном лицу као према уопштеном субјекту у номинативу који допушта, мада неумјесну, могућност питања *ко*? Даље он сматра сврсисходним диобу једночланих реченица на основу формалне сличности главног члана са главним чланом двочлане реченице. Диобу уопштеноличних реченица врши на шест типова (уопштеноличне реченице са глаголом у облику 2. л. ј., 2. л. мн., 3. л. мн., 3. л. ј., 1. л. мн. и 1. л. ј. [Јудин, 1954: 113]

Б.Г. Маљејев је сматрао оправданим издвајање уопштеноличних реченица у посебан тип, с тим што он једино облике другог лица једнине индикатива и императива сврстава у уопштеноличне реченице, док друге облике сличног значења (двочлане, одређеноличне, неодређеноличне) он назива „реченице са уопштеноличним значењем“ [Малеев, 1979: 8-9].

Н.И. Сокаљ налази блиску везу уопштеноличних са неодређеноличним реченицама на основу дјелимичног одстрањивања лица вршиоца радње, а степен одстрањења конкретног лица у уопштеноличним реченицама је далеко већи него у неодређеноличним. У уопштеноличним реченицама радња, изражена предикатом, обухвата било које лице које се налази у датој ситуацији, што значи на сва лица уопште. Њихово разграничавање она врши на основу карактера и степена вршиоца радње. Ово последње она није имала у виду у случају српскохрватских безличних реченица са формално повратним глаголом које сматра неодређеноличним реченицама. Због тога неке примјере ових безличних реченица она сматра и уопштеноличним реченицама.

Сокаљ издваја и тзв. прелазни тип реченица између неодређеноличних и уопштеноличних реченица које су апстракција и у већини случајева апстракција и не односе се ни на мјесто ни на вријеме а употребљавају се у сложеним конструкцијама као реченице које имају компаративно значење [Сокаљ, 1962: 53-55].

И.Н. Чернухина анализира једночлане реченице са главним чланом у облику глагола у говорима Вороњешке области. Уопштеноличне реченице у поменутиим говорима немају једног одређеног граматичког облика за истраживање уопштеноличног значења. Облик другог лица једнине глагола, који се у књижевном језику учврстио као основни за изражавање тог значења, у овим говорима се употребљава самостално по правилу само у пословицама и изрекама. За изражавање уопштеноличног значења често се употребљава облик глагола трећег лица множине садашњег и будућег времена, множине прошлог времена, као и глагола у првом лицу множине [Чернухина, 1964: 82-87].

Према мишљењу А.Ф. Папине уопштеноличне реченице су веома блиске одређеноличним реченицама у парадигматском односу (према начину представљања

асоцијативног реда) и оба типа реченица су чланови бинарне опозиције у односу према безличним по ознаци „лице – нелице“. Уопштеноличну семантику може факултативно да формира реченица са главним чланом у облику непрошлог времена трећег лица множине и прошлог времена мушког и женског рода једнине и множине. Средњи род једнине и треће лице једнине, као основни облик „нелица“, не користе се у овим реченицама [Папина, 1973: 120-121].

А.С. Матијченко разматра уопштеноличне реченице у којима је предикат изражен обично у облику другог лица једнине, првим или трећим лицем а такође и императивом [Шевченко и др., 1975: 121-125].

Неки лингвисти узимају као посебан тип једночланих реченица тзв. номиналне уопштеноличне реченице. Такве реченице издваја и описује на материјалу украјинских пословица С.А. Овчарук дајући примјере типа „*Чим старше, тим мудріше*“ и др. Међутим, ми се у принципу не слажемо са овим мишљењем. У свим пословичним реченицама овог типа на материјалу руског језика он не види исто такво уопштенолично значење, као на примјер у пословицама типа „*Любишь кататься, люби и саночки возить*“, јер у свакој од тих реченица присуство именског предиката претпоставља конкретну именицу у улози субјекта која именује лице на које се односи пословица. Разлог за ову његову тврдњу лежи у чињеници да свака од тих пословица може да се односи и на многа лица у датом скупу лица, али сваки пут на сасвим конкретно лице. И ниједна од њих није упућена сваком члану скупа лица или једног његовог дијела, и тим самим свим лицима уопште (као у поменутој пословици). На крају Овчарук анализира и неке особине дубинског структурно-синтаксичког значења уопштеноности субјекта [Овчарук, 1977: 61-63].

И.Н. Чернухина инсистира на детаљној семантичко-стилистичкој анализи неодређеноличних реченица и сматра да неодређеноличне реченице (непотпуне по његовом мишљењу) имају три стилска значења и циља, а друга група неодређеноличних, а понекада уопштеноличних реченица (које су по његовом мишљењу праве једночлане реченице) има четири своје подгрупе; четврта од њих су једночлане уопштеноличне реченице са предикатом израженим обликом глагола „зовут“. Уосталом, у цијелом низу двочланих реченица он налази тзв. неодређено-уопштавајуће значење. То су најчешће реченице које имају за субјекат ријеч са одговарајућим (неодређено-уопштавајућим) значењем („*люди*“, субјекат употребијелен у преносном значењу итд.) [Харазишвили, 1955: 409-411].

У Граматици руског језика под редакцијом Л.В. Шчербе [1948: 36] једночлане глаголске реченице дијеле се на безличне и неодређеноличне. Реченице типа уопштеноличних третирају се као неодређеноличне, па се у тип реченица под овим

називом сврставају реченице *Что посеешь, то и пожнешь* исто као и реченица *Сегодня в киоске продают много новых книг*.

У издањима Академијине Граматике руског језика у редакцији В. В. Виноградова и Ј.С. Истрине из 1954. и 1960. године овај тип реченица обрађен је према ставовима А. М. Пјешковског у одјелку о једночланим реченицама. Аутори сматрају да оне по својој граматичкој природи нијесу само једночлане (осим реченица са главним чланом у трећем лицу множине), што потврђује иста Граматика у којој налазимо констатацију да могу имати субјекат изражен личном замјеницом а што је и илустровано примјерима [Грамматика, 1960: 7-12].

Касније су сви уџбеници и приручници третирали ове реченице под насловом „Односоставные предложения“, карактеришући их обично као реченице које су добиле неко опште значење које је повезано са њиховом структуром и синтаксичким својствима. Мада се увијек имплицирају ставови о (не)присутности њима својственог морфолошког изражавања главног члана.

У Граматици савременог руског књижевног језика (у редакцији Н.Ј. Шведове која је и аутор одјелка о овим реченицама) из 1970. године уопштеноличне реченице се не издвајају као посебна синтаксичка категорија, већ се сматрају обичном формом синтаксичког индикатива двочланих реченица. Када се вршилац радње схвата уопштено, онда, према Шведовој, имамо непотпуну реализацију синтаксичког индикатива (*На всех не угодишь*), али није искључена ни потпуна реализација са истим значењем (*Охотно мы дарим, что нам не надобно самим*) [Грамматика, 1970: 564].

У најновијем издању Академијине Руске граматике из 1980. године у одјелку „Структурные схемы (типы) простых невопросительных предложений“ под насловом „Предложения типа *Стучат; Зовут*“ уопштеноличне реченице се не издвајају као посебан тип реченица, него се говори о неодређеноличним реченицама (шема Vf3pl) чија је парадигма седмочлана. Наиме, међу облицима синтаксичког индикатива потицајног и дебитивног значења по функцији у посебну групу обједињују се реченице са субјектом-замјеницом првог или другог лица (обично у бесубјекатској реализацији, али могућа је потпуна реализација) са уопштеноличним значењем, тј. са значењем радње или стања који се приписује било којем, сваком субјекту, или пак такве реченице се јављају у облицима иреалних начина) [РГ, т. 2., 1980: 355-358].

Група чешких аутора (М. Valcer, М. Dlonhý, М. Kubík) у књизи „Синтаксис русского языка“ у одјелку „А. Глагольные односоставные предложения“ даје пет структурних модела једночланих реченица. Трећи модел су реченице типа „*Школу ремонтируют (Здесь говорят по-русски)*“ (шема (Vf 3pl + N non n/Adv). „Радња изражена главним чланом ових реченица односи се на неодређеног вршиоца радње

(*Передают последние известия*), а понекада и на уопштеног вршиоца радње (*Лес рубят, щепки летят*). Једночлане реченице са неодређеним вршиоцем радње обично се зову *неодређеноличне*, а са уопштеним вршиоцем радње *уопштеноличне*“ [Синтаксис русског језика, 1974: 54-56]. Уз глагол (главни члан) обавезно стоји објекат, прилошка одредба или зависна реченица. Уопштеноличне реченице се разматрају као четврти модел глаголских једночланих реченица типа „*Его не убедишь*“ (шема Vf 2sg + N non n/Adv). Уопштени карактер радње датих реченица јасно је видљив при њиховом упоређењу са типичним за чешки језик еквивалентима са уопштеном ријечју *člověk* [Синтаксис русског језика, 1974: 55-56].

Осим поменутих, наилазили смо и на неадекватна и недовољна тумачења у вези са овом тематиком. Навешћемо примјере објашњења уопштеноличног значења личних замјеница у једнојезичким руским рјечницима. Напримјер, у четворотомном „Рјечнику руског језика“ налазимо такво тумачење:

«Ты... 2. Разг. В неопределенно-личных предложениях и предложениях с обобщенным значением употребляется для обозначения человека вообще. — *Это все равно, как случается, иногда зайдешь в покои великого пана: все обступят тебя* (подвукао - Б. В.) *и пойдут дурачить*. Гоголь, Вечера на хуторе близ Диканьки. — *Придешь в мелочную, лавочник тебе* (подвукао - Б. В.) *и не отвечает, словно не слышит; сколько обид наглотаешься, чтоб фунт сахара получить*. Вересаев, Два конца» [Словарь русского языка в четырех томах, 1957–1961].

У седамнаестотомном „Рјечнику савременог руског језика“ пише:

«Ты... - 2. Употребляется для обозначения человека вообще, какой-то неопределенной (? – Б. В.) группы лиц. – *Это все равно, как случается, иногда зайдешь в покои великого пана: все обступят тебя* (подвукао – Б. В.) *и пойдут дурачить*. Гог. «Вечера на хуторе...»

«Мы - 1... Употребляется для обозначения неопределенного (? - Б.В.) действующего лица. - *Давным-давно задумал я / Взглянуть на дальние поля, / Узнать, прекрасна ли земля, / Узнать, для воли иль тюрьмы / На этот свет родимся мы* (подвукао - Б.В.) Лерм. «Мцыри» [Словарь современного русского литературного языка, 1948-1965].

Као што се може примијетити, питање о овим реченицама у руској синтакси није третирано, зависно од аутора, увијек у истој мјери и са истог аспекта. Оно се третира у истој или приближној мјери и у синтакси и у морфологији. Зависно од аутора, у ове типове реченица сврставају се реченице са различитим степеном неодређености и уопштености, са различитим значењем лица, са различитим елементима једночланости уопште.

У новије вријеме већина лингвиста не прихвата постојање овог типа реченица, подржавајући и развијајући мишљење А.М. Пјешковског о необавезној једночланости уопштеноличних реченица. Наиме, ове реченице се издвајају од једночланих реченица по свом семантичком једру – семи „уопштеност“ радње. Својих посебних структурних особина реченице овог типа немају, него у својству структурно-образовне компоненте оне користе облик ријечи који је својствен другим типовима једночланих реченица у њиховом преносном значењу. У том смислу руски синтаксичари И.П. Распопов и А.М. Ломов сматрају да „...нема специфичних конструктивних схема уопштеноличних реченица у савременом руском језику. Дакле, ми немамо право да издвојимо уопштеноличне реченице у посебан подтип синтаксичких конструкција у истом класификационом низу са личним, неодређеноличним и безличним реченицама“ [Распопов, Ломов, 1984: 237].

Г.А. Золотова је иступала против традиционалне класификације и издвајања једночланих реченица (не само уопштеноличних, већ и неодређеноличних и безличних): стилско-семантичке различитости категорије лица, тј. начини представљања субјекта као одређеног, неодређеног, уопштеног од стране говорног лица немају никакве везе са правом граматичком класификацијом реченица и не могу да служе као принцип дијелења у типологији прости реченице. (...) присуство или одсуство номинатива у реченицама (конструктивна једночланост) с једне стране, и изражавање неодређеноличности и уопштеноличности, са друге, су карактеристике које су независне једна од друге“ [Золотова 1973: 158-168].

Н.Ј. Шведова у теоријском раду „*Парадигматика простого предложения в современном русском языке (опыт типологии)*“ тврди да је „потпуно неправилно издвајање у својству посебне синтаксичке структуре тзв. уопштеноличних реченица: све су оне обичан облик синтаксичког индикатива двочлане реченице, али је тај облик (прије свега бесубјектност са другим лицем једине глагола) учврстио у себи функцију афористичког изражавања одређеног круга животних истина, док са организацијом реченице та функција нема никакве везе“ [Шведова, 1967: 81]. У својој типологији реченица она није дала мјесто тзв. одређеноличним, неодређеноличним и уопштеноличним реченицама и треба претпоставити да су оне укључене у систем двочланих реченица.

Непостојање специфичних конструктивних схема код уопштеноличних реченица је разлог за И.П. Распопова за њихово неприхватање. За њега је „моменат уопштавања само допунски моменат који уз одређене услове може бити саопштен реченицама различитих типова без промјене њиховог конструктивног система и структуре“ [Распопов, 1968: 83].

Е.Н. Алсуфјева сматра да уопштенолично значење није условљено граматичком структуром реченице и да је уопштено лице семантичка категорија, јер уопштенолично значење у савременом руском језику посједују не само једночлане одређеноличне и неодређеноличне реченице, већ једночлане безличне и инфинитивне реченице, а такође двочлане потпуне и непотпуне реченице. Ово значење је апстракција која се базира на разним синтаксичким, морфолошким и лексичким значењима и која се ослања на разне типове синтаксичке структуре да би показала потенцијалну могућност узајамног односа радње са било којим агенсом [Алсуфјева, 1968: 10-11].

Ј.С. Скобликова у свом приручнику „Современный русский язык. Синтаксис простого предложения» констатује: „Уопштеноличне реченице нијесу обавезно једночлане; у њима може да се употребљава субјекат ты – такође са уопштеноличним значењем“ (...) „Ријетко се у двочланим уопштеноличним реченицама употребљава субјекат вы а не ты: *Все проснулось и все молчит. Вы проходите мимо дерева, оно не шелохнется: оно нежится.* (Тургенев) [Скобликова, 1979: 112-113].

Слично мишљење има Н.С. Валгина која сматра да у уопштеноличне реченице треба убројати и двочлане реченице у којима се субјекат, изражен личном замјеницом, употребљава у значењу уопштеног лица: *Охотно мы дарим, что нам не надобно самим* (Крылов); *Вы входите в лес. Вас сразу охватывает прохлада* (Тургенев); *Ну что ты скажешь* (Гоголь) [Валгина, 1978: 172].

Како примјећује О.Б. Сиротињина у свом приручнику „Лекции по синтаксису русского языка“ [1980: 13] „...у руском језику глаголски облик може да изражава значење било којег, тј. уопштеног лица“. „Специфични морфолошки израз то значење нема. Уопштеност се може изражавати и првим лицем множине (*Что имеем, не храним, потерявши плачем*), и другим лицем једнине (*Без труда не вынешь и рыбку из пруда*), и трећим лицем множине (*Цыплят по осени считают*)“.

На ову особину уопштеноличних реченица указао је и В.С. Јурченко у чланку «Односоставные предложения», тврдећи да „...у њима глагол предикат нема свој засебан облик, већ понавља глаголски облик других једночланих реченица, прије свега одређеноличних и неодређеноличних“. „Уопштеноличне реченице су блиједи, разблажени тип једночланих реченица“ [РЯШ, 1991, № 6: 62– 67].

М.А. Шелякин сматра да уопштенолично значење може бити изражено било којим обликом лица, а употреба облика другог лица у том значењу у односу на прво лице једнине је преносна [Лопатин, Шелякин, Милославский, 1989: 181-182][124]; уз то мотиви за семантички прелаз од уопштености према крајњој конкретности [125], ипак се не објашњавају.

J.V. Падучева повезује овај прелаз са општекомуникативним постулатима, долазећи до закључака да „... у значењу облика другог лица елеменат уопштености ипак присуствује: радња коју означава глагол приписује се, уопштено говорећи, произвољном лицу, али говорном првенствено, уколико је то баш то лице које заузима издвојено мјесто у денотативном пространству исказа“ [Падучева 1996: 213]. Овакво објашњење не даје одговор на питање зашто се аналогно семантичко помјерање није десило код облика трећег лица множине који изражавају неодређенолично значење.

Можда је више оправдано изводити „прволичну“ употребу облика другог лица непосредно из њиховог примарног адресатног значења. Везна карика између њих у овом случају биће унутрашњи монолог. Због могућности „разговора говорног лица са самим собом“ А.А. Шахматов је објаснио „замјену“ првог лица облицима другог лица у уопштеноличним реченицама: „говорно лице, испољавајући своју личност, говори у првом лицу; али одлазећи у себе, у своје успомене, репродукујући своја унутрашња преживљавања, природно прибјегава другом лицу, чинећи себе објектом свог говора“ [Шахматов 2001: 73]. Односно, „...друго лице у овом случају изазива представу о првом лицу. Настанак обрта је нужан, вјероватно, због тога што слика прошлости васкрсава пред мисаоним погледом самог говорног лица које се себи обраћа као према другом лицу“ [Шахматов, 2001: 463].

Одсуством спољашњег (споредног у односу на говорно лице) адресата могуће је објаснити и ту особину уопштеноличних реченица на коју је указао А.М. Пјешковски: „у форму обраћања облаче се неријетко чисто личне чињенице које носе дубоко интимни карактер. (...) У тим случајевима уопштавајући облик споја добија дубоко животно и књижевно значење. Он је тај мост који спаја лично са општим, субјективно са објективним. И што је интимнији неки доживљај, што је теже говорном лицу да га изложи да би га сви видјели, тиме га он радије облачи у форму уопштавања“ [Пешковский, 1956: 375].

ОвOME треба додати да су разноврсне употребе облика другог лица, које се у већем или мањем степену удаљавају од директног именовања сабесједника у оквирима пунозначне језичке ситуације, увијек многоврсне. Исто тако је важно да ако разграничавање крајњих тачака адресатне и уопштеноличне употребе облика другог лица не представља никакву тешкоћу, онда је једнозначна интерпретација међупросторних разноликости неријетко отежавајућа и представља основну масу уопштеноличне употребе облика другог лица. Овим се објашњава и јасно видљива «поларизација» и «субјективизација» супростављања уопштеноличности и неодређеноличности, на што је међу првима и посебно обратио пажњу Б.М. Гаспаров, који је овако окарактерисао разлику међу њима: «Код неодређеноличних реченица, због њиховог

одстрањеног карактера, у првом плану је треће лице, „неко“, спољашње по односу према учесницима чина комуникације, у сваком погледу се наглашава „непознатост“ (...). Код уопштеноличних реченица у првом плану су, напротив, учесници чина комуникације – говорно лице и саговорник, али у сферу саопштаваног бива увучен и свако, било ко путем скидања те одстрањености, «туђости», његовог укључивања у чин комуникације у својству потенцијалног учесника» [Гаспаров 1971: 207].

О овоме је писала и Ј.С. Скобљикова: „Најспецифичнија компонента у граматичкој семантици уопштеноличних реченица је значење личног судјеловања било ког лица (али у првом реду говорног и његовог сабесједника) према запажањима која чине садржај тих реченица“, што јасно одликује уопштеноличне реченице од неодређеноличних реченица: «животне ситуације карактеришу се у њима «одстрањено» од говорног лица и његовог сабесједника – као уопштавање туђег а не свог искуства» [Скобљикова 1979: 110-111]. Упоредићемо интересантан примјер коришћења неодређеноличне реченице за формулисање правила, а уопштеноличне за његову оправданост на основу личног искуства у сљедећем примјеру:

И вообще здесь, на Севере, моторы никогда не выключают - потом не завешь (А. Гладилин).

Академијина Граматика руског језика 1948 у неодређеноличне сврстава и реченице типа „*Что посеешь, то и пожнешь*», односно у групу реченица типа «*Сегодня в киоске продают много новых книг*» [ГРЯ II, 1948: 39].

Непостојање специфичних конструктивних шема код уопштеноличних реченица је разлог за И.П. Распопова за њихово неприхватање. За њега је „моменат уопштавања само допунски моменат који уз одређене услове може бити саопштен реченицама различитих типова без промјене њиховог конструктивног система и структуре“ [Распопов, 1968: 83].

В.В. Химик за мотивирајући елеменат уопштеноличности узима «ја»-говорног лица, његову зависну личну приврженост са оним што саопштава и његову инклузивност [Химик, 1990: 173].

А.В. Бондарко и Л.Л. Буланин сматрају да се са синхронијске тачке гледишта уопштенолично значење не уклапа у оквире његовог основног значења – означавања радње адресата и не изводи се из њега [Бондарко, Буланин, 1967: 144], мада се генетички и односи на њега.

У синтакси српског језика у мањем обиму су разрађени типови ових реченица, него у синтакси руског језика. Тешко је наћи потпуну и досљедњу класификацију реченица у српском језику. Од граматика српског језика само у граматички И.

Стевовића третирају се ове реченице као двочлане реченице са уопштеним субјектом. Од радова посвећених специјално овим реченицама познати су нам радови проф. Радмила Маројевића.

Проф. Радмила Маројевић на научно утемељеној основи с правом сматра да уопштеноличне реченице нијесу једночлане (осим оних у којима је у предикату глагол у трећем лицу множине), јер у свима њима «субјекат је могућ и конгруентан са предикатом, као и код свих других личних реченица. То што је субјекат у оваквим реченицама ређи није разлог да их сврставамо у једночлане реченице». По његовом мишљењу оне нијесу формално-граматички посебан тип реченица у погледу граматичког лица, пошто и други типови реченица (личне, безличне, неодређеноличне, инфинитивне) могу да изражавају уопштено лице. Због неслагања њихове граматичке структуре и њиховог значења он уводи најприкладнији термин за овај тип реченица - «реченице са уопштеноличним значењем».

Даље он сматра да се уопштавање код ових реченица врши на нивоу субјекта (личне замјенице, без обзира што она није обавезан дио ових реченица), а не на нивоу предиката.

Старија Академијина граматика сврстава у уопштеноличне и реченице са предикатом у облику трећег лица множине садашњег времена, које не могу имати субјекат-замјеницу са уопштеноличним значењем. Међутим, код Р. Маројевића оне су по форми неодређеноличне реченице које изражавају различита уопштенолична значења. Стога он сматра да су Сокаљеве примјери реченица за неодређеноличне (*Понекад ме туку, а ја затворим очи*) и уопштеноличне реченице (*Боље је да на те вичу, него да те жале*) само примјери за неодређеноличне реченице, и по својој граматичкој природи, и по значењу [Мароевич, 1993: 99-102].

Анализом књижевних текстова аутор је показао да се у руском језику, за разлику од српског, реченице са глаголом у другом лицу једнине граматизирају и добијају елементе стандардног средства за изражавање уопштеног агенса. Преводи са руског језика на српски показују да наведени тип руских реченица даје у српском различите еквиваленте, а да граматички није могућ ако је у објекту лична или посесивна замјеница стварно другог лица [Маројевић⁴, 2000: 248-252].

Пошто се у руском језику уопштенолично значење најчешће везује за друго лице, Милка Ивић сматра да у руском језику „употреба другог лица једнине за означавање уопштеног агенса већ излази из оквира уско стилистичког“, за разлику од српскохрватског језика, у коме се овај тип реченица везује за „специфични, експресивни ниво изражавања“ [Маројевић, 1977: 103].

Миодраг С. Лалевић ове реченице заједно са неодређеноличним сврстава у једну групу – групу „неопредељено-личних или неодређено-личних реченица“ из разлога што у њима „лице овде није опредељено,..“. Аутор је близу термина „уопштеноличне реченице“ или пак термина „реченице са уопштеноличним значењем“ и њиховом одвајању у засебан тип реченица када за употребу другог лица једнине која се односи на ма које лице једнине или множине каже: „Ту је уопштено казивање с обзиром на субјекат“ [Лалевић, 1962: 161].

Игрутин Стевовић у својој „Функционалној граматичкој српскохрватског језика“ говори о „двочланим реченицама са уопштеним субјектом“. И трећи тип „двочланих реченица са уопштеним субјектом“ – „в) Глаголски облик најчешће 2-ог лица једнине и множине презента, затим императива“ су уствари једночлане реченице са уопштеноличним значењем, а не двочлане. Тек у „Напомени“ за ове реченице дати су примјери двочланих реченица са уопштеноличним значењем. У том смислу и стоји да „Овакве реченице могу имати исказну личну заменицу или „човек“, а да и даље остану с о п ш т и м с у б ј е к т о м, да се радња односи на сва лица подједнако“ [Стевовић, 1960: 49-51].

Међутим, примјере који стоје у „Напомени“ могуће је било разграничити по уопштености субјекта на двије групе, и то:

- 1) Двочлане реченице са уопштеноличним значењем, у којима субјекат, изражен личном заменицом, има формално значење, јер се узима неконкретно, уопштено. У таквим реченицама уопштеност субјекта ствара се конструкцијом реченице у цјелини и зависи од садржаја контекста, говорне ситуације, тј. овдје је уопштеност субјекта синтаксичког (граматичког) карактера.
- 2) Реченице типа «Човек хоће да је сигуран» у којима уопштеност не представља синтаксичку (граматичку) појаву, већ је у већој мјери лексичког карактера, садржана је у самој ријечи «човек», а понекада има значење збира, мноштва лица.

Под појмом «једночлане реченице» И. Стевовић подразумева исказе «који су по о б л и к у ј е д н о ч л а н и ; оно што представља *језгро* реченице (реченичну вредност) исказано је једном речи (једним чланом). У једночлане реченице он убраја безличне (бесубјекатске) и номинативне реченице (бесприрочне). Овдје је значење ријечи «члан» узето у значењу ријечи «реч». Боље би било узети ријеч «члан» у значењу «главни члан», «главни дио реченице», пошто постоје и споредни дијелови реченица и пошто аутор «Функционалне граматике...» наводи примјере безличних реченица које се састоје из двије ријечи (*Облачи се, Стаде севати*, итд.) [Стевовић, 1960: 51].

Карактеришући уопштено лице, И. Стевовић за релативно безличне реченице даје, поред осталих, даје и примјере типа «Кажу, говоре, јављају и сл.», којих

нема у ранијим примјерима за ове реченице (гдје су наведени само примјери реченица са формално повратним глаголима) и напомиње да у њима «3-ће лице има вид уопштеног лица» [Стевовић, 1960: 121].

Ове и овакве примјере не би требало сврставати у поменути тип реченица, као што то није раније учињено, гдје су оне сврстане у двочлане реченице са уопштеним субјектом. Односно, ако су оне «безличне (бесубјекатске)», онда не могу бити и реченице са субјектом, тј. двочлане реченице са уопштеним субјектом. Мада оне нијесу ни то, него, као што смо раније рекли, неодређеноличне реченице. Овдје се очигледно мијеша недостајући субјекат са логичким субјектом, односно мијешају се логичке и граматичке (синтаксичке) категорије. У уџбенику И. Стевовића и сличним уџбеницима овог типа типологија реченице заснива се на логичком класификационом принципу, али на овај начин сусрећемо се са ситуацијом да се не скреће пажња чак на основне разлике између језичких појава којима не одговарају исте разлике у логици [Сятковскиј, 1965: 294].

М. Миновић у уопштеноличне реченице убраја „...оне у којима се субјекат такође садржи у личном глаголском облику, али он има опште значење, односи се на свакога. У овим реченицама предикат се налази у 2. лицу једнине или множине императива. Примјери: *Чувај се пса! – Не лупај на врата. – Не гази ван стазе*“ [1987: 66]. Као што се види, аутор је узео у обзир само један тип ових реченица, безразложно запоставивши друге могућности употребе реченица са уопштеноличним значењем.

У двотомном „Енциклопедијском рјечнику лингвистичких назива“ Рикарда Симеона нашли смо неадекватно тумачење појма «neodređeno-lična besubjektna rečenica» које гласи: «rečenica s neizraženim općim (подвукао – Б.В.) subjektom, нпр. и г. *Тише едеш, даљше будеш šhm/гћ*». [Симеон, 1969: 902]. Ово је, уствари, примјер за реченицу са уопштеноличним значењем, што се може видјети из тумачења појма ових реченица («роорćено-лична rečenica») и наведеног примјера који илуструје то тумачење: «роорćено-лична rečenica (р. о-л-ое предложение) – rečenica sa роорćеним subjektom, нпр. и г. *Глядишь и не знаешь, идет ли не идет ли его величаявая ширина (x neodređeno-lična rečenica) гћ*.» [Симеон, 1969: 98].

Н.И. Сокаљ , анализирајући неодређеноличне реченице у српскохрватском језику, дотиче се и питања уопштеноличних реченица и види њихову блиску везу са неодређеноличним на основу дјелимичног одстрањивања лица, а њихово разграничавање врши на основу карактера и степена вршиоца радње. Ово последње она није имала у виду у случају српскохрватских безличних реченица са формално повратним глаголом, које сматра неодређеноличним реченицама. Због тога неке примјере ових безличних реченица она сматра и уопштеноличним реченицама.

Сокаљ издваја и тзв. прелазни тип реченица између неодређеноличних и уопштеноличних реченица које су апстракција и у већини случајева и не односе се ни на мјесто ни на вријеме, а употребљавају се у сложеним конструкцијама као реченице које имају компаративно значење [Сокаљ, 1962: 53-55].

Из претходне анализе ових реченица може се закључити да се оне у српском и руском језику подударају на семантичком плану, а да се разликују формалним показатељима уопштености, као и односом између њиховог семантичког и формалног плана.

Наше мишљење је да веће аргументе имају они лингвисти који сматрају да нема битних разлога за издвајањем уопштеноличних реченица у посебан тип једночланих реченица с обзиром да оне посједују значење уопштености које нема никакве везе са њиховим структурним и синтаксичким карактеристикама. Ове реченице такво значење добијају или у контексту или у одређеним комуникативним ситуацијама, односно уопштеност се не изражава само глаголским обликом него и читавом структуром реченице. Ово мишљење потврђују примјери других једночланих реченица, као и примјери двочланих реченица које имају исто такво уопштено значење, али и јасну структуру која их издваја у посебан тип. Другим ријечима, реченицама са уопштеноличним значењем можемо сматрати реченице различите структуре (двочлане, одређеноличне, неодређеноличне и безличне реченице) које означавају радње или стања уопштеног лица и у којима су присутна запажања која су повезана са уопштавајућом карактеристиком неких ствари, појава и ситуација из свакодневног живота. Глагол у овим реченицама изражава типичну уопштену радњу која се понавља и која у име говорног лица предсавља објективну карактеристику датог предмета или појаве. Њихов агенс је увијек живо биће и оне увијек претпоистављају учешће говорног лица које се труди да деперсонификује свој исказ или да га представи као општеважећу у датој ситуацији или уопште у животном искуству. Из овога се види да се овај појам доживљава комплексније и шире него што је то случај у традиционалним схватањима везаним за уопштеноличне реченице. У теорији функционалне граматике, упоредо са значењима неодређености и трећег лица које не указује на лица, уопштеност се доживљава као ближа периферија поља персоналности, тј. прелаз од центра ка периферији [Бондарко, 1991: 5-6]

С обзиром на све претходно наведено, у нашем раду ћемо за реченице овог типа употребљавати термин „реченице са уопштеноличним значењем“, који је већ прихваћен и у српским лингвистичким изворима.⁴

4 О овоме је више пута писао проф. Р. Маројевић: [Маројевић, 1984: 27-33], [Маројевић, 2000: 234-247], [Мароевич, 2001: 135, 193]; 2001; Сличан приступ срећемо у Синтакси савременог српског језика: [Пипер, 2005: 602-603].

Међутим, ми бисмо за одређене реченице предложили још један термин – „реченице уопштеног карактера“, па је анализирани материјал наметнуо рјешење питања: чиме се разликују уопштеноличне реченице, односно реченице са уопштеноличним значењем, од реченица уопштеног карактера? Наиме, познато је да уопштени карактер имају све пословице, будући да се у њима закључују све истине о људима, општа правила људског живота и да имају карактер поуке. Али ипак немају све подједнаку семантичку структуру, па ћемо, у том смислу, упоредити двије врсте пословица:

А. *Имао си среће, није тешко кад бију, тешко је кад чекаш (С, 76);
Тебе еце повезло – когда бьют, не страшно, страшно ождиание (С, 372).*

Б. *Повторенје – мать ученья (посл.);
Две собаки дерутся, а третья кость грызет (посл.).*

Ове двије врсте пословица међусобно се разликују, јер су реченице А уопштенолична реченица, а реченице Б имају само уопштени карактер.

У површинској структури наведених реченица Б постоје субјекти изражени именицама. Ти субјекти су једнаки субјектима у дубинској структури и нијесу члан таквог мноштва лица које одговара услову: да изврши радњу било које лице тог мноштва без изузетка. У датом случају не оперишемо са лицима, већ са уопштеним дистрибутивним предметима (*повторенје*) и са уопштеним дистрибутивним живим предметом (*собаки*). Уопштеност реченице оваквог типа састоји се у могућности да пренесу дату радњу на друге субјекте, укључујући и људе (упореди руску и српску пословицу: *Две собаки дерутся, а третья кость грызет – Гдје се двојица свађају, трећи користи*).

У површинској структури реченица типа А нема субјекта. Ипак он се замишља као логички уопштенолични субјекат, тј. такав који се испољава као мноштво лица од којих било које и свако врши радњу.

У реченицама типа *Није поштено говорити оно што човјек не зна, рекао сам. А како могу знати, како ико може знати? Толико невјероватно, да би човјек помислио како му се причинило, чак кад би и видио штогод што се не гледа (131); Нехорошо говорить то, чего сам не знаеш – сказал я. – А что можно знать и кто может знать? Все это так невероятно, что, если даже и увидишь что-нибудь непотребное, решишь – примерещилось, и только (409);*

Не вјерујем да ми је унапријед записан пут којим ћу проћи, јер не вјерујем у неки нарочити ред овога свијета (127-128); Я не верю, что путь человека предопределен, ибо не верю, что в мире существует како-то твердый порядок (407) посебну пажњу на себе скрећу објекти радње у реченицама у оригиналу

(човјек, ми) који реченицама дају одређен, али не и потпун степен уопштавања. Због тога се оне не могу убројати у праве уопштеноличне реченице, јер у њиховој дубинској структури нема уопштеног логичког субјекта. Постоји само такав логички субјекат који одговара граматичком субјекту у површинској структури. Исту појаву имамо и у реченицама са облицима осталих личних замјеница у улози уопштеног објекта (*ја, ми, ви; я, мы, вы*).

Према томе, једна од најважнијих семантичких особина уопштеноличних реченица састоји се у томе да се оне употребљавају за изражавање оних појава које говорно лице схвата као својеврсно обавезне, неоспорне и аксиоматичне. Управо због тога се у уопштеноличним конструкцијама чува значење „свеопшности“ појава, њихове односноности према било ком лицу ако оно доспије у аналогну ситуацију. Уопштавање, које се тиче било којег човјека, најнепосредније и у првом реду везано је за само говорно лице, за уопштавање његовог животног искуства или пак колективног искуства којег је он усвојио.

Упоредо са овим семантичким, и стилске особине уопштеноличних реченица чувају извјесну повезаност са конкретно-личном семантиком другог лица. Ово лице је најпосредније за изражавање онога на шта говорно лице (понекада и аутор) позива реалног или претпостављеног сабесједника на заједничку активност, у многим случајевима на њихово суживљавање.

С обзиром на разлике у семантичком статусу уопштеноличне реченице сврставамо у двије групе. Прву чине реченице које су и у контексту и ван њега уопштеноличне, па их зовео властите уопштеноличне реченице:

Отац и син су изјавили да нису имали ништа против Мухаремаге, али се друкчије није могло доћи до његова новца, а што се убиства тиче, то ти је као у рату, јуришаш, па погинеш или останеш жив, а ето, ни они ни Мухаремага нису имали среће, њих баксузлук прати откако су се вратили из рата, па ево и ово (134);

Отец и сын заявили, что зла на Мухарем-агу они не держали, но другим путем нельзя было завладеть его деньгами, а что касается убийства, то тут, как на войне, бросаешься в бою – и либо погибаешь, либо остаешься жив, но на тот раз никому не повезло: ни Мухарем-аге, ни им – как с войны вернулись, ни в чем им удачи нет, вот и сейчас тоже (411).

Другу групу чине реченице које су уопштеноличне реченице захваљујући искључиво контексту, па их зовемо контекстне уопштеноличне реченице:

Сјетио сам се двојице синова бербера Салиха, одавде, с Алифаковца, и помислио да је боље овако, и не дочекати сина, него га изгубити у некаквим хоћинским мочварама, кад одрасте. Јер, тада већ знаш ко је, заволио си га, и туга је тежа (141);

Вспомнились мне сыновья цирюльника Салиха с Алифаковаца, и я подумал, что так оно, может, и лучше – ждать и не дожидаться, чем потерять сына взрослым в неведомых хотинских топях, когда знаешь, кто он и что, когда уже полюбишь его (417).

Према условима употребе (а не према унутрашњој структури реченице) у уопштеноличним реченицама налазимо три степена уопштавања.

1) Најмањи степен уопштавања налазимо у реченицама у којима се изражава радња чији је стварни вршилац сâмо говорно лице, као и у реченицама са предикатом у трећем лицу јединине:

Тијана ме чека у празној соби, сама, није право што је остављам саму, рећи ћу јој да нећу више, мада то чиним из обзира према другима, али шта ме се тичу други, шта ме се тиче Махмут Неретљак и његова лудост, за свакога имамо разумијевања осим за своје најближе, сматрамо да нам њихова вјерност природно припада, као властита кожа (195).

Еквиваленти уопштеноличних облика у српском су други типови реченица (двочлана лична и безлична):

Тияна ждет меня в пустой комнате, одна, нехорошо, что ја оставляю ее одну, дам ей слово, что больше не буду ее бросать одну, даже из уважения к другим. Ведь что мне другие, что мне Махмут Неретляк со своим безумием – для всех у нас находится понимание и сочувствие, кроме самых близких, их верность кажется нам такой же неотъемлемой нашей принадлежностью, как собственная кожа (С, 453).

2) Средњи степен уопштавања имају уопштеноличне реченице у којима се лично искуство говорног лица подиже на ниво законитости, односно, појединачан случај посједује семантику законитости:

На броду је волио да му причам о људима, помало тужно, помало смијешно, како и јест у животу. О својим ратним друговима с Хоћима и о другима које сам познавао, о књиговесцу Ибрахиму који је побјегао у рат од своје три жене, <...> о људима и стварима које најјасније видиш кад им се смијеш кроз сузе. (399-400);

Когда мы плыли по морю, он любил, когда я рассказывал ему о людях, об их судьбах, грустных и смешных, как это и бывает в жизни. О своих боевых товарищах по Хотину, о других людях, которых мне довелось узнать, о переплетчике Ибрагиме, что сбежал на войну от своих трех жен, <...> о людях и вещах, которых видишь яснее, когда смеешься над ними сквозь слезы (591).

3) Највећи степен уопштавања заступљен је у пословицама, које чине уопштеноличне реченице у којима одсуствује индивидуално и конкретно. А у њима самим, опет, највећи степен уопштености имају одрични облици, када је уз одређене услове именована радња немогућа, неуобичајена, неумјесна, па је због тога не треба ни вршити:

- *Имао си среће, није тешко кад бију, тешко је кад чекаш“ (76);*
- *Тебе еще повезло - когда бьют, не страшно, страшно ожидание (С, 372);*
- *Други мој савјет човјеку коме желим добро, било би: не говори увијек оно што мислиш (С, 49);*
- *Второй мой совет человеку, которому я желаю добра, я дал бы такой: не всегда говори то, что думаешь (С, 354).*

Али ипак међу реченицама са различитим степеном уопштености нема јасне границе, јер први и други степен уопштености могу лако да прелазе у наредни, тј. други и трећи степен уопштености. С обзиром на унутрашњу структуру реченице можемо разликовати следеће степене уопштености идући од мањег према већем степену уопштености:

- 1) уопштеноличне реченице са обликом првог лица једнине
- 2) уопштеноличне реченице са обликом трећег лица једнине
- 3) уопштеноличне реченице са обликом другог лица множине
- 4) уопштеноличне реченице са обликом првог лица множине
- 5) уопштеноличне реченице са обликом трећег лица множине
- 6) уопштеноличне реченице са обликом другог лица једнине

Степен уопштености показује утицај на изражавање модалних значења која се саопштавају формално различитим облицима глагола, понекада са рјечцом *не*. Реченицама првог степена уопштености не изражавају се модална значења, мада многе посједују модалну нијансу, јер су то индикативни типови реченица код којих глагол означава оствариву могућност. Радња се узима као реална, обична, нелокализована у времену и обично је везана за обично лице. Могући су временски облици садашњег несвршеног и садашњег – будућег свршеног:

Неминуемо попадеш в беду, если водишь дружбу с таким горемыкой, как Махмуд, жаловался я Тияне, пытаюсь свалить свою неведомую вину на другого (С, 403).

Воздух сколько ни глотай сыт не будешь (пог.) [tolkru.com].

За реченице са израженом модалном нијансом карактеристичан је велики степен уопштености по упоређењу са индикативним типом. Глагол не означава реалну обичну радњу, већ сталну могућност, немогућност и неизбјежност радње. Веза са конкретним вршиоцем радње долази до изражаја у други план, нарочито у пословицама, а кључна је карактеристика појаве на коју се јасно указује у контексту. У овом случају можемо издвојити три подврсте:

- 1) Могућност. Глагол је углавном у облику свршеног вида:

Разлика је само у томе што се у хану све плаћа, у тврђави је све бесплатно, и штета што је тврђава високо, на бријегу, па се тешко попети, а баи би било лијепо свратити, кад се умориш од послова (270);

И вся-то разлица, что на постоялом дворе платить надо, а в крепости тебе все даром. Жалко только, высоко стоит, на горе, подниматься тяжело, а то как бы хорошо завернуть на часок, от дел уморившись (505).

- 2) Немогућност. Глагол са одричним рјечцом не увијек има облик свршеног вида.

Значење немогућности има разноврсне нијансе које су у вези са различитим типовима контекста:

Из песка кнута не сплетеш.

Угля сажей не замараеш.

Плетью обуха не перешибеш

[<http://sbornik-mudrosti.ru/posloviy-i-pogovorki>].

а) говорно лице оправдава своју неспособност да изврши радњу објективном неспојивишћу дате радње са неким условом:

То ти је оно циганско: кад бисмо имали брашна као што немамо масла, добар бисмо качамак направили (181);

б) говорно лице на основу свог безуспјешног претходног искуства констатује немогућност остварења жељене радње:

Све његово је тајна. Потпуно је зазидан у себи, као могила. Ништа у њој не видиш, ништа о себи не говори (156);

в) говорно лице исказује своје неодобравање у односу на намјере адресата:

- *Лијено ти је овдје – рекао сам оно што је Махмут сигурно волио да чује.*
- *Није било лијено.*
- *Вјерујем.*
- *Када сам први пут дошао, смучило ми се, прљаво, мрачно, ружно, гадно ти да уђеш а камоли да останеш (89).*

3) Неизбјежност, присилна неопходност:

Мислим, шта би било кад би и ти пропио новац, као Хусага. Од Босанца се можеш свему надати (182).

Фонд уопштеноличних реченица у анализираном материјалу је богат са аспекта формалних типова које смо издвојили, зависно од структуре уопштеноличних реченица и од начина изражавања предиката, и класификовали у једночлане реченице, што је и задатак овог рада, не запостављајући ни двочлане реченице када су у тијесној вези са једночланим.

Основни облик изражавања уопштеноличног значења у руском и српском језику јесу одређеноличне реченице са глаголским обликом другог лица:

- *Да и прыткий, ух какой, - улыбнулся опять старик, обращаясь к доктору,*
- *из речь не даешься; ты погоди, дай сказать: лягу, голубчик, слышал, а по-нашему это вот что: «Коли ляжешь, так, пожалуй, уж и не встанешь», - вот что, друг... (Д, 488).*

Иначе, према теорији функционалне граматике центар микропоља уопштеноличности представља глаголски облик другог лица једнине који функционише у уопштеноличној реченици и који може да има значења од одређеноличног према уопштеноличном, као и градације тог значења, које су повезане са оријентацијом радње на различита лица – прво, друго и треће лице. Повезаност радње облика другог лица са првим лицем, тј. са говорним лицем:

Доживљавао сам ту панику душе и раније, у рату, у мраку, на равном пољу, у густој шуми, нисам видео ниједног човјека, нисам чуо ничији глас, али је опасност свуда око мене, ни облик јој не можеш одредити, ни близину, ни намјеру, зато је још страшнија (С, 376).

Подобное смятение мне доводилось переживать и раньше, но это было на войне, в непроглядном мраке густого леса или ровного поля, когда вокруг ни души, не слышно даже отдаленного человеческого голоса, а опасность чудится всюду, и ты не можешь определить ни ее характера, ни точного места, и поэтому она представляется еще более жуткой (С, 574).

Руска реченица има еквивалент у српском такође уопштеноличну реченицу, али са личноm замјеницом *ты* (двочлану уопштеноличну) ради појачане одстрањености непријатне ситуације (опасности која је свуда око главне личности романа).

Значење уопштеноличности и свевремености радње има највећу ефикасност код саговорника ако се изражава садашњим и простим будућим временом, па су ријетки случајеви са глаголским обликом прошлог времена, тако да их нијесмо нашли у анализираном материјалу, па наводимо примјере које смо нашли у електронском корпусу:

Назвался груздем - полезай в кузов.

Зацепился за пень и встал на весь день.

Окончил (сделал) дело - гуляй смело.

Ошибся, что ушибся - вперед наука.

Увидел пчелиное жало - и от меду отказался.

Взялся за гуж, не говори, что не дюж.

За что купил, за то и продаю.

Метил в ворону, а попал в корову.

Начал за здравие, а свел за упокой.

Отзвонил — и с колокольни долой.

Слышал звон, да не знаешь, где он.

Укатали (уходили, умыкали) сивку (бурку) крутые горки

[slovarick.ru].

Њихову малобројност, надаље, налазимо и у непосједовању категорије лица код руских глагола у прошлом времену, те их због тога нема ни у традиционалним руским граматикама.

У односу на неодређеноличне реченице (0_{ЗМН}) у којима референт неодређеноличног значења не може бити само говорно лице, тј. лице које описује дату ситуацију, нулти елемент (0/*ты*) у реченицама са уопштеноличним значењем увијек указује на лице које описује конкретну ситуацију или саопштава мисао са промјенљивим значењем, што је и услов за формирање уопштеноличности. Ово се односи и на случајеве у којима у улози лица које описује конкретну ситуацију може да буде било које лице, нпр. *Тише едешь – дальше будешь*, или када у својству тог лица иступа одређено лице, најчешће говорно, или се ситуација понавља више пута и поприма уопштенолично значење [Бондарко, 1991: 53], нпр.:

Бывало, в раннем детстве, вернешься после долгих летних каникул в пансион. Все серо, казарменно, пахнет свежей масляной краской и мастикой, товарищи грубы, начальство недоброжелательно. Пока день – еще крепиться кое-как, хотя сердце нет-нет – и сожмется внезапно от тоски [Александр Куприн: „Памяти Чехова“].

Једна од битних карактеристика уопштеноличних реченица је немогућност конкретизатора времена. Узмимо за примјер наредне уопштеноличне реченице:

Посади чо'јек и посије, а свеједно је, тако ми великог и једног Бога, ко да га низ воду пусти; и окопаваши га и плијевии и подрезујеш и тријебиши. А, јок! Ако није писано, нећеш од њега хаира видјети (А, 277),

којима ћемо додати конкретизатор времена, на примјер, *прољетос*, и добити неубичајене реченичне конструкције :

**Посади чо'јек и посије, а свеједно је, тако ми великог и једног Бога, ко да га низ воду пусти; и *прољетос* га окопаваши и плијевии и подрезујеш и тријебиши. А, јок! Ако није писано, *прољетос* нећеш од њега хаира видјети.*

Истражујући материјале о једночланим реченицама, наишли смо на проблем њиховог међусобног разграничавања, па ћемо ту проблематику размотрити везано за уопштеноличне и неодређеноличне реченице. Наиме, узајмни однос једночланих реченица третира се на разне начине у многим граматицама и другим материјалима, па нема коначно прецизног и принципијелног разграничења, првенствено између неодређеноличних и уопштеноличних реченица, а онда и од осталих типова реченица. А то је могуће учинити само под условом схватања суштине и функције ових реченица у језику, утврђивања њихових односа са категоријом мишљења, евидентирања и упоређивања њиховог граматичког формирања. Велику тешкоћу у одређивању неодређеноличних и уопштеноличних реченица чини и неријетко питање о начину изражавања субјекта, пошто је с тим питањем повезано разграничавање личних, неодређеноличних, уопштеноличних, безличних и других типова реченица.

Узимајући у обзир мишљења претходних истраживача у овој области, примијећено је да већина њих сматра да су ова два типа реченица такве једночлане и двочлане реченице у којима је главни члан (предикат) у личном глаголском облику, а агенс дјелимично одстрањен и узима се неконкретно као неодређено и уопштено лице у номинативу, које допушта питање ко?:

„Смета ми (брада – Б.В.) у послу, опазе је издалека. Овако ми је лакше.“

„Да се привлачиш – док те негдје не смажу. Мени је боље овако“ (Ј,295)

(неодређенолична реченица);

То је као змија, рекох у себи – никад је отпрве не погодиш како треба (Л,316)
(уопштенолична реченица).

Осврнућемо се само на оне облике личних и безличних реченица које се по сличности свог граматичког формирања или пак семантичке сличности (значењу агенса) понекада мијешају са неодређеноличним и уопштеноличним реченицама. А то значи да нећемо узимати у обзир оне реченице које на основу наше дефиниције неодређеноличних и уопштеноличних реченица не могу бити укључене у ту категорију реченица или пак помијешане са њима и које се лако разграничавају, као, на примјер, личне реченице у којима субјекат није исказан личном замјеницом, номинативне реченице и др.

Неразликовање непотпуне личне реченице од једночланих неодређеноличних и уопштеноличних реченица могуће је у ријетким случајевима када се у личној реченици изостављени субјекат не баш јасно реконструише из контекста. Међутим, ако се у непотпуним личним реченицама субјекат лако реконструише из описиване ситуације, из контекста и узима конкретно, одређено, то је у неодређеноличним и уопштеноличним реченицама одстрањени субјекат немогуће успоставити из контекста. Он се узима неконкретно (неодређено или уопштено), радња се приписује или некоме или свим лицима уопште. Зато се за субјекат у непотпуним реченицама може поставити питање *ко?*, *што?*, а за одстрањени субјекат у неодређеноличним и уопштеноличним реченицама такво питање је могуће, али је неумјесно јер не одговара намјени ових реченица у језику.

Односно, главни члан (предикат) неодређеноличних и уопштеноличних реченица одговара, по правилу, и субјекту и предикату логичког суда, док предикат у непотпуној личној реченици изражава само сам предикат логичког суда. Субјекат тог истог логичког суда изражен је субјектом непотпуне реченице који се садржи у тексту или у говорној ситуацији. Сходно овоме, од непотпуних личних реченица треба разликовати оне неодређеноличне реченице чији се вршилац радње може јасно одредити у контексту:

- *Рекли су ми да је управник овде – рече Нехљудов, чудећи се немиру који је примећивао на старијем воднику* (Д, 205).

Из контекста се види да је информација о управнику била од надзорника, односно да је он вршилац радње:

- Сад не може, управник је заузет.
- *У канцеларији?* – *упита Нехљудов.*
- *Не, овде у соби за посетиоце – одговори надзорник збуњено, како се учини Нехљудову.*

У неким случајевима не може се одредити тачан вршилац радње, већ се претпоставља да је то један од могућих набројаних вршилаца поменуте радње, као нпр. у реченици

- *Претекли су ме, надмудрили, то је све – шаптао је (Шехага – Б.В.) модрим уснама. – Преварио сам се негдје, у некоме (С, 406).*

вршилац радње је, према Шехагиној изјави, једно од лица које он наводи у претходном контексту:

- <...> *Можда су момци.*

- <...>

- *Можда је неко непознат, плаћен, на путу, на конацима, у крчмама. Али прави кривац је у Сарајеву.*

Са одређеноличним реченицама могу се помијешати само једночлане уопштеноличне реченице са главним чланом који је изражен глаголом у првом или другом лицу једине и множине и који је по свом облику подударан са одређеноличним реченицама:

Степа проверят его после того, как был показан контракт, да и с финдиректором говорить было чрезвычайно трудно. В самом деле, ведь не спросишь же его так: «Скажите, заключал ли я вчера с профессором черной магии контракт на тридцать пять тысяч рублей?» (Б, 84).

У овим реченицама вршилац радње се замишља (узима) уопштено, под њим се подразумева свако, односно било које лице (ја, ти, он, ми, ви, они) које се нашло у одговарајућим условима. Због тога у групу таквих реченица не могу бити укључене одређеноличне реченице у којима је вршилац радње конкретан, одређен.

Основна разлика између неодређеноличних, уопштеноличних и безличних реченица састоји се у облику изражавања лица и у степену његовог одстрањивања. Ако безличне реченице немају граматичког субјекта, а предикатом није изражено значење лица и није га могуће подразумевати, онда и неодређеноличне и уопштеноличне реченице могу такође да немају граматички субјекат, али у облику предиката (главног члана) изражено је значење лица, и према облику везе узима се као неодређено или уопштено лице, на које указује лични глаголски облик који изражава предикат реченице.

На основу већ дате карактеристике безличних реченица не бисмо могли сматрати уопштеноличним реченицама безличне инфинитивне реченице са уопштеноличним значењем (категорија стања + инфинитив) које чине одређени закључак или устаљени израз типа:

- *Так вот, необходимо принять меры, а то получается какая-то неприятная чепуха* (Б, 46).

Безличне реченице означавају стање средине, природе, човјека, што није својствено неодређеноличним и уопштеноличним реченицама које указују, по правилу, на радњу која је резултат радње неког неодређеног или уопштеног лица. Могућност присуства субјекта ових посљедњих наглашава суодносност радње у њима са субјектом вршиоца радње у номинативу, што веома јасно разграничава ову категорију од безличних реченица. Даље, у њима се може, мада непотребно, у односу на неименовани субјекат поставити питање од предиката *ко?*, што се не може учинити са безличним реченицама, у којима нема субјекта, а према облику везе предиката не може се ни подразумевати.

Нек аутори граматичких радова не спроводе разлику између неодређеноличних, уопштеноличних и безличних инфинитивних реченица у којима је логички субјекат изражен најчешће дативом личне замјенице или именице, а понекада није изражен посебним чланом реченице, већ се одређује контекстом или говорном ситуацијом као неодређено или уопштено лице у зависности од степена и карактера одстрањивања.

Инфинитивне реченице типа *Пришлось вызывать карету* (Б., 130) по значењу неизраженог и дјелимично одстрањеног лица блиске су неодређеноличним реченицама, што се и потврђује српским еквивалентом ове реченице – неодређеноличном реченицом *Морали су да позову кола хитне помоћи* (Б, 142). Инфинитивне реченице типа „*Ко ли ће од ње жив остати – помислио је и нехотичним смијешком?*“ (ЋБ, 235) са непотпуним одстрањивањем лица, које се одређује контекстом и ситуацијом неодређено или уопштено, блиске су уопштеноличним реченицама, што се и потврђује руским еквивалентом ове реченице – уопштеноличном реченицом „*Разве от нее отвяжешься, - подумал он с невольной улыбкой?*“ (ЋБ, 202). Због овога долази често до њиховог третирања као неодређеноличних или уопштеноличних реченица, што није исправно пошто оне немају граматички субјекат (агенс) у номинативу, а по облику предиката (инфинитива) он се не може ни подразумевати. У таквим реченицама, за разлику од разматраних реченица, не може се од предиката вршиоцу радње поставити питање номинатива *ко?*

На основу дјелимичног, непотпуног одстрањивања лица и његовог транспонованања на ниво неодређености или уопштености неодређеноличне и уопштеноличне реченице одликују се од личних реченица и приближавају се безличним реченицама, због чега представљају категорију реченица између личних и безличних. На овој основи оне су код неких аутора биле обједињаване ради њиховог практичнијег

разграничавања од других типова реченица, посебно код аутора граматичких, уџбеничких и других радова који су оба типа реченица сврставали у један тип - неодређеноличних реченица.

Међутим, ова два типа реченица чине велику конструктивну разноликост изражену формалном страном реченице и великом разноврсношћу значења изражених степеном и карактером одстрањене личне нијансе, као и функционалном улогом тих реченица у језику. Због тога их с обзиром на појединачну специфичност разграничавамо на два блиска, али самостална типа реченица. Њихове блискости смо били свјесни и у случајевима када један од ова два типа реченица има за еквивалент онај други тип реченица. Обично руске уопштеноличне реченице имају за еквивалент неодређеноличне реченице у српском језику.

Даље, блискост неодређеноличних и уопштеноличних реченица је видљива и у случајевима њихове напоредне употребе у истој, сложеној, реченици: “.....”

Уопште гледано, и остале једночлане реченице с обзиром на своју семантичку особину одстрањивања вршиоца радње показују међусобну блискост, на примјер безличних и неодређеноличних:

Предвече је обављено потписивање рјешења пристиглих из разних реона, затим су их потјерали у двориште, постројили, извели кроз капију и потрпали у затворени камион према жељезничкој станици (Ћ, 31).

На наредном примјеру ова особина се види између безличних и уопштеноличних реченица, нпр.: *Сад му се не зна, али кад снесеш у Вишеград, знаће се (А, 277).*

Чак у једно малом пасусу заступљене су све глаголске једночлане реченице: *Нећу да ме стално коре како сам ваиљива кукавица која се крије по невиђбозима гдје ни ђаволу трага нема. Хоћу бар једном да протутњим право путем и да им задам мало страха баш кад мисле да ме нема, да не смијем и да сам мањи од макова зрна. И то хоћу баш ноћас да буде да прославим сусрет с тобом. Кад хоћеш да имаш нешто што немаш, прво треба да га слутиш и дослутиш. Послије ћемо седла, опрему и све што треба (Ј, 472)*

Уобичајени су и најчешћи српски еквиваленти руским реченицама са уопштеноличним значењем исте структурне схеме и истог, уопштеноличног значења, нпр.:

Ну, а колдовству, как известно, стоит только начаться, а там уж его ничем не остановишь (Б, 78);

Е, а чини, као што је познато, само треба да отпочну, па да их после више ничим не можеш зауставити (Б, 86).

Борити се не можеш, ка би и хтио, онемогућиће те на првом кораку, при првој ријечи, и то је самоубиство, без дејства, без смисла, без имена и успомене (С, 85);

Бороться нельзя, если и захочешь – остановят на первом шагу, на первом слове, то чистое самоубийство, без пользы и смысла, полное отречение от себя (С, 378);

Искусство ме научило да оно што се не може објаснити самоме себи, треба говорити другоме. Себе можеш обманути неким дијелом слике који се наметне, тешко изрецивим осјећањем, јер се скрива пред муком сазнавања и бјежи у омаглицу, у опијеност која не тражи смисао. Другоме је неопходна тачна ријеч, зато је и тражиш, осјећаш да је негде у теби и ловиш је, њу или њену сјенку, препознајеш је на туђем лицу, ... (С, 17);

Опыт научил меня: то, что не можешь объяснить себе, попробуй объяснить другому. Себя можно ввести в заблуждение частью картины, которая неожиданно выходит на первый план, трудно выразимым чувством, ускользящим от мучительного процесса осознания в одурманивающий туман, не требующий объяснения. Когда рассказываешь другому, нужны точные слова, их и подбираешь, чувствуешь, что они где-то в тебе, гонишься за ними, за их тенью и вдруг видишь их на лице собеседника, ... (С, 332).

„Глагол *моћи* (*мочь*) у другом лицу једине презенте са уопштеноличним значењем има у српском и руском језику различита синонимна граматичка средства: у српском језику му је синониман облик трећег лица једине истог глагола са „рефлексивном“ морфемом, тј. речцом *се*, а у руском – безлични предикативни прилог *можно*. Дакле: *можеш – може се* према: *можешь – можно*“ [Маројевић³, 2000: 238-239].

Када се ради о конструкцијама пословичког карактера, онда су руски еквиваленти реченицама српског језика идентичне конструкције уколико оне постоје у руском, а уколико не постоје, онда су руски еквиваленти конструкције сличне семантике, што значи са другом лексиком, и обрнуто, па наводимо примјере за оба случаја:

- *Други мој савјет човјеку коме желим добро, био би: не говори увијек оно што мислиш (С, 49);*

- *Второй мой совет человеку, которому я желаю добра, я дал бы такой: не всегда говори то, что думаешь (С, 354);*

Двије лубенице под једно пазухо не можеш ставити, два добра тешко можеш саставити (С, 23);

За двумя зайцами погонишься – ни одного не поймаешь, от добра добра не ищут (С, 336).

Своју самосталност ове реченице стичу, прије свега, карактером изражавања вршиоца радње. И, као што смо већ рекли, у неодређеноличним реченицама он се узима неодређено, а радња се односи на неодређено лице или на неодређену групу лица, а у уопштеноличним реченицама он се узима уопштено, а радња реченице се односи на било које лице или на сва лица уопште.

Тешкоћа у разграничавању нема тамо гдје постоје формалне разлике, али понекада постоје тешкоће у реченицама са обликом глагола у трећем лицу множине пошто се оба типа реченица у овом случају подударају. Због тога је у неким случајевима исправно пихватити прелазни тип реченица између неодређеноличних и уопштеноличних под називом неодређеноуопштене реченице. Ова могућност је реална, јер уопштеност вршиоца радње има доста заједничког са његовом неодређеношћу. Лице се често намјерно не именује да би се вршилац радње представио као уопштено лице. Основна обиљежја која разграничавају једночлане неодређеноличне и уопштеноличне реченице са обликом глагола у трећем лицу множине су сљедећа:

- карактер посебног одстрањивања агенса
- степен одстрањивања личне нијансе
- функционална намјена ових реченица
- значење њиховог садржаја
- разлика у саставу главног члана
- значење упитних неодређеноличних и уопштеноличних реченица
- узимање у обзир неких културних предуслова
- утицај контекста на ријеч
- интонација.

Разграничавању ових реченица помаже и начин њиховог трансформисања као једночланих у двочлане помоћу лексичких средстава за изражавање неодређености и уопштености:

Если бы в следующее утро Степе Лиходееву сказали бы так: «Степа! Тебя расстреляют, если ты сию минуту не встанешь!» – Степа ответил бы томным, чуть слышным голосом: «Расстреливайте, делайте со мною, что хотите, но я не встану» (Б).

Дату реченицу *Тебя расстреляют, если ты сию минуту не встанешь!* можемо без битне промјене њеног смисла трансформисати у двочлану:

Некоторые люди тебя расстреляют, если ты сию минуту не встанешь!

Али је немогуће трансформисати у реченицу:

Все люди тебя расстреляют, если ты сию минуту не встанешь!, што је доказ да наведени примјер није уопштенолична, већ неодређенолична реченица. Уствари, последња реченица у српском је могућа, али не одговара смислу једночлане реченице.

Не узимајући у обзир ова обиљежја, дешавају се грешке у разграничавању и већим синтаксичарима, као што је Т. П. Ломтјев, који на исти ниво ставља два разна типа реченица: *Стариков уважают – У нас уважают стариков*, сматрајући их неодређеноличним.

Међутим, узимајући управо карактеристике ових реченица самог Ломтјева, прву реченицу сматрамо уопштеноличном. У реченици *Стариков уважают* не закључује се изузимање неког лица, а такво изузимање постоји у реченицама типа *У нас уважают стариков*. У последњој реченици нашу пажњу привлачи одредба *у нас*, јер она условљава неодређеност лица – изузимају се лица која нијесу члан мноштва *у нас*.

У вези са овим поменућемо мишљење С. Сјатковског не само о утицају контекста на опозицију реченица према неодређености / уопштености, већ и на семантику глагола који сами по себи могу носити уопштавање. Придржавајући се мишљења Сјатковског, упоредићемо следеће примјере: *Стариков уважают* (уопштенолична реченица) и *Стариков выгоняют* (неодређенолична реченица). Опозиција по уопштености / неодређености овдје не зависи од контекста, пошто се главни чланови обје реченице налазе у истом контексту.

Ово питање може се, међутим, посматрати и на другом плану. Наведене реченице могу имати ова значења само тамо гдје одражавају реалну стварност. А претпоставимо да постоји људска заједница у којој старе људе не поштују, већ настоје да их се што прије ослободе, онда би претходне реченице добиле друго, уовом случају обрнуто значење – прва би била неодређенолична а друга уопштенолична реченица.

Осим узимања у обзир неких културних предуслова, поменућемо и утицај контекста на ријеч. У одређеном контексту не само главни чланови, већ и споредни, добијају одговарајуће значење, као на примјер у реченици *Стариков уважают* гдје објекат *стариков* има не појединачно, већ опште значење. У овом случају уопштено главног члана простире се и на споредне чланове.

Ови и други примјери говоре да се неодређеноличне и уопштеноличне реченице са главним чланом у трећем лицу множине садашњег времена индикатива могу разликовати на основу њихове семантике.

Ове реченице су веома разноврсне и већином посједују модел „глагол предикат у личном облику + другостепени чланови реченице“. Углавном у једночланим уопштеноличним реченицама глагол може да стоји скоро у свим својим личним облицима индикатива садашњег и будућег времена. Рјеђе се сретa прошло вријеме, потенцијал или именски предикат у другом лицу једнине.

С обзиром на број личних облика једночлане уопштеноличне реченице можемо сврстати у шест типова (I, II, III, IV, V, VI).

I. Уопштеноличне реченице са обликом глагола у другом лицу једнине.

С обзиром на структуру предиката дијеле се на двије групе (А и Б).

А. Уопштеноличне реченице са обликом глагола у другом лицу једнине индикатива. С обзиром на облике изражавања лица сврставају се у двије подгрупе (1, 2).

1) Праве уопштеноличне реченице

су такве реченице у којима се радња изражена обликом другог лица једнине односи на друго лице у уопштеном значењу. Посебно реченице овог типа “веома су бројне, али су ограничене на говорни језик, поглавито на стил народног стваралаштва... и значе експресивно и живо приказивање, јер субјекат није одређен по лицу, али се при том може применити (мислити) свако лице понаособ: 1-во, 2-го или 3-ће. Нпр. *Идеи, а сви у тебе гледају. Ручаиш у Београду, вечераиш у Москви. Седиш у својој соби и гледаиш Метрополитен оперу. Учиш га, он се љути!..*” [Стевовић, 1974: 337].

Већина ових конструкција у принципу је у облику устаљених фраза и пословица.

Праве уопштеноличне реченице у анализираном материјалу романа „Тврђава“ на српском језику означавају:

а) Индикативно модално значење:

Ружно. Нарочито кад је оморина. Да излудиш (179);

Беда. Особенно перед дождем. Свихнутья в пору (443);

Они, безобразни, ни опепелити, давно су, веле, татора сахранили, а ако му се не свиђа, ено му врата, слободна му џада, и све тако, да се побљујеш, а богами, и пријете, видим, свашта се може десити (256);

А они и слушають не хотят и нахально так отвечают: „Мы, мол, давно опекуна похоронили. Не нравится – скатертью дорожка“ – и все такое прочное, слушають – с души воротит, ну, думаю, что-то будет (495).

б) Могућност:

Могао бих рећи: ко би се томе надао од Хусаге? Али нећу. Од Босанца се можеш свему надати. Годинама живи као паметан човјек, а онда све учини да би доказао да је будала (176);

Ја мог бих, конечно, рећи: ко мог ожити такoгo од Хусаге? Но не рећу. Од боснијца свегo можно ожити! Годинама живи као разумни човек, а потом све сдeлaе, чoбo доказати, чo он дурак (441).

Овај примјер реченице се понавља у каснијем тексту:

- Мислим, шта би било кад би и ти пропио новац, као Хусага. Од Босанца се можеш свему надати (182);

- Думам, вђруг ты тоже пропьешь денъги, как Хусага. От боснийца всегo можно ожити (445).

в) Немогућност:

Потпуно је зазидан у себи, као могила. Ништа у њој не видиш, ништа о себи не говори (156);

Он замуран у себе, точно у могили. На њему ништа не написано, од њега ништа не услышиш (426).

г) Обавезност:

- Ови (људи – Б.В.) с којима живимо, гори су него вукови. Растргаће те само ако посрнеш. (298);

- Те, (људи – Б.В.) среди којих ми живем, хуже волков. Чуть споткнешся, растерзают (523).

д) Неизвјесност:

А иза те страшне коби, непозната тама. Знаш крај, а не знаш ништа о њему (293);

А за тем страшным рубежом – неведомая тьма. Конец известен, а что за ним – не знаешь (519);

Имао си среће, није тешко кад бију, тешко је кад чекаш. Гледаш и чекаш, па боли унапријед (76);

Тебе еше повезло – <когда бьют, не страшно, страшно ожидание>. Смотришь, ждешь – и наперед больно (372).

Руски еквиваленти српским реченицама овог типа Vf_{2sg} су реченице исте структурне схеме и истог, уопштеноличног значења. Међутим, не може се у свим случајевима у српском језику употријебити реченица са глаголом у другом лицу

једине за означавање овог значења. Граматички није могућа ова конструкција за означавање уопштеног првог лица ако оне имају личну замјеницу другог лица као директни или индиректни објекат глагола. Напримјер, *Вечно тебе ждеш* није могуће превести **Вјечно тебе чекаш* или **Вјечно чекаш твој долазак, а још мање *Вјечно чекаш да дођеш*.

Међу правим уопштеноличним реченицама нађене су реченице са другим лицем једине са уметнутим значењем:

Другоме је неопходна тачна ријеч, зато је и тражиш, осјећаш да је негде у теби, и ловиш је, њу или њену сјенку, препознајеш је на туђем лицу, у туђем погледу, кад почне да схвата (17-18);

Когда рассказываешь другому, нужны точные слова, их и подбираешь, чувствуешь, что они где-то в тебе, гонисься за ними, за их тенью и вдруг видишь их на лице собеседника, когда во взглде его начинает сквозить понимание (332).

Навешћемо примјере правих уопштеноличних реченица са обликом другог лица једине у којима се питање појављује као реторичко псеудопитање:

Додуше људи су се измијенили у дугим мјесецима ратовања, постали су грубљи, немилосрднији, можда због бескрајног простора који их је одвајао од кућа, можда због суровости коју намећу рат и стална близина смрти, па опет, зар се људи могу толико промијенити, да у једном часу застанеш запрепаштен, и питаеш се у чуду: ко су ови људи? (12);

Конечно, за долгие месяцы войны люди переменились, огрубели, стали жесточе то ли из-за бескрайнего пространства, отделившего их от дома, то ли из-за суровости войны, постоянной близости смерти; и все-таки неужто можно настолько измениться, что в какой-то момент цепенеешь от ужаса и спрашиваешь себя в полной растерянности: кто эти люди? (328).

Праве уопштеноличне реченице у саставу сложених конструкција са условним значењем могу да чине протазу или анодазу, или оба дијела реченице:

2) Одстрањено уопштеноличне реченице

су такве реченице у којима се радња, изражена обликом другог лица једине, односи према првом лицу (говорном лицу). Овај тип реченица су прелазни тип реченица од одређеноличних према уопштеноличним, пошто је у питању стилска замјена лица коју аутор примјењује за оживљавање говора, сликовитог саопштавања прошлости, својих доживљаја.

Једночлане одстрањено уопштеноличне реченице изражавају индикативно модално значење и могу бити:

а) Реченице које не садрже закључак:

- *Не волим кишу, не волим вјетар, не волим зиму. Некако си јадан, кашљеш, боле те крста, боли те душа. А не волим ни љетну жегу, ниси низашта (179);*

- *Не люблю я дождь, не люблю ветер, не люблю холод. Ходишь несчастный, кашляешь, поясница болит, душа болит. Но и летний зной тоже не люблю, ну его к бесу.*

б) Реченице које садрже закључак:

Другоме је неопходна тачна ријеч, зато је и тражиш, осјећаш да је негде у теби, и ловиш је, њу или њену сјенку, препознајеш је на туђем лицу, у туђем погледу, кад почне да схвата (17-18);

Когда рассказываешь другому, нужны точные слова, их и подбираешь, чувствуешь, что они где-то в тебе, гонисься за ними, за их тенью и вдруг видишь их на лице собеседника, когда во взглде его начинает сквозить пони- мание (332);

Ако дођем касно, послѣје осталих, сматраће да сам непристојан. Ако дођем рано, рећи ће да се утрпавам прије свих осталих. Како год окренеш, мука. (59);

Прийти поздно, одним из последних, неудобно. Придешь рано, скажут – спешишь опередить других. Куда ни кинь, все клин (361).

в) Реченице које означавају могућност:

Додуше људи су се измијенили у дугим мјесецима ратовања, постали су грубљи, немилосрднији, можда због бескрајног простора који их је одвајао од кућа, можда због суровости коју намећу рат и стална близина смрти, па опет, зар се људи могу толико промијенити, да у једном часу застанеш запрепаштен, и питаши се у чуду: ко су ови људи? (12);

Искусви ме научило да оно што се не може објаснити самоме себи, треба говорити другоме. Себе можеш обманути неким дијелом слике који се наметне, тешко изрецивим осјећањем, јер се скрива пред муком сазнавања и бјежи у омаглицу, у опијеност која не тражи смисао (17).

г) Реченице које означавају немогућност:

У данашњем свијету остају нам само двије могућности, прилагођавање или властита жртва. Борити се не можеш, кад би и хтио, онемогућиће те на првом кораку, при првој ријечи, и то је самоубиство, без дејства, без смисла, без имена и успомене. Немаш могућности да кажеш оно што ти је на срцу, па да послије и страдаш (85);

В нынешнем мире у нас только две возможности – приспособиться или погибнуть. Бороться нельзя, если и захочешь – остановят на первом шагу, на первом слове, то чистое самоубийство, без пользы и смысла, полное отречение от себя. Нельзя даже высказать все, что накопело на душе, а потом уж расплачиваться за содеянное (378);

Премлатиће те да не проговориш, да иза тебе остане срамота или ћутање (85);

Исколоматаят так, что и слова не вымолвишь, а после тебя останется позор или забвение (378).

д) Реченице које означавају неопходност:

Друга на денџи не купиш.

Не бросай друга в несчастье.

Не поспориш - не подружиш

[<https://otvet.mail.ru/question>].

ђ) Реченице које означавају неизвјесност:

Имао си среће, није тешко кад бију, тешко је кад чекаш. Гледаш и чекаш, па боли унапријед (76);

Тебе еще повезло – когда бьют, не страшно, страшно ожидание. Смотришь, ждешь – и наперед больно (372);

Не можеш је (једину прилику која нас чека – Б.В.) обићи, ни одбити. Твоја је, као вода у коју паднеш. Па пливаш или потонеш (128);

Мы вовлечены в головокружительную игру, таящую в себе неисчислимые перемены, в данное время и в данных, только нам выпавших обстоятельства, которых нельзя избежать. Они твои, как река, в которую ты падаешь, и тебе остается или плыть, или утонуть (407).

Б. Уопштеноличне реченице са обликом глагола у другом лицу једине заповједног начина

представљене су већином једночланим конструкцијама. Разликујемо следеће типове ових реченица:

1. Праве уопштеноличне реченице у којима се радња изражена другим лицем једине заповједног начина односи на уопштено лице. Оне могу да означавају:

а) заповијест, молбу, позив:

Где посадыт, там и сиди!

Где покос отведут, там и коси!

б) неопходност (обавезност, неизбјежност):

Не презирай совета ничьего, а прежде выслушай его [<http://www.mislynet.ru/poslovitsy>].

в) немогућност:

Солью сыт не будешь.

Из усов не выкроишь бороды.

Волка поросенком не стравишь [<http://mudreishy.ru/poslovitsy-i-pogovorki>].

г) савјет:

Не треба се узбуђивати ни због чега, и најбоље се свему смијати, и пазити да не дођеш под жрвањ. Ако нећеш да будеш одозго, причувај се да не будеш да одоздо, и живи како ти је воља (314);

Волноваться вообе не стоит, самое лучшее – надо всем смеяться и глядеть в оба, чтобы не попасть под жернов. Не хочешь быть наверху, поостерегись, чтоб не оказаться внизу, и живи как твоей душе угодно (533).

д) иронију:

Живи в глуши, а к нам грамотки пиши (поговорка).

2. Одстрањено уопштеноличне реченице

су такве реченице у којима се радња, изражена обликом глагола у другом лицу једине заповједног значења, односи на прво лице једине, на само говорно лице. Због тога ове реченице имају умањен степен уопштености и обично означавају неопходност (обавезност):

Како год окрененеш, мука (59);

Куда ни кинъ, все клин (361).

Ова реченица пословичног карактера може да има и сљедећи превод: *Како год окренеш, не ваља*.

Овакве реченице могу означавати и могућност:

Петушњем гребњем главу не расчешеш (поговорка).

Примјери једночланих реченица типа *Куда ни кин*, *Лопни мои глаза* итд. различито се третирају. Једни аутори их убрајају у уопштеноличне реченице, дочим други сматрају да се оне не могу третирати као уопштеноличне реченице, него да се ради само о стилској замјени лица, па се због тога могу сматрати устаљеним фразеолошким обртима.

Веома су распрострањене уопштеноличне реченице са обликом другог лица јединине заповједног начина у саставу сложених реченица са допусним или условним значењем. У саставу сложене реченице са допусним значењем оне изражавају зависни дио који се припаја главном без везника или пак с везницима *хотъ, как ни, сколько ни, куда ни, что ни*. У саставу сложене реченице са условним значењем оне могу да изражавају како условљавани тако и условљени дио: *Куда ни кин*, *все клин* (361). У савременом руском језику ове конструкције са набројаним везницима губе значење зависне реченице и прелазе у устаљене фразеолошке обрте глаголског карактера, чиме им слаби припадност радње било ком лицу, чак и уопштеном [Совр. русс. язык, 1971: 370]. У том смислу ми их прихватамо за уопштеноличне реченице са најмањим степеном уопштености, јер се у њима облик заповједног начина користи у преносном, неимперативном значењу, именујући претпостављену радњу која неизоставно изазива другу радњу.

II. Уопштеноличне реченице са обликом глагола у трећем лицу множине.

Ове реченице у суштин су апстракција без лица, независне од мјеста и времена радње. Оне изражавају закључак, опште стање, правило, дефиницију и сл. који се односе на лица која се потенцијално подразумевају, на људе уопште. Обично су ове реченице у форми устаљених фраза и пословица. Лични глагол, који изражава главни дио реченице, углавном је у садашњем времену, а ријетко у будућем, прошлом или пак прошлом са рјечцом *бы*:

„... није тешко кад бију, тешко је кад чекаш“. (76); *„... когда бьют, не страшно, страшно ожидание“* (372).

Уопштеност вршиоца радње углавном је присутна у облицима трећег лица множине садашњег времена, јер код замјене садашњег времена другим временом логички субјекат мијења значење – од уопштеног он постаје неодређени:

Цыплят по осени считают (посл.);

** Цыплят по осени считали.*

III. Уопштеноличне реченице са обликом глагола у трећем лицу једнине

ријетко се употребљавају, што се објашњава граматичким значењем облика трећег лица једнине који, у принципу, не садржи уопштену представу о лицу, те су овакве конструкције ријетке и нијесмо их нашли у анализираном материјалу, па наводимо примјер једне од рјеђих пословица:

На худого коня корм не тратят.

IV. Уопштеноличне реченице са обликом глагола у првом лицу множине:

Не вјерујем да ми је унапријед записан пут којим ћу проћи, јер не вјерујем у неки нарочити ред овога свијета. Не одлучујемо, већ се затичемо (127-128);

Я не верю, что путь человека предопределен, ибо не верю, что в мире существует какой-то твердый порядок. Не мы устанавливаем ход событий, мы застаем его таким, какой он есть (407);

- То ти је оно циганско: кад бисмо имали брашна као што немамо масла, добар бисмо качамак направили (181);

Это как у цыган: жаль, нет муки, а было бы масло, вот мамалыги бы наварили! (444).

V. Уопштеноличне реченице са обликом глагола у првом лицу једнине

ријетко се употребљавају, што је последица постојаности и малог броја значења облика првог лица једнине: *Моя хата с краю, ничего не знаю (посл.).*

У овим случајевима индивидуално-лично значење првог лица једнине слаби у корист субјекта с најмањим степеном уопштености због директног односа према говорном субјекту. Због тога неки аутори овакве примјере не признају за уопштеноличне реченице.

VI. Уопштеноличне реченице са глаголом у облику прошлог времена у оба језика, као

и аориста и потенцијала у српском језику мало се употребљавају пошто у руском језику глагол у прошлом времену не посједује категорију лица. Због тога се ове реченице и не спомињу у традиционалним руским граматикама.

„Уопштавање помоћу првог лица множине врши се онда када се нема у виду нека појединачна, индивидуализована радња која се жели подићи на општи план, него радња која је резултат дуже људске праксе“ [Маројевић, 1977: 106].

Властите уопштеноличне реченице са глаголом у прошлом времену углавном су пословице и изреке: *Назваљся груздем – полезай в кузов. Живи били, па видјели.*

Примјер контекстне уопштеноличне реченице са глаголом у прошлом времену може бити слједећа реченица:

Нисам ни сањао да ће ми Рамиз бити ишта више од неког другог човјека о кога се у животу очешем, кога запазим и затурим, био је и нема га, као пријатељ кога смо радо сусретали и онда се мирно развишили, као жена коју смо вољели а онда јој и име заборавили (365);

Я и не представлял себе, что Рамиз станет для меня больше, чем просто человек, с которым однажды столкнула жизнь – кинул взгляд и тут же забыл, был и нет его, - больше, чем приятель, с которым охотно встречаешься и легко расходишься, больше, чем женщина, которую любишь, а потом с трудом припоминаешь ее имя (567).

Истражујући свестрано уопштеноличне реченице, уносећи у њихово третирање нова мишљења и исправљајући нека од ранијих схватања о њима, проф. Маројевић налази уопштавање и у таквим реченицама, као на почетку претходне помоћу првог лица једине („о кога се у животу *очешем*, кога *запазим* и *затурим*“), које се наставља и појачава помоћу првог лица множине.

У овом смислу и налазећи у неким реченицама у погледу лица двоструку природу, он наводи и слједећи примјер:

Тако сам и сам себи сложио разложну причу, која се дотле увијек губила у комешању одвојених дијелова, у магли зебње, у неком збивању ван времена, можда и изван неког одређеног смисла, као тежак сан који не могу ни да прихватим ни да одбацам (17);

Тогда только и для меня самого это сложилось в связный рассказ, потому что до сих пор я блуждал в чаще разрозненных фактов, тонул в тумане страха, будто все происходило за пределами определенного времени и определенного смысла, как ночной кошмар, в который не можешь поверить, но и отбросить не в силах.

Наиме, с једне стране, ове реченице имају лично значење првог лица, јер се односе на само говорно лице у конкретним околностима које цио исказ довољно индивидуализују. „С друге стране, међутим, реченице имају и уопштенолично значење јер уопштавају радње које се односе на самог говорника, уопштавају његово лично искуство. Руски преводилац је и у оваквим случајевима употребио реченице са глаголским предикатима у облику другог лица једине“ [Маројевић, 1977: 107].

Својим исцрпним истраживањем односа ових реченица у оба језика, проф. Маројевић закључује да „једна преводна конструкција дата је као еквивалент за различите српскохрватске конструкције. То што преводилац различите српскохрватске конструкције преводи личном реченицом са глаголом у другом лицу једнине двоструко је значајно: (1) то говори о продуктивности и ширини значења дате руске конструкције за изражавање уопштеног агенса; (2) указује на различите српскохрватске конструкције које су обичније за изражавање уопштеноличног значења“ [Маројевић, 1977: 108].

Сходно овоме, као резултат поређења оригинала и његовог превода он налази следеће односе:

Српскохрватски	Руски
1° лична реченица са предикатом у другом лицу једнине	
2° безлична реченица са морфемом <i>се</i> (безлична конструкција“)	
3° „медиопасивна реченица“ са морфемом <i>се</i>	
4° безлична реченица са личним глаголом у безличној употреби и допуном у инфинитиву	Лична реченица
5° лична реченица са субјектом <i>човек (човјек)</i>	са предикатом
6° лична реченица са предикатом у првом лицу множине	у другом лицу
7° лична реченица са предикатом у првом лицу једнине	једнине

[Маројевић, 1977: 109].

Узајамни однос елемената граматичког облика главног члана служи као основ разликовања четири структурна подтипа уопштеноличних реченица, и то:

- 1) Спрезно-глаголске реченице
у којима се оба елемента граматичког значења изражавају истом лексичком (или лексикализованом) јединицом – личним глаголским облицима (друго лице једнине, треће лице множине, друго лице императива) или одговарајућим облицима глаголских фразеологизама и описних глаголско-именских обрта:
- 2) Спрезно-инфинитивне реченице
у којима се основни елементи значења главног Члана изражавају посебно (двама лексичким или лексикалованим јединицама): радња је означена инфинитивом, а указивање на њен уопштени карактер и атемпорално значење састоји се у спрезном глаголском облику помоћне компоненте:

Као да су стотине сјенки и стотине очију око мене, не можеш их ни избећи ни поднијети, круг је све ужси, њихова близина све тежа, окрећем се беспомоћно, излаза не видим, ни спаса (375);

Мне всюду мерещились тени и глаза, зорко следающие за каждым моим шагом, кольцо сужалось, тени все ближе, близость их гнетет все сильнее, я беспомощно верчусь, не видя ни выхода, ни спасения (574).

3) Спонско-именске реченице

се карактеришу аналитичношћу главног члана: особина је оменована у именском дијели, а граматичка значења његовог односа према уопштеном вршиоцу радње, према лицу и атемпоралност се изражавају одговарајућим личним облицима споне:

Ако је сад навикнем на толику пажњу, шта ћу послије? Све би се могло у животу издржати за кратко, и да будеш добар, и храбар, и пажљив, али живот не траје кратко, а ништа ти не може постати тешко као обавеза коју сам себи наметнеш у једном часу слабости или одушевљења (285);

Если я приучу ее теперь к такому вниманию, что я буду делать потом? В жизни нет ничего вечного – нельзя быть вечно добрым, храбрым или нежным; жизнь прожить – не поле перейти, а нет ничего тяжелее, чем обязанность, взятая на себя добровольно в минуту слабости или воодушевления.

4) Спонско-глаголске реченице (само у српском језику):

Шта да сад човјек ради између те двије власти, коју ми ваља слушати? Дај се држи наших, убише они отуда, дај сад пробај... (ЋБ, 611).

Од укупно 78 једночланих уопштеноличних реченица у роману „Тврђава“ на српском језику, уопштеноличних реченица са обликом глагола у другом лицу једнине индикатива има 59 (76%) реченица, уопштеноличних реченица са обликом глагола у другом лицу једнине заповједног начина – 2 реченице (3%) (односно уопштеноличних реченица са обликом глагола у другом лицу једнине има 61 (78%) реченица), уопштеноличних реченица са обликом глагола у првом лицу множине - 12 (15%) реченица, уопштеноличних реченица са глаголом у облику прошлог времена у оба језика, као и аориста и потенцијала у српском језику – 4 (5%) реченице и уопштеноличне реченице са обликом глагола у трећем лицу множине – 1 (1%) реченица. Нијесмо нашли уопштеноличне реченице са обликом глагола у првом и трећем лицу једнине.

С обзиром на узајамни однос елемената граматичког облика главног члана, спрезно-глаголских једночланих уопштеноличних реченица у овом роману било је 47 (60%) реченица, спонско-инфинитивних 20 (26%), спонско-именских 8 (10%) и спонско-глаголских 3 (4%) реченице – укупно 78 реченица.

У размаку по 42 странице (од 17 – 59. и од 323 - 365. стране) ових реченица нијесмо нашли.

Ово нијесу сви типови једночланих уопштеноличних реченица који постоје у руском и српском језику. У анализираном материјалу нијесмо понашли, напријер, уопштеноличне реченице са глаголским обликом у другом лицу множине индикатива садашњег или будућег времена. Те реченице помињу, уосталом, и аутори академских граматика и други аутори.

Из анализе ових реченица може се закључити да се оне у руском и српском језику подударају на семантичком плану, а да се разликују формалним показатељима уопштености, као и односом између њиховог семантичког и формалног плана. За овај тип не можемо примијенити појам граматичке категорије реченице, уколико посебни типови личних реченица немају своје јасно означене моделе који би били формални показатељи семантике сваког од ових типова.

Када се већ придржавамо семантичког третирања овог типа реченица, онда сматрамо да је вршилац радње у уопштеноличним реченицама уопштено лице (личност), а не уопштено граматичко лице. Полазећи од тога да свако граматичко лице има своје значење, потребно је говорити о лицу говорника, лицу сабесједника и лицу које не учествује у говору (умјесто да се говори о првом, другом, трећем граматичком лицу). Значи, ове реченице, „за разлику од неодређеноличних реченица, означавају глаголску радњу која је појединачна, али се транспонује на општељудски и општевременски план, тако да се може односити на човјека уопште и на свако лице“ [Маројевић⁵, 2000: 237].

У закључку овог поглавља констатујемо да је питање статуса тзв. уопштеноличних реченица једно од најспорнијих у словенској синтакси. Ово због тога што је појам уопштеноличности у ранијој синтаксичкој литератури повезиван са типом једночланих реченица чији је главни члан изражен обликом глагола у другом лицу једнине, а у новијим радовима преовладава семантички приступ реченици, па се сретате мишљења да се не ради о посебном типу (једночланих) реченица и да оне нијесу везане за неки структурни тип реченице као што су то неодређеноличне и безличне реченице. Проблем чини мијешање два принципа класификације просте реченице – формалног и семантичког, због чега је понекада немогуће одредити којем типу припада одређена реченица.

У уопштеноличне реченице убрајају се структуре са главним чланом у глаголском облику 2. лица једнине који саопштава синтаксичко значење уопштеног субјекта; облик другог лица не употребљава се у свом основном значењу - радња адресата, већ у преносном - радња уопштеног лица. Структурна схема уопштеноличних реченица може се представити овако: Vf 2s. Уопштеност значења ових реченица произилази из њихове припадности сентенцама, пословицама, афоризмима.

Овакав приступ се не може назвати граматичким. Са структурне тачке гледишта поменуте реченице припадају другим типовима: неодређеноличним, одређеноличним, двочланим (непотпуним). У Руској граматици 1980 овај тип реченице као посебна структурна схема се не издваја, реченице са главним чланом у облику другог лица једнине без субјекта разматрају се као непотпуна реализација двочлане реченице (N1- Vf). Основ за то је управо могућност изражавања уопштеноличног значења и уз присуство субјекта *ты*.

У лингвистичким радовима Н.В. Ломоносова, ове реченице се не помињу. Писци првих руских граматика (А.Х. Востоков, Г.П. Павски, В.Г. Бјелински, П. Первлески, Ф.И. Буслајев) су на свој начин тумачили случајеве изостављања личних замјеница уз глаголске облике, или су такве конструкције приписивали безличним конструкцијама. Прву, мада не баш правилну и прецизну, класификацију и теоретски основ једночланих реченица урадио је А.А. Шахматов, који је попут Д.Н. Овсјанико-Куликовског, само на другој теоретској основи, у својој књизи «Синтаксис русского языка» у поглављу «Односоставные предложения» издвојио и објединио у категорију „неопределенно-личные предложения» неодређеноличне, уопштеноличне и одређене облике безличних (инфинитивних) реченица. Сасвим нов приступ овом питању има А.М. Пјешковски. Према његовом мишљењу, реченице чији је главни члан изражен обликом другог лица «представљају *омиљен* облик личног уопштавања у руском језику и то чини његову важну синтаксичку карактеристику». В. В. Виноградов у свом раду „Русский язык“ уочава уопштенолично значење личних глаголских облика. Он сматра да се у личним облицима, са своје стране, облик другог лица употребљава као уопштенолични. Вера Николић, говорећи о неодређеноличном значењу глагола у руском језику, ослања се на мишљења оних руских граматичара који „говоре о неодређеноличном значењу глагола у случајевима када се глаголска радња приписује неодређеном кругу лица или свима“. А.Н. Гвоздјев истиче да „Уопштеноличне реченице се карактеришу тиме што њихов главни члан, који је изражен обликом другог лица једнине, означава радње и стања не само саговорника, већ уопштеног лица“. Т.П. Ломтјев третира категорије одређености, уопштености и неодређености као граматичке категорије реченице. Према П.А. Леканту, у уопштеноличним реченицама независна ознака је унутрашње суодносна са идејом субјекта, али индиферентна према конкретно оваплћењу субјекта. Велики допринос у проучавању ових реченица дали су Н.С. Валгина, А.А. Јудин, Б.Г. Маљејев, И.Н. Чернухина, А.Ф. Папина, И.Н. Чернухина и др.

У Граматици савременог руског књижевног језика 1970 (у редакцији Н. Ј. Шведове која је и аутор одјелка о овим реченицама) уопштеноличне реченице се не издвајају као посебна синтаксичка категорија, већ се сматрају обичном формом

синтаксичког индикатива двочланих реченица. У најновијем издању Академијине Руске граматике 1980 у одјелку „Структурные схемы (типы) простых невопросительных предложений“ под насловом „Предложения типа *Стучат; Зовут*“ уопштеноличне реченице се не издвајају као посебан тип реченица, него се говори о неодређеноличним реченицама (шема Vf3pl) чија је парадигма седмочлана. Група чешких аутора (М. Valcer, М. Dlonhý, М. Kubík) у књизи „Синтаксис русского языка“ у одјелку „А. Глагольные односоставные предложения“ даје пет структурних модела једночланих реченица. Трећи модел су реченице типа „*Школу ремонтируют (Здесь говорят по-русски)*“ (шема (Vf 3pl + N non n/Adv)).

Г.А. Золотова је иступала против традиционалне класификације и издвајања једночланих реченица (не само уопштеноличних, већ и неодређеноличних и безличних). Н. Ј. Шведова у теоријском раду „*Парадигматика простого предложения в современном русском языке (опыт типологии)*“ тврди да је „потпуно неправилно издвајање у својству посебне синтаксичке структуре тзв. уопштеноличних реченица. Слично мишљење има Н.С. Валгина која сматра да у уопштеноличне реченице треба убројати и двочлане реченице у којима се субјекат, изражен личном замјеницом, употребљава у значењу уопштеног лица. А.А. Шахматов је објаснио „замјену“ првог лица облицима другог лица у уопштеноличним реченицама: „говорно лице, испољавајући своју личност, говори у првом лицу; али одлазећи у себе, у своје успомене, репродукујући своја унутрашња преживљавања, природно прибјегава другом лицу, чинећи себе објектом свог говора“. Одсуством спољашњег (споредног у односу на говорно лице) адресата могуће је објаснити и ту особину уопштеноличних реченица на коју је указао А.М. Пјешковски: „у форму обраћања облаче се неријетко чисто личне чињенице које носе дубоко интимни карактер. Академијина Граматика руског језика 1948 у неодређеноличне сврстава и реченице типа „*Что посеешь, то и пожнешь*“, односно у групу реченица типа „*Сегодня в киоске продают много новых книг*“.

У синтакси српског језика у мањем обиму су разрађени типови ових реченица, него у синтакси руског језика. Проф. Радмило Маројевић на научно утемељеној основи с правом сматра да уопштеноличне реченице нијесу једночлане (осим оних у којима је у предикату глагол у трећем лицу множине), јер у свима њима «субјекат је могућ и конгруентан са предикатом, као и код свих других личних реченица. Старија Академијина граматика сврстава у уопштеноличне и реченице са предикатом у облику трећег лица множине садашњег времена, које не могу имати субјекат-замјеницу са уопштеноличним значењем. Међутим, код Р. Маројевића оне су по форми неодређеноличне реченице које изражавају различита уопштенолична значења. Пошто се у руском језику уопштенолично значење најчешће везује за друго лице, Милка Ивић

сматра да у руском језику „употреба другог лица јединине за означавање уопштеног агенса већ излази из оквира уско стилистичког“, за разлику од српскохрватског језика, у коме се овај тип реченица везује за „специфични, експресивни ниво изражавања“. Миодраг С. Лалевић ове реченице заједно са неодређеноличним сврстава у једну групу – групу „неопредељено-личних или неодређено-личних реченица“ из разлога што у њима „лице овде није опредељено,..“. Игрутин Стевовић у својој „Функционалној граматици српскохрватског језика“ говори о „двочланим реченицама са уопштеним субјектом“. Н. И. Сокаљ, анализирајући неодређеноличне реченице у српскохрватском језику, дотиче се и питања уопштеноличних реченица и види њихову блиску везу са неодређеноличним на основу дјелимичног одстрањивања лица, а њихово разграничавање врши на основу карактера и степена вршиоца радње.

Према томе, једна од најважнијих семантичких особина уопштеноличних реченица састоји се у томе да се оне употребљавају за изражавање оних појава које говорно лице схвата као својеврсно обавезне, неоспорне и аксиоматичне. Управо због тога се у уопштеноличним конструкцијама чува значење „свеопштости“ појава, њихове односности према било ком лицу ако оно доспије у аналогну ситуацију. Највећи степен уопштавања заступљен је у пословицама, које чине уопштеноличне реченице у којима одсуствује индивидуално и конкретно. А у њима самим, опет, највећи степен уопштености имају одрични облици, када је уз одређене услове именована радња немогућа, неуобичајена, неумјесна, па је због тога не треба ни вршити. Фонд уопштеноличних реченица у анализираном материјалу је богат са аспектаформалних типова које смо издвојили, зависно од структуре уопштеноличних реченица и од начина изражавања предиката. Истражујући материјале о једночланим реченицама, наишли смо на проблем њиховог међусобног разграничавања, па ћемо ту проблематику размотрити везано за уопштеноличне и неодређеноличне реченице. Истражујући материјале о једночланим реченицама, наишли смо на проблем њиховог међусобног разграничавања, па смо ту проблематику размотрили везано за уопштеноличне и неодређеноличне реченице. Својим исцрпним истраживањем односа ових реченица у оба језика, проф. Маројевић закључује да „једна преводна конструкција дата је као еквивалент за различите српскохрватске конструкције. То што преводилац различите српскохрватске конструкције преводи личном реченицом са глаголом у другом лицу јединине двоструко је значајно: (1) то говори о продуктивности и ширини значења дате руске конструкције за изражавање уопштеног агенса; (2) указује на различите српскохрватске конструкције које су обичније за изражавање уопштеноличног значења“. И на крају констатација да уопштеноличне реченице имају ограничену употребу, јер се употребљавају у специјалном контексту.

10. БЕЗЛИЧНЕ РЕЧЕНИЦЕ

Безличне реченице су најсложенији тип једночланих реченица. Безличност као појам је семантичко-граматичка категорија. Категоријално значење безличности манифестује се на семантичком и граматичком нивоу система језика и има специјализована средства изражавања, па се због тога може говорити о такозваном облику безличности. Традиционална анализа ових реченица вршена је на формално структурним карактеристикама реченице, па је категорија безличности била заступљена и изучена боље од категорије личности. Иначе, на основу доступне литературе и наслова на ову тему закључујемо да је у руском језику посвећено више пажње овим реченицама него у српском.

У савременом српском језику реченице се у своме стандардном виду образују на основу два модела: као субјекатско-предикатске конструкције и као бесубјекатске конструкције. Ове бесубјекатске или безличне реченице реализују се увијек тако да се у њима не може отворити синтаксичка позиција за актант који заузима синтаксичку позицију субјеката у реченици [Стевановић 1969], [Ивић]. На основу анализираног материјала закључујемо да се у ова два језика често јављају безличне реченице. Ово се објашњава тиме да се у неким функционалним стилевима све више тежи ка анонимизацији.

Један од могућих начина класификације ових реченица је према критеријуму образовања предиката на реченице са глаголским, именским или прилошким предикатом. Од реченица са глаголским предикатом посебно су заступљене реченице са глаголом *имати*, реченице са фазним глаголима у предикату, и реченице које настају анонимизацијом агенса (обезличене реченице). Безличне реченице са фазним глаголима образују предикат исто као и двочлане реченице са овим глаголима у позицији синтаксичког предиката. Ово значи да оне увијек траже допуну у виду другог глагола, а то су они глаголи који се јављају и у предикатима различитих типова безличних реченица у чијим предикатима нема фазних глагола. Сам фазни глагол мора се граматички оформити у складу са условима који важе за образовање глаголског предиката у безличним реченицама. Њему тада као допуна иде други глагол у облику инфинитива или конструкције да + презент. Међутим, и допунски глагол игра значајну улогу у образовању безличне реченице.

Ове реченице се јављају са непрелазним и прелазним глаголима. Повећању броја безличних реченица у савременом српском стандардном језику доприноси повећана продуктивност модела обезличених реченица [Танасић, 2004]. За све друге типове безличних реченица постоје извјесна ограничења у погледу глагола који

могу образовати такве реченице, а овдје је такво ограничење минимално. У овоме типу безличних реченица појављују и прелазни глаголи, без обзира што би се очекивало да се такви глаголи не могу јављати и у обезличеним реченицама. Међутим, оне су честе у употреби захваљујући могућности да се у таквој рефлексивној конструкцији на неки начин неутралише гла-голска транзитивност.

Поменута немогућност произилази због тога што се овдје ради о различитим типовима безличних реченица. Управо због своје разноврсности структурних различитости и одговарајућих синтаксичких значења и велике продуктивности њима треба посветити више пажње при опису савременог српског стандардног језика у свим његовим функционалним стиловима.

Ова карактеристика се односи и на руску језик, па је довољно рећи да се у „Руској граматици“ на безличне реченице односи 14 структурних схема. Све те веома различите по структури и значењу реченице убрајају се у безличне. Семантика ових реченица понекад се одређује као бесубјектност. Али у многим безличним реченицама управо постоји субјекат - или је именован или се претпоставља. (уп.: *Мне не больно, Ему нездоровится, Ей свойственно*). Безличне реченице су семантички суодносне са двочланим: *Не я пою - мне поется*. Први дио ове реченице је двочлана реченица, а други дио безлична, али и у тој и у другој постоји субјекатско-предикативни однос: „я - пою“, „мне поется“. У безличним реченицама (за разлику од двочланих) предикативно обиљежје не зависи од субјекта, мада се и суодноси са њим. Формално ово се изражава у недопустивости у безличним реченицама облика номинатива: главни члан безличних реченица принципијелно се не повезује са номинативом. Неповезаност главног члана безличне реченице са обликом номинатива и јесте главни и заједничко формално обиљежје безличних реченица. Постоје два основна облика изражавања главног члана безличних реченица - Vf 3s и Praed (категорија стања). То су специјализирани специјални облици који именују радњу и стање у апстракцији од субјекта: *Гремит, Сквозит; Смркава се, Хладно је*.

Без обзира како то изгледало парадоксално, али баш безличне реченице имају много додирних тачака са двочланим реченицама: безличност се граничи са „личношћу“, безличност се труди да пређе у „личност“. Постоје неке структуре које се често зову „прелазне“. „Прелазност“ је веома услован термин, који претпоставља у првом реду неке дијахроне промјене, а ако се говори о узајамном односу разних типова реченица на синхронном нивоу онда се имају у виду реченице без Vf (двije групе реченица).

Реченице са глаголима у облику средњег рода имају тежњу да сједине безлично и лично значење. Напримјер: *Затопало копытами..., потопало* как лошадь, и *остановилось*. Према ријечима А.А. Потребње, у таквим случајевима „субјекта

нема, али га траже“. И стварно, у наведеном примјеру облици „затопало“, „потопало“, „остановилось“, означавају радњу неког субјекта који постоји и треба да буде именован, али то није само због тога што је непознат.

Н.И. Греч примјећује да се неки глаголи употребљавају само у трећем лицу, као на примјер *першит, тошнит, снится, хочется*, и због тога се могу звати једноличним. [Греч, 1827: 128].

М.В. Ломоносов сматра да су скоро сви безлични руски глаголи позајмљени од личних, као: *случается, приключается, надлежит* од *случаюсь, приключаюсь, надлежу*, осим једног *пристоитъ*. У прошлом и будућем времену у безличном облику употребљавају се глаголи у средњем роду: *думано было, бывало сижено, было поговорено, тебе велено, дано делать, отведено земли столько* и др. [Ломоносов, 1755: 564-565].

Безличне реченице су најјача категорија у систему једночланих реченица.

Због тога П.А. Лекант сматра да „безлична реченица је један од најсложенијих и необично еластично организованих фрагмената граматичког система руског језика“. «У њему је најјаче и најочигледније представљено јединство граматичке структуре, узајамно прожимање и узајамна условљеност морфолошких и синтаксичких категорија» [Лекант, 2005: 105].

За протеклих 200 година ове реченице су детаљно проучаване од стране филолога са разних аспеката: логичко-граматичког, семантичког, дијахроног. Русисти су им посветили три докторске дисертације: Е.М. Галкина-Федорук „Безличные предложения в современном русском языке“ (1958), В.Л. Георгиева „Вопросы развития безличных предложений в истории русского языка (на материале памятников письменности XI-XVII вв.)“ (1969), Н.Н. Арват «Семантическая структура безличных предложений в современном русском литературном языке» (1975). Међутим, без обзира на овај допринос питање безличних реченица остаје и даље отворено и дискутабилно.

Према мишљењу Галкине-Федорук „то је бесубјекатска конструкција са једним главним чланом - предикатом, у чијем облику није изражено значење лица и нема назнака на њега у контексту“ [Галкина-Федорук 1958: 123].

В.В. Бабајцева и Л.Ј. Максимов у свом синтаксичком приручнику савременог руског језика безличне реченице третирају као „такве једночлане реченице у којима се изражава радња или стање (обилежје) који се појављују и постоје независно од вршиоца радње и носиоца обилежја“ [Бабайцева, Максимов, 1981: 100].

Истражујући синтаксичку форму безличне реченице Т.Б. Алисова је 1969. године у свом чланку „Семантико-коммуникативный субстрат безличных предло-

жений“ покушала да прошири границе безличне реченице као једночлане реченице. У процесу осмишљавања руских реченица типа *У меня болят руки; Мне полагаются деньги; Меня охватил страх* и др. ауторка чланка их квалификује као конструкције „неноминативног модела“, као „структурну разноликост безличних реченица“ на основу тога што оне садрже „формални субјекат“, својеврсни „семантичко-комуникативни супстрат“. Она даље тврди да са апстрактним субјектом ове конструкције се убрајају у властито безличне као аналитичка форма према синтетичкој, те да реченицу *Меня охватил страх* сматрати личном, а *Мне страшно* као безличну исто је тако нецјелисходно као и видјети у аналитичким облицима глаголских времена двије самосталне лексеме [Арутюнова Н.Д²., 1969: 30].

Са овим схватањем Т.Б. Алисове није се сложила И.А. Попова која је у свом чланку „Вопрос о безличности предложения“ заступала традиционално схватање граматичке безличности руске безличне реченице. [Попова у књ.: Исследование по славянской филологии, 1974: 257]. Она се не слаже са схватањем да семантика може бити критеријум супростављања личних и безличних реченица, граматичких категорија које се карактеришу по њиховом саставу, по граматичкој могућности или немогућности увођења другог главног члана - субјекта. А разлика између активног и неактивног семантичког субјекта не може бити разлог граматичке једночланости реченице, јер присуство субјекта, активног или пасивног („*студент решил задачу*“ - „*задача студентом решена*“) је граматичка ознака двочланости реченице [Ibid: 257].

Ауторка је у праву када сматра да не треба мијешати једночланост и двочланост, пошто су то термини разног плана анализе текста: граматичког и семантичко-комуникативног. Због тога све реченице које Т.Б. Алисова наводи као безличну паралелу личним нијесу безличне [Ibid: 259].

Упоредо са овим, у теоретском осмишљавању руске безличне реченице постоји тенденција која је у супротности са првом, а састоји се у њиховом подвођењу под општу категорију граматичке двочланости.

У том смислу В.Г. Адмони у раду „О двусоставности“ тврди да у руским глаголским реченицама типа *Светает* двочланост се изражава у структури једне ријечи, помоћу њене флексије. У датом случају ради се о морфолошкој двочланости реченице, о томе да је субјекат представљен у реченици само индиректно - као дио предиката, као његова морфема, а тамо гдје иступа глагол тамо се тражи и субјекат [Адмони у књ.: Ученые записки ЛГПИИЯ, 1955: 148, 144, 169].

У вези са овим напомињемо да појам такозваног „скривеног субјекта“ у реченици потиче још од Ф.И. Буслајева, који је сматрао да је за руски језик за граматички субјекат типичан наставак глагола, укључујући и безлични. «У безличним глаголима

субјекат није изостављен, он је садржан у предикату» [Буслаев, 1959: 285].

Према мишљењу В.В. Виноградова, треће лице паралелно и равномјерно утиче у остваривању и категорије лица и категорије безличности и да „категирија лица и категорија безличности су у међусобном односу. Оне се неријетко испољавају у облицима једног те истог глагола. Али и више од тога, категорија безличности може да буде семантички центар посебне глаголске ријечи; безлични глаголи не чине се непотпуним“ [Виноградов, 2001: 383-384].

Према Виноградову, за схватање суштине категорије безличности у савременом руском језику важно је примјетити да безлична употреба облика трећег лица понекада улази у систем облика личног глагола и схвата се на фону личних облика и значења исте ријечи. У овим случајевима негирање или одстрањивање лица као да је граматичка промјена вида личних облика исте ријечи. Са личном и безличном употребом једне те исте ријечи повезане су њене лексичке нијансе [Виноградов, 2001: 368].

Академијина граматика 1970 однос безличности и личности третира на сљедећи начин: „облик трећег лица једнине може означавати безличност, тј. указивати на то да вршење радње произилази независно од њеног вршиоца (лица или предмета), нпр.: *светает, смеркается, пахнет (сеном), хочется, верится, нездоровится...* Безличност као граматичко значење облика трећег лица једнине супротставља се личности, тј. односу радње према лицу које је врши“ [ГСРЛЯ, 1970: 363].

На морфолошком нивоу категорија безличности повезана је са глаголским облицима који образују опозицију „личност – безличност“, која изражава однос према лицу као присуство – одсуство вршиоца радње.

На синтаксичком нивоу значење безличности манифестује се као „одсуство синтаксичке усмјерености предикативног члана на предмет-субјекат, што доводи до структуре која је лишена субјекта“ [Историческая грамматика, 1978: 230], као облика „који не допушта граматички субјекат“ [Валгина, 1991: 172], и повезано је са „значањем одсуства субјекта“ [Русский язык, 1979: 29].

Према мишљењу А.М. Пјешковског, „бесубјектност“ у безличним реченицама „није случајна појава, већ управо чини њихову суштину“, то су реченице у којима је субјекат одстрањен не само из говора, него и из мисли“ [Пешковски, 1956: 343]. Унутрашња форма термина „безличне реченице“ налаже њихово прихватање као реченица, у облику предиката којих «није изражено значење лица и нема показатеља за њега у датом контексту» [Галкина-Федорук, 1958: 129]. Још је А.А. Потребња, упоређујући реченице типа «*Люблю*» и «*Светает*», говорио о томе да у првим имамо по-

казатељ за одређени субјекат («*люблю*» - *кто?* – *я*), а у реченицама друге групе за неодређени («*светает*» *что?* – непознато шта, нешто), односно видио је овдје својеврсно испољавање лица: «...под безличношћу глагола одавно смо навикли да схватамо не одсуство граматичког лица, већ његова позната својства» [Потебня, 1958: 92].

Грамматичка специфичност ствара семантичку суштину безличних реченица која се састоји у изражавању процеса и стања који су независни, одстрањени од активног вршиоца радње – агенса. Многи лингвисти истичу специфичност безличне реченице, повезујући је са стањима „која се намећу лицу са стране мимо његове воље и жеља“ и које карактерише „несвјесност, спонтаност, нехотичност“. [Гвоздјев, 1965: 252], са обиљежјем које је „најчешће резултат радњи неодређене укупности стихијских сила или објективних околности“, због тога „то обиљежје нема директне везе са било којим посебним субјектом“ [Гвоздјев, 1965: 252],

Субјектна значења у безличној реченици су саопштена, али изражена на начин који омогућава да се пренесе отклањање радње или стања од вршиоца, агенса. Сљедеће на овај или други начин истичу лингвисти: „у безличној реченици обиљежје се формира у потпуности као самостално и не односи се на субјекатносилац радње“ [Лекант, 1994: 6], у безличној реченици „највећи је степен одстрањености говорног лица од агентивне улоге“ [Химик, 1983: 19], „у семантичкој структури безличних реченица реализује се опозиција појму личног субјекта сложени појам безличног субјекта који се одликује синкретизмом садржаја: сема субјекта радње допуњава се семама иницијатора, каузатора радње“ [Монина, 1995: 19]. Комуникативна граматика одређује инваријантно значење безличних реченица као „независност предикативног обиљежја од воље субјекта – његовог носиоца, произвољност, инволунтивност“ [Золотова и др., 1998: 124]. Слично Леканту и Золотовој, имао је своје мишљење А.А. Јудин, који сматра да граматичка личност и безличност формирају посебне, али конгруентне системе граматичких значења и облика. Глаголска личност и глаголска безличност означавају однос или одсуство односа одређене радње са граматичким субјектом, а означавају се засебним системима глаголских облика: личност – системом личних облика глагола а безличност – системом безличних облика глагола. “ [Јудин, 1976: 73]. В.М. Павлов је направио покушај метафоричког одређења статуса субјекта у безличној реченици као „угњетавање субјекта“ или „сузбијање субјекта“ безличним обликом [Павлов, 1998: 165].

У безличним синтаксичким структурама слаже се једно од значења синтаксичког лица упоредо са одређеноличношћу, неодређеноличношћу и уопштеноличношћу који не одстрањују вршиоца радње од радње, мада је и не именују (лични глаголски облици уз незаступљеност позиције субјекта изражавају именована

три субјективно-агентивна значења). Безличне структуре су позване да изразе одстрањење субјекта од радње (обилежја), тим самим подвлачећи стихијност, непроизвољност исказане радње или стања [Осипова, 1983: 9].

Семантички субјекат безличне реченице карактерише „деагенсивност“ и „дезактивност“, што се маркира граматички [Кокорина, 1979: 81], иначе говорећи, овдје долази до изражаја субјекат, а не агенс, не активни вршилац радње, који због тога не може бити означен обликом номинатива. Одстрањеност радње (обилежја) од субјекта изражава се облицима косих падежа: датива, генитива (када реченица изражава психичко или физичко стање човјека, живих бића) и инструментала (када је у реченици изражен стихијски процес остварен посредством оруђа).

Косе допуне субјектне семантике структурно су обавезне, оне не само да једноставно „појачавају граматичку безличност“ [Бабайцева, 1968: 86], већ представљају једно од субјектних значења у систему синтаксичког лица – значење одстрањености субјекта. Није случајно још у 19. вијеку В.И. Класовски видио у таквим косим допунама „неодређени“ субјекат или пак „заклоњен материјом предиката“ [Класовский, 1870: 33-35]. И савремени синтаксичари, у жељи да уравнотеже структурно-граматичку и семантичко-комуникативну синтаксу, склони су да „субјекат може да буде изражен не само ниоминативом, већ и другим облицима“ [Золотова, 1982: 104]. Дјелимично, према мишљењу Г.А. Золотове „заузимају законско мјесто међу двочланим“ реченице у којима је „субјекат стања“ изражен синтаксичким облицима датива (*Мне не до шток*) [Золотова, 1964: 94]. Слично мишљење има и М. Гиро-Вебер [1979].

Ипак, „датов субјекта“ могућ је не само у безличним, него и у личним (двочланим) реченицама: *Мне снится сон, Мне обидны твои слова*. Уз ово предикат одређује и обилежје предмета-субјекта, и означава стање лица израженог дативом. Осим тога, „присуство „датива субјекта“ у неким безличним конструкцијама не елиминише могућност граматичког субјекта који може бити изражен замјеницама са одстрањеноуопштеном значењем (*это, все* и др.), инфинитивом, зависном реченицом итд.“ [Бабайцева, 1968: 75].

Грамматичка бесубјектност не може се поистовјећивати са семантичком бесубјектношћу, апсолутно је бесубјектан само ограничени број безличних структура. У лингвистичкој литератури сретa се појам тзв. „нултог субјекта“ кога повезују и са безличним реченицама када се говори о незамјенљивим синтаксичким позицијама [Ломтев, 1958; Ширяев, 1984].

На тај начин семантичко-граматичка суштина безличности састоји се у томе да се изрази један од односа радње према вршиоцу радње у систему синтаксичких

значења лица, управо одстрањеност радње (стања) од вршиоца радње, немогућност агенса, независност процеса, стања од активног вршиоца радње. Логички субјекат се одстрањује од радње или стања, он није субјекат и изражава се облицима косих падежа, па у том смислу субјекат је немогућ у безличним структурама.

Разматрајући категорију безличности као дио шире категорије лица, српска лингвистика се може похвалити својим ставовима, па ћемо навести неке карактеристичне.

За Милку Ивић безличност је дио категорије лица, па истиче да је „образовање реченице условљено присуством личног наставка у глаголском роду, а није условљено присуством експлицитне именичке форме – субјекта. Чак и свака „безлична реченица“ има у предикату обавезно, баш као и све друге реченице, обележје лица (и броја), мада обавезно нема, за разлику од осталих реченица, посебно исказан субјекат“ [Ivić, 1963: 21].

Она користи термин „имперсоналност“ да би истакла специфичност тзв. имперсоналних конструкција и указала на недостатак термина „безличне реченице“.

Са разлогом је у свом чланку «Оппозиция: «односоставное предложение» - «двусоставное предложение» истакла да је термин «односоставное предложение» прихваћено везивати прије свега за примјере типа *Морозит*, гдје субјекат обавезно одсуствује. Несклад предиката са субјектом може да буде условљен или искључиво лексичким или искључиво граматичким факторима. Под лексичком условљеношћу она подразумева све оне случајеве када је одсуство субјекта непосредно условљено специфичним значењем глаголске лексеме, односно када се у самом значењу глагола не садржи јасна разлика између радње и вршиоца радње. Овдје спадају углавном они глаголи који именују неку природну појаву, као, на примјер, поменути глагол *морозит*. Пошто овдје нема искључиво граматичких разлога за обавезно одсуство субјекта, а постоје само лексички разлози, онда неки глаголи који припадају датој семантичкој групи, околионално могу да се спајају са таутолошким обликом субјекта и, према томе, аутоматски губе диференцијално обиљежје синтаксичке јединице S_1 (двочлана реченица). Као примјер ауторка наводи глагол *свиће* који се може спојити са лексемом *дан* или *зора* у конструкцију *дан свиће* или *зора свиће*, а одговарајућа антонимска конструкција је немогућа: не може се рећи **дан се смркава*, **вече се смркава* [Ивич, 1965: 183-184].

Повезаност безличности са категоријом лица видљива је код Михаила Стевановића када истиче да безличне реченице не могу бити природно везане ни за једно лице, оне немају свог посебног облика, него се употребљавају у облику једног од познатих лица – у ономе наравно што је најнеутралније, тј. у облику трећег

лица јединине и неутралног граматичког рода, тј. у облику средњег рода [Стевановић, 1969: 90].

У Синтакси просте реченице стоји да се помоћу категорије персоналности „може реферисати о учесницима у говорној ситуацији (говорно лице и адресат), као и о неком трећем лицу, предмету или апстрактној појави, независно од тога да ли су то лице, тај предмет или та појава присутни у говорној ситуацији или нису“ [Пипер, 2005: 592].

На основу претходно реченог види се да имамо различита размишљања о међусобним односима граматичке личности и граматичке безличности, па их можемо сврстати у двије групе. Мања група истраживача сматра да су граматичка личност и граматичка безличност посебне граматичке категорије, док већина истраживача мисли да ове категорије треба посматрати у оквиру граматичке личности (персоналности), што је и наше мишљење. Значење безличности овдје се изражава као одређено својство облика трећег лица у једнини са могућношћу истих глагола да се појављују и у личном и у безличном значењу. Однос категорије безличности са неким морфолошко-синтаксичким категоријама (рода, живо – неживо, начина, темпоралности) потврђује чињеницу да је треба посматрати као дио категорије персоналности.

Наиме, безличност је повезана са категоријом рода, јер ако се у облицима глагола види значење рода (*веял, веяла, веяло*) или постоји веза са значењем рода (*он, она, оно, веет*) онда нема могућности за граматичко значење безличности. Значење рода и броја се не слаже са значењем безличности, јер присуство значења рода повлачи за собом и конкретни субјекат и обратно. А када глагол не посједује значење рода или везу са особинама рода, онда он стиче способност за изражавање безличности. На основу овога видимо да се категорија личности/безличности и категорија глаголског рода међусобно условљавају. Овоме треба додати да граматичко значење безличности може да се изражава обликом који се подудара са обликом средњег рода јединине прошлог времена, пошто је тај облик посједује највећу неутралност међу другим облицима за род код личних глагола.

Категорија безличности је у вези и са морфолошко-синтаксичком категоријом живо-неживо на тај начин што су прелазни глаголи који означавају радњу живих бића сачували само граматичко значење лица, а ако ови глаголи означавају радњу живог бића и предмета, они могу да означавају и лично и безлично значење. Безлични повратни глаголи немају могућност образовања од непрелазних личних неповратних глагола који означавају радњу која се суодноси само са неживим предметом (*блеснетъ, кипеть, меркнутъ, гаснутъ*). Повезаност категорије безличности са категоријом начина присутна је у неким облицима императива (*путь*

зробит, пусть дует, нека дува) који се у овом случају не употребљавају у правом заповједном значењу. Пошто безлични глаголи имају пуну парадигму (*гремит, гре-мело, будет греметь; свиће, свитало је, свитаће*) само са аспекта категорије време-на, отуда слиједи повезаност категорије темпоралности и категорије безличности.

Поменуте глаголе доживљавамо као безличне због тога што означавају радњу која произилази сама по себи а није резултат радње одеђеног лица, предмета или појаве као што је то код облика глагола, на примјер, *читаєт, прочитал; гово-ри, говориће* и сл. Отуда категорију безличности третирамо као лексичко-гаматичку категорију у оквиру шире категорије персоналности, пошто се безличност често одређује лексичким значењем глагола.

И лични и безлични облици изражавају и лична и безлична значења у реченици и ван ње, која се добијају само помоћу синтаксичких средстава, нпр. *Ве-тер дует с юга; Из окна дует*, због чега је категорија безличности и синтаксич-ка категорија. Парадигма безличних глагола је сиромашнија од парадигме личних глагола. У односу на личне, безлични глаголи немају облике који су супротстављени по лицима, немају императива (осим трећег лица једнине које се у том случају не употребљава у правом заповједном значењу), немају промјену у роду и броју, него имају по један облик у сваком времену, а немају ни категорију вида и стања. Али без обзира што немају ове четири посљедње (рода, броја, вида и стања), безлични глаголи могу да формирају реченицу, пошто посједују три основне категорије које чине предикативност, а то су лице, модалност и вријеме.

И на крају, категорија безличности је и морфолошка категорија, јер и лични и безлични глаголи подједнако чувају способност да изражавају лична и безлична значења и у реченици и ван ње, а обје категорије (личност и безличност) у глаголу посједују одређене парадигме облика који чине системе личних и системе безлич-них глагола у оба језика.

Аутори „Синтаксе савременог српског језика. Проста реченица“ у оквиру ове (по њима – четврте) категорије издвајају (1) безличне реченице с безличним глаголом у предикату (*Смркава се*), (2) безличне реченице са ограничено-личним глаголом у предикату (*Свиће*), (3) безличне реченице са безлично употребљеним личним глаголом у предикату (*Нема је на послу*), (4) безличне реченице с повратним личним глаголом у предикату (*Шта се ради*), (5) безличне реченице с предикатом у облику помоћног глагола и инфинитива (*Да ти је само остати на гледати*), (6) безличне реченице с предикатом у облику помоћног глагола и конструкције да + презент (*Да ми је да видим и то чудо*), (7) безличне реченице с партиципом пасива у именском делу предиката (*О томе је много писано*), те (8) безличне реченице с при-

лошким или именичким предикативом у предикату (*Овде је топло*) [СССЈ. Проста реченица, 2005: 603-607].

М. Миновић у безличне или бесубјекатске реченице убраја реченице „...у којима се констатује вршење радње, затим збивање, па и стање, али се граматичким средствима не изражава вршилац радње, узрочник збивања нити носилац стања, иако они стварно постоје. У оваквим реченицама субјекат се не може одредити на основу језичких средстава“ [1987: 65].

Ове реченице он дијели у три основне врсте: 1) безличне реченице у којима се предикатска вриједност изражава безличним глаголом (*Грми, Сијева, Свиће*); 2) безличне реченице у којима се предикатска вриједност изражава безличним глаголом, али који је употребљен с безличним значењем које се изражава ријечцом „се“ (*Прича се, По граду се говори*); 3) безличне реченице „...којима се у саставу предиката налази неки прилог (или именица са сличним значењем) као основни члан предикатске синтагме, а глагол у инфинитиву долази као његова допуна уз неки облик помоћног глагола *бити*“ (*Боље је погинути него туђина дворити*) [1987: 65-66].

Двојако је третирање безличних реченица с обзиром на њихов однос према појму суда. Једни истраживачи сматрају да су ове реченице одраз једночланих суда, док други сматрају да једночланих конструкција нема, јер је сваки једночлани логички суд у језику представљен двочланом конструкцијом, на основу чега они безличне реченице сматрају двочланим конструкцијама, имајући у виду семантичку двочланост реченице. Због различитости изражавања типа безличности срета се и различита терминологија - у руском: безличные предложения, бесубъектные предложения, бесподлежащные предложения, имперсональные предложения, а у српском: безличне реченице, бесубјекатске реченице, апсолутно бесубјекатске, релативно бесубјекатске, имперсоналне реченице, неноминативне реченице.

Без обзира што се ради о формалним, а не суштинским обиљежјима ових реченица, није утврђена и усвојена дефиниција безличних реченица, па ћемо указати на сличности и разлике у изражавању безличности у ова два језика. Сретају се такве класификације да се један те исти тип реченица третира на разне начине. Прво ћемо поменути класификацију безличних реченица у раду Ј.М. Галкине-Федорук, који је до сада најкомплетнији рад о безличности у славистичкој науци, гдје се поједини типови реченица налазе у различитим групама, нпр. у оквиру различитих група анализирају се реченице типа *рассветает* и *темнеет* итд., а срећу се и случајеви када се реченице исте семантике разматрају два пута, нпр. реченице са глаголом *зробит*, јер ауторка овај глагол наводи и у групи апсолутно безличних глагола и личних глагола у безличном значењу.

Прве безличне реченице биле су оне које означавају неке појаве и процесе у природи и животној средини (типа *Светает, Свиће*) и заступљене су у свим индо-европским језицима, а од њих су касније настали остали типови безличних реченица. Неке природне појаве и процеси били су непојмљиви првобитном човјеку, па је могуће да је због тога коришћен неодређени термин који их је означавао. Временом су те појаве и процеси сами по себи ограничени и познати човјеку одавно, па је број глагола који репрезентује те појаве остао заокружен (у руском језику, према мишљењу Ј.М. Галкине-Федорук на око 50, а у српском језику број ових глагола је нешто мањи). У оба језика сретамо апсолутно безличне глаголе, као и оне који уз себе могу да имају субјекат који је обично таутолошког карактера (*свет светает, гром гремит*).... С обзиром на прогресиван карактер ових реченица, првобитне глаголске конструкције су омогућиле стварање адекватних конструкција номиналног типа на које је указао В. В. Виноградов. Он је између четири групе безлично-предикативних ријечи које имају потпуни паралелизам у безличним глаголима издвојио и ријечи које означавају стање у природи: *тепло, холодно, тихо, сухо* и др. [Виноградов, 2001: 337]. И. Стевовић сматра да су реченице номиналног типа присутне у свим словенским језицима и посједују знатан број безличних предикатива [Стевовић, 1974: 328].

Традиционално третирање безличних реченица базирало се на формално структурним карактеристикама и било је заступљено и проучавано више и од категорије личности. Ово вјероватно због тога што су безличне реченице најсложенији тип једночланих реченица. Одликују се разноврсношћу структурних различитости и одговарајућих синтаксичких значења. Довољно је рећи да се у „Руској граматици“ на безличне реченице односи 14 структурних схема. Све те веома различите по структури и значењу реченице убрајају се у безличне. Семантика ових реченица понекад се одређује као бесубјектност. Али у многим безличним реченицама управо постоји субјекат - или је именован или се претпоставља. (уп.: *Мне холодно, Ему нездоровится, Человеку свойственно* и сл).

У литератури старијег датума сретамо ставове одрицања повезаности безличних реченица и безличности са категоријом лица, а неки категорији безличности и безличним глаголима уопште и не посвећују пажњу. [Исаченко, 2003: 407]. А.А. Шахматов категорију лица види само у оквиру личних глагола који се разликују од безличних и облика са неодређеноличним значењем. Према њему, „Под безличним формама глагола не подразумејемо оне облике у којима нема морфолошког испољавања категорије лица (као што су нпр. инфинитив, глаголски узвици), већ само оне у којима се лексички испољава безличност. Безличност глаголског облика у руском језику остварује се морфолошким наставком трећег лица једине уз не-

могућност његовог повезивања са било каквим субјектом“. [Шахматов, 2001: 88]. Д.Н. Овсјанико-Куликовски у облицима глагола разликује пет синтаксичких лица, од којих је пето привидно лице, јер представља граматичку фикцију која не изражава никакво лице. По његовом мишљењу, у таквим изразима као што су *морозит, светает*, „изгубио се не само субјекат, него и оно мјесто у граматичкој мисли гдје би оно требало да се налази и гдје се некада оно стварно налазило“ [Галкина-Федорук, 1958: 76-77].

На основу ових и других примјера видимо да се мишљења у одређивању оквира и међусобних односа граматичке личности и граматичке безличности веома разликују. Но без обзира на разлике, сва ова мишљења можемо сврстати у двије групе. Истраживачи прве групе сматрају да су граматичка личност и граматичка безличност посебне граматичке категорије, дочим друга група, која представља већину, сматра да ове двије граматичке категорије треба посматрати у оквиру једне категорије – граматичке личности (персоналности) у којој се значење безличности изражава као одређено својство облика трећег лица глагола у једнини, а које се потврђује њиховом способношћу да се појављују и у личном и у безличном значењу. Ми прихватимо ово друго мишљење, посебно због односа категорије безличности према неким морфолошко-синтаксичким категоријама.

Парадигма безличних глагола је сиромашнија од парадигме личних глагола. У односу на личне, безлични глаголи немају облике који су супростављени по лицима, немају императива (осим трећег лица једнине), не мијењају се у роду и броју, већ имају у сваком времену по један облик. Конјугација безличних глагола садржи категорију времена и категорију начина, а пуну парадигму ови глаголи имају само са аспекта категорије времена. Њихова парадигма по питању модалности је непотпуна зато што безлични глаголи немају императива (осим трећег лица једнине). Безлични глаголи на основу посједовања категорија које чине предикативност (лице, модалност и вријеме) формирају реченицу без обзира на одсуство категорија вида и стања или рода и броја, нпр. *Рассветает, Грми*.

Начини изражавања су слични у руском и српском језику, али постоје битне разлике у вези са ставовима које структуре треба третирати као безличне, чак и у оквиру истог језика. Погледи на суштину безличних реченица и њихову класификацију су различити, али се, углавном, могу свести на два правца. Једна група синтаксичара сматра да су безличне реченице одраз једночланих судова пошто је првобитни човјек размишљао једноставним категоријама, па посебно за појаве у природи није био у стању да нађе њиховог вршиоца. Друга група је мишљења да једночланих конструкција нема и да је сваки једночлани суд представљен двочланом

конструкцијом, из чега произилази да су безличне реченице двочлане конструкције. Сматрамо да је аргументованије придржавати се мишљења о семантичкој двочланости реченице, али не и о обавезној структурној двочланости која би одражавала ту семантичку двочланост. Иначе, до сада нема јединственог мишљења о поријеклу безличних реченица, о постојању и суштини тих реченица, као и њихове јединствене дефиниције и хомогене терминологије.

С обзиром на разлике у погледу типова изражавања безличности, срећемо битне разлике у изражавању истог типа безличности, што се одразило и на терминологију: безличне предложения, бесподлежане предложения, имперсоналне предложения; безличне реченице, бесубјекатске реченице, апсолутно бесубјекатске, релативно бесубјекатске, имперсоналне реченице, неноминативне реченице.

Постоје два основна облика изражавања главног члана безличних реченица - Vf 3s и Praed (категорија стања). То су специјални облици који именују радњу и стање у апстракцији од субјекта: *Гремит, Сквозит, Смркава се, Хладно је* итд. На основу основних структурно-семантичких разноликости безличне реченице дијеле се на два основна типа: реченице са Vf и реченице без Vf. У нашем раду узећемо у обзир реченице првог типа, пошто је у њима заступљена категорија лица, подијеливши их у три структурно-семантичке подврсте:

Структурно-семантичке подврсте са Vf:

Vf 3s. Семантика: Присуство бесубјекатске радње или бесубјекатског стања који се односе на субјекат. Без субјекта: *Вечереет. С богом.* Са субјектом: *Мне не спится. Лодку унесло ветром.*

Могућа је реализација ове структурне схеме са фазисним модификатором: *Начинает смеркаться. Меня начало знобить.*

Vf 3s Inf. Семантика: Квалификација радње или стања као жељеног, неопходног, претпостављеног. Напримјер: *Мне хочется рассказать.* Безлични облик у тим реченицама је глагол са модалним значењем (модални модификатор) који има безличан облик

N2 (neg) Vf 3s. Семантика: Субјекат - његово присуство или одсуство. Напримјер: *Времени не хватает. Забот прибавилось.*

Структурно-семантичке подврсте без Vf:

Сop Praed. Главни члан реченице изражава се ријечју категорије стања са везником. Семантика: Присуство субјекатског или бесубјекатског стања. Напримјер: *Мне грустно. За окном темно. Сегодня ветренно.*

Cop Praed Inf. Семантика: Присуство субјекатског стања као могућности, немогућности да се оствари радња или етичка оцјена радње. Напримјер: Нелзья опаздывать. Стыдно обижать слабого. Можно немного передохнуть.

Cop Praed part. Главни члан је изражен трпним придјевом у облику средњег рода, значење тог облика приближава се значењу категорије стања. Семантика: Присуство субјекатског или бесубјекатског стања као резултата неке радње. Напримјер: Накурено, натоптано. В комнате чисто, прибрано.

Cop Praed part Inf. Семантика: Присуство субјекатског или бесубјекатског стања - резултата радње као предодређене, могуће или немогуће. Напримјер: Нам суждено...прорубить... Решено было уехать.

Cop Neg Pron Inf. Семантика: Неостварење нечега, условљено одсуством субјекта, објекта или прилошке одредбе. Синтаксички независне у таквим реченицама су замјеничке ријечи: +незачем, негде, некуда, не с кем и др. Напримјер:

Нет N2. Семантика: Одсуство субјекта. Напримјер: Нет денег. Те реченице су суодносне са двочланим потврдним: Есть деньги.

/Петров:/

Постоје два прилаза класификацији безличних реченица – структурни и семантички. Приликом класификације једна група аутора тежи ширем уопштавању, свдећи типове безличних реченица на минимум, док се друга група, напротив, труди да и на основу најмањих разлика међу средствима изражавања безличности направи ову класификацију.

Приликом структурног приступа издвајају се сљедеће класификације:

- према облику предиката: глаголске (повратни, неповратни безлични и лични глаголи у значењу безличних, егзистенцијални глаголи и кратки трпни партиципи) и именске (безлично-предикативне ријечи на – о и безлично-предикативне ријечи које су суодносне са облицима именица) (Ј.М. Галкина-Федорук) [Галкина-Федорук, 1958, 127-128];
- према присуству субјектне компоненте: бесубјектне, субјектно-агенивне, косо субјектне (И.П. Распопов) [Калинин, 1994, 26];
- према облику изражавања семантичког субјекта: дативне, генитивне, акузативне, локативне, инструментални модели (М. Гиро-Вебер) [Гиро-Вебер, 1979, 67-73].
- према присуству инфинитива: без инфинитива и с инфинитивом;
- према присуству објектних односа: које имају и које немају такве односе.

Семантички приступ, којег се ми придржавамо, омогућава да се издвоје следеће класификације:

- према семантичким сферама: стихијне појаве природе, стихијне појаве организма, унутрашњег мира и човјекове психе, сфера модалности, значења постојања, присуства (Ю. С. Степанов) [Степанов, 1990, 273]
- према карактеру денотата: експириенцијалне реченице, искази који описују појаве животне средине и искази стања и квантификације (М. Ленонен) [Сулейманова, 1993, 3];
- према начину представљања носиоца предикативног обиљежја: пространствене, дативне и објектне (О.А. Сулејманова) [Сулейманова, 1999, 18].

Први приступ класификацији безличних реченица је погоднији када је у питању њихова анализа у једном језику, али када се прави анализа у више језика погоднији је други (семантички) приступ. Ми се придржавамо овог посљедњег приступа класификације безличних реченица из разлога што су активности и стања које оне изражавају заједнички свим људима и језицима. А осим тога наилазимо на такве класификације да се један исти тип реченица третира на разне начине. Чак је ово присутно и у раду Ј. М. Галкине-Федорук „Безличные предложения в современном русском языке“ [1958] који до сада важи за најрепрезентативнију анализу безличности у славистици. Наиме, поједини типови безличних реченица због својих структурних специфичности сврставају се у различите групе без обзира што означавају исте процесе или стања (нпр. *рассвetaет и темнеет, зудит и зудится, тошнит и жжет*), а налазимо примјере реченица исте семантике који се разматрају два пута, као нпр. реченице са глаголом *зобит* које ауторка наводи и у групи апсолутно безличних глагола (с. 132) и личних глагола у безличном значењу (с. 143).

Различите класификације наглашавају карактеристике структуре и семантике безличних реченица, доказују њихову системност. Због тога В. М. Павлов и тврди да «Безлична реченица је елемент синтаксичког система који има своју унутрашњу системску организацију. Инваријантна обиљежја «безличне реченице» одређују њен «спољашњи обруб», границе које су дјелимично подрењене, али ипак границе, које издвајају систем «безлична реченица» из њене граматичке средине. Варијанте које образују унутрашњу разноврсност тог система и које чине њене компоненте релативно разног квалитета, не нарушавајући цјеловитост система, узајамно допуњујући једна другу у реализацији системом њене посебне заједничке функције, заједно с тим опслужују њене вишепланске везе са сусједским елементима средине» [Павлов, 1998, 181].

Анализирајући уџбеничку литературу издвајамо следећа мишљења о системности безличних реченица.

У уџбенику А.Г. Рудњева подробно је изложена структурна (према начину граматичког израза) и семантичка (према смисаоним функцијама) класификација. [Руднев, 1968, 49-52]. А у приручнику Ј.С. Скбликове даје се структурна класификација према облику предиката (глагол, категорија стања, глагол или категорија стања с инфинитивом), унутар сваке групе карактеришу се семантичке особености [Скобликова, 1979, 116-123].

П.А. Лекант у свом приручнику излаже подробну структурну класификацију према начину изражавања материјалног и граматичког значења, издвајајући синтетички (безлични глагол или глаголски фразеологизам, лични глагол у безличном облику и егзистенцијални глагол) и аналитички начин, при чему се у оквиру последњег разликују реченице са двокомпонентним (модални или фазни глагол + инфинитив, везни глагол + именска компонента + инфинитив) и трокомпонентним (везни глагол + именска компонента + инфинитив) главним члановима [Лекант, 1986: 86-90].

У уџбенику В.В. Бабајцеве и Л.Ј. Максимова излаже се детаљна семантичка класификација (радња неодређеног вршиоца, стихијске силе, стање природе и животне средине, физичко и психичко стање човјека, стање условљено одсуством нечега, оцјена радње), док се структурна приказује веома кратко (облици предиката: глагол, партицип, категорија стања), а посебно се напомиње само способност инфинитива да улази у састав предиката [СРЈ, 1987, 97-101].

Као што се види, структурни и семантички начин класификације безличних реченица тијесно су повезани и међусобно се допуњују, понекада и преплићу.

Када је у питању семантичка класификација ових реченица према семантичким типовима предиката, описаћемо наредне типове ових реченица који ће обухватити све наведене типове поменутих аутора. Ово ћемо урадити на материјалу романа „Мајстор и Маргарита“ у преводу на српски језик. Од укупног броја безличних реченица у овом роману (1034 реченице) безличних реченица глаголских конструкција нашли смо 729 реченица, што чини 70,5% укупног броја ових реченица, што значи да на безличне инфинитивне и безличне реченице именског типа отпада 305 (29,4%) реченица.

Безличне реченице које означавају радњу или стање у природи и животној средини изазване дејством непознате силе

Првобитне безличне реченице биле су оне које означавају радњу или стање у природи и животној средини изазване дејством непознате силе типа *Светает/Смеркается; Свиће, Грми* итд., и зато су очуване у свим индоевропским језицима. У роману их има 54 реченице овог типа, што чини 7,4% укупног броја глаголских безличних реченица.

Као што се види, ове реченице чине глаголи који немају никакве везе са граматичким субјектом, лицем или објектом, пошто означавају појаве које су биле непојмљиве првобитном човјеку. Због тога је он био принуђен да употреби неодређени термин за именовање тих појава. Врста природних појава одавно је једна те иста, па је и број глагола који их означавају сведен на тај број. Напримјер, у руском језику према мишљењу Ј. М. Галкине-Федорук број ових глагола је око 50, дочим их у српском језику има нешто мање, јер руски језик је временом развио неке конструкције које нијесу заступљене у српском. Српски језик не посједује моделе безличних реченица које нијесу заступљене у руском језику. Ова бројчана разлика је последица ситуације да се за означавање неке појаве у природи употребљава само глагол, дочим се у другом језику употребљава и неки субјекат или пак његова употреба није обавезна. Примјери:

Уже гремит гроза, вы слышите? (Б, 386);

Већ грми олуја, чујете ли? (Б, 416).

В небе прогремело весело и коротко (Б, 386);

На небу загрме весело и кратко (Б, 417).

На примјеру једне загонетке од четири реченице имамо два безлична глагола ове врсте, а била би четири да уз облике глагола *гремит* и *сверкает* нијесу додати субјекти *гром* и *молния*, који нијесу обавезни уз ове облике глагола:

Гром гремит молния сверкает // С одного берега тает // С другого замерзает
[<https://otvet.mail.ru/question/166670730>].

Првобитно су се употребљавали «апсолутно безлични» глаголи и то у разговорном језику, да би касније били додавани лични глаголи који могу имати исту семантичку функцију, као и конструкције номиналног типа са њиховом употребом и у књижевном језику. В. В. Виноградов је навео примјере глагола који могу да се употребљавају само у безличном значењу: *светает, вечереет, похолодало, моро-*

зит [Виноградов, 2001: 384]. У српском језику могућа је, за разлику од руског, конструкција *Свиће зора*, али зато није могућа, за разлику од руског, *Гром грми (као што је могућа у руском), него само *Грми*, итд.

Ове реченице се манифестују кроз два типа реченица:

а) реченице које означавају стања и процесе у природи и животној средини као испољавање стихијске силе:

б) реченице које означавају дејство неке непознате силе посредством неког оруђа.

Првом типу реченица припада 44, а другом 10 реченица, укупно 54 (7%) укупног броја безличних реченица које означавају радњу или стање у природи и животној средини изазване дејством непознате силе.

Примјери за први тип:

Светало, и свет еше не погашенных на шоссе фонарей был уже не нужен и неприятен.

Свитало је, и светлост непогашених светиљки крај пута била је већ непријатна и сувишина.

Позднее всех забылся Иван, когда над рекой уже светало.

Последњи је заспао Иван, када је изнад реке већ свитало.

Потемнело и посвежело. Администратор протер глаза и увидел, что над Москвой низко ползет желтобрюхая грозовая туча. Вдали густо заворчал.

Смркну се и захлади. Администратор протрља очи и виде да се ниско над Московом ваља олујни облак жуте трбушине. У даљини учестало загрме.

По ночам будет луна. Ах, она ушла! Свежеет.

Преко ноћи биће месечина. Ах, месец се сакрио! Свеже је.

У Хустовых хлынуло с потолка и в кухне, и в уборной. Наконец, у Квантов в кухне обрушился громадный пласт штукатурки с потолка, разбив всю грязную посуду, после чего пошел уже настоящий ливень: из клеток обвисшей мокрой драни хлынуло как из ведра.

У претходном тексту обје реченице у руском оригиналу стоји исти глагол (*хлынуть*), а у преводу је избјегнуто његово понављање у двјема узастопним реченицама, па је у другој умјесто облика *пљуснуло* успјешно употријебљен његов хомоним *нагрнуло* а истовремено је сачуван исти тип реченица, а и други квалитети – симболично тумачење реалних догађаја, високу љепоту ријечи прозне елегике Булгакова:

Код Хустових линуло је с таванице и у кухињи и у тоалету. Најзад, код Квантових се у кухињи одвалио огромни комад малтера, поразбијавши све прљаво посуђе, после чега се већ сручио прави пљусак и између мокрих дроњака који су повисили нагрнуло је као из кабла.

Гроза бушевала с полной силой, вода с грохотом и воем низвергалась в канализационные отверстия, всюду пузырилось, вздувались волны, с крыши хле-стало мимо труб, из подворотен бежали пенные потоки;

Олуја је беснела свом снагом, вода је кркљала и завијала обрушавајући се у канализационе отворе, посвуда су се пућили, надимали таласи, са кровова је вода пљуштала мимо олука, из подрума су се изливале запењене бујице.

Пыльная туча накрыла площадку, [на площадке – Б.В.] сильно потемнело.

Ковитлац прашине прекри целу зараван, и силно се смркну.

На террасе посвежело. Еще через некоторое время стало темно.

Српски еквивалент глаголске безличне реченице је именска безлична реченица *На тераси је постало свежије*, и обрнуто - именска безлична реченица има еквивалент глаголску безличну реченицу *А ускоро се и потпуно смркло*.

Всем показалось, что на балконе потемнело, когда кентурион, командующий особой кентурией, Марк, прозванный крысобоєм, предстал перед прокуратором.

Свима се учинило да се на балкону смркло када је центурион Марк, кога су прозвали Пацомор, а који је командовао посебном центуријом, изашао пред прокуратора

Један дио руских безличних реченица овог типа имају за српски еквивалент личне реченице:

- Секретаря МАССОЛИТа Берлиоза сегодня вечером задавило трамваем на Патриарших. ...

- Секретаря МАССОЛИТ-а Берлиоза, вечерас је прегазио трамвај на Патријаршијском рибњаку.

Меня только что зарезало трамваем на Патриарших.

Мене управо прегазио трамвај на Патријаршијском рибњаку

Присутствующих окатило осколками, а кот перелетел по воздуху и уселся высоко под потолком на верхней части золоченой рамы каминного зеркала.

Присутне засу парчад, а мачак пролете кроз ваздух и смести се високо испод таванице, на горњем делу позлаћеног рама огледала на камину.

Загорелось как-то необыкновенно, быстро и сильно, как не бывает даже при бензине.

Све је букнуло некако необично брзо и силовито, како не бива чак ни са бензином.

Хлопнула во втором этаже рама так, что чуть не вылетели стекла, в вершинах кленов и лип тревожно прошумело;

На спрату, прозорска крила се тако залупише да замало не излете стакло, а врховима кленова и липа проструја немирни шушањ.

В небе прогремело весело и кратко;

На небу загрме весело и кратко.

За појам грмљавине писац је користио и личне двочлане реченице:

Уже гремит гроза, вы слышите? Темнеет.

Наредна реченица последије личне двочлане реченице је безлична да би се из *стилских разлога* избјегло понављање истог типа реченице. А иначе реченица *Темнеет* могла је да гласи *Темнеет день*, односно могла је да буде лична двочлана.

В ответ опять-таки грохнуло в небе, и на деревянную крышу уборной обрушился ливень;

И опет у одговор загрме на небу, и на дрвени кров нужника лину пљусак.

Грохнуло, довольно сильно, но стекло за шторой не дало ни трещины, и через мгновение Иван Николаевич забился в руках у сани таров.

Треснуло је прилично јако, али несаломиво стакло иза застора издржало је, и само тренутак касније Иван Николајевич већ се копрцао у рукама болничара.

У наредних шест примјера у преводу имамо замјену прошлог времена са аористом ради постизања стилског ефекта:

Сверкнуло и ударило над самым холмом;

Одједном сину и пуче над самим брдом.

Он крикнул: три! - сверкнуло, бухнуло, и тотчас же из-под купола, ныряя между трапециями, начали падать в зал белые бумажки;

Он викну: - Три! – сину, груну, и и стога часа испод куполе, израњајући између трапеза почеше да падају у салу беле хартијице.

Потом еще раз сверкнуло, и перед администратором возник второй – маленький, но с атлетическими плечами, рыжий, как огонь, один глаз с бельмом, рот с клыком;

Затим сину још једном, а испред администратора измиче други – мали, али атлетских рамена, риђ као ватра...

Трамвај накрыв Берлиоза, и под решетку Патриаршей аллеи выбросило на бульжный откос круглый темный предмет.

Трамвај прекри Берлиоза и подно ограда Патријаршијске алеје, на косу калдрму, излете округли тамни предмет.

Оконце в подвале хлопнуло, ветром сбило штору в сторону.

Прозорчић у сутерену тресну, ветар одбаци застор у страну.

Сретамо замјену свршеног вида глагола у оригиналу са глаголом несвршеног вида у преводу:

Она подпрыгнула и повисла в воздухе невысоко над ковром, потом ее медленно потянуло вниз, и она опустилась. ...

Она подскочи и застаде у ваздуху нешто мало изнад тепиха, затим осети како је благо вуче наниже, те се спусти.

У наредне двије реченице глаголски безлични облици замијењени су у преводу двочланим личним реченицама:

Этого свиста Маргарита не услышала, но она его увидела в то время, как ее вместе с горячим конем бросило саженой на десять в сторону. Рядом с нею с корнем вырвало дубовое дерево, и земля покрылась трещинами до самой реки.

Тај звиждук Маргарита није чула већ га је угледала у оном часу кад је и њу и плаhog коња нешто одбацило у страну око десетак хвати. Покрај ње беше из корена ишчупано храстово дрво, и земљу премрежише пукотине све до саме реке.

Претходне двије руске безличне реченице имају еквиваленте у српском личну и именску безличну реченицу.

Реченица Они вертелись, их разносило в стороны, забивало на галерею, откидывало в оркестр и на сцену има потпуни еквивалент у српском језику: Оне су кружиле, заносило их је у страну, односило на галерију, забацивало у оркестар и на сцену.

У овим реченицама истиче се одречност радњи стихијских, фаталних, непознатих сила, што писац постиже не само употребом личних глагола у безличном облику, него и лексичком попуном главног члана (глаголима типа вырвать, швырнуть, бросить, выбросить итд., а такође и синтагматским окружењем модела.

Напримјер: *Рядом с нею с корнем вырвало дубовое дерево, и земля покрылась трещинами до самой реки.*

Синтагматско окружење модела у овој реченици интерпретира ситуацију на тај начин да значење стихијности радње не добија конкретно лексичко формирање, али реципијент из претходног животног искуства има представу о томе да „с корнем *вырвало*“ асоцира на снагу, моћ радње, *дубовое дерево* указује на квалитет материјала који даје представу о његовој трајности.

Значење одречности јасно се испољава и у реченицама чији предикативни центар чине глаголи *бросить* (*выбросить*), као нпр. у реченици *И тотчас рука его скользнула и сорвалась, нога неудержимо, как по льду, поехала по булыжнику, откосом сходящему к рельсам, другую ногу подбросило, и Берлиоза выбросило на рельсы. . .* Глагол *выбросить* у обичној употреби претпоставља радњу коју је човјек учинио (*выбросить мусор, выбросить ветку*) и има значења: 1. бросая, удалить, освободиться от чего-нибудь; 2. перен. провозгласить, объявить; 3. перен. пустить, направить; 4. в спортивных упражнениях: выдвинуть, выставить [Ожегов С. И., 1968: 106], али у одређеном контексту, језичкој ситуацији намеће се допунско значење. У овом случају глагол значи „сильное, разрушительное, странное действие“, али истовремено јавља се и сема фаталности, мистичности, судбоносности. Ако упоредимо *Берлиоза выбросило волной* и *Берлиоза выбросило на рельсы*, у првом случају имамо значење стихијне радње, имамо асоцијацију: *выбросило взрывной волной, бурей* и т.д., а у другом – може да се јави представа о томе да радњом руководи страшна, неконтролисана снага. Без обзира што лексички није назначен фатални исход радње, животно искуство нам говори да та радња повлачи за собом страшне посљедице, у датом случају и смрт човјека.

У овим реченицама могућа је метафоричка употреба глаголске компоненте:

И когда этот момент наступил, прокуратор выбросил вверх правую руку, и последний шум сдуло с толпы. Тогда Пилат набрал, сколько мог, горячего воздуха в грудь и закричал, и сорванный его голос понесло над тысячами голов: — Именем кесаря императора!;

И кад је тај моменат наступио, прокуратор избаци увис десну руку, и последњи звук као да ветар однесе.

Пилат тада, колико је год могао, накупи врелог ваздуха у грудима и повика, и напукли његов глас разлеже се изнад хиљада глава:

У име цезара императора!..;

Огромный пласт берега, вместе с пристанью и рестораном, высадило в реку;

Огромни слој обале, заједно са пристаништем и рестораном, срља се у реку.

Једнокомпонентних модела безличних реченица које именују стање природе је мало, јер писац за ову семантику користи различите типове двочланих конструкција, номинативне реченице итд.

Број глагола који формира реченице које означавају временску смјену дана и ноћи је малобројан и непродуктиван, јер означавају само два фрагмента стварности, два прелазна момента повезана са смјеном дана и ноћи, нпр.: *светает, вечереет, смеркается; свиће, смркава се* итд.

Велики број ових глагола користи се не само у књижевном језику, него је њихова разноврсност посебно присутна у руским народним говорима (*ободнело, осветило, обвечерело*).

Глаголи који означавају атмосферско-метеоролошке појаве преносе различита стања природе везаним за временске услове, најчешће неповољне. Појаву ведрог времена најчешће преносе префиксални глаголи са коријеном *ясн-*: /п(р)о//раз//яснело, разведрилось, разгулялось. Овој семантичкој групи треба додати и глаголе који означавају промјену температуре ваздуха: *похолодало, припекало, подморозило; захладњело је, припекло је, заледило је* и сл. Иначе ови глаголи у оба језика су непродуктивни пошто ови језици немају квалитетан лексички фонд за посебне моменте времена дана: *светает, меркнет; свиће, смркава се* и др., као и за атмосферско-метеоролошке појаве: *дождит, снежит, моросит крапает, парит, рассветает, забрезжило; киши, снијежи, роси, ромиња, сипи, спарно је, свиће, почело да свиће* итд.

У ову групу спадају и глаголи који формирају реченице које означавају радњу ваздушне стихије: *дует, сквозит*.

Безличне реченице које означавају дјеловање стихијске силе:

а) Реченице које означавају дјеловање стихијске силе усредсређене непосредно на објекат имају глаголе који су прелазни и изражавају радњу неке стихијске силе усредсређене на предмете природног или вјештачког поријекла. Обавезна компонента ових реченица је директни објекат у облику акузатива. У својству агенса иступају различите природне силе које су скоро очигледне као у реченици *Гонит и метаєт пыль* агенс је *вјетар (поднесло, стлало, рябило, морзило): Ветер пыль метет, тучи гонит, слова несет* [<http://privoroti.com/forum/vizov-na-veter-t594.html> 9.03.2015].

Ова група глагола може да означава и радњу транспортних средстава која су подвргнута дејству спољашње силе, на примјер, ваздушна стихија може да се поиграва са хеликоптером или авионом: *Летел тут на днях над океаном и самолет болтало так, что мама не горюй - стюардессы были с изменившимися лицами* [club.foto.ru 8.03.2016]

Рушилачко дејство војне технике, средстава наоружавања такође може да се схвата као утицај стихијске силе на објекат и да се саопштава глаголима у облику безличности: *Сбитый подтвердил, что его разнесло бомбой* [ljrate.ru>post/86057/24114 8.03.2016].

б) Реченице које означавају нехотичне процесе који деформишу предмете имамо са мањом групом глагола који означавају не толико радњу колико резултат радње неке стихијске силе која предмете квари, деформише, ломи: *Бетон быстро схватило; При столкновении у машины скорёжилось руль* [gufo.me>content_kuznec/skorezhit-115357.html].

в) Реченице које означавају дјеловање стихијске силе на објекат посредством неког оруђа обично су са глаголима *гнать, залить, нести, схватить*. Као што се види, глаголи ових реченица већином су прелазни глаголи који су способни да означавају дјеловање стихијске силе на конкретни објекат посредством другог објекта – својеврсним оруђем дејства које је изражено обликом инструментала.

У својству оруђа најчешће иступају различите манифестације природних сила – својеврсни субјекти-каузатори који иначе формирају одређено стање животне средине: *...ветер, и они не успели убежать от верхового пожара, может огонь взял их в кольцо и уходит было просто некуда, а может быть еще при выброске ветром их понесло...* [http://www.moscow-faq.ru/all_question/other/2012/June/44399/131477].

Оруђе-каузатор радње може да буде рушилачка енергија изазвана дјелатношћу војне технике, ватреног оружја: *Была брошена бомба, взрывом ее оторвало ногу конному полицейскому* [М. Горький, Рассказ о герое].

г) Реченице са глаголима који означавају стања везана за манифестацију распрострањености мириса, промјене температуре, влажности (*бить, благоухать, веять, пахнуть, смердить, отдавать*): *Пахнет свежеиспеченным хлебом. С поля веет свежий ветерок* [znaniya.com>task/4990115].

Ову групу глагола чини ограничени круг непрелазних глагола, способних да означавају стихијску распрострањеност и перцепцију мириса, промјену температуре, влажности. Облигорна компонента исказа са тим глаголима је облик ријечи

у инструменталу који означава или каузативе-делиберате перцепције мириса или додира, или пак извор надраживача.

Глаголи који изражавају перцепцију мириса разликују се нијансама основног значења – перцепције мириса. Тако, нпр., глаголи *пахнутъ* и *пахну́тъ* разликују се не само по акценту и граматичким карактеристикама (први је несвршеног вида, способан да се употребљава како лично тако и безлично; други је свршеног вида и употребљава се само безлично), већ и по семантичким показатељима: први глагол означава само својство предмета „испуштати мирис“ (*Свежо и радостно пахло сеном* (МШолохов), а други се већином употребљава у разговорном језику у значењу „дунути; запахнути; замирисати на шта [Б. Станковић. Руско-српски речник, 2008: 524-525] (*Зимним холодом пахнуло // На поля и на леса* (И. Бунин. Первый снег).

Глагол *разить* функционише у значењу „силно пахнутъ (нечим лошим): *Не беда также, что священник тоже оказался немного подвыпившим, и от него разило луком.* [В. Юрлов. Венчание Голощаповых]. Глагол *пахнутъ* има преносно значење „осјећати се, запажати се (о нечем претпостављеном или очекиваном)“: *Судя по раздувающимся ноздрям важнейшего следователя, пахло громким процессом, нешуточными наградами и головокружительным продвижением по службе* [Б. Акунин. Декоратор].

Глаголи *нести*, *тянуть* и њихови производни глаголи способни су да изражавају како перцепцију мириса тако и перцепцију додира: *С моря несло сырým и соленым воздухом.* [В. Гаршин. Встреча], *Ему, точно, было скучно, и тянуло его вон (из дома)* [Толковый словарь русского языка в 4-х т.], а глагол *везть* само перцепцијом додира: *С моря несло сырým и соленым воздухом* [В. Гаршин. Встреча], оба ова глагола употребљавају се у преносном значењу: *Чем-то тихим, чистым, безопасно спокойным везло на него от этой молодой женщины, которую он рассматривал теперь, точно нарисованную на какой-то живой, милой, давно знакомой картине* [А. И. Куприн. Поединок]; *От него несло здоровьем (весельем, хитростью, скукой) От него так и несёт знанием древней истории* [crc2.ru/slovar.php?slovo=нести].

Реченице са глаголима који изражавају физичко стање субјекта:

а) унутрашње физичке осјећаје и физиолошка стања: *болеть, бурчать, гудеть, давить, жечь, крутить, колоть, пройти, шатать, стрелять.*

Глаголи дате групе изражавају дискомфортна стања која субјекат не контролише а која су повезана са стихијским физиолошким процесима у организму: *Не болит? - Прошло.*

Лични субјекат-експеријент уз то може бити представљен облицима акузатива без предлога: *Меня немного знобит.*

Када је субјекат изражен обликом генитива са предлогом у (*У него першит*), неопходан али необавезан елемент исказа је локатив који указује на дио тијела у којем се дешава неки процес у облику локатива са предлогом *в*: *Разве может при неврозе двоится в глазах? Двоится уже месяца три но раньше двоилось не сильно а сейчас очень мешает...* [consmed.ru>nevrolog/view/897654/]; или у облику инструмента без предлога: *Ноги можгло до полудня*.

Субјекат физичког стања у форми акузатива може истовремено објекат дејства спољашњих сила: прехлада од промаје (*продуло, сквозит*): *Продуло по всей видимости в метро, перед поездкой играл в волейбол вроде без травм, а в метро сквозило...* [mediry.ru]; болесно стање због љуљања, путничког труцкања (*растрясло, укачало*): — *Ой, тошно! — шумит царица. — Ох, укачало, растрясло и растрепало!* [Платонов А. П. Волшебное кольцо]; стање последице рањавања, контузије, повреде (*ранило, контузило*): *20 сентября 1941 г. при прорыве из очередного окружения был контужен, ранен и захвачен в плен. ... Меня ранило осколком и контузило* [history.nizhgma.ru].

Преносно значење срећамо у примјерима дискомфортног стања душе човјека упоређено са одговарајућим физичким осјећањима (*тошнит, трясет, лихорадит*): *Когда я нахожусь с ним рядом, меня тошнит и трясет* [Kleo.ru>consult/psychologist/questions_6403.shtml]; *Лихорадит душу // Я обиды не прощаю* [muzofon.com]; карактеристика социјалног стања упоређеног са стањем организма: *Америку лихорадит. От паники.* [volgograd.kp.ru>daily/26293.4/3170855/].

б) промјену спољашњег изгледа човјека (живог бића) који трпи одређено физичко стање (*обветрить, обметать, обсыпать, окидать, переть, подвести, развести, подтянуть, раздуть, разнести, стянуть*): *Пламя окунуло и охватило дом.* [formaslov.ru], *Что значит, если обсыпало после ангины и антибиотиков?* [AntiAngina.ru]; *Пух, мякину раздувает ветром. Облака раздуло* [enc-dic.com]; *Сегодня утром разнесло нижнюю губу. Понятно, что переохлаждение* [eva.ru>forum/topic-messages.htm]; *Голову как будто стягивает «обручем», «каскай»* [informugra.ru].

Ови глаголи означавају резултате дејства различитих физиолошких стања који се одражавају на спољашњи изглед човјека. Тако болесни процеси могу *раздуть, разнести* – повећати у обиму, учинити надувеним одређене дјелове тијела: *У мужа раздуло щеку и зуб очень болит* [womanspb.ru>forum/razdel69/tema24860/]; *У меня разнесло плечо, боль рвала руку и грудь до стона и сжимала горло.*

Промјену своје конституције, цјеловитости свог тијела човјек схвата као резултат дјеловања стихијске силе која има снагу *развести, разнести, распересть* носиоца одговарајућег стања, односно да га учини веома дебелим, гојазним: *Развело руку - чем лечить?* [medportal.su]; *Утром к щеке прикладывала холод-*

ный компресс, опухоль немного сошла, но к вечеру щеку разнесло еще больше [health.mail.ru]; Запенил межкомнатную дверь после установки, на утро коробку расперло (дверь не закрывается) [otvet.mail.ru]; Сильно обветрило лицо: что делать? [6tu4ka.ru]; От сытой жизни его расперло. [tolkslovar.ru>r2871.html].

Неке болести се рефлектују споља у виду осипа, ране, хрпавости коже који се доживљавају у својству резултата таквих радњи као *обметать*, *обветрить*, *окидать*, *обкидать*, *обспаать*: *Обметало губы герпетическими высыпаниями?* [mamas.ru]; *Кажется, у меня обветрило кожу вокруг глаз* [woman.ru]; *Всего окидало: аллергия. Окидало простудой* [http://unienc.ru/135/81138-okidat.html]; *Весь подбородок обкидало прыщами, как бороться с этим? Я и спиртом протираю, не помогает...* [www.woman.ru/beauty/face/thread/4148848/]

Безличне реченице које изражавају психичко или физичко стање човјека и процесе у његовом организму и сл.

Овом типу реченица припада 46 (6,3%) реченица од укупног броја безличних глаголских реченица, што значи да се ради о реченицама са високим степеном безличности. Са претходним реченицама које означавају радњу или стање у природи и животној средини изазване дејством непознате силе чине већину реченица са апсолутно безличним карактером.

Примјери:

В этой голове гудел тяжелый колокол, между глазными яблоками и закрытыми веками проплывали коричневые пятна с огненно-зеленым ободком, и в довершение всего тошнило, причем казалось, что тошнота эта связана со звуками какого-то назойливого патефона;

У тој глави брујало је тешко звоно, између очних јабучица и склопљених капака развличиле су се смеђе мрље, по рубовима втрено-зелене, а поврх свега осећао је и мучнину, при чему му се чинило да је та мучнина у вези са звуцима некаквог досадног грамофона.

Степа наконце узнал трјумо и понял, что он лежит навзничь у себя на кровати, то есть на бывшей ювелиршиной кровати, в спальне. Тут ему так ударило в голову, что он закрыл глаз и застонал;

Стјона коначно препознаде трокрилно огледало и схвати да лежи наузнак у свом кревету, то јест бившем јувелиркином кревету, у спаваћој соби. Тада га тако прободје у глави да је затворио очи и застењао.

*От этого самого коньяку у мастера зашумело в голове, и он стал думать:
«Нет, Маргарита права!»;*

*Од тог истог коњака мајстору је у глави почело да бучи и он помисли: „Не,
у праву је Маргарита...“*

*В голове у него был какой-то сквозняк, гудело, как в трубе, и в этом гудении
слышались клочки капельдинерских рассказов о вчерашнем коте, который
принимал участие в сеансе;*

*У глави као да му је дувала промаја, бубњало је као у олуку и кроз бубњање
чули су се одломци разводникових прича о јучерашњем мачку, који је учес-
твовао у сеанси.*

У Маргариты зазвенело в ушах;

Маргарити зазвони у ушима.

*Когда он распаковал свой груз, в глазах у него зарябило, он что-то промыш-
чал болезненно.*

*В глазах у Никанора Ивановича потемнело, газету сняли, но в пачке оказа-
лись не рубли, а неизвестные деньги, не то синие, не то зеленые, и с изобра-
жением какого-то старика.*

„Ах, Берлиоз, Берлиоз! – вскипало в голове у Степы.

*Никанору Ивановичу полегчало после вприскивания, и он заснул без всяких
сновидений.*

*Не то что встать, – ему казалось, что он не может открыть глаз, пото-
му что, если он только это сделает, сверкнет молния и голову его тут же
разнесет на куски.*

*Степа в тревоге поглубже заглянул в переднюю, и вторично его качнуло,
ибо в зеркале прошел здоровеннейший черный кот и также пропал.*

*Лексеме качать, шатать, разнести, затрясти, перебить и неке друге могу
да улазе у састав модела који именују процесе који произилазе у животној средини
(Ветку качало ветром) и стање човјека (Его качало от усталости).*

*Као што се види, ове реченице немају еквиваленте у двочланим конструк-
цијама са субјектом у номинативу.*

Глаголи ових реченица изражавају:

*а) емоционална стања субјекта која су резултат повољних или неповољних
околности: заесть, захолонуть, екнуть, наболеть, найти, накатить (подкатить),
накипеть, отбить, отлечь, передернуть, пронять, прорвать, разобрать, распира-
ть, светлеть (просветлеть), теплеть, холодеть (похолодеть).*

Реакција субјекта на ријечи, радње другог субјекта или на неочекиване околности преноси се слједећим глаголима способним да се употребљавају у облику безличности: *захолонуть* – стање укочености, обамрлости, психолошке тупости: *У его захолонуло на душе; передернуть* – емоционално стање које се јавља у нехотичном грчевитом покрету: *Его вдруг передернуло*.

Глаголи *накипеть, наболеть* употребљавају се у случајевима када непријатна осјећања могу да се накупе, скупе да сазру: *Накипело у купца; Наболело...*; а ако осјећање или стање изненада, неочекивано обухвата некога, онда се користи глагол *накатить*: - *Я деньги пропил от скуки. Накатило на меня*; и обрнуто, о сјећању које престаје да узнемирава, да притиска, говоре *отлегло*: *У нее отлегло от сердца*.

Глагол *распирать* обично у споју са ријечју *грудь* употребљава се у значењу „напунити, тежећи да се излије (изрази) своја душа, да се нађе излаз (о неком осјећању, жељи итд.): *Грудь распирало от радости ...*

За пренос емоционалног стања везаног са односом субјекта према сложеној ситуацији користе се глаголи који означавају свјетлосна и температурна стања у преносном значењу: *На душе у него светлело* – појава ведрога, мирнога, радоснога расположења, стања: *В груди теплело* – о осјећању душевне тоpline коју неко доживљава; *У меня холодело в животе* – осјећај хладноће под утицајем неког снажног осјећања.

Карактеришући понашање, емоционално понашање човјека, чешће негативно, говорно лице може да користи низ личних глагола у безличној употреби: *найти* – о психичком стању човјека којег прате чудни, смијешни испади: *На него нашло; пронять* – снажно дјеловати, учинити јак утисак на некога: *Его проняло*. (пробило га, погодило, дирнуло); *разобрать* – о крајњем степену манифестације неког стања, осјећања итд.: *Ишь как его разобрало; прорвать* – о изненадној манифестацији код неког дуго суздржаног узбуђења, гњева, увреде итд.: *Сама не знала как то случилось – вдруг ее прорвало*; *заесть* – задеть, взволновать: *А меня заело*; *отбить* – лишити жеље да се нешто ради, да се бави нечим: *На дворе дождь лил, от работы совсем отбило*.

б) наклоњеност емоционалним радњама и стањима: *взгрустнуться* (сгрустнуться), *любится*, *плакаться*, *страдаться*.

Од ових глагола посебно се истиче глагол *взгрустнуться* који изражава код субјекта-пацијенса осјећања туге, сјете и одређује његово емоционално стање: *А взгрустнется, бывало, мне – горько всплакнешь* (Островский).

Веома је тешко одредити границу између апсолутно безличних и личних глагола у безличном значењу, јер за изражавање физичког и психичког стања човјека и даље траје процес преласка личних глагола у безличне. Стога је број личних

глагола у безличној употреби у руском велики, па помињемо оне који се најчешће употребљавају: *болит, кружит, хватает, дергает, колет, гнет, жжет, сверлит, рвет, взорвет, дергает, крочит, клонит, разнесет, тянет, подмывает, кружится, нездоровится, помнится, терпится, кружится, нравится, полюбится, забудется, зудится, чешется, мутится, свербится* итд.

У поређењу са руским, српски еквиваленти руских глагола заступљени су у мањој мјери, а то су глаголи: *боли, пробада, грчи, врти, надима, зараста, жига, савија, допада се, свиђа се, гади се, румени се* итд.

У оба језика за изражававање истих стања и процеса у људском организму употребљавају се и безличне реченице номиналног типа. У руском су најчешће са предикативима: *смешно, больно, скучно, тоскливо, гадко, грустно, тоскливо, смутно, холодно, душно, приятно, неприятно, стыдно, тошно* итд. Предикативи *хорошо, покойно, дурно* и др. немају својих еквивалената.

У српском језику најчешће су реченице овог типа са предикативима са дативом: *мило, драго, пријатно, тешко, лако, досадно, слатко, мука, част, жеља, грехота, зима, врућина, лоше, брига, хладно, мучно, мрско, гадно, жао, рђаво, чудно, добро, зло, воља, зазор, туга, завар* и са акузативом: *срам, стид, срамота, страх, срам, жеља, воља, брига* итд. [Миновић, Ајановић, 1989: 265]. У Великој нормативној граматици наводе се само прва три примјера, па Ж. Станојчић, проширује број ових именица, наводећи да ове именице могу да се понашају као глаголске ријечи, тј. да се процеси који зависе од глаголске природе схвате као поуздано основани при изражавању стања путем ових конструкција: *жеља, брига, воља, јежа, гроза, туга, чежња, сумња, мука, зебња, патња, вриска, плач, кукање, милина* и др. и наглашава да је уобичајена њихова употреба са глаголом *стати* и логичким субјектом у акузативу, нпр.: *Стаде ме плач* [Станојчић, 1970: 164-165].

На основу упоређења анализираног материјала може се закључити да се у српском језику чешће употребљавају реченице са предикативима који имају облик именица и предикативно значење, него што је то присутно у руском језику. У нашем материјалу нијесмо нашли овакве примјере, па наводимо примјер стихова А. С. Пушкина „Признание“:

Вы улыбнетесь, — мне отрада;

Вы отвернетесь, — мне тоска;

За день мучения — награда

Узимајући у обзир преводе једног језика на други, налазимо примјере да, поред тога да безличним реченицама у једном језику одговарају безличне реченице

у другом језику, постоји низ примјера да безличним реченицама у једном језику одговарају двочлане личне реченице у другом језику.

Примјери безличних реченица овог типа у руском језику са еквивалентима у српском језику у двочланим личним реченицама:

В этой голове гудел тяжелый колокол, между глазами яблоками и закрытыми веками проплывали коричневые пятна с огненно-зеленым ободком, и в довершение всего тошнило, причем казалось, что тошнота эта связана со звуками...

У тој глави брујало је тешко звоно, између очних јабучица и склопљених капака развлачиле су се смеђе мрље, по рубовима ватрено-зелене, а поврх свега осећао је и мучнину, при чему му се чинило да је та мучнина у вези са звуцима некаквог досадног грамофона.

Крючок отскочил, и Иван оказался именно в ванной и подумал о том, что ему повезло.

Реза отскочи и Иван се обре управо у купатилу, и помисли како је имао среће.

- Ох, как мне не везет! - воскликнул он, но тут же спохватился, извинился и спросил: - А как ваша фамилия?

- О, како немам среће! – узвикну он, али се брзо савлада, извини се, и упита: - А како се презивате?

Тотчас предгрозовой свет начал гаснуть в глазах у мастера, дыхание его перехватило, он почувствовал, что настает конец...

Истог часа пред мајсторовим очима поче да се гаси и она светлост, већ утуљена пред олују, он поче да губи дах и осети да долази крај.

Внешне он ничем не отличался от многочисленных остальных гостей-мужчин, кроме одного: гостя буквально шатало от волнения, что было видно даже издали.

По спољашњости он се ничим није разликовао од осталих многобројних гостију, мушкараца, осим у једном: гост је буквално посртао од узбуђења, што се видело чак и издалека.

Его затрясло, тело его наполнилось огнем, он стал стучать зубами и минуту просить пить

Почео је да се тресе, тело му је обузела ватра, зуби су му цвокотали и сваки час је тражио воде.

Этот вопрос немного расстроил Ивана, лицо его передернуло.

То питање помало узнемири Ивана, његовим лицем прође трзај.

Теперь Маргарита ежесекундно ощущала прикосновение губ к колену, ежесекундно вытягивала вперед руку для поцелуя, лицо ее стянуло в неподвижную маску приветия.

Маргарита је већ сваке секунде осећала на колену додире усана, сваке секунде пружала напред руку за пољубац, а лице јој се затегло у непокретну маску љубазности.

Лицо почтенного нижнего жильца свело в пяточок, а руки и ноги оказались с копытцами.

Лице уваженог станара из приземља скупило се у рило, а руке и ноге су се претвориле у папке.

Дух перехватило у него, до тога била холодна вода, и мелькнула даже мысль, что не удастся, пожалуй, выскочить на поверхность.

Дах му се пресекао, толико је вода била ледена, и чак му кроз главу пролете мисао како, можда, неће успети да исплива на површину.

Степа в тревоге поглубже заглянул в переднюю, и вторично его качнуло, ибо в зеркале прошел здоровнейший черный кот и также пропал.

Стјопи у паници завири дубље у предсобље и опет се заљуља, јер је у огледалу промакао изузетно крупан црни мачак и такође нестало.

Тут профессор посмотрел на своего пациента, на его голову, на сырые брюки и подумал: «Вот еще не хватало! Сумасшедший!»

Тада професор погледа у свог пацијента, у његову главу, у влажне панталоне, и помисли: „Само је то фалило, лудак...“

Плац Воланда вздудло над головами всей кавалькады, этим плащом начало закрывать вечеряющий небосвод. Когда на мгновение черный покров отнесло в сторону, Маргарита на скаку обернулась и увидела, что сзади нет не только разноцветных башен с разворачивающимся над ними аэропланом, но нет уже давно и самого города, который ушел в землю и оставил по себе только туман;

Воландов плашт беше се надвио изнад глава читаве кавалкаде, тај плашт почео је да заклања вечерње небо. Када је на тренутак црни покров отпрхнуо у страну, Маргарита се, у трку, окрете и спази да иза њих не само што нема разнобојних торњева и авиона који изнад њих облећу, него већ одавно нема ни самог града, који беше штукао у земљу и оставио иза себе само маглу.

Доктор, прошу помогите, у меня заложило левое ухо – Докторе, молим вас помозите ми, зацепило ми се лијево уво;

„У меня так домит кости!“ - зачестую можно услышать от людей разного возраста – „Боле ме јако крста!“ – често можете чути од људи разного узраста;

Его качало от голода – Он се тетуроа од глади;

Даже когда зевают взрослые, можно понять, что их клонит ко сну – Чак када одрасли зијевају, треба схватити да их сан савладава;

Лодку клонило на бок – Чамац се нагињао на бок;

Ей дыхание сперло от волнения – Дах јој је стао од узбуђења;

Брата крючит от боли – Брат се савија (се грчи) од болова;

У меня в горле так пересохло, что вода не помогает – Грло ми се тако осушило да ни вода не помаже;

Маму сильно знобит, вплоть до того, что начинают стучать зубы – Мајку јако хвата грозница, толико да јој почињу зуби цвокотати; Мајку тресе грозница, Мајка има грозницу, Мајка се јежи од грознице;

Больной лихорадит – Болесника хвата (тресе) грозница;

У моей сестры такая проблема: сводит по утрам ноги – Моја сестра има овакав проблем – грч јој изјутра хвата ногу;

К вечеру щеку разнесло еще больше – Увече је образ отекао још више;

Профессора влечет к науке – Професора привлачи наука;

Меня коробит от его грубостей – Вријећају ме (непријатне су ми) његове грубости;

„Мне грустно на тебя смотреть...“ (С. Есенин) – „Тужан сам док те гледам...“;

Тоскливо было ему в пустой хате – Он је био тужан у празној сеоској кући;

Ему стало стыдно за своё поведение – Он се застидио од свог понашања;

Без тебя мне смутно на душе – Без тебе ја осјећам немир у души;

Мне стало страшно при мысли об экзамене – Споао ме је страх при помисли на испит;

Нам желательно получить эту драгоценную книгу – Ми желимо да добијемо ту драгоцену књигу;

Досуг мне разбирать вины твои, щенок! (И. Крылов) – Имам ја времена да разјаињавам твоје кривице, итене! (И. Крылов);

Всего, что знал еще Евгений, // Пересказать мне недосуг (А. С. Пушкин);

Све што је знао Јевгеније, // Испричати ја немам времена; (А. С. Пушкин);

Поједина мјеста у роману су пуна реченица овог типа, као на примјер у глави тридесет првој, гдје налазимо пет узастопних безличних реченица, а у преводу су све личне:

Этого свиста Маргарита не услышала, но она его увидела в то время, как ее вместе с горячим конем бросило саженой на десять в сторону. Рядом с нею с корнем вырвало дубовое дерево, и земля покрылась трещинами до самой реки. Огромный пласт берега, вместе с пристанью и рестораном, высадило в реку. Вода в ней вскипела, взметнулась, и на противоположный берег, зеленый и низменный, выплеснуло целый речной трамвай с совершенно не-вредимыми пассажирами. К ногам храпящего коня Маргариты швырнуло убитую свистом Фагота галку;

Тај звиждук Маргарита није чула већ га је угледала у оном часу кад је и њу и плахог коња нешто одбацило у страну око десетак хвати. Покрај ње беше из корена ишчупано храстово дрво, и земљу премрежише пукотине све до саме реке. Огромни слој обале, заједно са пристаништем и рестораном, сроља се у реку. Вода у реци се узбучка, занија на супротну, зелену и ниску обалу, испљусну речни трамвај са потпуно неповређеним путницима. Крај ногу Маргаритиног коња који је фрктао беше одбачена чарка, коју је убио Фаготов звиждук.

Као што смо поменули, безличним реченицама у једном језику одговарају безличне реченице у другом језику, па наводимо примјере:

Никанору Ивановичу полегчало после впрыскивания, и он заснул без всяких сновидений;

Никанору Ивановичу постало је лакше после инјекције и он заспа без икаквих сновиђења.

У Маргариты закружилась голова, ее шатнуло, но чаша оказалась уже у ее губ, и чьи-то голоса, а чьи – она не разобрала, шепнули в оба уха: – Не бойтесь, королева...;

Маргарити се завртело у глави, она посрну, али пехар већ беше покрај њених усана и нечији гласови, а чији она није разабирала, шапнуше јој на оба ува: - Не бојте се, краљице...

Као што се примјећује, реченице у другом језику имају другу структуру, углавном различите падеже које захтијевају главни чланови тих конструкција. Обично су то реченице са глаголима: *вертеться, кружиться, нездоровиться, тошнить, зазвенеть, рвать, темнеть, тянуть, рябить, накопеть, саднить, колоть* итд. и са именским предикативима: *душно, мутно, стыдно, страшно, нездоровиться, больно, видно, слышно, боязно, совестно.*

Примјери:

Темнеет (Б, 386);

Смркава се (Б, 416);

*Сегодња душно, где-то идег гроза, – отозвался Каифа, не сводя глаз с по-
красневшего лица прокуратора и предвидя все муки, которые еще предсто-
ят* (Б, 36).

На основу ових примјера видимо да дио предикатива постоји захваљујући именицама које су добиле својства предикатива и у складу са тим врше глаголску функцију.

Као што се да видјети, број глагола и предикатива који чине главни члан ових реченица је већи у руском него у српском због већег броја средстава за изражавање појава и стања везаних за ову групу реченица.

Безличне реченице које које изражавају склоност према физичком или психичком стању које је изражено глаголом

Овом типу реченица припада 20 (2,7%) реченица од укупног броја глаголских безличних реченица. Његову структуру чине формант – *ся* (*сь*) и *се* уз глагол и ергативни облик именице или замјенице у дативу. Ове реченице, углавном, формирају се од неповратних глагола у оба језика.

Још је А.М. Пјешковски тврдио да је одлика глагола који граде ове реченице „специјално безлично – *ся*“ које додаје „посебно обиљежје лакоће радње (*мне говорится = мне легко говорить*)“ [Пешковский, 2001: 319]. Ове безличне глаголе не треба мијешати са одговарајућим трпним облицима глагола (*Мне легко говорится об этом – Об этом говорится в первой главе*). Већу фреквенцију ови глаголи имају са негацијом.

Од интересантних истраживања треба поменути истраживање функционисања ових безличних глагола на – *ся* И.П. Матханове. Полазећи од њихове дефиниције у једнојезичким рјечницима (означавају присуство жеље, расположења, могућности да се нешто уради), она налази код њих више модалних значења и у том смислу издваја три групе ових глагола:

- 1) глаголи типа *живется, дышится* који означавају природне функције организма, - пријатна / непријатна могућност условљена спољашњим факторима;
- 2) глаголи типа *естся, пьется* који означавају физиолошке потребе организма;
- 3) глаголи типа *гуляется, играется* који означавају склоност некој радњи – не-

мотивисану жељу, а такође могућност / немогућност.

Глаголи ове семантичке групе могу се условно подијелити подијелити по значењу на неколико подгрупа:

а) говорни глаголи који одражавају процес говорења: *говориться, сказаться, молчаться, бормотаться, визжаться.*

Могућност и лакоћа „говорења“ често се истиче у реченицама прилошким одредбама за начин: ... *хорошо говорилось и молчалось.*

Глагол *сказаться* саопштава немотивисаност, неочекиваност изговора ријечи за сами говорни субјекат везан за његово емоционално стање: ... *сказалось „нет“.*

Глаголима *бормотаться, визжаться* изражава се могућност различитих начина говорних звукова, при чему се подвлачи стихијност радње: ... *визжалось ему; Бормочется? ...*

б) глаголи кретања: *идтись, ходиться, шагаться, бегаться, бродиться, плыться, брестись.*

Глаголи *идтись, ходиться* изражавају наклоњеност за радњу која може бити повезана са посебним стањем субјекта: ... *все ходилось по комнатам. И мне домой никак не шлось.*

Глаголима *шагаться, бегаться* и *брестись* изражава се лакоћа, неусиљеност кретања субјекта у простору, а облигаторна компонента исказа је прилошка одредба за начин: ... *ему стало весело и широко шагалось; легко ногой бегаются; мне брелось раздумчивее.*

в) глаголи који означавају радње субјекта повезане са дјелатношћу, извршавањем разних обавеза: ... *не работалось; Хорошо работается ...; служилось неплохо ...вовсе им не шьется, ... Мне пишется ...*

г) глаголи који означавају радње субјекта повезане са одмором, са провођењем слободног времена: *отдыхаться, гуляться, играть, петься, питься, пироваться, плясаться.*

Заједничко, колективно означавање одмора: ... *легко отдыхалось; Кому не весело гуляется?*

Однос субјекта према различитим реализацијама слободног времена: ... *Мне не пляшется (Е.Е.); ... не играется; ... не читалось; Мне с тобой хорошо и поется; елось...; кутилось ... ; пьется.*

Ова семантичка група глагола има велику продуктивност, јер условљава свјежину перцепције ових или оних реализација, они су необични, околионални, у њих је садржан значајан сликовити потенцијал, због чега се често употребљавају у поезији као јако изражајно средство: *горелось, зимуется...* [Матханова, 1991: 70-78]

Из наше анализе може се закључити да у српском језику не постоје модели безличних реченица којих нема у руском језику.

Најчешћи глаголи у руском су глаголи који означавају склоност према одређеном физичком стању: *поется, пьется, читается, плачется, танцуется, пишется, плавается, дремлется, спится, аукается* и др. У роману Булгакова употријебљени су у оба језика фреквентни облици: *работается, живется, припомнилось*.

Мне всегда как-то лучше работается за городом, в особенности весной.

Я увек некако боље радим изван града, у пролече нарочито.

Всякий посетитель, если он, конечно, был не вовсе тупицей, попав в Грибоедова, сразу же соображал, насколько хорошо живется счастливым – членам МАССОЛИТа, и черная зависть начинала немедленно терзать его;

Сваком посетиоцу – осим ако, наравно, није био крајње тупоглав – чим би ушао у Грибоједов постало би јасно како дивно живе срећници, чланови МАССОЛИТ-а, и љута завист спадала би га неодложно;

Но если даже и лучшая (половина – Б.В.), разве ему от этого лучше живется?;

Па и кад би била боља, зар би му то нешто помогло? (Л, 222).

Глагол *житься* употребљава се у два значења: 1) у споју са прилозима *хорошо* (као у претходном примјеру), *плохо, легко, трудно* и сл. када се ради о постојању услова живота: *Жилось там лучше; Тамо се живјело боље*. 2) са негацијом *не* када се ради о одсуству жеље или могућности да се живи, да се негдје остане: *Не живется ему на одном месте; Не живи му се на једном мјесту*, а глагол *умираться* употребљава се искључиво са негацијом и означава могућност човјека да умре: *А я хочу – не умирается; Ја хоћу – али се не умире*. Мада у језичкој пракси се могу срести и ове нијансе: пријатељско, неофицијелно обраћање, питање: *Ну, как живется?; Па, како се живи?;* жеља да се добро живи: *Они выпили чтоб лучше им жилось; Попили су да би се боље живјело*. Овај посљедњи примјер је мало фреквентан у српском језику, а прави превод са обликом *им* је у овом случају неупотребљив.

Припомнилось даже, как нанимали этот таксомотор у «Метрополя», был еще при этом какой-то актер не актер... с патефоном в чемоданчике.

Сетио се чак и тога како су унајмљивали тај такси код „Метропола“, ту је још био и некакав... биће да је глумац, или нешто слично... с грамофоном у ковчежићу.

Иако није у обавези за наш рад, навешћемо два примјера именских безличних реченица овог типа ради додатне информације о њиховом функционисању:

Прокуратору захотелось подняться, подставить висок под струю и так замереть. Но он знал, что и это ему не поможет.

Прокуратор пожелел да устане, да подметне слепоочницу под млаз и да се тако заборави.

Правда, через несколько часов ему начинало очень сильно хотеться пить, затем онложился в постель, и через день прекрасная неаполитанка, накормившая своего мужа супом, была свободна, как весенний ветер.

Истина, после неколико сати он би силно ожеднео, затим би легао у кревет и након једног дана предивна Напуљка, која је нахранила свога мужа супом, била би толико слободна као пролећни ветар.

Као што се види, српски еквиваленти руским реченицама овог типа су двочлане реченице.

У лингвистичким радовима констатује се продуктивност употребе датог типа реченица која се постиже на рачун деривационих могућности глагола. Морфолошки састав глаголских лексема које су способне да се употребљавају у позицији главног члана у моделима разматраног типа није истоврстан. Неки од њих примјећују да „у колосјеку опште тенденције активизације безличних реченица, које се праве са личним глаголима, ишао је процес интензивног развитака безличних реченица са глаголима на – *ся*, који су образовани од личних неповратних глагола и који именују стање лица [Шведова, 1973: 273; Янко-Триницкая, 1962: 212-240]. Тако се постепено формирала посебна продуктивна категорија безличности коју је могуће образовати „од сваког глагола..., са изузетком повратних глагола“ [Пешковский, 1956: 346]. У савременом руском језику безлични глаголи аналогног рода образују се путем додавања постфикса – *ся*. Када лични глагол прелази у безлични, он не само да прима облик безличности, него и одговарајуће значење које му омогућава да уђе у једну од семантичких група: перцептуалне активности (*смотрелось, виделось, слышалось*), физичке активности (*верится, мечтается, думается, помнится*), психичке активности (*взгрустнулось, плачется*) и физиолошке активности (*зевается, чихается, плачется, икается*) [Кабанова, 1998: 15].

Према мишљењу М. Ивић, присуство морфеме *се* уз лични глаголски облик и експлицитно обиљежавање агенса (који није идентичан са субјектом) у дативу је релевантно, а да ли је субјекат означен уз предикат или не, то је ирелевантно. Ове реченице могу градити само оне лексичке јединице које су репрезентоване V (а не Vсе) обликом [Ивић, 1961-1962: 146-147].

М. Стевановића врши подјелу личних глаголских облика са морфемом *се* на седам група [Стевановић, 1961-1962: 26]: прави повратни (*крити се, бријати се*), узајамни (*растати се*), неправи повратни (*ругати се, пропити се*), медијални (*примицати се, ширити се*), пасивни (...*да се распреми и рашчисти...*), неодређено-повратни (...*што се ради...*), безлично-повратни (*невати се (некоме), смркавати се*).

У позицији главног члана израженог безличним глаголом са постфиксом – *ся* могу да се употребљавају глаголске лексеме *вериться, говорится, дрематься, думаться, дышаться, житься, икаться, лежаться, мниться, петься, писаться, работаться, сидеться, спаться, читаться* итд., као и лексеме које изражавају наклоњеност физичким радњама и стањима: *дремать, дышаться, есться, житься, икаться, лежаться, мочься, недужиться, нездоровиться, неможется, сидеться, смотреться, спаться, умиратся, хвораться, чихаться*. Облигаторна компонента реченица са поменутиим глаголима је датив субјекта. Посебно мјесто заузимају глаголи *недужиться, нездоровиться, неможется* уколико они изражавају не наклоњеност одређеном стању, него стање болести које не зависи од воље његовог носиоца: *Мне нездоровится что-то*. Код фреквентног у оба језика глагола *спаться* можемо разликовати четири семантичке нијансе: 1) наклоњеност сну (оцјењују се услови за сан): *Сладко спится...*; 2) стање несанице (при негацији): *Не спится*; 3) узнемиреност, забринутост (при негацији): *Нам не спится, не лежится...*; 4) питање упућено ономе ко је рано устао или је активан у ноћно вријеме (са негацијом): - *Чего не спится?*

Сличне нијансе значења имају глаголи: *дрематься* (1 нијанса): *Тяжелели веки, дремалось*; *сидеться*: *Пете не сиделось*; овај глагол има употребу у упитним реченицама када је питање упућено ономе који је напустио неко мјесто: - *Саше не сиделось?*

Глагол *смотреться* у овој функцији употребљава се претежно са негацијом и означава нерасположење, немогућност субјекта да гледа некуда, које је условљено одређеним околностима: *Сколько бы вы ни ходили по прилегающим улицам, здание это [небоскреб] ниоткуда не смотрится «во весь рост» — оно не служит центром ансамбля.* (Овчинников. Ветка сакуры) Са негацијом чешће се употребљава глагол *стояться* и изражава постојање жеље или могућности да се стоји, остане на мјесту, да се не помиче: *Лошади не стоялось на месте. Что тебе не стоится?* [<http://dic.academic.ru/dic.nsf/es/146676/>]

Глагол *дышаться* осим правог значења: В лесу легко *дышится* има и преносно: *А вдвоем дышалось вольней* којим се исказује осјећање слободе, ослобођености.

За исказивање са предикатима који су изражени глаголима дате групе карактеристично је активно коришћење прилошке одредбе за начин која оцјењује и карактерише наклоњеност субјекта према радњи: *С людьми какого типа лично-*

сти вам работается лучше всего и почему? [otvetnemail.ru].

Број ових глагола већи је у српском него у руском језику, а најчешће се употребљавају: *игра се, пјева се, сједи се, једе се, чита се, иде се, прича се, гледа се, не живи се*:

Код Лотики се пило и картало и певало и играло и водили озбиљни разговори и свршавали послови, и добро јело и чисто спавало [А, 181].];

У руском језику више је уобичајена неодређенолична употреба ових глагола:

У Лотики пили, играли в карты, пели, плясали, вели серьезные беседы, деловые переговоры и получали добротную еду и чистую постель (А, 536-537).

Поред битних сличности, постоје и битне разлике међу овим реченицама у ова два језика, посебно када се ради о употреби и броју глагола који се користе за изражавање семантике ових реченица у оба језика. Руским реченицама одговарају у српском језику реченице са номинативом и личним глаголским обликом, нпр.:

Мне всегда как-то лучше работается за городом, в особенности весной.

Ја увек некако боље радим изван града, у пролеће нарочито.

Руски глагол *хотеть* обично се у овим реченицама преводи глаголима *жељети* и *хтјети*, а ријетко у српском има еквивалент исте структуре (*хоће ми се, неће ми се*). Нијесмо у нашем материјалу нашли ових примјера, па наводимо овај примјер:

Хоће ли нам се, да знамо свему меру, и облик, и број, - математика ће нас о свему обавестити, без кабалистичке замршености и питагорејске мистике [http://www.svetosavlje.org/biblioteka/vlnikolaj/ од 20.02.2016].

Српски облици *пије ми се, једе ми се* требају присуство конкретног објекта, па најчешће гласе: *пије ми се вино, једе ми се киви* и сл. За разлику од српског, у руском језику ово су само упитне реченице. Обично руским безличним реченицама одговара у српском двочлана конструкција:

Мне хочется назвать тебя своим [http://www.stihi.ru/2014/04/16/8490] – (Ја) желим да те зовем својим.

Глагол *хотеться* може се сматрати универзалним безлично-оптативним глаголом:

Иногда мне не хочется быть, // Говорить, мыслить, чувствовать, двигаться // Иногда мне не хочется жить,... [SunHome.ru].

Производни глаголи образовани префиксалним путем преносе само појављивање жеље: ... *ему захотелось*.

Глагол *желаться* који се срета, углавном, у облику прошлог времена, сматра се застарјелим.

Безличне реченице које које изражавају самостално настале процесе који нијесу условљени вољом вршиоца радње или неким другим узроком

Овом типу реченица припада 158 (21,6%) реченица од укупног броја глаголских безличних реченица. Ова група је веома слична претходном типу реченица и означава радњу која се дешава сама по себи, тј. радњу која није условљена вољом вршиоца радње или неким другим узроком. Њима се прошлим временом саопштава о постојању неке силе, среће, потребе, чији изазивач није познат, јер субјекат у њима није познат нити се може замислити, а радња дјелује као неизбјежна, проузрокована неопходношћу, случајношћу. У руском ове реченице најчешће формирају глаголи: *случилось, удалось, повезло, пришилось, осталось, оказалось, показалось, случилось, получилось, повезло, захотелось, кончилось, понравилось, выяснилось, потребовалось, понадобилось, довелось, закончилось, сделалось, досталось, подумалось, исполнилось, обнаружилось* и сл.

Примјери:

Утром выяснилось, что и Анфисы нет!

Ујутру се испоставило да ни Анфисе нема

Теперь я скажу вам, что, собственно, с вами произошло.

Сада ћу вам ја рећи шта се, заправо, са вама догодило.

Ну, а с теми-то что же случилось?

Но, а шта се са овима догодило?

Что дальше происходило в квартире N 50, неизвестно, но известно, что происходило у Никанора Ивановича.

Шта се даље дешавало у стану број 50 – није познато, али се зна шта се дешавало код Никанора Ивановича.

Руским личним реченицама одговара у српском безлична конструкција:

Но это еще не все: третьим в этой компании оказался неизвестно откуда взявшийся кот, громадный, как боров, черный, как сажка или грач, и с отчаянными кавалерийскими усами.

Али ни то није било све. Испоставило се да је трећи члан ове дружине – мачак, који је искрсао незнано откуд, огроман као вепар, црн као чађ или грацац, изазовним брцима кавалеристе;

В глазах у Никанора Ивановича потемнело, газету сняли, но в пачке оказались не рубли, а неизвестные деньги, не то синие, не то зеленые, и с изображением какого-то старика. одговара безлична у српском: Никанору Ивановичу се смркло пред очима. Размоташе новине, али се испостави да у свежњу нису рубље већ непознати новац – новчанице ни плаве ни зелене, с ликом некаквог старца;

Дунчиљ оказался благообразным, но сильно запущенным мужчиной лет пятидесяти лет пятидесяти одговара безлична у српском: Показало се да Дунчиљ има мало лице, али ужасно запуштено, био је то мушкарац од око педесет година.

Нема битних разлика у погледу структуре и значења ових конструкција. У односу на српски, руски језик има већи фонд конструкција овог типа: *Но стихиведь – не ямбы-хореи! // Захотелось. Вздохнулось. Сказалось! // Хорошо, что я лгать не умею – люди чувствуют это, читая.* (Е. Капитанов).

Безличне реченице које које изражавају радњу непознате силе кроз непоуздану перцепцију стварности

Овом типу реченица припада 106 (14,5%) реченица од укупног броја глаголских безличних реченица. У принципу овај тип образује мали број глагола, али у роману су врло фреквентни из стилских разлога и у руском су нешто више заступљени: *(по)казалось, снилось, слышалось, виделось, мерещилось, представлялось, чудилось; (при)снило се, (у)чинило се, привиђело се.*

Примјери:

- *Простите... - прохрипел Степа, чувствуя, что похмелье дарит его новым симптомом: ему показалось, что пол возле кровати ушел куда-то и что сию минуту он головой вниз полетит к чертовой матери в преисподнюю.*

- *Опростите... – прокркља Стјона, осећајући да га мамурлук дарује још једним симптомом: учинило му се да је патос поред кревета некуд отпловио и да ће овог тренутка он наглавачке слетети у пакао, вражјој матери.*

Вот только дама, которую Степа хотел поцеловать, осталась неразъясненной... черт ее знает, кто она... кажется, в радио служит, а может быть, и нет.

Это само је дама, коју је Стјопа покушао да пољуби, остала неодгонетнута... Ђаво ће га знати која је... чини се да на радију ради, а можда и не...

Так, померещилось ему, что голова арестанта уплыла куда-то, а вместо нее появилась другая.

Привидело му се, тако, да се затвореникова глава некуд удаљила, а уместо ње се појавила друга.

Тут ему приснилось, что зал погрузился в полную тьму и что на стенах выскочили красные горящие слова: «Сдавайте валюту!»

Тада му се приснило да је сала утонула у потпуну таму и да су на зидовима искочиле црвене светлеће речи: „Предајте валуту!“

Српски еквиваленти који припадају овом типу реченица *Он је седео на клупици и по свему се видело да се на њу спустио изненада; Чуло се како су Барона пустили у стан* у руском оригиналу имају именски тип безличне реченице: *Он сидел на скамейке, и по свему было видно, что он опустился на нее внезапно; Слышно было, как барона впустили в квартиру.*

Као што се види, неких посебних разлика у овим реченицама у руском и српском језику нема. У оба језика у роману „Мајстор и Маргарита“ најфреквентнији су облици глагола *(по)казаться, (у/при)чинити се* са 46 примјера реченица.

Безличне реченице модалног карактера

Овом типу реченица припада 96 (13,1%) реченица од укупног броја глаголских безличних реченица. Оне представљају тип сложеног предиката, предикацију од двије глаголске лексеме, са модалним глаголом у њеном првом дијелу. Предикати воде поријекло од придјева, глагола и именица и временом су изгубили везу са одговарајућим врстама ријечи, именицама, прилозима и кратким облицима прилога.

Већина аутора наводи најважније модалне глаголе: *моћи, морати, требати, хтјети, смјети* [Ж. Станојчић и Љ. Поповић (2004: 255)]. М. Стевановић врши подјелу глагола непотпуног значења на модалне и на оне који означавају почетак, настављање или прекид радње, а у модалне убраја глаголе *моћи, морати, требати, вредети, смети, умети* и сл. [Стевановић, 1969: 37], у медијалне глаголе непотпуног значења: *хтети, моћи, морати, требати* [ibid: 598] и модалне глаголе непотпуног значења: *хтети, моћи, дати се, морати, требати, ваљати и вредети*, затим *имати* [ibid: 762-764]. Када је ријеч о категорији сложеног предиката, П. Пипер и др. истичу да „не постоји апсолутно одређена граница између семантички и синтак-

сички непотпуних и осталих глагола“, па нема коначног списка модалних и других глагола [Пипер и др., 2005: 324].

Најједноставнија подјела ових реченица на основу природе главног члана јесте подјела у двије групе:

а) реченице које изражавају модална значења исказана непотпуним глаголима *следует, стоит, подобает, надлежит, приходится* којима у српском језику одговарају глаголи *треба, ваља, стоји, потребно је, доликује*;

б) реченице које изражавају модална значења исказана модалним ријечима (предикативима) *можно, возможно, невозможно, нельзя, вероятно, надо, нужно, необходимо, должно, надобно* којима у српском језику одговарају предикативи *могуће, немогуће, (не)може се, (не)смије се, (не)потребно је, неопходно је, (не)потребно је, (нај)прече је, нужно је, неминовно је, дужност је*.

Примјери:

План Берлиоза следует признать правильным: нужно было добежать до ближайшего телефона-автомата и сообщить в бюро иностранцев о том, что вот, мол, приезжий из-за границы консультант сидит на Патриарших прудах в состоянии явно ненормальном. Так вот, необходимо принять меры, а то получается какая-то неприятная чепуха.

Мора се признати да је Берлиозов план био исправан: требало је дотрчати до најближег телефона аутомата и јавити у биро за странце да, ето, саветник који је стигао из иностранства седи на Патријаршијском рибњаку у очито ненормалном стању. Па је, дакле, неопходно да се предузму мере, јер иначе испада некако непријатно и бесмислено.

У претходном одломку имамо неколико карактеристичних облика за ову врсту реченица: глагол *следует* (као и глаголи *стоит, подобает, надлежит, приходится*) употребљава се за исказивање дужности; ријечи *нужно, необходимо* (као и ријечи *надо, должно, надобно*) употребљава се у реченицама са значењем неопходности, морања и веже за себе инфинитив и генитив у потврдној или одричној конструкцији.

Поред идентичних еквивалената имамо у српском и еквиваленте у одређеноличној реченици:

- *Вот какие басни Лафонтена приходится мне выслушивать.*

- *Ево какве Лафонтонове басне морам да слушам.*

Колико је истицање радње битно с обзиром на промјену конкретне тренутне ситуације, показаћемо на тексту превода од десет редака са глаголом *подбросить*

(подметнути) који од личног облика прелази на неодређенолични, па на безлични облик:

- Нечистая сила, клетчатый переводчик подбросил. И опять негодующе взревел зал. Когда же настала тишина, артист сказал:

- Вот какие басни Лафонтена приходится мне выслушивать! Подбросили четыреста долларов! Вот вы все здесь - валютчики, об ращаюсь к вам как к специалистам: мыслимое ли это дело?

- Мы не валютчики, - раздались отдельные обиженные голоса в театре, - но дело это немыслимое.

- Целиком присоединяюсь, - твердо сказал артист, - и спрошу вас: что могут подбросить?

- Нечиста сила, карирани преводилац ми подметнуо.

И дворана је опет заурлала, негодујући. А када је нестала тишина, глумац је рекао:

- Ево какве Лафонтенове басне морам да слушаам. Подметнули четиристо долара! Ево сви сте овде црноберзијанци, обраћам се вама као стручњацима: да ли је то могућно?

- Ми нисмо црноберзијанци – зачули су се појединачни увређени гласови из позоришта. – Али то није могућно!

- У потпуности се слажем – одлучно је рекао глумац – и питам вас: шта може човеку да се подметне?

У наредне двије реченице налазимо три примјера овог типа реченица и у оригиналу и у његовом преводу:

Что же нужно было этой женицине?! Что нужно было этой женицине, в глазах которой всегда горел какой-то непонятный огонечек, что нужно было этой чуть косящей на один глаз ведьме, украсившей себя тогда весною мимозами?

Па шта је још требало овој жени?! Шта је још требало овј жени у чијим очима је увек пламсао некакав несхватљиви пламичак, шта је требало овој вештици, малчице зрикавој на једно око, која се онога пролећа украсила мимозама?

У наредној реченици имамо два различита типа ових реченица:

К этому надо добавить еще одно – с уверенностью можно сказать, что многие женицины все, что угодно, отдали бы за то, чтобы променять свою жизнь на жизнь Маргариты Николаевны.

Томе треба додати још једно: са сигурношћу се може рећи да би многе жене дале све кад би могле да замене свој живот за живот Маргарите Николајевне.

У наредне двије реченице понавља се исти тип реченице и у оригиналу и у преводу:

- Не надо кричать в горах, он все равно привык к обвалам, и это его не встревожит. Вам не надо просить за него, Маргарита, потому что за него уже попросил тот, с кем он так стремится разговаривать.
- Не треба викали у брдима, он је ионако навикао на одроне, и то га неће узнемирити. Не треба да молите за њега, Маргарита, јер је за њега већ замолио онај са ким би он толико желео да разговара.

У наредној руској реченици поред реченице модалног карактера имамо и по један примјер за два друга типа безличних реченица:

На изуродованном лице Крысобоя не выразалось ни утомления, ни неудовольствия, и казалось, что великан кентурион в силах ходить так весь день, всю ночь и еще день, – словом, столько, сколько будет надо.

Унакажено Пацоморово лице није показивало ни умор ни незадовољство, и чинило се да грдосија цетурион има снаге да тако хода читав дан, читаву ноћ и још један дан – речју, онолико колико буде требало.

Глаголи ових реченица изражавају:

а) модалност могућности: *везти (повезти), возбраняться, воспрещаться, выйти, выпасть, выйдти, выйдти, доведтсь, доводитсь, доставатсь, достатсь, запрещатсь, (не) затруднитсь, неможетсь, позволятсь, получитсь, посчастливитсь, пофартитсь, предлагатсь, привестись, приводитсь, разрешатсь, рекомендоватьсь, случатсь, случитсь, сподобитсь, угораздитсь, удаватсь, удатсь.*

Глаголи који изражавају забрану или допуштање радње у вези са правним или социјалним допуштањем: *Слугам в присутствии господ рот раскрывать не позволяется; Курить воспрещается.*

Глаголи који преносе ситуацију среће у којој се околности успјешно и срећно формирају за субјекат: *... ему повезло родиться; мне посчастливилось окунуться; потрафило им учиться.*

Ситуација успјеха и неуспјеха везана је за могућност реализације радње која се изражава глаголом *удатсь*: *удалось прийти вовремя; угораздило заболеть; сподобило упасть.*

Глаголи *довестись, привести, достаться, выпасть, случаться, выходить* изражавају могућност извршења радње која се реализује у независним од субјекта околностима: *Чего я опасался, то и случилось* (Пушкин).

Глаголи *получаться, получить* саопштавају могућност субјекта да нешто успешно изврши, да ријеши неки проблем.

Глагол *невозможен* изражава немогућност извршења радње због негативног емоционалног стања субјекта.

б) модалност неопходности: *будет, годиться, грозить, доведется, долженствовать, (не) мешать, (не) миновать, надлежать, оставаться, остаться, предписываться, повестись, подобать, полагаться, понадобится, потребоваться, предназначаться, предписываться, предполагаться, предстоять, привести, (не) привыкать, прийти, приличествовать, приспеть, пристать, приходиться, следовать, стоить, требоваться, успеется, (не) хватать, хватит*.

Примјер:

Ей тоже приходилось с комитами скрываться и с Сако Доселичем, а доктору Марковичу в лес продукты носить (Л, 391).

Глаголи *понадобиться, следовать, требоваться* преносе субјективне и објективне услове реализације неопходне радње: *Следовало немедленно сделать операции*.

Неопходност извршења радње, уређена различитим нормама и социјалним приликама, означава се глаголима *предписываться, рекомендоваться, повестись*:

Безлични облици *будет* и *хватит* преносе категоричну вољу говорног лица која дефинише неопходност престанка неке радње субјекта: *Будет статья-то*.

Глаголи *подобать, полагаться, надлежать* означавају неопходност вршења радње везану за социјални положај субјекта, његова права и обавезе: *Нам осуждают их не подобает*.

Дужност вршења радње повезана са узроцима морално-етичког карактера саопштава се глаголима *годиться, пристать*: *Со старшими спорить не годится*.

Неминовност вршења радње истиче се глаголима *остаться, не миновать*:

Довољност радње као услова за рјешавање неког проблема означава глагол *стоить* у условно ограничавајућем значењу: *У меня осталось 7 рублей*.

Неопходност радње за коју је свјестан субјекат означава глагол *успеется* и глаголска синтагма са негацијом: *не мешать* и *не хватать*: *В этом слове (не)хватает одной буквы*.

в) модалност сврсисходности само глагол *стоит* у значењу «има смисла»: *Это дело стоит труда, времени и усилий.*

г) модалност пожељности: *вздуматься, влечь, жаждаться, желаться, заблагорассудиться, загореться, зачесаться, манить, мечтаться, надоедать, надоесть, надоумить, наскучить, нравиться, опротиветь, осточертеть, поглянуться, подмывать, полюбиться, приспичить, разохотить, (не) терпеться, тянуть, улыбатся, хотеться.*

Безлично-модални глаголи (*вздуматься, приспичить, надоесть, подмывать, терпеться*) изражавају снажну, незадрживу жељу да се нешто уради.

Емоционално предрасположење субјекта за извршење радње изражавају глаголи *полюбиться, влечь, нравиться.*

Глаголи који изражавају отргнуће радње која је досадна, напорна: *надоедать, надоесть, наскучить, осточертеть, опротиветь.*

Реченице са глаголима са потенцијалном безличношћу:

а) активно дејство неодређеног агенса: *брякнуть, выть, греметь, громыхать, грохнуть, грохотать, гудеть, пискнуть, реветь, рокотать, свистеть, скрежетать, скрипеть, стукнуть, треснуть, ухнуть, хлопнуть, хрустнуть, цокать, шелестеть, шипеть, шуметь, шуришать, целкнуть.*

Ова група глагола најчешће има значење слушне перцепције звукова који карактеришу радње непознатог, неодређеног и живог и неживог субјекта.

У ову групу сврставамо и глаголе говорења који карактеришу говор неодређеног субјекта: *донестись, прозвучать, раздаться.*

б) глаголи који означавају резултативно стање: *выворачивать, выдаваться, выйти, выходить, действовать, прийти, исполниться, кончиться, наладиться, начаться, обойтись, ограничиться, пойти, прийти, пронести, сбыться, складываться, сложиться, случаться, совпасть, сойти, сойтись, сочиниться, страстись.*

Ови глаголи означавају однос говорног лица према усложњеној ситуацији коју карактерише резултат неке дјелатности субјекта или стицај објективних околности.

Резултат мисаоног процеса субјекта изражава се глаголима *складываться, сочиниться.*

Глаголима *выдаваться, действовать* изражава се резултат физичке и духовне дјелатности субјекта.

Објективно формиране околности које формирају повољно или неповољно резултативно стање изражавају се са глаголима *выворачивать, исполниться, наладиться, обойтись*.

Глаголима *начаться, пойти, прийти* означавају се разне фазе формирања објективне ситуације.

Подударност, слагање чињеница као резултативно стање предају глаголи *совпало, сошлось, пришлось*.

Глаголи *пойти, выйти, сойти* означавају однос субјекта према ситуацији као пријемчивој или непријемчивој за њега, а глагол *обойтись (обошлось)* са негацијом означава да се ситуација није могла формирати без присуства нечег или без нечијег учешћа.

Безлично-резултативним глаголима треба додати и глаголе који указују на извор информација: *рассказывалось, говорилось*.

Безличне егзистенцијалне реченице потврдног карактера

Овом типу реченица припада 10 (1,3%) реченица од укупног броја глаголских безличних реченица. Ово је посебна група безличних егзистенцијалних реченица типа *Сгорело двенадцать церквей* са допуном у партитивном генитиву. Урадовима неких лингвиста о једночланим реченицама егзистенцијалне реченице потврдног карактера се не сврставају у групу безличних, као нпр. код В. В. Бабајцеве у студији *Односоставные предложения в современном русском языке*. Еквиваленти овим руским реченицама у српском су двочлане реченице са номинативом субјекта, с обзиром на правило да се посесивне категорије у српском језику најчешће изражавају личним облицима глагола имати: *(ја) имам, (ти) имаш* итд. На тему ових реченица у српској лингвистичкој литератури нијесмо нашли битну литературу, па посебно не ни код руских лингвиста, те се нијесмо посебно бавили овим типом реченица.

Примјери:

Замыкалась процессия солдатской цепью, а за нею уже шло около двух тысяч любопытных, не испугавшихся адской жары и желавших присутствовать при интересном зрелище.

На зачелу процесије био је ланац војника, а иза њега шло је две хиљаде радозналаца који се нису уплашили паклене врућине и који су желели да присуствују занимљивом призору.

По питању ових реченица ми се приклањамо мишљењу Ј.М. Галкине–Федорук која сматра да основну улогу у разликовању реченица игра у датом случају лексичко значење самог глагола и припадност радње реалном предмету. У реченицама *Дванадцать церквей сгорело* и *Сгорело двенадцать церквей* она не види разлику по њиховом синтаксичком карактеру, субјекат и предикат је исти у обје реченице, јер се процес у оба случаја дешава са истим предметом. Промјеном мјеста у реченици чланови реченице по свом значењу се не мијењају, па су обје реченице личне. „Од промјене мјеста у реченицама *пять человек пришло* и *пришло пять человек* по свом значењу чланови реченице се не мијењају. У посљедњој реченици *пять человек* је субјекат, а не објекат, пошто је глагол *пришло* непрелазани допуну не треба и очигледно је да је то независни номинатив а не акузатив. Друга је ствар ако су глаголи прелазни: *убило много людей, разрушило много церквей*. У овим реченицама *много людей* и *много церквей* нијесу узрочници радње, тј. они нијесу предмет о којем се нешто говори и у датим реченицама су субјекти а глаголи *убило* и *разрушило* су називи радње неке непознате, а због тога и неименоване силе која и производи радње над објектима⁵. У сличним реченицама понекада се именује та дејствујућа сила, али само у виду оруђа: *громом убило, бревном придавило* итд.“ [Галкина–Федорук, 1958: 107-108].

Примјери:

Вечеру пришло несколько гостей, очень немного (Д, 192);

Увече је дошло неколико гостију, али не много (Д1, 118).

Прошло несколько минут, и на вершине холма остались только эти два тела и три пустых столба (Б, 189);

Прошло је неколико минута и на врху брда остадоше само та два тела и три опустела стуба (Б, 207).

Безличне егзистенцијалне реченице које означавају негацију нечега

Овом типу реченица припада 29 (3,9%) реченица од укупног броја глаголских безличних реченица. Присуство генитива, као главног конструктивног елемента, је обавезно у овим реченицама. У руском од малобројних глагола који праве конструкције овог типа најчешће је у употреби глагол *быть/бывасть* у одричном об-

⁵ Галкина – Федорук ни у ком случају не умањује својства редосљеда ријечи да изражавају граматичко значење, али у датом случају поредак ријечи нема ни смисаону ни конструктивну функцију.

лику, који са рјечцом *нет* алтернира у садашњем времену и глаголи *немати* (*нема, није било, неће бити*) у српском језику.

Српски еквиваленти ових реченица углавном су идентични руским, па у том смислу наводимо примјере:

- На свете не было, нет и не будет никогда более великой и прекрасной для людей власти, чем власть императора Тиверия! - сорванный и больной голос Пилата разросся.

- На свету није било, нема и неће бити за људе веће и велебније власти од власти императора Тиберија! – скидани и болни Пилатов глас сада је надолазио.

Так вот она говорила, что с желтыми цветами в руках она вышла в тот день, чтобы я наконец ее нашел, и что если бы этого не произошло, она отравилась бы, потому что жизнь ее пуста.

Она уж и сжигала его в печи и топила его в реке, но ничего не помогает.

Рукопожатия не было;

Руковања није било.

- Кого? Варенуху? Его нету. Вышел из театра.

- Позвони ты, пожалуйста, Лиходееву еще раз, - раздраженно сказал Римский.

- Да нету его дома. Я уже Карпова посылал. Никого нету в квартире;

- Кога? Варенуху? Нема га. Изашао је из позоришта.

- Дај, телефонирај још једном Лиходејеву – раздражено рече Римски.

- Ма нема га код куће. Већ сам и Карпова слао, нема никога код куће.

- Но ты мне, пожалуйста, скажи, --тут лицо из надменного превращается в умоляющее, --ведь ее не было! Молю тебя, скажи, не было?

- Ну, конечно не было, -- отвечает хриплым голосом спутник, -- тебе это померещилось.

- Али ми, молим те, реци – тада се лице претвара од наменог у молећиво – па њега није ни било! Молим те, реци, није га било?

- Но, наравно, није га било – одговара промуклим гласом сапутник. – То ти се само привидело.

У следећем пасусу, којег чине двије сложене реченице, имамо четири примјера овог типа реченица и у оригиналу и у преводу:

Варенуха не ездил в Пушкино, и самого Степы в Пушкине тоже не было. Не было пьяного телеграфиста, не было разбитого стекла в трактире, Степу не вязали веревками... - ничего этого не было.

Варенуха није путовао у Пушкино, па ни самога Стјопе у Пушкину такође није било. Није било пијаног телеграфисте, није било разбијеног стакла у крчми, Стјопу нису везивали конопцима... – ничега од тога није било.

Мали број преводних еквивалената ових реченица су личне реченице:

Дакле, она је говорила да је са жутиим цвећем у руци тога дана изашла како бих је ја, најзад, пронашао, а ако се то не би догодило да би се отровала, јер јој је живот био пуст.

И у пећи ју је спаљивала, и у реку бацала, али ништа није помогло.

Взор ее притягивала постель, на которой сидел тот, кого еще совсем недавно бедный Иван на Патриарших прудах убеждал в том, что дьявола не существует.

Нен поглед привлачила је постеља на којој је седео онај кога је још сасвим недавно сироти Иван на Патријаршијском рибњаку уверавао да ђаво не постоји.

Ова група реченица лексички је ограничена, али веома употребљива у оба језика. В.В. Виноградов је сматрао да у овој групи реченица нема посебних безличних глагола и да се „проста негација чињенице постојања или присуства вршиоца радње лакше слаже са безличним начином репродукције радње“ [Виноградов, 2001: 383].

Из наведених примјера се види да нема посебних разлика међу овим реченицама у ова два језика, а трансформација у конструкцију са номинативом је, као што смо видјели у претходним примјерима, могућа без посљедица по њено значење. Према мишљењу В.В. Бабајцеве, специфичност логичко-граматичког рашчлањавања одричних безличних реченица са егзистенцијалним глаголима условљена је еволуционим преобразовањем двочлане реченице у једночлану. Овај случај се убраја у оне промјене у синтакси које нијесу условљене промјеном у начину мишљења, већ само унутарлингвистичким факторима [Бабајцева, 2004: 197], а који су, по нашем мишљењу, довољни за разликовање једночланих и двочланих структура. Карактеристичан примјер за ово питање је пословица *Нет плохой земли, есть плохие хозяева* са оба типа реченица – првом безличном и другом личном.

Сходно претходном мишљењу, не можемо се сложити са мишљењем Н.Д. Арутјунове која оба типа реченица сврстава у једночлане [Арутнова, 1976: 229-230]. Иначе ово спорно питање потиче још од Ј.С. Истрине која је сматрала да поредак ријечи може да утиче на карактер реченице, те да се ово односи на реченице са номинативом бројева и на реченице са номинативом таквих количинских ријечи као *скољко, тољко, много, мало (колико, толико, много, мало)* [Истрина 1919: 24-25].

Безличне егзистенцијалне реченице које означавају довољност, вишак или недостатак нечега

Овом типу реченица, који је и најпродуктивнији, припада 210 (28,8%) реченица од укупног броја глаголских безличних реченица. Њихов главни члан има обавезну допуну у дионом генитиву. Та веза је условљена посебним лексичким значењем глагола и именице у генитиву. Ове реченице употребљавају двије групе глагола, и то:

а) глаголи који означавају повећање или смањење нечега: *убыло, прибыло, убывает, прибывает, убудет*, нпр.:

Денег убыло, долгу прибыло [tolkslovar.ru>u161.html од 22.02.2016.].

Вот как получается в жизни: где-то убывает, а где-то прибывает [tolkslovar.ru>u161.html од 22.02.2016.].

б) глаголи који означавају вишак, недостатак или недовољност нечега: *(не) хватает, хватит,хватило, станет, достанет, достает*

Примјери:

Продавцы за рыбным прилавком как окаменели со своими ножами в руках, сиреневый иностранец повернулся к грабителям, и тут же обнаружилось, что Бегемот не прав: у сиреневого не не хватало чего-то в лице, а, наоборот, скорее было лишнее – висящие щеки и бегающие глаза;

Продавци за риблим тезгама остадоше као скамењени с ножевима у рукама, јоргован-странац се окрену према пљачкашима и тада се показа да Бехемот није био у праву: на лицу јоргованца не само да ништа није фалило већ је, напротив, пре било некаквог сувишка – оклембешени образи и очи које су шврљале.

Но сигнала не последовало, и пуговка безжизненно погрузилась в доску стола.

Али тај сигнал није уследио, и дугме је безживотно уронило у таблу стола.

Српски језик посједује мањи фонд ових глагола и то је обично глагол (*по*) *нестати* или конструкција са изразима *немати*, *имати* довољно, нпр.: *нестало је*, *понестало*, *има* - *нема* довољно.

Безличне реченице са глаголом *имати* јављају се у више видова. Зависно од тога шта се њима исказује, неке од њих се могу укључити у обезличене реченице, док друге то не могу. Отуда су у овим реченицама различите форме предиката у претериталним глаголским облицима, као нпр.:

Има их одавно у Канади, по Аљасци, богзна докле; док су они тамо стигли; тај један се задржао да се прошета и испродуцира на лондонској позорници... (Л, 471) према: *Имало* их је одавно у Канади, по Аљасци, богзна докле;...

Кто осел в Канаде, кто на Аляску подался, а кто и еше бог вестъ куда. *И* пока это они странствовали по земле, один возьми да и задержись в том самом Лондоне и прогуляйся по сцене, являя публике свое искусство... (Л, 432).

- *Има* овдје и партизана, а они смуде браде (Л, 296) према: *Имало* је овдје и партизана, а они смуде браде

- *Кроме* того , здесь есть и партизаны, а эти тоже бороду не прочь подпалить (Л, 267).

Напомињемо да се свака реченица типа са глаголом *имати* не може преобликовати у тзв. обезличену реченицу; упореди:

Има времена према: *Има се* времена.

Па, *има* ли икога у управи? (Б, 225) према: **Па*, *има* ли *се* икога у управи?

Ипак све те мере нису дале никакве резултате: у стану, ма колико пута да је обилажен, нису открили никога, тако да је било потпуно јасно да у стану некога *има*, упркос томе што су сва лица, која су на овај или онај начин морала да се баве питањем боравка страних уметника у Москви, одлучно и категорички тврдила да никаквог црног мага Воланда у Москви нема и не може бити (Б, 375) према: <... *нису открили никога, тако да је било потпуно јасно да у стану некога *се има*,...>

Већина руских реченица у српском има личне двочлане конструкције које се иначе далеко мање употребљавају него у руском језику, нпр.:

Народу в мор *убыло*. От доброго дела тебя *не убудет*. Дня *убыло* на час. В людях *собьют* с него спесь, *ее убудет*. В полку *убыло* три офицера [tolkslovar.ru>u161.html од 22.02.2016.].

Епидемија је смањила број становништва. Од доброг дјела ти нећеш бити на губитку. Дан се смањио за један сат. Људи ће сломити његову охолост, она ће бити на губитку. Из пука су иступила три официра.

Ну, мы-то с вами понимаем, – тут Бенгальский улыбнулся мудрой улыбкой, – что ее вовсе не существует на свете и что она не что иное, как суеверие, а просто маэстро Воланд в высокой степени владеет техникой фокуса, что и будет видно из самой интересной части, то есть разоблачения этой техники, а так как мы все как один и за технику, и за ее разоблачение, то попросим господина Воланда!

Мањи дио руских реченица овог типа у српском има исте еквиваленте, нпр.:

И двадцати секунд не прошло, как после Никитских ворот Иван Николаевич был уже ослеплен огнями на Арбатской площади.

Ни двадесет секунди није прошло од Никитске капије, а Ивана Николајевича већ заслепише светиљке са Арбатског трга.

У оба језика ријетка је употреба конструкција типа *наехало людей, нанесло (насыпало) снегу, народилось мышей, набралось неудач; размножило се свијета, накопило се мишева, понестало хране, накупило се невоља* и сл. које се сретaju у разговорном језику, а на које је својевремено М. Ивић скренула пажњу, указујући да се генитивна конструкција успостављаи онда када је у функцији предиката перфективни глагол „сативног типа“ (са значењем које имплицира идеју о квалитету) [Ивић, 1963: 24].

Примјери:

В США объявили режим чрезвычайной ситуации – снега насыпало по пояс [ru.TSN.ua];

Наехало много гостей [tolkslovar.ru];

В гостинном дворе сделалась толкотня, чуть не давка; образовалось даже гулянье, до такой степени наехало экипажей [Гоголь. Мертвые души];

Набралось много народу [formaslov.ru];

За пола протеклог стољећа у Мотикама се није ни приближно намножило Срба колико их је било прије покоља [jasenovac-info.com].

Предикати ових реченица су изражени глаголима свршеног вида, логички субјекат је изражен генитивом, а реченице садрже саопштење о количини.

Негација ових глагола нема битну улогу, јер без обзира на њу они увијек имају допуну у генитиву и имају могућност и за други члан, а веза између предиката и тог члана има карактер конотације детерминативног типа. У српском језику тај члан је изражен дативом, а у руском дативом или генитивом са предлогом, нпр.:

В лице сиреневого джентльмена чего-то не хватает, по-моему.

„...: на лицу јоргован-џентлмена нешто фали.

Продавцы за рыбным прилавком как окаменели со своими ножами в руках, сиреневый иностранец повернулся к грабителям, и тут же обнаружилось, что Бегемот не прав: у сиреневого не не хватало чего-то в лице, а, наоборот, скорее было лишнее - висящие щеки и бегающие глаза.

Продавци за рибљим тезгама остадоше као скамењени с ножевима у рукама, јоргован-странац се окрену према пљачкашима и тада се показа да Бехемот није био у праву: на лицу јоргованца не само да ништа није фалило већ је, напротив, пре било некаквог сувишка – оклембешени образи и очи које су шврљале.

„Здравстуйте! - рјвкнул кто-то в голове у Степы. - Этого еце недоставало!“

„Наздравље! - рикну неко у Стјопиној глави. - Само је још то фалило!“

Именски модели безличних реченица

Овом типу реченица припада 305 (29,4%) реченица, што значи близу једне трећине од укупног броја безличних реченица. Мада не спадају у оквир нашег задатка, указаћемо из практичних разлога само на основне податке.

Примјери:

- *Очень хорошо, – и велел секретарю тут же занести это в протокол, сжал в руке поднятую секретарем с песка пряжку и торжественно сказал: – Пора!;*

- *Врло добро – и нареди секретару да одмах унесе то у протокол, стеже у руци фибулу коју му секретар беше подигао из песка и свечано рече: - Време је!*

- *А жаль! – отозвался задира-поэт. – И мне жаль! – подтвердил неизвестный, сверкая глазом, и продолжал: – Но вот какой вопрос меня беспокоит: ежели бога нет, то, спрашивается...*

- Е, жао ми је! – изјасни се песник – инађија.

- И мени је жао – потврди непознати севајући оком, и настави: - Али ево које питање мене мучи: ако Бога нема, онда ко, питамо се, ко онда управља човековим животом, и уопште целокупним поретком на земљи?

И в домике и в сараях было темно, еце не зажигали огня.

И у кућици и у магазиама било је мрачно, још нису била упаљена светла.

Это было снаружи, а внутри Варьете тоже было очень неладно.

Тако је било напољу, а унутра у Варијетеу такође није било све како ваља.

И вот он ушел в сторону к расщелине, где было спокойнее и никто ему не мешал.

И это, он се измакао у страну према јарузи, где је било мирније и где му нико није сметао.

- Горько мне, горько, - завыл Коровьев, как шафер на старинной свадьбе.

- Горко ми је! Горко, горко! – поче да завија Коровјов као девер на старинској свадби.

Но процессии уже не было видно.

Али процесија се више није видела.

Никаких темных дел за Алоизием не замечено, как и вообще никаких дел, если не считать, конечно, назначения на место буфетчика Сокова какаогото другогото.

Никаква мрачна дела Алоизијева нису примећена, као и уопште никаква дела, ако се, наравно, не рачуна то што је именовано на место бифеције Сокова – неког другог.

Из Москвы телеграммой было приказано Римского под охраной доставить в Москву, вследствие чего Римский в пятницу вечером и выехал под такой охраной с вечерним поездом.

Из Москве је, затим, телеграмом наређено да се Римски под стражом упути у Москву, услед чега је Римски и кренуо у петак увече под таквом стражом, ноћним возом.

Загорелось как-то необыкновенно, быстро и сильно, как не бывает даже при бензине.

Све је букнуло некако необично брзо и силовито, како не бива чак ни са бензином.

Конца этой реке не было видно.

Тој реци се није видео крај.

Но мне жалко тебя, Марго, вот в чем фокус, вот почему я твержу об одном и том же.

Али ми је жао тебе, Марго, это у томе је поента, это због чега ја и понављам једно те исто.

Из Москвы телеграммой было приказано Римского под охраной доставить в Москву, вследствие чего Римский в пятницу вечером и выехал под такой охраной с вечерним поездом.

Из Москве је, затим, телеграмом наређено да се Римски под стражом упути у Москву, услед чега је Римски и кренуо у петак увече под таквом стражом, ноћним возом.

Безличне реченице које изражавају разне врсте односа

Глаголи ових реченица изражавају:

а) однос везан за видну и слушну перцепцију стварности: *видеть, слышать*. Ови безлични глаголи употребљавају се у безличним конструкцијама искључиво у облику инфинитива и обавезно претпостављају директни објекат у акузативу који именује објекат видне или слушне перцепције:

Уз негацију ови глаголи управљају обликом генитива и добијају обиљежја безлично-генитивних глагола: ..., *не слышать ли стариков*.

б) односе условљене реализацијом успјеха, среће, благостања: *везти (подвезти, повезти, свезти), пострафить, счастливиться, фартить (пофартить), фортунить*. Обавезна компонента сличних исказа је „датов субјекта“ који означава особу која је имала или није имала успјеха, среће, благостања. Најфреквентнији од ових глагола у савременом руском језику је *везти* и из њега изведени глаголи: *Нам в жизни везло, пусть вам повезет*. Слични искази проширују се компонентом која се зове „предмет полагања за руком“ или у локативу с предлогом *в*: *Не везет мне в смерти- повезет в любви*; или у локативу са предлогом *с*: *Ой, как мне с вами повезло*. Остали глаголи дате семантичке групе у мањој су употреби.

в) односе условљене казном, осудом или награђивањем: *будет, влететь, воздаться, достаться, нагореть, (не) поздоровиться, попасть (перепасть), нес-*

доброватъ. Семантику ових глагола не треба разматрати као стање, јер они карактеришу ситуацију казне и награђивања, али не изражавају стања која доживљавају субјекти и објекти поменутих радњи.

М.В. Захарова наводи три обавезне компоненте исказа са датим глаголима:

1) лични субјекат у облику датива као субјекат непроизвољне перцепције, адресат дјеловања; 2) опосредовани субјекат радње; 3) мотив, узрок казне или награђивања [Захарова 2004: 19] : *Ему (1)от ребят (2) за всех (3) досталось*.

Изостанак неке од ових компоненати последица је говорне ситуације, као у сљедећем примјеру гдје имамо одсуство друге компоненте: *Из-за такого ротозея (3) влетит ротному командиру (1) (А.К.) – субјекат радње је управа*.

Глагол *достаться* може да се употребљава у безличном облику, изражавајући такође значење „пасти у дио (о непријатностима, искушењима): *Трудно с ребенком. Если б не добрые люди – досталось бы мне*.

Посебно мјесто у овој групи припада глаголима *несдоброватъ* и *не поздоровитъся* који не означавају одмазду, већ незаобилазну невољу, несрећу као резултат одређених околности: - *Не будь тебе рядом – несдоброватъ бы мне* – употребљава се само у облику инфинитива; *Вам не поздоровится за такие дела. (Вама не би било добро због таквих ствари)*.

г) односе субјекта према усложњеној ситуацији: *(не) выйти, заколодить, (не) клеится, коробить (покоробить), (не) ладиться, начихать (начхать), неймется, плевать, (наплевать), (не) получить, претить, статься*.

Ови глаголи ако означавају однос према неповољној ситуацији када не полази за руком да се успије у нечему, ријешити неки проблем, да се успоставе узајамни односи са неким, употребљавају се у том значењу само са одрицањем: *Не клеится у нас с Таней – она по-своему, я по-своему*.

Простонародни безлични глагол *заколодить* означава појаву задршке, заустављања, сметње у нечему: *Ровно заколодило, ни одной рыбки не поймал!* [enc-dic.com].

Глаголом *претить* означава се негативан однос субјекта према нечему, који се граничи са осјећајем одвратности: ... *от его произведения мне третит*. Сличну семантику има глагол *коробить (покоробить)* – *производити непријатан утисак, одбијати*: „*Ее уже давно коробило от его присутствия*.

Глаголи *неймется* и *статься*, који се третирају као простонародни, означавају негативан однос говорног лица према радњама другог субјекта. Тако глагол *неймется*, који се употребљава само у облику садашњег времена, карактерише

извјесни субјекат који нема могућност да се од нечега уздржи, који нема снагу да се заустави, смири. Глагол *статся* означава неодобравајући однос говорног лица према радњама другог субјекта од којег може да очекује неки нежељени поступак, а субјектна компонента је представљена обликом генитива или инструментала: ... *тебе все неймется; с тебя станется*.

За изражавање равнодушности, индиферентности субјекта према некоме или према нечему употребљавају се глаголи који се употребљавају у безличном значењу искључиво у облику инфинитива *плевать, наплевать, начихать*.

д) односе везане за менталну перцепцију стварности: *вериться (повериться), вообразиться, грезиться, думаться (подуматься), казаться (показаться), мерещиться (померещиться, примерещиться), мечтаться (примечтаться), мниться (помниться), помниться (вспомниться, припомниться), озарить, осенить, ощущаться, попрутчиться, представляться, привидеться, прислышаться, рисоваться, сниться (присниться), чувствоватьсь, чуютсь, чудиться (причудиться), сдаваться*.

Основна семантика ове групе глагола повезана је са значењем глагола *казаться (показаться)* – представљати се, изгледати, приказивати се у оквирима маште, идеје.

Стилистички синоними глагола *казаться* су безлични глаголи *мниться* (књишки стил), *сдаваться* (разговорни стил). Сличну семантику имају глаголи *мерещиться (померещиться, примерещиться), чудиться (причудиться)*. Једно од значења безличног глагола *думаться* директно је везано са семантиком привидности, илузије: *Ему думалось...*; друго значење би било непосредно човјеково ментално стање, његово расположење да мисли, размишља: *Мне дорогой так хорошо думается*. А префиксни глагол *подуматься* изражава конкретну, посебну манифестацију менталне способности човјека када му нешто падне на памет, када му сине мисао: *Глядя на уходящий поезд о чём подумалось?* [otvet.mail.ru].

Глаголи *вериться (повериться)* изражавају осјећање увјерености у истинитост, правилност нечега што неко провјерава: *В его способности мне не верилось*.

Мечтаться (примечтаться), грезиться означавају представу у машти, сну, имагинацији: *Вышло так, как ей мечталось. Грезилось ему что он сидит на балконе; помниться (вспомниться, припомниться) - сјетити се, не заборавити. Надо забыть, а вспомнилось; сниться (присниться) – привидјети се у сну: Хлеба шумят, кака на войне солдатам снилось; представляться, рисоваться, вообразиться – јавити се у мисли, уобразиљи: . Пришедшим представилось ужасное зрелище* [dic.

academic.ru]; *Он знал, что в действительности не все получается так гладко, как ему сейчас рисовалось* [Поповкин, Семья Рубанюк].

Глаголима *озарить, осенить* изражава се друкчија ментална семантика – не очекивано пројашњење свијести, изненадна појава мисли, досјетке: *Пламенем озарило восток* [enc-dic.com]; *Его осенило*. Контактни глаголи *чувствоваться, чуваться, ощущаться* изржавају човјекову способност да осмисли различите спољашње појаве које се односе на њега: *Чуялось, что наступает новая жизнь*. [<http://tolslovar.ru/ch2150.html>]. *Чувствовалось, что скоро пойдёт дождь* [<http://dic.academic.ru/>]; *Но несмотря на то, что лес был еще полон ночной тишины, во всем уже ощущалось, что утро очень близко*. [Чаковский. У нас уже утро] .

У ову групу треба уврстити многобројне глаголе откривања, закључка, мотивисања који уводе додатни објашњавајући дио: *обнаружилось ; оказалось; вснилось; следовало: Вскоре обнаружилось, что он разыскивает могилу своей матери* [Достоевский. Братья Карамазовы].

Заступљеност бројчаног стања појединих модела безличних глаголских реченица као и њиховог квалитативног стања представимо на материјалу романа Булгакова „Мајстор и Маргарита“. Са аспекта формалне организације издвајају се глаголски модели безличних реченица који укључују у себе:

- једну компоненту: *Светает/ Смеркается*
- двије компоненте: *Перед глазами мутилось; Так продолжалось.*
- три компоненте : *Ветром сбило шторму/ Грозу сносило к морю.*

У вези са семантичком организацијом моделе глаголских безличних реченица можемо сврстати у двије групе – «човјек» и «природа» која се појављује као нешто натприродно, фатално, моћно.

Бројчано стање безличних именских реченица је веће од бројчаног стања глаголских безличних и износи 305 реченица, и то са једном компонентом 39 реченица и са двије компоненте 266 реченица. Ако овоме додамо 729 глаголских безличних реченица, онда укупан број безличних реченица у роману „Мајстор и Маргарита“ на руском језику износи 1034 реченице, што је велика заступљеност ових реченица на материјалу 408 страна оригинала, што значи 2,5 реченице по страни романа оригинала, и на 438 страна превода, што значи 2,3 реченице по страни романа превода. Најраспрострањеније су реченице које припадају сфери „човјек“ са доминантним групама *Мне хочется читать книгу* - 266 (36,4%) реченица од укупног броја глаголских модела безличних реченица и *Мне хочется спать* – 39 реченица (5,3%) укупног броја глаголских модела безличних реченица. Бројчани однос осно-

вног модела са модалним модификацијама говори о високој заступљености модалне семантике у роману.

На доминантни модел који припада сфери „човјек“ односи се модел *Мне хочется читать книгу*. Он одражава стихијски положај човјека, што се манифестује кроз лексичку семантику модалних ријечи са сљедећим модалним значењима: неизбјежност (*придется, требуется, предстоит*), могућност (*можно, удастся*) / немогућност (*не удастся, нельзя*), пожељност (*хочется, захочется*), неопходност (*надо, следует, нужно, необходимо*).

Примјери:

Придется вам, мой милый, жить с ведьмой;

Но деловой и осмотрительный Никанор Иванович заявил, что ему прежде всего придется увязать этот вопрос с интуристским бюро;

Дома можно поужинать;

- Артиста Воланда можно попросить? – сладко спросил Варенуха;

Нужно полюбить, полюбить его, королева.

Од модела који припадају сфери „природа“ најфреквентнији су *Ветром сбило штору/ Грозу сносило к морю* 68 (9,3%) + 136 (18,6 %) = 204 (28%) од укупног броја модела глаголских безличних реченица у роману или 19,7% од укупног броја свих модела безличних реченица и *Несчастья не случилось* 87 реченица (11,9%) од укупног броја модела глаголских безличних реченица у роману или 8,4% од укупног броја свих модела безличних реченица. Примјери:

Они вертелись, их разносило в стороны, забивало на галерею, откидывало в оркестр и на сцену. Огромный пласт берега вместе с пристанью и рестораном высадило в реку.

Семантика ових реченица актуализује непредвидивост, немогућност одупирања ситуацији која је задесила човјека

Већина глаголских модела ових безличних реченица може да има синонимске односе са моделима других типова просте реченице, првенствено са једночланим (неодређеноличним: *Мне хочется спать* – (В доме) хотели спать; инфинитивним: – *Мне не читается* – Мне не читать) а и са двочланим (*Ветром сбило штору* – Ветер сбил штору – Штора было сбито ветром; *Пахло луком из подвала теткиного дома, где работала ресторанная кухня, и всем хотелось пить, все нервничали и сердились* – Все хотели пить; *Рюхину не хотелось ничего говорить, но пришлось объяснить* – Рюхин не хотел ничего говорить; *В небе то и дело вспыхивали нити, небо лопалось,*

комнату больного заливало трепетным пугающим светом – Свет заливал комнату – Комната была залита светом).

Ова особина је могућа и за моделе *Мне (не) читается; Необыкновенно загорелось/ Так продолжалось/ На пол полилось; Несчастья не случилось; Не последовало сигнала/ Не существует магии; Мне хочется спать/ Мне хочется читать книгу; Меня шатает; В комнате пахло духами; Грозу сносило к морю*. Мада треба напоменути да не може свака безлична реченица да улази у односе синтаксичке синонимије са другим типовима модела. Ограничења могу бити повезана са деривационим особинама глагола употријебљеног у позицији главног члана или са његовом лексичком семантиком.

У безличним реченицама употребљавају се копуле – полусамостални глаголи: *быть, бывать, стать, становиться, делаться, сделаться, оказаться, казаться, получиться, прийти, приходиться, доводиться*.

Примјери са универзалном копулом *быть* (укључујући и нулти облик): *лучше; будет и лучше, было бы легче, не будет страшно, может быть намного хуже*.

Копула са значењем обичности, сталности обиљежја: *В шатре бывает весело*.

Копула са фазисним значењем формирања обиљежја: *стало легко; скучно станет; становилось веселее; делается жутко*.

Копуле са модалним значењем објективне неопходности: *приходилось несладко; ... тяжело пришлось*.

Везник са значењем испољавања обиљежја: *оказалось в самом деле хорошо; получилось лучше, показалось уютно*.

Под одређеним условима могу се сматрати као безличне копуле самостални глаголи: *выйти, выходить, пойти, закончиться, сложиться* и др. који добијају фазисно копулативно значење.

У безличној реченици копула врши следеће важне функције: изражава граматичке категорије времена и модалности, бива показатељ безличности и бесубјектности, као и не одређује однос «предмет – предикативно обиљежје» [Петров, 2006: 53-54].

Неки глаголи су се показали високу употребну фреквентност, посебно глагол *требати* у безличном облику као еквивалент облика *надо* у руском оригиналу романа „Мајстор и Маргарита“ са 33 примјера реченица.

Предикативне јединице које сједињују особине безличних и двочланих реченица

Без обзира како то изгледало парадоксално, али баш безличне реченице имају много додирних тачака са двочланим реченицама, јер безличност се граничи са „личношћу“, безличност прелази у „личност“. Постоје неке структуре које се често зову „прелазне“, а термин „прелазност“ је услован и претпоставља у првом реду неке дијахроне промјене. Ми говоримо о узајамном односу разних типова реченица на синхронном нивоу и дајемо преглед таквих структура:

Предикативне јединице са главним чланом који је изражен обликом на -о у зависно-сложеним реченицама са зависном изјавном су ријечи које изражавају интелектуалну или емоционалну оцјену ситуације која се садржи у зависној реченици, нпр.: *Удивительно, что этим словом когда-то называли сироту* [<http://znauka.ru/133600>]. Ако разматрамо предикативне јединице - главне реченице одвојено од зависних, онда ће оне бити одређене као безличне са структурном схемом *cop Pred*. Ако узмемо у обзир однос зависне реченице према ријечи на -о, онда је сасвим јасно да зависна реченица реализује субјекатску валентност те ријечи: „удивительно“ - *что?* У таквом случају те реченице треба третирати као непотпуне двочлане, а зависне као замјена за позицију субјекта (структурна схема *N1 cop Adj*). На тај начин дате структуре имају двојаку природу, повезујући у себи особине једночлане безличне и двочлане реченице.

Постоје структурне схеме које укључују инфинитив и облик на -о (*Adv, Praed*): не субјекатско-предикатска схема *Praed inf* и субјекатско-предикатска схема *Inf - cop Adv*. Један те исти облик ријечи налази се у разним синтаксичким односима - субординативном у првом случају и предикативном у другом. Напримјер: *С ней бесполезно спорить* - бесубјекатска оцјена радње, реченица је безлична; *Спорить с ней - бесполезно* - субјекат и његова квалификација (упор.: *Спор с ней - бесполезен*), реченица је двочлана. У овом случају произилази да ред ријечи и интонациона рашчлањеност или нерашчлањеност ствара разне структуре. Двочланости доприносе: а) процјењивачко значење облика на -о (*бесполезно, стыдно*, и сл.), б) ред ријечи који саопштава актуелно рашчлањивање Т-Р, односно поредак компонената актуелног рашчлањивања, в) присуство везничке рјечце *это*: *Обманывать людей - это нехорошо*. Једночланости доприносе: а) модално значење облика на -о (*надо, можно, нельзя*), б) ред ријечи уз који облик на -о и инфинитив чине једну компоненту актуелног рашчлањивања (R): *Надо сказать ей, Можно попробовать*.

Да закључимо. Безличне реченице су најсложенији тип једночланих реченица, а безличност као појам је семантичко-граматичка категорија. Категоријално

значење безличности манифестује се на семантичком и граматичком нивоу система језика и има специјализована средства изражавања. У савременом српском језику ове реченице се у своме стандардном виду образују на основу два модела: као субјекатско-предикатске конструкције и као бесубјекатске конструкције. Ове бесубјекатске или безличне реченице реализују се увијек тако да се у њима не може отворити синтаксичка позиција за актант који заузима синтаксичку позицију субјеката у реченици [Стевановић 1991], [Ивић].

На основу анализираних материјала закључујемо да се у ова два језика често јављају безличне реченице. Ово се објашњава тиме да се у неким функционалним стилевима све више тежи ка анонимизацији. Ове реченице се јављају са непрелазним и прелазним глаголима. Управо због своје разноврсности структурних различитости и одговарајућих синтаксичких значења и велике продуктивности њима треба посветити више пажње при опису савременог српског стандардног језика у свим његовим функционалним стилевима. Ова карактеристика се односи и на руску језик, па је довољно рећи да се у „Руској граматици“ на безличне реченице односи 14 структурних схема.

Безличне реченице су најјача категорија у систему једночланих реченица. Због тога П. А. Лекант сматра да „безлична реченица је један од најсложенијих и необично еластично организованих фрагмената граматичког система руског језика“. За протеклих 200 година ове реченице су детаљно проучаване од стране филолога са разних аспеката: логичко-граматичког, семантичког, дијахроног. Русисти су им посветили три докторске дисертације: Е. М. Галкина-Федорук „Безличные предложения в современном русском языке“ (1948), В. Л. Георгиева „Вопросы развития безличных предложений в истории русского языка (на материалы памятников письменности XI-XVII вв.)“ (1969), Н. Н. Арват «Семантическая структура безличных предложений в современном русском литературном языке» (1975). Међутим, без обзира на овај допринос питање безличних реченица остаје и даље отворено и дискутабилно. Академијина грамика 1970 однос безличности и личности третира на следећи начин: „облик трећег лица једнине може означавати безличност, тј. указивати на то да вршење радње произилази независно од њеног вршиоца (лица или предмета), нпр.: *светает, смеркается, пахнет (сеном), хочется, верится, нездоровится...* Према мишљењу А.М. Пјешковског, „бесубјектност“ у безличним реченицама „није случајна појава, већ управо чини њихову суштину“, то су реченице у којима је субјекат одстрањен не само из говора, него и из мисли“. А. А. Шахматов категорију лица види само у оквиру личних глагола који се разликују од безличних и облика са неодређеноличним значењем.

За Милку Ивић безличност је дио категорије лица, па истиче да је „образовање реченице условљено присуством личног наставка у глаголском роду, а није

условљено присуством експлицитне именичке форме – субјекта. Повезаност безличности са категоријом лица видљива је код Михаила Стевановића када истиче да безличне реченице не могу бити природно везане ни за једно лице, оне немају свог посебног облика, него се употребљавају у облику једног од познатих лица – у ономе наравно што је најнеутралније, тј. у облику трећег лица једнине и неутралног граматичког рода, тј. у облику средњег рода. У Синтакси прости реченице стоји да се помоћу категорије персоналности „може реферисати о учесницима у говорној ситуацији (говорно лице и адресат), као и о неком трећем лицу, предмету или апстрактној појави, независно од тога да ли су то лице, тај предмет или та појава присутни у говорној ситуацији или нису.

На основу ових и других примјера видимо да се мишљења у одређивању оквира и међусобних односа граматичке личности и граматичке безличности веома разликују. Начини изражавања су слични у руском и српском језику, али постоје битне разлике у вези са ставовима које структуре треба третирати као безличне, чак и у оквиру истог језика. С обзиром на разлике у погледу типова изражавања безличности, сретамо битне разлике у изражавању истог типа безличности, што се одразило и на терминологију: безличныя предложения, бесподлежаныя предложения, имперсональныя предложения; безличне реченице, бесубјекатске реченице, апсолутно бесубјекатске, релативно бесубјекатске, имперсоналне реченице, неноминативне реченице.

Постоје два прилаза класификацији безличних реченица – структурни и семантички. Први приступ класификацији безличних реченица је погоднији када је у питању њихова анализа у једном језику, али када се прави анализа у више језика погоднији је други (семантички) приступ. Ми се придржавамо овог посљедњег приступа класификације безличних реченица из разлога што су активности и стања које оне изражавају заједнички свим људима и језицима. Структурни и семантички начин класификације безличних реченица тијесно су повезани и међусобно се допуњују, понекада и преплићу, што се види у третирању ових реченица код већине аутора.

Када је у питању семантичка класификација ових реченица према семантичким типовима предиката, описаћемо наредне типове ових реченица који ће обухватити све наведене типове поменутих аутора: безличне реченице биле су оне које означавају радњу или стање у природи и животној средини изазване дејством непознате силе, безличне реченице које изражавају психичко или физичко стање човјека и процесе у његовом организму и сл., безличне реченице које изражавају склоност према физичком или психичком стању које је изражено глаголом, безличне реченице које изражавају самостално настале процесе који нијесу условљени вољом вршиоца радње или неким другим узроком, безличне реченице које изражавају

ражавају радњу непознате силе кроз непоуздану перцепцију стварности, безличне реченице модалног карактера, безличне егзистенцијалне реченице потврдног карактера, безличне егзистенцијалне реченице које означавају негацију нечега, безличне егзистенцијалне реченице које означавају довољност, вишак или недостатак нечега, именски модели безличних реченица, безличне реченице које изражавају разне врсте односа. Анализу ових типова безличних реченица дла смо на материјалу романа «Мајстор и Маргарита», јер су тамо најраспросрањеније у односу на расположиви корпус. На крају смо нашли за сходно да појаснимо предикативне јединице које сједињују особине безличних и двочланих реченица.

11. О синтаксичком статусу главног члана једночланих реченица

Неки синтаксичари и аутори факултетских уџбеника третирају главни члан једночлане реченице као посебну синтаксичку појаву, не именујући је ни као предикат ни као субјекат. Сам термин „главный член односоставного предложения“ у руску синтаксу увео је А.А. Шахматов, не сматрајући ову категорију неком посебном синтаксичком појавом која се у принципу разликује од главних чланова двочлане реченице. У поређењу са начинима лексичког изражавања главних чланова у двочланим реченицама главни члан једночлане реченице може бити изједначен формално или са субјектом или са предикатом [Шахматов, 1941: 50]. Отуда код Шахматова подјела ових реченица на двије велике групе: беспредикатско-субјекатске и предикатско-бесубјекатске реченице.

В.В. Виноградов у својој критичкој расправи „Синтаксис русског језика“ акад. А.А. Шахматова запазио је у таквој класификацији једночланих реченица једну од логичких противурјечности у његовом синтаксичком учењу. Због тога је тврдио да је подвођење главног члана у многим једночланим реченицама под граматичке појмове субјекта и предиката лишено сваког синтаксичког основа [Виноградов: 1950: 82], што је нашло своју потврду у II тому Академијине граматике руског језика 1954. године. На примјеру дефиниција безличних и номинативних реченица из ове граматике можемо у довољној мјери илустровати третирање главног члана једночлане реченице.

„Безличним се зову такве једночлане бесубјекатске реченице у којима главни члан (подвукао - Б.В.) у личном облику безличног глагола или предикативног прилога (а такође безлично употријебљеног облика личног глагола) изражава испољавање било којих процеса или стања независно од активног вршиоца радње, од „субјекта радње“ (уз личне глаголе означеног обликом номинатива)“ [ГРЯ. т. II. Синтаксис. ч. 2, 1954: 12-13].

«Номинативним реченицама зову се једночлане реченице које потврђују присуство, постојање предмета или појаве, именоване главним чланом реченице (подвукао - Б.В.), који бива изражен именицом у номинативу или количинско-именским скупом ријечи (рјеђе бројем или замјеницом) [ГРЯ. т. II. Синтаксис. ч. 2, 1954: 57].

Међутим, сам Виноградов је у Уводу за II том Академске граматике руског језика 1954 морао признати да „у неким облицима (тј. у облицима једночланих реченица) могу се наћи морфолошке аналогije једном од главних чланова двочлане (или дводјелне) реченице. Напримјер, реченица *Градом побило рожь* – налази се у

синонимској граматичкој вези са двочланом реченицом *Град побил рожь*“ [ГРЯ, т. II, 1954: 73]. Због тога се, каже он, *побило* узима као предикат једнодјелне реченице изражен безличним обликом глагола, а морфолошка категорија безличности, која је својствена глаголу, као да санкционише посебан синтаксички облик предиката који није корелативан са субјектом [ГРЯ, т. II, 1954: 73].

Н.Ј. Шведова у Граматици 70 развија ово гледиште и констатује: „Структурна схема једночлане реченице организује се једним главним чланом... Главни члан једночлане реченице није ни субјекат нити предикат, јер ни при којим условима не прихвата другу компоненту схеме, која би се нашла са њим у односима одређиваног или одређујућег на нивоу субјекатско-предикатских односа“ [Шведова, 1970: 560].

П.А. Лекант у монографији „Типы и формы сказуемого в современном русском языке“ у вези са претходним пише: „Термин «предикат» користи се у књизи само за означавање зависног главног члана двочлане реченице“. И даље: „... предикат двочлане реченице по својој синтаксичкој природи дубоко се одликује од главног члана једночлане реченице, који не може бити именован као предикат. Предикат је суодносан у двочланој реченици са субјектом и граматички му је потчињен“ [Лекант, 1976: 9].

У вези са овим посебну констатацију изводи В.А. Бјелошопкова: „Идеја о томе да је предикат члан реченице који зависи од субјекта и који га због тога обавезно предвиђа, послужила је као основа за издвајање трећег главног члана реченице (подвукао – Б.В.) – главног члана једночлане реченице... Главни члан једночлане реченице је посебна синтаксичка појава: он сам чини предикативну основу реченице“ [СРЯ под ред. В.А. Белошопковой, 1997: 696-697].

Овакво синтаксичко гледиште нашло је своје мјесто у низу наредних високошколских приручника из руске синтаксе. Узећемо за примјер О.Б. Сиротињину која у свом приручнику „Лекции по синтаксису русского языка“ (М., 1980) пише: „У једночланим предикативним конструкцијама прихваћено је издвајати само један главни члан. Он се не именује као предикат, јер он не одређује субјекат, а формално је независан члан“. [Сиротињина, 1980: 74].

Ипак, не би требало главну структурну компоненту једночланих реченица схватати као безимени члан, већ као предикат. Стога је А.М. Пјешковски био у праву сматрајући предикативност не само граматичком категоријом, већ најважнијом категоријом, пошто се у њој тијесно спаја говор са мишљу [Пјешковски, 1956: 165-166] Све реченице (а то су синтагме у синтаксичкој концепцији Пјешковског) у руском језику он је дијелио на двије категорије: „које у свом саставу имају предикат или, на крају, које се састоје од самог предиката“ [Пјешковски, 1956: 180].

Идеју предиката као конструктивног центра реченице доследно је заступао И.П. Распопов у својој књизи „Очерки по теории синтаксиса“, гдје је тврдио да у хијерархији односа међу члановима реченице доминантан положај у саставу реченице припада предикату који је аутентични центар реченице, пошто од њега у цјелини зависи какав може бити конструктивни састав реченице и да ли он треба да садржи не само субјекат, него и, на примјер, допуне, а такође прилошкоодредбени другостепени чланови [Распопов, 1964: 77-78].

Ј.М. Галкина-Федорук је полемисала са В. В. Виноградовим у својој књизи „Безличные предложения в современном русском языке“ и поставила питање зашто главни члан једночлане реченице не може бити анализиран као синтаксички појам, пошто су и једночлане реченице, као и двочлане, такође објекат проучавања синтаксе. Иначе, у истој књизи су детаљно представљене могућности морфолошког изражавања предиката у једночланој безличној реченици, а не просто главног члана као у Граматици 54, у којој је аутор главе о безличним реченицама управо ауторка [Галкина-Федорук, 1958: 37]⁶

Проф. Т.П. Ломтјев у књизи „Основы синтаксиса современного русского языка“ образложио је присуство предиката у једночланим глаголским реченицама на плану позиционе синтаксе. Глагол *люблю*, према његовом мишљењу, заузима позицију предиката и у реченици *Люблю тебя, Петра творенье*. Према његовом мишљењу, облик заповједног начина *принеси* је један од парадигматских облика глагола *принести*, и његова позиција у реченици *Принеси воды* је идентична са позицијом лексичког облика *принес* у реченици *Он принес воды*, а то је позиција предиката. Позиција лексичког облика у реченици одређује се не само према оним својствима која чине једну, узету у цјелини, реченицу, већ и према оним која чине корелативне редове разних типова реченица, тј. система језика у цјелини [Ломтјев, 1958: 84-86].

Синтаксичка квалификација главног члана глаголских једночланих реченица, према мишљењу В. В. Бабајцеве, интересантна је због тога што се предикат обично третира као такав главни члан који означава особину субјекта. И стварно, са таквим схватањем семантике предиката само уз присуство субјекта може се говорити о могућности предиката. Овакво третирање семантике предиката је дискутабилно, јер у суштини у предикату се очитују не особине субјекта, већ особине предмета говора (мисли) [В.В.Б., Максимов, 1981: 94-95]. Третирајући предикат као члан ре-

⁶ У универзитетском курсу граматике који је изашао 1964. године у њеној редакцији, главни члан једночланих личних и безличних реченица такође се именује као предикат [СРЯ ч. 2. Под ред. Е. М. Галкиной-Федорук, 1964: 395-428].

ченице који означава предикативно обиљежје предмета говора (мисли), који може бити и неименован као субјекат, ми добијамо теоретски оправдан третман главног члана глаголских једночланих реченица као предикатских, које улазе у структурну схему реченице без субјеката и које тим самим појачавају семантику изражаване радње [Ibid: 95].

Као предикатске третирају се руске једночлане глаголске реченице у прашкој Академској „Руској граматици“ (1979), енциклопедији „Русский язык“ 2003 (с. 45, 263, 294), у чланку М. Ивић „Опозиция: «односоставное предложение - двусоставное предложение“ , а такође и у низу високошколских и других приручника из руске синтаксе [Руднев (1963), Федоров (1972), СРЯ под ред. В.Г. Костомарова].

Друга тачка гледишта на дати синтаксички проблем је убједљивија и логичнија прије свега због тога што у третирању главног члана једночлане реченице као предиката и чини, према нашем мишљењу, суштину синтаксичке опозиције двочланости/једночланости реченица.

Синтаксичари не поричу да је главни члан једночлане реченице исто такав носилац предикативности, изражајно средство категорија синтаксичког начина и времена, као и предикат у двочланој реченици. Још је А.А. Потебња истицао да највећу самосталност у реченици има предикат и да он може да опстане без свих других чланова [Потебња: 1958, 109].

У праву је И.П. Распопов када у чланку „Сказуемое как конструктивный член предложения“ каже да „признајући неопходност или могућност конгруенције предиката са субјектом, треба рећи да тај моменат не игра одлучујућу улогу у образовању конструктивне базе реченице“, да се улога предиката у реченици не састоји само у томе да обслужује субјекат“ [У књ. Теоретические проблемы... : 162-163]. Због тога аутор и квалификује као предикат глаголске облике у следеће три наведене реченице: *Кран зацепил сторожевую будку. - Краном зацепили сторожевую будку. - Краном зацепило сторожевую будку.*

Ако би давали различиту синтаксичку интерпретацију једним те истим глаголским облицима, рецимо у синонимичним реченичним паровима: *Я иду домой и Иду домой; Они постучали в окно и В окно постучали; Ветер дует в окно и В окно дует* – било би нелогично. Покушај да се глаголски облици лише предикативности у реченицама *Иду домой; В окно постучали; В окно дует* - само због тога што се они као главни члан реченице не слажу са субјектом, кога овдје једноставно нема, и иступају уз то као апсолутно независни члан реченице, било би и неубједљиво. Напротив, може се рећи да предикат у једночланој реченици добија синтаксичку „независност“ од субјекта баш због тога што је непосредни носилац предикативности реченице,

што се не може рећи о субјекту, мада му се признаје статус „апсолутне и независне тачке одбројавања синтагматских саставних дјелова“ у двочланој реченици.

По овом питању сликовито се изјаснио Д.Н. Шмелев у књизи „Синтагматическая членимость высказывания в современном русском языке“ - да су заправо термини субјекат и предикат својеврсне синтаксичке маске одговарајућих морфолошких ознака [Шмелев, 1976: 34].

Када је питању синтаксички статус главног члана једночлане реченице немогуће је не узимати у обзир и чињеницу да тај члан реченице има исто такве синтаксичке типове и облике као и предикат у двочланој реченици (прост глаголски, саставни глаголски, саставни именски, сложени).

Упоредимо:

Сегодня я пойду в кино – Сегодня пойду в кино. Сегодня я буду ходить в кино - Сегодня буду ходить в кино. Сегодня я хочу идти в кино - Сегодня хочу идти в кино. Я буду учителем – Буду учителем Я хочу стать учителем - Хочу стать учителем. Они тебе будут звонить из Белграда - Тебе будут звонить из Белграда. Они не захотели тебе звонить - Тебе не захотели звонить. Все ко мне были внимательны - Ко мне были внимательны. В деревне все было пасмурно - В деревне было пасмурно.

Издвојене граматичке облике ријечи у оба случаја третирамо као предикате, јер су они управо то у језичкој реалности. Наравно, имамо у виду да семантика предиката једночлане реченице има своје специфичности у односу на предикат двочлане реченице.

Ако је у двочланим реченицама предикат само ознака радње, а субјекат ознака вршиоца радње, онда у њима синонимичним једночланим личним реченицама предикат врши двојаку информативну улогу: истовремено је и ознака радње и садржи показатељ вршиоца те радње. У једночланој безличној реченици предикат уопште изражава радњу или стање независно од вршиоца радње или носиоца ознаке.

Због тога постоје разлози да не треба говорити о некаквом „безименом“ (трећем по реду) главном члану једночлане реченице, већ о предикату једночлане реченице, који је „неконгруентан“ и доминантан у тој реченици и као такав је носиоца њене предикативности, мада има и своје семантичке карактеристике.

Ако би се из система једночланих реченица искључиле номинативне реченице и биле квалификоване као посебна подврста двочланих реченица - са нултим обликом предиката, онда би се саме по себи наметнуле слједеће дефиниције појмова двочланих и једночланих реченица у руском језику, и то: Двочлана реченица је субјекатско-предикатска реченица по синтаксичкој форми, а једночлана је бесубје-

катско-предикатска реченица по синтаксичкој форми.

У закључку истичемо да неки синтаксичари и аутори факултетских уџбеника третирају главни члан једночлане реченице као посебну синтаксичку појаву, не именујући је ни као предикат ни као субјекат. Сам термин „главный член односоставного предложения“ у руску синтаксу увео је А.А. Шахматов, не сматрајући ову категорију неком посебном синтаксичком појавом која се у принципу разликује од главних чланова двочлане реченице. В.В. Виноградов у својој критичкој расправи „Синтаксис русского языка“ акад. А.А. Шахматова запазио је у таквој класификацији једночланих реченица једну од логичких противурјечности у његовом синтаксичком учењу. Због тога је тврдио да је подвођење главног члана у многим једночланим реченицама под граматичке појмове субјекта и предиката лишено сваког синтаксичког основа. Н.Ј. Шведова у Граматици 70 развија ово гледиште и констатује: „Структурна схема једночлане реченице организује се једним главним чланом... Главни члан једночлане реченице није ни субјекат нити предикат, јер ни при којим условима не прихвата другу компоненту схеме, која би се нашла са њим у односима одређиваног или одређујућег на нивоу субјекатско-предикатских односа. П. А. Лекант у монографији „Типы и формы сказуемого в современном русском языке“ у вези са претходним пише: „Термин «предикат» користи се у књизи само за означавање зависног главног члана двочлане реченице“. Ипак, не би требало главну структурну компоненту једночланих реченица схватати као безимени члан, већ као предикат. Стога је А. М. Пјешковски био у праву сматрајући предикативност не само граматичком категоријом, већ најважнијом категоријом, пошто се у њој тијесно спаја говор са мишљу. Синтаксичка квалификација главног члана глаголских једночланих реченица, према мишљењу В. В. Бабајцеве, интересантна је због тога што се предикат обично третира као такав главни члан који означава особину субјекта. Као предикатске третирају се руске једночлане глаголске реченице у прашкој Академској „Руској граматици“ (1979), енциклопедији „Русский язык“ 2003 (с. 45, 263, 294), у чланку М. Ивић „Оппозиция: «односоставное предложение - двусоставное предложение““, а такође и у низу високошколских и других приручника из руске синтаксе. [Руднев А.Г. Синтаксис., Федоров А.К. Трудные вопросы синтаксиса; СРЯ. Под ред. В.Г. Костомарова...]. У праву је И.П. Распопов када у чланку „Сказуемое как конструктивный член предложения“ каже да „признајући неопходност или могућност конгруенције предиката са субјектом, треба рећи да тај моменат не игра одлучујућу улогу у образовању конструктивне базе реченице“.

Када је питању синтаксички статус главног члана једночлане реченице немогуће је не узимати у обзир и чињеницу да тај члан реченице има исто такве синтаксичке типове и облике као и предикат у двочланој реченици (прост глаголски, саставни глаголски, саставни именски, сложени).

12. Једночлане реченице на принципима конфронтативне анализе

Конфронтативна истраживања су једна од карактеристичних црта развоја савремене лингвистике, јер све до скорашњег периода је било мало радова који су представљали потпун опис конкретног метода конфронтативне анализе. У посљедње вријеме двојезична конфронтација језика има не само општепризнато сазнајно, већ и стварно практично значење. Данас је тешко замислити успјешан развој одређених језичких области без коришћења резултата конфронтативне лингвистике. Конкретни предлози из ове области почели су прије педесет година, а значајне резултате педесетих година дали су чехословачки лингвисти у конфронтативном проучавању руског са чешким језиком у области лексикологије, лексикографије и описа граматичке структуре оба језика.

Шездесетих година најтемељније је разрадио и дефинисао лингвистичку конфронтацију проф. А. В. Исаченко, истичући да она мора подразумевати првенствено синхронични и системски прилаз, а не само анализу изолованих језичких појава и детаља. Слично мишљење имали су проф. В. Матезијус, академик Б. Хавранек, проф. К. Хоралек и др.

Интензивирање конфронтативног проучавања словенских језика посебно је видљиво седамдесетих година у СССР, Чехословачкој, Бугарској и Пољској. Што се тиче поређења српског језика са руским и другим словенским језицима значајан научни пројекат под називом „Конфронтациона анализа руског и српскохрватског језика“ започет је седамдесетих година (1976) на Одсјеку за славистику Филолошког факултета у Београду, који је настављен 1991. године под називом „Конфронтациона проучавања српског и других словенских језика“. На плану поређења српског и руског језика значајан допринос дали су, почев од проф. Радована Кошутића, Предраг Пипер, Радмило Маројевић Богољуб Станковић, Ксенија Кончаревић и др.

Битан недостатак конфронтативног проучавања граматичке структуре словенских језика био је тај што су се радови из ове области дуго времена радили према стандардним обрасцима, не узимајући у обзир специфичности појединачних словенских језика, пошто се у центру пажње тих истраживања налазила формална страна описа језика. Код уопштавања или формалног истраживања остајале су или непримијећене или недовољно испољене смисаоне разлике везане за проучавање граматичке семантике и стилског значења проучаваних категорија, што је имало за посљедицу да су се формално исте појаве и у смисаоном (семантичком) односу квалификовале као идентичне.

Конфронтација синтагми и реченица је најтежа област конфронтативне лингвистике. Синтагме и реченице квантитативно нијесу ограничене, а савремена лингвистика још не располаже завршеном теоријом синтаксичке семантике да би у потпуности описала план садржаја синтаксичких јединица, мада су у овој области у последње вријеме постигнути велики резултати. Конфронтативне славистичке студије код нас углавном су се заснивале на методолошком аспекту тражења еквивалената или начина транспозиције на релацији руски-српски језик и обрнуто, док су се остали аспекти мање примјењивали. Из области синтаксе на овом плану мање је урађено него из већине осталих лингвистичких области.

Конфронтативна анализа језика бави се упоредним проучавањем само два језика (матерњег и нематерњег). Једна од основних поставки конфронтативне анализе је упоређивање истих објеката.

У свом раду придржаваћемо се ставова А. Реформатског у вези са карактерисањем конфронтативног метода:

- 1) идиоматичност језика,
- 2) систематичност у погледу сваког слоја језичке структуре и цијелог језика у цјелини,
- 3) конфронтативно проучавање не чињеница издвојених из система, већ категорија матерњег и другог језика,
- 4) ослонац конфронтације није никако у тражењу тобожњих идентичности матерњег и другог језика, него у одређивању оних разлика које прожимају конфронтацију матерњег и другог језика, него у одређивању оних разлика које прожимају конфронтацију матерњег и другог језика
- 5) конфронтација матерњег и страног језика не треба да буде уопштена, него да представља бинарну опозицију система двају језика.

Правац истраживања оба језика одређује се избором једног од три аспекта конфронтативне анализе:

- двострани,
- једнострано-странојезички-матерњејезички (нпр. руско-српски),
- једнострано-матерњејезички-странојезички (нпр. српско-руски).

За нашу анализу одабрали смо први, двострани, аспект конфронтативне анализе.

Суштина овог аспекта анализе језика састоји се у успостављању међујезичких аналогичности у оба правца, тј. од страног (руског) према матерњем (српском)

језику и обрнуто - од матерњег (српског) према руском језику. Карактеристична црта двостраног аспекта анализе је двостраност на плану свестраног описа еквивалентних односа. За одређене језичке објекте руског језика успостављају се помоћу овог аспекта конфронтативне анализе еквиваленти српског језика и обрнуто. Ови еквиваленти могу бити структурни или узуално-стилски. У нашем раду обрадили смо структурну еквивалентност.

Приликом разматрања категорије лица у једночланим реченицама структурна еквивалентност састоји се у постојању међујезичке аналогије према значењу радње лица ових реченица између граматичких обиљежја упоређиваних руских и српских једночланих реченица. Наш задатак ћемо ограничити на примјеру међујезичких аналогија у границама једночланих реченица – одређеноличних, неодређеноличних, уопштеноличних и безличних реченица. Да би одредили међујезичку аналогију, неопходно је одредити обиљежја према којима се конфронтирају ова два типа реченица и еквивалентне реченице у руском и обрнуто.

У датом случају сврсисходно је узети у обзир два основна обиљежја:

- 1) једночланост-двочланост реченице,
- 2) начин изражавања предиката у једночланим реченицама или субјекта или предиката у двочланим конструкцијама.

У руском и српском језику постоје како једночлани тако и двочлани облици ових реченица, те је због тога обиљежје једночланост-двочланост неопходно како би се узеле у обзир ове двије категорије реченица. Оне су узете и у другом обиљежју конфронтације. Појам „начин изражавања предиката“ треба објаснити на начин да се покаже које су граматичке категорије битне за дефиницију међујезичких аналогија. Такве аналогије су:

- 1) граматичка категорија лица,
- 2) граматичка категорија броја,
- 3) граматичка категорија начина,
- 4) граматичка категорија времена.

Тако у случају једночланих одређеноличних, неодређеноличних, уопштеноличних и безличних реченица постоји пет сљедећих обиљежја конфронтације:

- 1) једночланост,
- 2) начин изражавања категорије лица предиката,
- 3) начин изражавања категорије броја предиката,

- 4) начин изражавања категорије начин предиката,
- 5) начин изражавања категорије времена предиката.

Двочлане одређеноличне, неодређеноличне, уопштеноличне и безличне реченице посједују шест сљедећих обиљежја:

- двочланост,
- начин изражавања категорије лица предиката,
- начин изражавања категорије броја предиката,
- начин изражавања категорије начина предиката,
- начин изражавања категорије времена предиката
- начин изражавања (врста ријечи и падешки облик) субјекта.

Наравно, наша анализа ће се вршити на нивоу категорије лица једночланих реченица. А наша функционална анализа заснива се на семантичкој основи и креће се од семантике према граматичким нивоима језика, међу којима могу да иступају односи идентитета и дистинкције. Ти односи биће разматрани према утврђеним обиљежјима.

На основу утврђених обиљежја све језичке аналогije могу се подијелити на групе у зависности од тога какав однос имају обиљежја конфронтације у упоређиваним руским и српским реченицама. Између конфронтираних језика могу иступати три типа међујезичких аналогija:

1) Међујезичке аналогije идентитета у које спадају оне аналогije у којима се упоређиване реченице подударају по свим обиљежјима конфронтације. Напримјер, српској неодређеноличној реченици са предикатом у 3. л. мн. *Кажу да се негде у Рајну појавила жена с три сисе и с репом* (Ћ, 62) одговара у српском језику једночлана реченица са обликом 3. л. мн. *Говорят, где-то на Рейне появилась женщи́на с тремя грудями и с хвостом* (Ч, 111). Или, напримјер, руској једночлавној уопштеноличној реченици са предикатом у 2. л. ј. императива - *А тут — живи междуваших интриг, валандайся около вашей лжи, обманов, подкопов... Довольно!* (Д, 258) одговара у српском језику једночлана уопштенолична реченица са предикатом у 2. л. ј. императива – *И сад живи усред тих ваших сплетки, бакћи се са вашим лажима, обманама и подвалама... Доста је било!* (Д1, 192).

2) Међујезичке аналогije дјелимичне дистинкције су аналогije у којима између упоређиваних реченица постоје заједничка и дистинктивна обиљежја. Напримјер, у наредном пару реченица – руској:

Ага! Стало бытъ, теперъ к нам, в Армавир, пожаловали, господин гипнотизер? Ну, здесь вас не испугались. Да вы не притворяйтесь немым. Нам уже понятно, что вы за гусь! (Б, 403).

и њеном српском еквиваленту:

- А-ха! Изгледа да сте сада код нас у Армавир пристигли, господине хипнотизеру? Е па, овде вас се нису препали. Ама не правите се мутави! Знамо ми већ каква сте ви зверка! (Б, 434-435)

заједничка обиљежја су граматички облик индикатива и граматички облик броја, а дистинктивна обиљежја су: једночланост-двочланост реченице и граматички облик лица.

3) Међујезичке аналогije потпуне дистинкције су такве аналогije чија се суштина састоји у одсуству подударности по свим обиљежјима конфронтације између упоређиваних језичких чињеница:

У Маргариты закружилась голова, ее шатнуло, но чаша оказалась уже у ее губ, и чьи-то голоса, а чьи – она не разобрала, шепнули в оба уха: – Не бойтесь, королева...;

Маргарити се завртело у глави, она посрну, али пехар већ беше покрај њених усана и нечији гласови, а чији она није разабирала, шапнуше јој на оба уха: - Не бојте се, краљице...

У руској двочланој реченици *У Маргариты закружилась голова...* имамо облик глагола женског рода у прошлом времену, а еквивалент ове реченице у српском је безлична реченица *Маргарити се завртело у глави...*; руској безличној реченици *...ее шатнуло...* српски еквивалент је двочлана реченица *...она посрну...*

Најмање је могуће код уопштеноличних реченица издвојити међујезичке аналогije потпуне дистинкције, чија се суштина састоји у одсуству подударности по обиљежјима конфронтације међу упоређиваним језичким чињеницама. У случају руских уопштеноличних реченица и њихових српских еквивалената и обрнуто рјеђе су могуће дистинкције према раније набројаним обиљежјима, пошто су са тим обиљежјима повезана и граматичка значења, а међујезички еквиваленти, по правилу, подударају се по тим значењима. Напримјер:

- Не бој се, спавај – умиривао сам Тијану кад би се пробудила (С., 112);

- Не бойся, спи, - успокаивал я проснувшуюся Тяну (С., 397).

Суштина узуално-стилске еквивалентности састоји се у постојању информационо-интенционалне или функционалне аналогije између упоређиваних реченица

по језичком узусу, фреквентности употребе и сфери употребе. Оваква еквивалентност испољава се обично онда када узус српског језика не допушта у датој конситуацији употребу структурног еквивалента дате руске реченице, уколико се он у српском језику или не употребљава или изражава другу мисао, или може бити изражен и структурно и узуално. И обрнуто важи за узус руског језика. У случају узуално-стилске еквивалентности сврсисходно је упоређиване објекте узети у обзир у оквирима цијеле реченице, пошто узус обухвата цијелу реченицу. Напримјер, руској неодређеноличној реченици *Стекло выбили опять на лестнице!* (Б, 296) одговара српска реченица *Опет су разбили стакло на степеништу!* (Б, 238). Структурни еквивалент у датом случају могла је бити и друга реченица: *Опет је разбијено стакло на степеништу!*

Упоредимо примјере уопштеноличних реченица: српској реченици *Имао си среће, није тешко кад бију, тешко је кад чекаш* (С, 76) одговара руска реченица *Тебе еше повезло – когда бьют, не страшно, страшно ожидание* (С, 372). Структурни еквивалент могла би бити и реченица *Тебе еше повезло – когда бьют, не страшно, страшно когда ждешь.*

Због коректности конфронтативне анализе треба објаснити и сљедеће појмове:

- поље међујезичких аналогичности
- тип међујезичких аналогичности
- област међујезичких аналогичности

Поље аналогичности је мноштво међујезичких аналогичности које карактерише јединство датог објекта конфронтације у једном од језика. Појам поља аналогичности увијек претпоставља потпун низ односа еквивалентности са заједничким полазним објектом. Напримјер, поље аналогичности пара реченица *Коли загодя не сказали, далеко не ушел.* (С, 409) - *Ако му нису на време казали, не верујем да је могао далеко да оде.* (С, 380) састоји се од једног односа еквивалентности: *не сказали - нијесу казали.*

Тип аналогичности је мноштво поља аналогичности чија се обиљежја формалног плана у потпуности подударају, а њихове формуле су истовјетне. Напримјер, тип аналогичности руске уопштеноличне реченице и њеног српског еквивалента *Так за кого прикажешь ему мстить?* (С, 450) - *Шта ћеш му наредити: за кога да се свети?* (С, 416) можемо представити помоћу сљедеће формуле:

једночланост		једночланост
2. л. ј.		2. л. ј.
P _p индикатив	==	P _c индикатив
будуће вријеме		будуће вријеме

Упоредимо и примјер српске неодређеноличне реченице *Точе му рум за румом и уверавају га да он не само да је млађи и лепши и „по срцу“ далеко ближе Паши, него да он није, на крају крајева, ни такав сиромах као што се мисли и као што изгледа* (А. 198) и њеног руског еквивалента *Ему то и дело подливают рому и убеждают в том, что он не только лучше и моложе, но, главное, „по сердцу“ Паше, да, наконец, и не такой уж безродный бедняк, каким кажется и каким себя считает.* (А. 553), чији тип аналогија можемо представити помоћу следеће формуле:

$$\begin{array}{lcl}
 P_p & 3. \text{ л. мн.} & \\
 & \text{једночланост} & \\
 & \text{====} & \\
 & & P_c \quad 3. \text{ л. мн.} \\
 & & \text{једночланост}
 \end{array}$$

Област аналогија је мноштво типова аналогија идентитета или типова и квазитипова аналогија дјелимичне дистинкције или пак типова и квазитипова аналогија потпуне дистинкције. У нашем раду узете су у обзир све три области руско-српских и српско-руских односа: област међујезичких односа идентитета, област међујезичких односа дјелимичне дистинкције, област међујезичких односа потпуне дистинкције.

Потпуно спроведена дескриптивна конфронтативна анализа треба да буде допуњена квантитативном анализом својстава утврђених међујезичких еквивалената. Квантитативна конфронтативна анализа руских једночланих глаголских реченица и њихових еквивалената у српском језику и обрнуто - српских једночланих глаголских реченица и њихових еквивалената у руском језику у нашем раду дјелимично је пропраћена бројчаним и процентуалним подацима. Под појмом статистичка јединица подразумеваћемо пар реченица у чији састав улази полазна руска структура и њен српски еквивалент и обрнуто.

Конфронтативна анализа са узимањем у обзир структурне еквивалентности има важан значај за теорију и праксу превода. Због тога ћемо се у нашем раду бавити анализом структурних еквивалената категорије лица у једночланим реченицама у руском и српском језику.

Упоредно-конфронтативна анализа помаже такође освјетљавању унутрашњих законитости језичког развоја сродних језика. Међутим, за стварање упоредних граматика савремених словенских језика потребна је не само брижљива и дубока конфронтација граматичких система и подсистема, већ и разрада како метода тако и посебних методика упоредних истраживања.

Резимирајући ово поглавље, истичемо да су конфронтативна истраживања једна од карактеристичних црта развоја савремене лингвистике, јер све до скорашњег периода није било довољно радова који су представљали потпун опис конкрет-

ног метода конфронтативне анализе. У посљедње вријеме двојезична конфронтација језика има не само општепризнато сазнајно, већ и стварно практично значење. Интензивирање конфронтативног проучавања словенских језика посебно је видљиво седамдесетих година у СССР, Чехословачкој, Бугарској и Пољској. Што се тиче поређења српског језика са руским и другим словенским језицима значајан научни пројекат под називом „Конфронтациона анализа руског и српскохрватског језика“ започет је седамдесетих година на Одјеку за славистику Филолошког факултета у Београду и настављен 1991. године.

Конфронтација синтагми и реченица је најтежа област конфронтативне лингвистике. Ми смо се у свом раду придржавали ставова А. Реформатског у вези са карактерисањем конфронтативног метода и за нашу анализу одабрали двострани аспект конфронтативне анализе. Наш задатак смо ограничили на примјеру међујезичких аналогичности у границама једночланих реченица – одређеноличних, неодређеноличних, уопштеноличних и безличних реченица. Између конфронтираних језика могу иступати три типа међујезичких аналогичности: међујезичке аналогичности идентитета, међујезичке аналогичности дјелимичне дистинкције и међујезичке аналогичности потпуне дистинкције.

На крају да кажемо да упоредно-конфронтативна анализа доприноси освјетљавању унутрашњих законитости језичког развоја сродних језика, али за стварање упоредних граматика савремених словенских језика потребна је не само брижљива и дубока конфронтација граматичких система и подсистема, већ и разрада и метода и посебних методика упоредних истраживања.

13. СТРУКТУРНИ АСПЕКТИ КАТЕГОРИЈЕ ЛИЦА У ЈЕДНОЧЛАНИМ РЕЧЕНИЦАМА

Спроведена анализа теоретске литературе на тему третирања категорије лица омогућава нам да закључимо да је савремено разматрање категорије лица засновано на опширном лингвистичком искуству представника разних школа и научних погледа. Основе њеног широког третмана биле су утемељене још у античкој науци о језику, када је пажња истраживача била усмјерена на узајамни однос граматичких лица и комуникативних улога. Актуализација односа између лица у језичкој интеракцији подиже категорију лица, која се разматра ван уских формално-граматичких оквира, у статус комуникативне базисне категорије. Прилаз категорији лица не само као према граматичкој категорији, него и као према појмовној условљен је тиме да је та категорија својствена свим језицима и својствена истовремено и језику и мишљењу. Отуда произилази закључак лингвиста о томе да се поменута категорија изражава не само кроз парадигму глагола и замјенице, већ и другим језичким средствима.

Золотова Г.А. сматра да се појам лица (личности) примјењује на разне језичке појаве. Као прво, то је категорија лица као једна од компоненти упоредо са категоријама времена и модалности, појма предикативности. Друго, категорија личности је супростављена категорији безличности и, са своје стране, представљена категоријама одређености, неодређености, уопштености као основ класификације простих реченица. Треће, систем личних глаголских облика, узајамно повезаних са облицима замјеница, који садржи хијерархију опозиција три лица једно другоме, првог и другог лица – трећем лицу, унутар трећег лица – његовим личним и безличним облицима; неки аутори га користе за структуру синтаксичке парадигме просте реченице. И четврто, категорија лица је у супротности нелицу код именица [Золотова, 1973: 157-158].

Савремени прилаз изучавању категорије лица карактерише се проширењем и продубљивањем презентираних тачака гледишта, што води напретку у поимању те категорије. Као што је познато, категорија лица је својеврсна категорија и није свеопшта глаголска категорија, будући да не пролази кроз све типове облика руског глагола, не узимајући у обзир непромјенљиве облике – инфинитив (мада је он «развио способност да добије значење» [Чепасова, 2000: 309] лица којег многи третирају као предикативно средство изражавања значења глаголског лица [Виноградов 2001, Тимофеев 1951, Макович 1992, Чепасова 2000], партицип и адверб (ово посљедње ми не третирамо као самосталне врсте ријечи [СРЈ, 2001: 1987], већ као глаголске

облике [Виноградов 2001, Милославский 1981, РГ 1980, СРЯ 1964, Чепасова 2000]. Другим ријечима, то је једна од седам морфолошких категорија глагола која припада садржајној, квалитативној врсти и која је својствена облицима индикатива (осим облика прошлог времена) и облицима заповједног начина, а није својствена облицима кондиционала, инфинитива, партиципа и адверба. Можемо тврдити да само лице чини глагол глаголом, јер глагол је ријеч која означава својство лица, предмета као процес, нешто што има свој ток у времену, што «выражает понятие о движении в самом широком смысле этого слова» [Чепасова 2000: 6]. Тај став се у принципу подудара са дефиницијом глагола академика В.В. Виноградова: «Глагол – это категория, обозначающая действие и выражающая его в формах лица, склонения, времени, вида и залога» [Виноградов, 2001: 358]. Према дефиницији Академијине Руске граматике «Морфологическая категория лица - это система противопоставленных друг другу рядов форм, выражающих отнесенность или неотнесенность действия к участникам речевого акта.» (РГ 80: 636) Облици лица изражавају припадност (приписивање) радње говорном лицу (облици првог лица), сабесједнику (облици другог лица) или лицу које није ни говорно ни сабесједник, а такође и неживом предмету (облици трећег лица). Сходно томе, у глаголу се издвајају властито-лична значења (значења првог и другог лица) и предметно-лично значење (значење трећег лица). Облици првог и другог лица, пошто изражавају припадност радње учесницима говорног акта, супростављени су облицима трећег лица који не изражавају такву припадност. За ту карактеристику облика трећег лица везана је њихова способност да изражавају радњу која не припада ни лицу ни предмету.

Синтаксичка категорија лица, упоредо са категоријама модалности и времена, изражава припадност исказа према стварности кроз ситуацију језичке комуникације која је формирана суодносом његових учесника; због тога под синтаксичком категоријом лица треба схватати суоднос субјекта – носиоца радње, стања, обиљежја о којем се саопштава у реченици, једном од три лица учесника – неучесника комуникације. Из овога, према Золотовој, произилази да су реченице *Дитя мое, ты нездорова; Карету мне, карету! Молчаеъ* и *Ваш выход* без обзира на морфолошке, структурно-синтаксичке и модалне разлике обједињене синтаксичком категоријом другог лица: субјекат радње, стања у њима је идентичан адресату говора [Золотова, 1982: 159].

Лице глагола означава предмет који испољава својство које именује глагол. Појам лица код глагола је најшири – сваки предмет се представља као лични вршилац радње, носилац обиљежја, својства, извор радње, процеса. Појам *лице* је суодносан са руским појмом *субъект*; овдје термин *субъект* употребљавамо у граматичкој традицији, у значењу субјекта, подразумевајући при томе „граматички субјекат“, али ослањајући се на исконски појам логике о субјекту као предмету о којем

се износи суд. У улози руског субјекта или лица може бити именица (која означава живо или неживо), лична или било која друга замјеница са предметним значењем у облику номинатива, а такође значљиве врсте ријечи и скуп ријечи са предметним значењем у облику номинатива.

Лице, или субјекат (извор радње), налази се ван глагола, јер глагол има облик који указује на карактер, тип тог лица, односно лице се налази изван граница глаголске ријечи и треба одређени глаголски облик. Карактер лица се може одредити ако се ослонимо на филозофско тумачење: лице представља материју у покрету, гдје је материја *субјект*, а радња је одражена у глаголу (лични глаголски облик)

Под термином *субјект* у филозофији се подразумејева «носитель субстанциональных свойств и характеристик, определяющих качественные особенности объекта» [НФС, 1998: 688]. Материја је филозофска категорија која означава јединствено свеопште својство ствари и појава – да би се било објективна реалност. Тачка гледишта на материју као јединствено постојећу супстанцу потиче од Енгелсовог схватања суштине материје.

Лице је морфолошко-синтаксичка категорија која је тјесно повезана са другим категоријама глагола: начина, времена, рода и броја. Према Е. Бенвенисту, категорија лица и категорија броја чине у суштини једну граматичку категорију [Бенвенист, 2002: 19], а В. В. Виноградов у називу главе обједињава ове три категорије: «Категория лица, а также числа и рода», а категорија начина и времена «обусловлены точкой зрения говорящего лица» [Виноградов, 2001: 393]. Категорија лица глагола «представляет собой совокупность трех форм единственного и множественного числа». [Чепасова, 1999: 57; Чепасова 2000: 34], посједујући одређене особине формалне структуре:

1. лице једнине и множине: субјекат радње – лице које се односи на говорника (једн.), колективно лице, истовремено говорно и вршилац радње, које укључује и само говорно лице (мн.);

2. лице једнине и множине: субјекат радње – лице које се односи на адресата или сабесједника, онај коме се обраћа говорно лице (једн.), колективни адресат, неколико сабесједника, према којим је упућен исказ (мн.);

3. лице једнине и множине: субјекат радње - лице (предмет) које не учествује у дијалогу, није у вези са језичком ситуацијом, тзв. слушалац или потенцијални слушалац (једн.), у множини то је колективни слушалац.

Унутар категорије лица испољавају се везе и односи, а такође неке особине испољавања њене сложене природе. Напримјер, облике првог и другог лица прих-

ваћено је сматрати облицима лица «у властитом смислу» – њих обједињава чињеница да они означавају непосредне учеснике језичке ситуације. Напротив, са облицима трећег лица, упоредо са појмом «властито лице» суодноси се појам «нелица», које значи да субјекат радње може бити предмет, ствар или неки апстрактан појам. У овом случају глагол ће означавати процес својствен именованом предмету, ствари, појму, а сам предмет-субјекат ће се испољити као лични вршилац радње.

Категорија лица глагола има формалну структуру и посједује нека посебна својства. Под формалном структуром подразумевамо:

- 1) присуство система облика;
- 2) њихов узајамни распоред и везе, присуство постојаних односа међу њима;
- 3) испољавање облика као начина спољашњег изржавања граматичке категорије [Ожегов 1968, Сл.РЯ 1981-1984, НФС 1998, Ахманова 1966, Засорина 1974].

У индикативу формално изражавање садашњег и будућег времена повезано је са личним облицима. Показатељ првог, другог и трећег лица је флексија која истовремено има значење једнине или множине. Заповједни начин карактерише систем личних облика који се својом организацијом разликује од система личних облика индикатива. Кондиционал и прошло вријеме индикатива по односу према морфолошкој категорији лица имају одричну карактеристику: у тим облицима изражене су разлике не по лицима, већ по родовима (у руском у једнини).

Са личним облицима глагола аналогне су по значењу и координирају се при употреби личне замјенице - именице: једнина: *я, ты, он*, множина: *мы, вы, они*; једнина: *ја, ти, он (она, оно)*; множина: *ми, ви, они (оне, она)*. Употреба или одсуство замјеница уз ове облике је условљена контекстом или језичком ситуацијом.

Морфолошка категорија лица се прави на основу опозиције сљедећих низова глаголских облика. У индикативу:

- 1) облика 1. л. ј. и мн. (беру, пишу, приду; берём, пишем, придём; узимам, пишем, доћи ћу; узимамо, пишемо, доћи ћемо);
- 2) облика 1. л. ј. и мн. (берёшь, пишешь, придёшь; берёте, пишете, придёте; узимаш, пишеш, доћи ћеш; узимате, пишете, доћи ћете);
- 3) облика 3. л. ј. и мн. (берёт, пишет, придёт; берут, пишут, придут; узима, пише, доћи ће; узимају, пишу, доћи ће);

У императиву презентирана је опозиција двају врста облика:

- 1) основне врсте облика 2. л. (ј. и мн.): бери, пиши, приди; берите, пишете, придите; узми, пиши, дођи; узмите, пишете, дођите; и

2) врсте облика заједничке радње: возмем(те), будем(те) говорити, давай(те) говорити; хајде(мо) да говоримо, хајде(те) да говоримо,

Сваку од врста личних облика карактеришу посебна средства образовања. У та средства спадају: флексија са значењем лица и броја код облика садашњег и будућег времена индикатива код облика 2. л. ј. заповједног начина; 2) постфикс - те као носилац значења множине код заповједног начина и 3) рјечца давай(те) у аналитичком облику заједничке радње у императиву.

Лични облици садашњег и простог будућег времена образују се додавањем на основу садашњег времена слѣдећих наставака који садрже у себи истовремено значења лица и броја (орфографско обиљежавање): 1. л. ј. : -у, -ју; мн.: -ѐм, -ем, -им; 2. л. ј.: ешь, -ѐшь, -ишь; мн.: -ѐте, -ете, -ите; 3. л. ј.: -ѐт, -ет, -ит; мн.: -ут, -ют, -ат, -ят. Разлике у флексијама, са изузетком флексије 1. л. ј., одређују се у руском језику припадношћу глагола првој или другој промјени: флексије -ешь, -ѐшь; -ѐт, -ет; -ѐм, -ем, -ѐте, -ете, -ут, -ют карактеришу глаголе I промјене, а флексије -ишь, -ит, -им, -ите, -ат, -ят глаголе II промјене. У личним облицима будућег сложног времена флексије - показатељи лица и броја додају се основи помоћног глагола: буд-у, буд- ешь, буд-ет, буд- ем, буд- ете, буд- ут читать, говорити.

У српском језику лични облици садашњег времена образују се додавањем на основу садашњег времена слѣдећих наставака: 1. л. ј. : -м; мн.: -мо; 2. л. ј.: - ш; мн.: -те; 3. л. ј.: -ѐ; мн.: -е/у. Наставак –е у 3. лицу множине имају глаголи четврте врсте, а наставак –у глаголи осталих глаголских врста.

Презентска основа састоји се од коријенског и суфиксалног морфема. Суфиксални морфеме презентске основе су:

-е- (глаголи прве и друге врсте): бод-е-м, трг-н-е-м

-и- (глаголи четврте врсте): трч-и-м, нос-и-м, бјеж-и-м

-а- (глаголи пете врсте): прич-а-м, глед-а-м, про-уч-ав-а-м

Футур први гради се од инфинитива глагола и презента помоћног глагола *хтјети*. Помоћни глагол може доћи и испред и иза инфинитива. Кад се нађе иза инфинитива глагола на –ти, крајње *и* из инфинитива се губи, а *т* се, и у изговору и у писму, стапа са *ћ* из ненаглашеног облика презента помоћног глагола *хтјети*, нпр.:

једнина: 1. лице – писаћу, 2. лице – писаћеш, 3. лице – писаће; множина: 1. лице – писаћемо, 2. лице – писаћете, 3. лице – писаће.

Када се помоћни глагол употријеби испред инфинитива глагола на –*ти*, тај наставак остаје непромијењен, нпр.:

једнина: 1. лице – ћу радити, 2. лице – ћеш радити, 3. лице – ће радити; мно-
жина: 1. лице – ћемо радити, 2. лице – ћете радити, 3. лице – ће радити.

Глаголи на –*ћи* остају непромијењени без обзира на то гдје се налази помоћ-
ни глагол *хтјети* – испред или иза њих, нпр.:

једнина: 1. лице – ићи ћу/ћу ићи, 2. лице – ићи ћеш/ћеш ићи, 3. лице – ићи
ће/ће ићи; множина: 1. лице – ићи ћемо/ћемо ићи, 2. лице – ићи ћете/ћете ићи, 3.
лице –ићи ће/ ће ићи.

Презент помоћног глагола *хтјети* може да се употребљава и у наглашеном
облику када такву употребу намеће контекст.

Неки глаголи имају други систем наставака личних облика. Овдје спадају
глаголи *хотеть*, *бежать* и *читать* (и изведени од њих) који образују личне облике и
по првој и по другој врсти, и глаголи *есть*, *дать*, *создать*, *надоесть* (и изведени од
њих), *удаться*, који образују личне облике једнине помоћу флексија *-м*, *-ишь* и *-ст*: *ем*,
-еишь, *-ест*; *дам*, *даишь*, *даст*. Глаголи *есть*, *надоесть*, *дать*, *создать*, *удаться* карак-
терише такође основа на самогласник која учествује у образовању облика једнине:
других глагола са основом садашњег времена на самогласник у руском језику нема.

Лични облици могу бити образовани од било којег глагола. Ипак у језику
овдје постоји низ ограничења. образовање и употребу ових или других облика може
да онемогућава, прво, лексичко значење које је неспојиво са значењем облика 1. и 2.
лица једнине или множине; друго, традиционална представа о немелодичности об-
лика; треће, хомонимијска подударност граматичких облика ријечи разних глагола.

Лексичко значење глагола може да се не подудара са представом о првом или
другом лицу као вршиоцу радње. Таква су, на примјер, директна значења глагола *те-
лится*, *нестись* (о птицама), *зеленеть*, *осыпаться*, *течь*, *таять*, *кипеть*, *сквозить*,
гаснуть, *мерцать*, *ржаветь*. Ова неподударност не смета, ипак, образовању и упо-
треба личних облика у оним случајевима када исти глагол има преносно (метафорич-
но) значење (...*Гасну* пламенной душой. - Пушкин) или се употребљава у шалливом,
ироничном контексту (я не несусь = не носим јаја). Само као окационална могућа је
употреба личних облика од безличних глагола: Вдруг - я во всю *светаю* мочь (Мак.).

Неупотребљиви су облици 1. и 2. лица једнине глагола чија лексичка зна-
чења су неспојива са представом о јединичном вршиоцу радње: *толпиться*, *сполз-
тись*, *сбежаться*, *разбежаться* (о многих), *скопиться*, *перепадать*, *перемежзнуть*,
набежать (о многих), *попадать*, *померзнуть*.

Ова ограничења се објашњавају какофонијом или непогодношћу изговора
и тичу се првенствено глагола II промјене - разред X, 1,2 са основом на /т/, /д/.

/с/, /з/: *желтитъ, галдетъ, гвоздитъ, победитъ, убедитъ(ся), шелестеть, колесить, грезить*. Од ових глагола практично се не образују облици 1. лица једнине, а избјегава се такође употреба облика 1. лица једнине од глагола затмитъ, стонать.

Употреба 1. и 2. лица једнине и множине глагола болеть (осјећај бола) могућа је само у ненормираном говору (*Весь болю* - Чех.)

Лични облици императива су облици 2. лица једнине и множине и облици заједничкерадње. Облици 2. лица једнине и множине су синтетички: *смотри, говори, пеки, кинь, сунь; говорите, пеките, киньте, суньте*. Облици заједничке радње могу бити синтетички (*купим, почитаем*) и аналитички (*давай(те) купим, давай(те) почитаем*).

Као што је познато, категоријална значења личних облика индикатива су: за облике 1. лица једнине - припадност (приписивање) радње говорном лицу: (*я - ја*) *говорю - говорим, хожу - идем, учусь - учим се*; за мн.: (*мы - ми*) *говорим - говоримо, ходим - идемо, учимся- учимо се*. За облике 2. лица једнине - припадност радње сабесједнику: (*ты - ти*) *говоришь, читаешь*; за мн. - припадност радње групи лица, укључујући и сабесједника: (*вы-ви*) *говорите-говорите, ходите-идете, учитесь-се учите*. За облике 3. лица једнине - припадност радње лицу које није ни говорно лице ни сабесједник или неживом предмету: (*он-он*) *говорит-говори, ходит-иде, учится-се учи*); (*он-он, она-она, оно-оно*) *бурлит-ври, зеленеет-зелени се*; у мн. - припадност радње групи лица, не укључујући сабесједника, или групи неживих предмета. (*они - они*) *говорят - говоре, читают - читају, бурлят - вру*.

Унутар категорије лица испољавају се везе и односи а и неке особине испољавања њене сложене природе. Напримјер, облике 1. и 2. лица прихваћено је сматрати облицима лица «в собственном смысле» - њих обједињава чињеница да они означавају непосредне учеснике језичке ситуације. Насупрот томе, са облицима 3. лица, упоредо са појмом «собственное лицо» суодноси се појам «нелица» које означава да субјект радње може бити предмет, ствар или неки апстрактни појам. У овом случају глагол ће означавати процес који је својствен именованом предмету, ствари, појму, а сам предмет-субјекат ће се приказивати као лични вршилац радње.

Осим категоријалних значења лични облици индикатива имају низ употребних облика који су карактеристични за одређени контекст. Такву проширену и преносну употребу имају сви лични облици једнине и множине. Овдје категорија лица има формалну структуру и посједује нека посебна својства. Под формалном структуром подразумијевамо:

- 1) присуство система облика;

- 2) њихов узајаман однос и везе, присуство устаљених односа међу њима;
- 3) испољавање облика као начина спољашњег израза граматичке категорије.

Како је показало истраживање, лични глаголски облици чине строг систем који укључује потпуну парадигму лица са устаљеним системским односима међу облицима лица (углавном карактер односа је корелативан, а у појединачним случајевима некорелативан). На преведеном материјалу романа „Дечко“⁷ показаћемо међусобни однос предиката по лицима једнине и множине:

Предикати	1. л. ј. 8206 чине	63,15 %	Глаголи	1. л. мн. 423 чине	3,25%
	2. л. ј. 432 чине	6,48 %		2. л. мн. 1579 чине	12,15 %
	3. л. ј. 1796 чине	13,82 %		3. л. мн. 148 чине	1,14 %

Највећа продуктивност употребе ових реченица је са облицима првог лица множине због усредсређености на адресата, односно главни јунак романа говори своју животну причу у првом лицу, наравно, једнине. А као што је познато, облици првог лица једнине глагола у књижевном језику употребљавају се при указивању на говорно лице у ауторском излагању:

Наконец, чтобы перейти к девятнадцатому числу окончательно, скажу пока вкратце и, так сказать, мимолетом, что я застал их всех ... Наконец, мне, натурально, хотелось, чтоб оно производило эффект (Д., 110).

А због те усредсређености најнижа продуктивност употребе је у трећем лицу множине. Редослед по продуктивности употребе по лицима, почев од највеће продуктивности завршавајући са најмањом, је следећи: 1) прво лице једнине, 2) треће лице једнине, 3) друго лице множине, 4) друго лице једнине, 5) прво лице множине и 5) треће лице множине.

Као и замјеница првог лица једнине, и замјеница првог лица множине глагола у књижевном језику употребљава се при указивању на говорно лице у ауторском излагању: *Мы придерживаемся другой точки зрения*. Од такве ауторске употребе треба разликовати употребу облика првог лица множине за означавање заједничког учешћа у било којој радњи говорног лица и онога на кога се односи говор, обично у рефератима, говорима, прогласима, у приручницима. Говорно лице као да придобија слушаоце за учешће у анализи, у развоју мисли: *Теперь рассмотрим скоростъ движения*. Слична употреба првог лица множине уобичајена је и у умјетничкој

⁷ Достојејски Ф. Дечко, књига 1 и 2. Превод Милена и Радмило Маројевић. Горњи Милановац, Дечје новине; Београд, Српски фонд словенске писмености и словенских култура; Москва, Радуга, 1992.

књижевности, у публицистици:

Овај Мујага Мутаџић, звани Ужичанин, досељеник је у касаби. (Мало ниже видећемо зашто и како.). То је висок човек... (А, 299).

Друго лице једнине у уопштеноличној употреби у условима контекста може да представља само говорно лице: *Вечно тебе ждеш*. Овој употреби не смета употреба замјенице *ты*, која у сличним случајевима указује такође на уопштено лице.

Облици другог лица множине, поред уобичајене употребе при учтивом обраћању према једном лицу, као и облици другог лица једнине, такође имају уопштеноличну употребу. Уз то за разлику од уопштеноличне употребе облика 2. л. ј. облик множине може да чува значење припадности радње према сабесједнику (или сабесједницима Уопштенолична употреба облика 2. л. мн. (обично глагола несвршеног вида) не искључује такође могућности проширења радње и на прво лице.

Облик трећег лица једнине супростављен је облицима првог и другог лица као облик чија се радња односи на било који субјекат (укључујући и неживо биће), али не на говорно лице и не на сабесједника. Осим тога, облик трећег лица једнине супростављен је првим двама као облик који може да представи бесубјектну радњу, т.ј. ону која се дешава независно од вршиоца радње (лица или предмета): *света*, *смерка*, *зобит*. Таква употреба облика трећег лица једнине зове се безличном и присутна је код глагола чије је лексичко значење неспојиво са представом о вршиоцу радње. На таквој употреби заснована је опозиција личних и безличних глагола.

Према Академијиној граматици 1980 у безличне глаголе спадају следећи глаголи.

- 1) Глаголи без постфикса *-ся* који означавају:
 - а) стање природе: *вечереет*, *моросит*, *света*;
 - б) физичко или психичко стање живог бића: *зобит*, *рвет*, *тошнит*; *везет*;
 - в) присуство или одсуство, недостатак нечега: *хватит*, *хватает*, *доста*нет;
 - г) обавезност: *следует*, *надлежит*, *подобает*.
- 2) Глаголи са постфиксом *-ся* који именују:
 - а) жељу, могућност радње: *вздума*ется, *дове*дется, *хоч*ется;
 - б) стање субјекта (обично живог бића): *(не) вер*ится, *дрем*лется, *(не) сп*ится;
 - в) стање природе: *смерка*ется, *смерк*нется.

Код личних глагола безлична употреба облика 3. л. ј. је повезана или са

посебним лексичким значењем ријечи или са њеном синтаксичком употребом: *не удастся (поехать), придется рассказать, в голове шумит*.

Облик трећег лица једнине има неодређеноличну употребу чија је радња суодносна са субјектом - неодређеном количином лица или са једним лицем које је именовано као неодређено.

Контекст може неодређеноличном значењу да додаје нијансу свеопштости, чиме се неодређенолична употреба приближава уопштеноличној: *Цыплят по осени считают* (посл.)

Облик другог лица једнине императива има уопштеноличну употребу, посебно често у фразеолошким изразима, пословицама: *как ни вертись; хоть убей*. Уопштенолична употреба је могућа и без фразеолошких израза:

Такав је овај пусти инсан; све му дај а узми му здравље, па ко да му ништа дао ниси – уверава Санто, скрећући говор потпуно у том правцу (А., 277)

Друго лице које иступа у уопштеноличној употреби у условима контекста може да представља само говорно лице. Уопштенолична употреба другог лица једнине императива могућа је такође у тим случајевима када ти облици не изражавају побуду, већ обавезност, жељу, допуштање, могућност или немогућност, присилу:

Идет по бульвару, а сзади пустит шлейф в полтора аришина и пыль метет; каково идти сзади: беги обгоняй, или отскакивай в сторону не то и в нос и в рот она Вам пять футов песку напихает (Д, 122). *Все гуляют, а я учись*.

Значење синтаксичког заповједног начина је вољни исказ који је усредсређен на остварење нечега, а то може бити: властита побуда, побуда у склопу са жељом, побуда у склопу са обавезношћу, побуда у склопу са допуштањем. Нека од ових појединачних значења имају даљу семантичку диференцијацију. Осим овога, заповједни начин има таква преносна значења у којима је веза са императивношћу ослабљена или изгубљена.

Сва ова значења и њихове нијансе успостављају се и разграничавају на основу семантичке подударности реченице у облику заповједног начина са реченицама других структура које изражавају ова или она значења специјализираним средствима.

Граматицка категорија лица у руском и српском језику морфолошки се највише остварила у глаголском систему у коме је наша свој морфолошки израз. Што се тиче садашњег времена, категорије граматичког лица и броја су најчешће изражене једним синкретичким показатељем, али и двојако, кроз синкрецију глаголских наставака и личних замјеница. Презент се у руском и српском, као и у свим словенским језицима, гради од презентске основе и одговарајућих личних наставака: -у/-ю, -шь,

-т, -м, -те, -ат/-ят/-ут (рус.); -м, -ш, -ø, -мо, -те, -у/ју/-е (срп.). Лични наставци за прво и друго лице индикатива презента обезбјеђују да се њима може изразити категорија лица, тј. да не морају уз њих да стоје одговарајући облици замјеница, док је у трећем лицу једнине или множине (у српском гдје постоје облици за род у множини) бавезна употреба личне замјенице због означавања рода, осим ако из претходног контекста није јасно о ком се роду ради, будући да облици трећег лица говоре само о (не) једнородности субјекта, нпр: *говори-говоре; стоји-стоје*. Истина, ни облици првог и другог лица једнине садашњег времена (нпр. *гледам, мислим*) не дају информацију о роду лица, али на основу тога што су увијек прво и друго лице учесници говорне ситуације, може се закључити да ли се ради о особи мушког или женског рода, а облици средњег рода у првом и другом лицу практично не постоје.

Говорећи о својствима категорије лица као граматичке категорије, имали смо у виду основне начине изражавања категорије лица глагола – морфолошки (унтарлексички, морфолошки) и синтаксички (аналитички). Начини изражавања категорије лица глагола такође су, као и сами облици лица, засновани на опозицији облика времена (садашњег и будућег простог – облику прошлог времена) и начина (индикатива и императива – кондиционалу), које «јавствено отражается и в системе глагольного словообразования и формообразования» [Виноградов, 2001: 374].

Што се тиче употребе облика другог лица, непосредно обраћање сабесједнику, адресату говора, можемо назвати највећим достигнућем људског разума, средством развоја људског мозга, новом етапом еволуције човјекове личности – човјека као духовно саморазвијајуће индивидуе. «В общении с другими, через окружение опосредованно осознается собственное Я» [Фомин, 200: с. 13], што је био први корак за достизање већег степена самоспознаје субјекта – најсложеније појаве људске психе

Л.Д. Соскова, анализирајући семантичко-граматичке особине личних облика глагола в савременом руском језику, примјећује да је морфолошки план доминантан значењу личних облика «и не нуждается, как правило, в опоре на контекст. Так, доминантой значения формы 2 лица единственного числа является отнесенность действия к собеседнику, это значение указанная форма имеет вне контекста, на него указывает окончание *-ишь, -ешь...*» [Соскова, 1979: 25]. ... *не купишь...*

Према мишљењу многих лингвиста (С.П. Обнорског, А.А. Шахматова, Ј. А. Спринчака и других), лични глаголски облици нијесу имали потребу за употребом личних замјеница, односно били су сами себи довољни за изражавање субјекта-лица.

Главно средство изражавања лица код морфолошких личних облика глагола је наставак, што је карактеристична црта граматике руског и српског језика. Лични

наставци у руском -у, ем, -им, -ешь, -ишь, -ет, ит; у српском –ам, -им, -ем, -јем, -ем, -јем, -аш, -иш, -еш, -јеш и т.д.) фиксирани су на генском нивоу, а не само историјски, они су неодвојиви дио националног руског и српског језика.

На крају закључујемо да спроведена анализа теоретске литературе на тему третирања категорије лица омогућава нам да закључимо да је савремено разматрање категорије лица засновано на опширном лингвистичком искуству разних научних погледа. Као што је познато, категорија лица је својеврсна категорија и није свеопшта глаголска категорија, будући да не пролази кроз све типове облика руског глагола, не узимајући у обзир непромјенљиве облике – инфинитив.

Синтаксичка категорија лица, упоредо са категоријама модалности и времена, изражава припадност исказа према стварности кроз ситуацију језичке комуникације која је формирана суодносом његових учесника; због тога под синтаксичком категоријом лица треба схватати суоднос субјекта – носиоца радње, стања, обиљежја о којем се саопштава у реченици, једном од три лица учесника – неучесника комуникације. Појам *лице* је суодносан са руским појмом *субјект*; овдје термин *субјект* употребљавамо у граматичкој традицији, у значењу субјекта, подразумијевајући при томе „граматички субјекат“, али ослањајући се на исконски појам логике о субјекту као предмету о којем се износи суд. Лице је морфолошко-синтаксичка категорија која је тијесно повезана са другим категоријама глагола: начина, времена, рода и броја. Категорија лица глагола има формалну структуру и посједује нека посебна својства. У индикативу формално изражавање садашњег и будућег времена повезано је са личним облицима. Лични облици могу бити образовани од било којег глагола. Ипак у језику овдје постоје ограничења. Образовање и употребу ових или других облика може да онемогућава, прво, лексичко значење које је неспојиво са значењем облика првог и другог лица једнине или множине; друго, традиционална представа о немелодичности облика; треће, хомонимијска подударност граматичких облика ријечи разних глагола.

Под овим насловом размотрили смо појединачно: рефлексе система личних глаголских облика у једночланим реченицама, категоријална значења и употребу личних облика (са посебним освртом на ове облике на преведеном материјалу романа „Дечко“) и морфолошки начин изражавања категорије лица личних глаголских облика.

14. Изражавање 1. лица

Код руских и код српских лингвиста углавном се наилази на дефиницију да је прво лице оно које говори, друго је лице оно коме се говори, а треће је лице или предмет о коме се говори. Поједини аутори, као на примјер Стевовић [1960: 119–120] истичу да прво и друго лице не означавају само учеснике говорног чина, већ су и предмет говора, док је треће лице искључиво лице или предмет о којем се говори.

У том смислу интересантно је мишљење Е. Бенвениста [1975: 228], који тврди да прва два лица у исто вријеме обухватају лице које говори и говор о том лицу. *Ја* означава говорно лице, али и исказ о том *ја*, јер не може се рећи *ја*, а не говорити о себи. *Ти* је означено од стране *ја*, које истовремено исказује неку врсту предиката за *ти*. О трећем лицу је неки предикат исказан, али ван односа *ја–ти*. Овај облик има назнаку о некоме или нечему, а не односи се на неко одређено лице, због чега за Бенвениста *треће лице* није *лице*, већ глаголски облик који функционише као *не-лице*. Тако су прво и друго лице, као чланови *односа личности* или *корелације персоналности*, супротстављени трећем, које нема обиљежја лица и представља не-маркирани члан корелације лица.

Према Клајну треће лице је присутно у говорном чину јер се о њему говори, а тиме што је у говор укључено као „треће” лице, оно самим тим улази у систем говорних лица [Стевовић, 1973: 28].

У изражавању првог лица једине нема битних разлика међу словенским језицима, па самим тим ни међу ова два језика (руског и српског), јер се прво лице изражава личним глаголским обликом и личном замјеницом која није обавезна али из одређених разлога може а некада и мора да се употребљава. Пошто је у глаголском облику садржана ознака за лице, онда су у руском и српском језику у употреби чешће једночлане, одређеноличне реченице:

- ... *Мислиће да ништа не знаш. А што освјежаваш заборављено, то је добро. Док нешто не постигнеш. Послије ћеш опет заборавити* (С, 49);
- *Воспитаем так не одного, а миллионы людей, и потом поймаем одного и воображаем себе, что мы что-то сделали, оградил себя и что больше уже и требуют от нас нечего...* (Т, 127).

Најчешћи разлог за изостављање личне замјенице јесте њена претходна употреба:

- *Я не знаю, но чувствую, что должен что-то сделать. И что могу, то сделаю* (Т, 323).

У умјетничкој литератури саопштавање материјала од првог лица узима се као субјективизирана форма излагања: „При саопштавању од првог лица излагање добија посебну повјерљивост и интимност: приповједач нас пушта у свој унутрашњи свијет“ [Кухаренко, 1988: 17].

Заступљеност одређеноличних реченица у руском језику је мања због одсуства диференцијације глаголских наставака у прошлом времену, што је условљено губљењем помоћног глагола *быть*, па је то један од главних разлога што су у садашњем и будућем времену чешће реченице са личном замјеницом него што је то присутно у другим словенским језицима:

- *Я не спросил тебя, - сказал Пилат, - ты, может быть, знаешь и латинский язык? ... - И что же ты сказал? - спросил Пилат, - или ты ответишь, что ты забл, что говорил? - но в тоне Пилата была уже безнадежность* (Б, 30).

Према мишљењу Н. Ј. Чернухине, ове реченице су у најчешћој употреби у усменој комуникацији али и у књижевном језику у дијалозима и сл., односно у исказима првог лица упућеним другом лицу. Овдје говорно лице или његов саговорник наступају у својству субјекта, јер је за остваривање те радње потребна непосредна комуникација саговорника, а говорна ситуација и контекст не дозвољавају да се погријешу при одређивању субјекта. Њихова употреба у руском језику је најмања од свих словенских језика [Чернухина, 1964: 15-16], а у српском њихова употреба је чешћа због сличних морфолошких карактеристика глагола са глаголима западнословенске групе језика и осталих јужнословенских језика; „српски језик припада тзв. *pro-drop* језицима, односно језицима с тзв. нултим субјектом, јер се лична замјеница у именском изразу обично не употребљава у конструкцији с личним глаголским обликом у предикатском делу реченице,..“ [Пипер, 2005: 595]:

Рекао сам то тек тако, а онда видјех да је истина (Л, 266);

- *Пусти ме сад, видиш да ми се спава!* (Л, 272);

- *Извлачи лијеву ногу, изувијану и земљаву, изравна неке сувишне зглобове као згужване панталоне, уздахну на извуче и десну* (Л, 272).

Одређеноличне реченице које у саставу главног члана имају глагол *бити* у улози везе, којима се саопштава о стању субјекта, његовој професији и сл. у садашњем времену не постоје у руском, док се у српском језику често користе:

..., *што је натјерало дјечака да запјева кроз плач: „Изгубио сам Еуридику“* (Ћ, 103).

Једночлане одређеноличне реченице са глаголом *имати* у којима се говори о положају субјекта, нпр.: *Бјежимо док још имамо времена!* (Ћ, 57) веома ријетко се употребљавају у руском језику, јер су за њега карактеристичне синонимичне конструкције типа *У меня есть время (нет времени)*, или такве конструкције као што је еквивалент претходне: *Бежим отсюда, пока не поздно!* (Ч, 104), док се реченице са глаголом *иметь* у руском употребљавају најчешће у неким устаљеним конструкцијама типа: *иметь право, иметь возможность* или фразеологизмима *честь имею*, или у пословном, научном стилу. На следећем примјеру српске реченице и њеног руског еквивалента ова констатација такође се потврђује:

- *За ово што имамо данас крваво смо се изборили у походима на свети град Јерусалим* (Ћ, 12);
- *За все это, что у нас есть сейчас, мы проливали кровь в походах на святой город Иерусалим* (Ч, 29).

Слична је употреба ових реченица са глаголом *бити* са значењем *налазити се, присуствовати*: *На факултету сам.*

У руском језику конструкције са овим глаголима користе се само у будућем времену (*Буду инженером*), а умјесто тих глагола у садашњем и прошлом времену, због одсуства диференцираних глаголских наставака, употребљава се лична замјеница:

- *Я не любопытен* (А, 607);
- *А я все равно скажу, потому что, даже скача по бревнам целый день, можно кое-что увидеть и понять, осмыслить и прочувствовать* (А, 607).

Руски језик такође нема у садашњем времену конструкцију чији је главни члан изражен ријечима са значењем дужности и инфинитивом промјенљивог глагола, као што је то случај са српским језиком (*Морам признати да о њеном предлогу озбиљно размишљам, али још не знам како ћу одлучити* – (Д2, 333) у којем умјесто инфинитива може да се употреби партикула *да* и лични облик промјенљивог глагола: *Морам да признам да о њеном предлогу озбиљно размишљам, али још не знам како ћу одлучити*. Партикула *да* и лични облик промјенљивог глагола изостао је већ од ове у наредној реченици: *Између осталог, изнео сам јој разлог да сад чак и нема право да студирам, јер морам да радим како бих издржавао маму и Лизу;...* (Д2, 333).

Пошто руски језик нема могућности да се у оваквим конструкцијама морфолошки укаже на одређено лице, у садашњем и прошлом времену за одређивање конкретног лица користе се лексичка средства, односно замјенице: *Он должен ждать друга; Он был должен ждать друга*, док у будућем времену облик помоћног

глагола указује на лице, па се замјенице често изостављају:

Должен буду поехать.

Изостављање личних замјеница у руском језику сретa се у изразима који означавају забрану или наређење:

Повернув его, он уже собирался шагнуть на рельсы, как в лицо ему брызнул красный и белый свет: загорелась в стеклянном ящике надпись «Берегись трамвая!» (Б, 47).

због тога што се акценат ставља на радњу коју треба извршити а мање је битно ко је њен вршилац.

Код неких глагола који изражавају захвалност, молбу, поздраве, извињења и сл. (*благодарю, поздравляю (с праздником), благодарствую, желаю (счастья), кланяюсь, надеюсь...*) категорија лица и у руском језику је експлицитно представљена као прво лице и у таквим конструкцијама обично је изостављена употреба личне замјенице. У овим случајевима порука је усмјерена од првог према другом лицу, које до изражаја долази посебно у споју са косим падежима: *благодарю вас, спасибо вам, надеюсь, желаю, прошу*:

Поздравляю, тетя Соня, – говорил Нехлюдов, целуя руки Софьи Ивановны, – простите, замочил вас (Т, 64);

- *Ну, желаю вам счастья. Маргарита молитвенно протянула обе руки к Воланду, но не посмела приблизиться к нему и тихо воскликнула: - Прощайте! (Б, 304-305).*

- *Прошу, — сказал он. — Благодарю вас, я бы желал видеться... (Т, 355);*

- *Благодарствую, сударь, подкреплюсь маленьчко за ваше здоровье (Гоголь. Шинель);*

- *Поздравляю вас, краљице, и молим да ме извините што сам овако кућно одевен (Б, 288).*

Ово је карактеристично и за неке глаголе мишљења и осјећања, који изражавају претпоставку, сигурност, бојажљивост, наду и сл. (*предполагаю, воображаю, считаю, думаю, чувствую* и сл.):

- *Я так же думаю, как и вы, -- сказал Нехлюдов, -- и считаю грехом владеть землей (Т, 219).*

Категорија лица може бити представљена и имплицитно, нпр. у таквим јединицама као што су: *Спасибо, До свидания, Пока, Привет, Добрый день; Добар*

дан, Хвала, Довиђења, Гао и сл.:

– *Спасибо* *еще, капитан – добрый человек, не держится правил* (Т,183);

- *Ну, я пошел, пока!* [my-dictionary.ru>word/23469/poka].

У овим примјерима однос између првог и другог лица установљен је у говорној комуникацији и тај однос одражава усмјереност говорне поруке од првог према другом лицу. То су скоро увијек скраћени, елиптични оптативи, тј. *Желим вам добар дан, Остај ми здраво* и сл. „Ниједно лице осим првог лица – адресанта и ниједно лице, осим другог лица – адресата не представља стереотипне формуле захвалности“ [Формановская, 1982:38].

Као што је познато, прво лице може бити изражено и двочланом конструкцијом, па што се тиче правилности ове одреднице постоје мишљења да конструкције са субјектом – личној замјеницом не треба звати типичним двочланим конструкцијама, јер је двочланост у оваквим конструкцијама дјелимично нарушена [Формановская, 1982: 38; Бабайцева, 1958: 21-24]. У вези са овим ослањамо се на терминологију у Синтакси српског језика: «одређено-личне реченице са израженим субјектом», за разлику од адекватних једночланих за које је у употреби термин «одређено-личне реченице са изостављеним субјектом» [Пипер, 2005: 594]. Из практичних разлога у нашем раду користимо термин «једночлана реченица/конструкција» будући да термилошке разлике немају директне посљедице на суштину релевантног у употреби тих реченица.

Употреба личне замјенице у српском језику није обавезна у ситуацији када је то у руском неопходност у случају употребе замјенице-субјекта када је предикат изражен обликом који морфолошки не указује на лице, па се употребљава помоћни глагол који указује на лице. А насупрот овој постоје случајеви обавезне употребе личних замјеница у одређено-личним реченицама у формалној структури реченице [Пипер, 2005: 599]. «Понекад је изостављање субјекта факултативно или је то ствар личног стила. На пример, ако се упореде реченице *Пишем, Ја пишем, Ја пишем (а не он)*, не може се тврдити да је друга наведена реченица (*Ја пишем*) неправилна зато што лична заменица у њој није употребљена ни ради рематизовања – тачке (а), (б), ни ради стилизације – тачке (в), (г). Лична заменица у примеру *Ја пишем* носи исту информацију као лични наставак глагола у предикати, а информација која се у истом исказу понавља може се изоставити уколико циљ понављања информације није њено наглашавање» [Пипер, 2005: 599-600]. Иста ситуација је и у руском језику.

И у руском и у српском језику лице као синтаксичка категорија обухвата и нефлексивне глаголе код којих нема морфолошких показатеља лица, тј. њихове

синтаксичке диспозиције су или субјекатске или бесубјекатске. [Rittel, 1985: 110].

У поређењу са једнином значење множине је више одређено, јер „Прво лице множине у свом примарном значењу је инклузивно: то је говорно лице са неким другим лицем или са другим лицима“ [Пипер, 2005: 594]. Ово лице може бити изражено двочланом, а чешће једночланом конструкцијом, јер су неке ситуације једночланости карактеристичне само за изражавање првог лица једнине:

- *Ми не смемо да те не поштујемо јер смо у твојим рукама; цедиш нас како ти воља* (Т., 260);
- *Како да не заслужујемо, Василиј Карличу, зар ми нисмо радили за тебе?*
- *Знаем мы, што нам грозит и што мы теряем, хорошо знаем* (А., 479).

Облик првог лица множине може се срести у проширеној употреби у једночланим реченицама у којима се радња приписује многим (свима) укључујући и говорно лице а не искључујући саговорника:

*Поживем- увидим;
И бога хвалим и грешим;
Чего в детстве просим, то под старость бросим;
На одно солнце глядим, да не одно едим;
Отойдем да поглядим, каково-то мы сидим;
Прошлого поминаем, грядущего чаем;
Худое видели, хорошее увидим;
Сеяли рожь, а косим лебеду;
Чего боимся, того и стыдимся;
Что имеем – не храним, потерявши – плачем;
На этом свете помучимся, на том порадуемся;
Чем кормимся, тем и поимся;
В среду съедим, так в четверг не глядим;
Оттерпимся – до чего-нибудь дотерпимся;
Навоз отвезем, так и хлеб привезем;
Что потрудимся, то и поедим;
Чем кормимся, тем и поимся;
Орем землю до глины, а едим мякину;
Живем в лесу, а дрова с весу;
На одно солнце глядим, да не одно едим;
Сеяли рожь, а косим лебеду.*

Ако императив означава позива на заједничку радњу, реченица је увијек једночлана (одређенолична):

- А нам куда? - спросила Маргарита. - Туда, где свет? Или во тьму пойдём?
[livemaster.ru>gallery/1451159];

Споёмте, друзья, ведь завтра в поход // Уйдём в предрассветный туман
[http://x-minus.org/track/20360]; Поедем вместе? [yury-birukov.com];

Пойдём на улицу, потусуемся! Пойдём туда, где нет пока вай-фая!...

[http://myzikazip.ru/].

Као што знамо, облик *пойдем* је морфолошки облик првог лица множине индикатива, али када је у питању значење императива тај облик има посебну интонацију и никада се не употребљава са замјеницом *мы*, што је исто и у српском језику:

Хаждемо у ресторан! Пойдемте в кино! Хажде да идемо у биоскоп!

Значење заједничког учешћа у радњи говорног лица и његовог(их) саговорника често је изражено облицима заједничке радње, у руском са партикулом *давай(те)*:

Привет: Давайте выпьем за мужчин! На то есть тысяча причин [x-minus.org]

а у српском језику то су реченице са обликом глагола *хтјети* и партикулом *да*:

Хажде да вежбамо глас; Хажде да прођемо кроз још неке експоненцијалне примере. Па, да би се загрејали, хажде да размислимо о подизању разломка на неки степен [amara.org].

У мањој мјери се употребљава облик глагола појединачне, личне радње:

Малопре пролазим поред вашег стана и помислим: „Хажде да свратим код њега; он је бољи по души од свих, а и онда је био тамо.“ (Т, 344-345).

Нијанса фамилијарности у руском језику постиже се припајањем постфикса *-ка* првом лицу једнине или множине садашњег или будућег времена (мада је уобичајена за облике другог лица једнине):

Пойду-ка домой. Если я - это я, Меня не укусит собака моя

(С. Маршак. Старушка).

Осим обичне множине, постоје двије супростављене, али не и противурјечне употребе. Бондарко истиче да су различита прагматична својства првог лица множине резултат међусобног односа категоријалног значења тог облика који подразумијева учешће говорног лица и различитих социјалних улога говорног лица и саговорника у различитим условима говорне ситуације. У зависности од тих односа и елемената животне средине добијају се прагматичне нијансе којима се бришу гра-

нице и дистанце између говорног лица и онога коме се говорно лице обраћа, нпр.:

Без времени неумолим... Подумайте...Куда спешим? [<http://stranamasterov.ru/>].

В. В. Виноградов први је за овакве конструкције увео термин „облици заједничке радње“ («формы совместного действия»): „<...> То су облици синкретичког «двојственог», тј. укупног првог и другог лица једнине <...>, облици заједничке радње“ [Виноградов 2001: 482].

Адресат говори о себи користећи прво лице множине, укључујући себе у групу људи обједињених неким општим карактеристикама (узраст, циљ, професија и сл.), чиме његов исказ добија значење општепознате истине. Разликујемо неколико ситуација ове замјене са напоменом да неке од њих не могу бити једночлане реченице, као нпр. у случајевима свечаног *ми* (*pluralis majestatis*), које означава владарску множину величанства којом су се служили владари (цареви, краљеви, па и папе све до 1978. г.) гдје је употреба личне замјенице „ми“ редовна:

Божиею милостию, Мы, Николай Второй, Император и Самодержец Всероссийский, Царь Польский, Великий Князь Финляндский и прочая, и прочая [<http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/343063>];

Ми, Стефан, Твртко, милошћу Божјом краљ Рашке, Босне и Приморја итд... [<http://www.rastko.rs/>]

Ми, Фрањо Јосиф I, Цар Аустријски, Краљ Чешки итд. и апо-апостолски Краљ Угарски, становницима Босне и Херцеговине:...

И ми, на нашу велику радост, смијемо слободно рећи: сјеме што је бачено у бразде подриваног тла, богатом је никли истјерало...

Имајући ту мету пред очима држимо да је дошло вријеме да становницима обију земаља укажемо на нов доказ Наше вјере у њихову политичку зрелост. Да би Босну и Херцеговину подигли на виши степен политичког живота, одлучили смо се подијелити објема земаљама конституционалне установе – које ће одговарати њиховијем приликама и заједничкијем интересима - ... (А, 222-223).

а) ауторско или ораторско пословно обраћање у ситуацијама када треба заклањати превише оштро *ја* и мијењати га у опште и шире *ми*, изражавајући тиме ауторску скромност:

Имајући у виду наведено, мишљења смо да мали купци могу остати на јавном снабдевању и снабдевати се у складу са постојећим уговорима... [<http://www.ujn.gov.rs/ci/documents/>];

Рассмотрим в свете изложенных соображений отношения русской грамматики и типологии [<https://yandex.ru/search/?text=споем>].

Од овакве употребе треба разликовати употребу првог лица множине када се означава заједничка радња говорног лица и лица коме је порука упућена, што је уобичајено у извјештајима и предавањима, у наставним материјалима (учбеницима, приручницима, радним свескама, тестовима); на овај начин говорно лице придобија слушаоце за сарадњу више него да је себе искључило из планиране радње, односно да ту будућу радњу означава другим лицем:

Урадићемо мали тест да би видели како је тренутно стање по питању кондиције. Они које нећу тестирати радиће тренинг «процене и ... [<http://o-treninzi.blogspot.com/>]

У савременој англојезичкој научној литератури ауторско *ми* скоро да се не користи, пошто је општи стил излагања у радовима тих истраживача у извјесном степену слободнији него у радовима аутора руског и српског језичког подручја.

б) простонародно (субстандардно) *ми* из скромности, када говорно лице из скромности или друге потребе скрива своју личност иза других лица, обични њему сличних, и проналази себе у облику првог лица множине:

Нијесмо били на мјесту убиства, ништа не знамо.

в) разговорно *ми* са нијансом неусиљености или фамелијарне несигурности, што потиче из неких сељачких средина код људи са ниским степеном културе:

Вы ошиблись. - Нет, мы не ошиблись [Розенталь, 1977: 143].

г) разговорно *ми* са нијансом пажње ради отклањања грешке или недостатка лица коме се упућује примједба, критика, ради придобијања слушаоца за сарадњу, посебно у школству из педагошких разлога:

Из енлеског рамљемо, а и из математике нијесмо баш најбољи.

д) пословно *ми* због специфичних комуникацијских потреба реченице овог типа су прикладне за објављивање огласа ради стицања већег ауторитета и повјерења код корисника услуга:

Изнајмљујемо опрему за разне врсте скупова, Поправљамо све врсте телевизора, Дајемо услуге судских превода итд. умјесто *Изнајмљујем опрему за разне врсте скупова, Поправљам све врсте телевизора, Дајем услуге судских превода* итд.

На основу анализиранг корпуса сматрамо да је употреба првог лица множине у функцији првог лица множине један од најчешћих случајева употребе неких

облика у пренесеном значењу. А један од често употребљаваних јесте случај када говорно лице за означавање самог себе употребљава друго лице једнине. На овај начин говорно лице скрива личне радње, дајући им уопштен облик, што доприноси разноврсности говорних начина и изражавању суптилних смисаоних нијанси [Дерибас, 1964: 42]:

- *И коз, и овец, и коров, они здесь все вместе отдыхали возле Градины, и молока было хоть залейся, пей – не хочу* (Л., 457).

Употребу другог лица у значењу првог имао и у случајевима када се преносе лични утисци, тј. када говорно лицеса стране саопштава о себи. «Што је интимнији неки утисак, што је теже говорном лицу да га представи свима, тим радије га оно облачи у форму уопштавања, која преноси тај утисак на све, у том смислу и на слушаоца који је због тога јаче захваћен приповиједањем него при чистом личном облику» [Пешковский, 2001: 214]:

- *Фруктов везде полно, и картошки, и кукурузы, и стручков, а там, смотришь, барашек жирный в руки попадется – зря мы, что ли, оружие носим!* (Л., 223).

Облик другог лица у значењу првог може да представља радњу која се односи само на говорно лице, као и радњу која се доживљава као уопштена. Нијансе ове употребе се битно разликују. У примјеру

Пустая затея – до тех пор, пока не вскроешь черепную коробку, невозможно выяснить, что у человека на уме, но на сей раз я решил пойти на уступку (Л, 464)

облик другог лица једнине употријебљен је у уопштеноличном значењу као главном значењу, а не као нијанса значења. Наведени облик означава радњу сваког посматрача, тј. посматрача уопште и зато је синонимичан и облику првог лица једнине.

Навешћемо, поред облика индикатива, и облике императива другог лица једнине у функцији првог лица једнине са уопштеноличним значењем. У руском језику су то најчешће значења дужности, жеље, необавезне или неочекиване радње и са могућом употребом личне замјенице, дочим се у српском облици императива са овим значењем ријетко користе:

- *Лаж, глупост! – прекинух је бесно – сад сте ме назвали шпијуном, о Боже! <...> И сад живи усред тих ваших сплетки, бакћи се са вашим лажима, обманама и подвалама... Доста је било!* (Д1, 192) (јунак романа ово каже о себи).

И вокатив може да се употреби као веза радње са њеним аутором на начин када индиректним обраћањем саговорнику постаје комуникативно средство изражавања односа радње према говорном лицу:

- *Здраво, Орфеју племенити. Познајем твоју свирку, иако те досад нијесам чула* (Ћ, 90).

Прво лице једнине може бити изражено трећим лицем једнине са различитим стилским ефектима. Ове конструкције сретaju се ријетко, што се објашњава граматичким значењем облика трећег лица једнине који, у принципу, не садржи уопштену представу о лицу:

- *С чега начиначется? Идет у себя же в тылу по дороге – а на него танк! Бросился на другую – а на него другой! Лег на землю – а по нему с неба!* (СК, 85).

Облици трећег лица множине и облици прошлог времена у руском језику могу да повезују радњу са једним лицем у оним случајевима када се има у виду да је субјекат радње – говорно лице:

Мать за рукав его тянет, орет:

- *Иди на двор, играйся!.. Иди, говорят тебе!* [<http://fanread.ru/book/3336972/>].

Према мишљењу Бондарка ово су експресивне конструкције које имај за циљ да појачају експресију дјеловања на онога на кога се исказ односи. Трећим лицем множине говорно лице у оваквим ситуацијама као да истиче заједничку оцјену радње и одстрањује личне мотиве ради веће ефективности исказа. У таквим реченицама »одстрањује« се *ја*, и говорник бива представљен као нека неодређена множина трећих лица, чиме се појачава учинак на слушаоца (Вондарко, 1991: 39). Због тога облик трећег лица има за саговорника већу тежину него облик првог лица. А осим тога, облик првог лица је стилски неутралан, а облик трећег лица множине има разговорни карактер. У српском језику овакава замјена није могућа, већ се конструкције овог типа на српски језик преводе личним реченицама или реченицама са рефлексивним пасивом:

Мајка га вуче за рукав, виче:

- *Иди у двориште, играј се .. Иди кад ти кажем (кад ти се каже)!*

Облици трећег лица множине и облици прошлог времена у руском језику могу да се употребљавају умјесто облика једнине за изражавање уважавања, поштовања или покорног односа. У Русији до револуције овакве односе је пратила употреба облика множине личне замјенице-именице *они*:

[Шервинский:] *А где же он?*

[Лакей:] *Не могу знать. С полчаса назад вышли* [rusgram.narod.ru].

За српски језик оваква употреба није карактеристична.

Прво лице може бити изражено и безличним облицима глагола, а из контекста се види да се ради о првом лицу:

Кажется, я беременна (С, 511);

Не могу рассказать, что было под Хотином, в далекой земле русской <...> К чему рассказывать о смертоубийстве, страхе людей, об изуверстве чужих и своих; об этом не надо бы и помнить – не оплакивать, не воспевать (С, 325);

Видю сам му чуђење на лицу, или сам га очекивао па ми се чинило да га видим, али оно што је казао и учинио, било је поштено (С, 37).

Као што се види, у српском се користе реченице са рефлексивним пасивом.

За изражавање првог лица у руском језику користи се инфинитивна конструкција, а у оваквим ситуацијама у српском језику могућа је само лична конструкција:

- *Охота тебе в твои-то годы шататься по свету? Неужто здесь нельзя быть писарем?*

- *Што да се у тим годинама ломии по свијету? Зар не можеш бити писар и овдје?*

Из претходног можемо закључити да се одређеноличне реченице које означавају радњу говорног лица употребљавају и у руском и у српском језику (као и у осталим словенским језицима). Рјеђе се употребљавају у руском него у српском језику зато што руски нема у прошлом времену у употреби глагол са диференцираним наставцима ни у једном лицу једнине или множине. У реченицама са глаголима који изражавају захвалност, молбу, извињења, поздраве и сл. (*поздравляю* (с празником), *благодарю*, *желаю* (счастья), *надеюсь*, *извиняюсь*, *кланяюсь* ...), категорија лица у свим словенским језицима, што значи и у руском и у српском, је представљена као прво лице, односно у употреби су одређеноличне конструкције:

Прошу прощения у всех // И низко кланяюсь пред вами, // Кого ввела в какой-то грех, // Кого обидела словами. ... // Прошу прощенья и у вас, // Каменья кто в меня кидали,.. [proza.ru>2011/07/01/526; Н. Долгирева].

Одређеноличне реченице које у саставу главног члана имају глагол „бити, имати“, као и глаголом „бити“ са значењем „налазити се, присуствовати“ у садашњем и прошлом времену не постоје у руском.

За изражавање првог лица множине важе иста правила као и за прво лице једнине, односно прво лице једнине може бити изражено двочланом или једночланом конструкцијом, с тим што су једночлане конструкције за изражавање првог лица множине чешће, пошто су неке ситуације једночланости карактеристичне само за изражавање првог лица једнине (претходно смо навели ситуације са конструкцијама са глаголима који означавају захвалност, молбу, извињење, поздраве и сл.).

Употреба облика са пренесеним значењем првог лица присутна је у оба језика (а и у свим словенским језицима), што се објашњава тиме да је говорно лице учесник или стваралац сваког говорног чина. Облици првог лица множине у различитим ситуацијама користе се у функцији првог лица једнине у оба језика и то је један од најчешћих случајева употребе неких облика у пренесеном значењу.

У руском језику веома чест начин изражавања првог лица са различитим модалним нијансама је облик другог лица императива. То су обично значења дужности, жеље, необавезне или неочекиване радње:

- *Ложь, вздор! прервал я её неистово, вы сейчас называли меня шпионом, о боже! <...> А тут живи между ваших интриг, валандайся около вашей лжи, обманов, подкопов... Довольно!* (Д, 258).

У српском језику се не користе ови облици у овом значењу, већ у нешто другојачијем – са значењем морања, обавезе: *Ради и ћути кад немаш боље (о себи).*

У оба језика присутна је употреба трећег лица једнине у функцији првог лица једнине са различитим стилским ефектима.

Облици трећег лица множине и облици прошлог времена у руском језику могу да вежу радњу за једно лице у случајевима када се има у виду да је субјекат радње говорно лице: - *Подымайся, тебе говорят! Картошку вари, самовар ставь, комнату убирай, портки мне заштопай [fanread.ru>Книги].* У српском ова замјена није могућа, него се употребљавају личне реченице или реченица са рефлексивним пасивом: *Устани, када ти кажем (када ти се каже).*

Облици трећег лица множине и облици прошлог времена у руском језику могу да се употребљавају умјесто облика једнине за изражавање уважавања, поштовања или покорног односа; такве односе често прати употреба облика множине личне замјенице-именице *они*:

Господин, молићу лепо, нису код куће (Д2, 274).

Оваква употреба није карактеристична за српски језик, али неки преводници је употребљавају и тиме успјешно дочаравају систем односа и конверзацију времена у којем се радња дјела одиграва.

Прво лице може бити изражено и безличним облицима глагола, а из контекста се види да се ради о првом лицу: /примјер/. За српски језик оваква употреба није карактеристична.

За изражавање првог лица у руском језику користи се инфинитивна конструкција, а у оваквим ситуацијама у српском језику могућа је само лична конструкција:

- *Я рад, что мы встретились, - сказал я.*
- *Подумаешь, - ответил он равнодушно, уставившись в пустоту.*
- *Нам надо кой о чем с тобой потолковать* (Л, 212);
- *Баи волим што смо се срели, рекох.*
- *Ако, рече он равнодушно и зурећи у празнину.*
- *Треба нешто да разговарамо* (Л, 237).

Надаље закључујемо да и у једном и у другом језику наилазимо на дефиницију да је прво лице оно које говори, друго је лице оно коме се говори, а треће је лице или предмет о коме се говори. Поједини аутори (И. Стевовић и др.) истичу да прво и друго лице не означавају само учеснике говорног чина, већ су и предмет говора, док је треће лице искључиво лице или предмет о којем се говори. У том смислу интересантно је мишљење Е. Бенвениста, који тврди да прва два лица у исто вријеме обухватају лице које говори и говор о том лицу.

У изражавању првог лица једнине нема битних разлика између руског и српског језика, јер се прво лице изражава личним глаголским обликом и личном замјеницом која није обавезна али из одређених разлога може а некада и мора да се употребљава. Пошто је у глаголском облику садржана ознака за лице, онда су у руском и српском језику чешће употребљавају једночлане, одређеноличне реченице. Заступљеност одређеноличних реченица у руском језику је мања због одсуства диференцијације глаголских наставака у прошлом времену, што је условљено губљењем помоћног глагола *быть*.

Једночлане одређеноличне реченице са глаголом *имати* у којима се говори о положају субјекта веома ријетко се употребљавају у руском језику, јер су за њега карактеристичне синонимичне конструкције типа *У меня есть время*. Руски језик такође нема у садашњем времену конструкцију чији је главни члан изражен ријечима са значењем дужности и инфинитивом промјенљивог глагола, као што је то случај са српским језиком у којем умјесто инфинитива може да се употреби партикула *да* и лични облик промјенљивог глагола. Употреба личне замјенице у српском језику није обавезна у ситуацији када је то у руском неопходност у случају употребе замјенице-субјекта када је предикат изражен обликом који морфолошки не указује на лице, па се употребљава помоћни глагол који указује на лице. А насупрот овоме постоје случајеви обавезне употребе личних замјеница у одређено-личним речени-

цама у формалној структури реченице. Облик првог лица множине може се срести у проширеној употреби у једночланим реченицама у којима се радња приписује многим (свима) укључујући и говорно лице а не искључујући саговорника. Од овакве употребе треба разликовати употребу првог лица множине када се означава заједничка радња говорног лица и лица коме је порука упућена. Облик другог лица у значењу првог може да представља радњу која се односи само на говорно лице, као и радњу која се доживљава као уопштена.

15. Изражавање 2. лица

Грамагичко лице може да буде изражено синтетички, аналитички или аналитичко-синтетички. Сва три ова начина присутна су као обавезна у неким језицима, нпр. у руском језику, док је у другим синтетички начин обично довољан за изражавање грамагичког лица у српском и црногорском језику. Српски језик припада језицима с тзв. нултим субјектом јер се лична заменица у именском изразу обично не употребљава у конструкцији с личним глаголским обликом у предикатском делу реченице (Пипер и др., 2005: 595); у том смислу српски и црногорски језик спадају у језике за које се у савременој типологији користи термин Pro-drop језици, тј. језици који испуштају замјеницу.

Као што је познато, лице које личне заменице означавају није особа, већ појам учесника у акту комуникације: лице које говори, лице којем се говори и лице о којем се говори. Типични случајеви употребе другог лица једнине су они којима је порука упућена конкретном адресату; то су обично реплике у дијалозима, гдје су саговорници повезани јединством времена и мјеста. Уопште узев, за облике другог лица категоријална значења представљају повезаност радње са саговорником а у множини повезаност радње са групом лица, укључујући и саговорника. Е. Бенвенист «ти» лице одређује као несубјекатско лице у односу на субјекатско лице које је представљено у «ја». Значење ријечи «ти» садржи дио значења ријечи «ја» зато што лексема «ти» уједно испуњава двоструку номинативну функцију – и адресата и адресанта, тј. «ти» човјек може само да добије уз присуство субјекта говорне ситуације, дакле на неки начин подразумева присуство говорног лица [Бенвенист, 2002: 266]:

- *Знам, знам, Ејуб; не знам боље од тебе, а тебе...*

- *Хм! С ким си била, говори! (А, 185).*

Поред дијалога, облици индикатива другог лица чести су и у другим ситуацијама, као што је употреба другог лица једнине у писмима или писменим саопштењима са конкретним адресатом:

Я ей даже не пишу, не звоню,если она мне напишет

«почему не пишешь?» что мне ответить, или что мне делать [otvet.mail.ru/question/73796471];

Так забудь же про свою тревогу,

Не грусти так шибко обо мне.

Не ходи так часто на дорогу

В старомодном ветхом шушуне [Есенин, Писмо матери].

Облици индикатива другог лица присутни су у високом, свечаном стилу обраћања отаџбини, народу, симболима, као живим бићима:

Отечество моё, сжимаю руку,

Держи её покрепче, не бросай.

Немыслимо терпеть с тобой разлуку,

И без тебя не нужен даже рай [<http://www.stihi.ru/2016/02/16/2894>];

Заборадио си, народе мој, своју историју. Не ону школску и хронолошку, њу никада ниси ни знао, него си смисао њен заборадио; заборадио си куда и зашто идеш [<http://milanmilenkovic.com/2016/02/27/narode-moj/>].

Употреба другог лица срета се и у случајевима указивања на опасност, муку, тешкоћу, давања упутства како да се ове и сличне недаће избјегну:

- *Слушај, тако ти овог и оног свијета, учини добро и прободи ме, да се не мучим као пас* (А, 47).

Ови примјери блиски су по значењу облицима императива свршеног вида са негацијом који су се специјализовали за изражавање превентивног значења, разликујући се од њих наглашавањем непосредне близине пријетње неповољног развоја догађаја [Князев, 2007: 131-132]:

- *Не уходи!*

- *Но я сам уходил от нее во мрак, где меня поджидали чудовища* (С, 373).

За обраћање групи лица (семантички друго лице множине) ова два језика не располажу средствима уважавања, јер тај показатељ за њих није релевантан, већ они употребљавају облик замјенице множине који већ постоји у језику или се обраћање врши без замјенице:

Ступајте са повјерењем под заштиту славних застава Аустро-Угарске. Дочекујте наше војнике као пријатеље, покоравајте се властима, вратите се на своје послове, плодови вашег труда биће заштићени (А, 123).

Зависност категорије лица од категорије модалности најјаче је изражена код говорних ситуација које се односе на друго лице, тј. у ситуацијама императивности и оптативности, јер су наредбе, притисак, неодобравање с једне стране, и молба, жеља са друге, правила и мјерила која су усмјерена на семантичко друго лице и имају за циљ његово учествовање у извршењу неке радње. Од традиционално познатих основних типова говорних аката – потврдних, узвичних и упитних са другим лицем најприроднију везу имају узвичне ситуације [Князев, 2007: 130]:

- *Боишься сердца Авдаги?* (С, 404);

- *Бойся сердца Авдаги!*

Категоријално значење личних облика императива усмјерава облике другог лица јединине на обраћање саговорнику (другом лицу) а за облике другог лица мно-жине низу лица:

- *Не скажи. Война, люди гибнут* (Л, 18);

- *Следуйте старому мудрому правилу – лечить подобное подобным.* (Б., 80);

- *Сједи, сједи миран – стишава га жена, играјући својим белим рукама, које миришу, сасвим близу, пред његовим лицем – сједи, за тебе ја нађем од тица млијеко, ако треба; ја тражим пиће за тебе* (А, 185);

- *Разойдитесь, граждане! Пропустите императора Октавиана!* (Ч, 88).

Уобичајене императивне ситуације, као што су молбе, савјети, наређења, забране, жеље и др., у вези су са значењем и видом глагола, контекстом, интонацијом и сл. Модели учтивости и прагматички задаци производили су током развоја језика све већи број израза који се употребљавају са императивом у изражавању односа између „ја“ и „ти“. Зависно од социјалних односа између „ја“ и „ти“, њиховог новог културе, образовања и ако је адресат на нижем нивоу од адресанта и сл., могуће су говорне ситуације као што су молба у префињеној форми, мољакање, наговарање, убјеђивање и сл. Ако је по свом статусу адресат на истом или вишем нивоу од адресанта, долази до говорних ситуација у виду наредбе, команде, захтјеви, расподјеле и сл. А с обзиром на вид глагола, уобичајено је да облик императива изражава учтиво обраћање или савјет ако су у питању глаголи свршеног вида, док су облици несвршеног вида често присутни у исказима захтјевног и наредбодавног карактера:

- *А то Эвридика. Познакомься с ней* (Ч, 171);

- *После стометровой пробежки по берегу, подгоняемые плетками, арестанты* услышали команду:

- *Раздевайся!* (Ч, 60.61).

У исказима наредбодавног и захтјевног карактера сретамо и свршени вид, чиме наредба или захтјев добијају додатну нијансу обавезности извршења радње:

Нико то није опазио, чак ни Доглавник који је наредио:

- *Извршите налог, господо!* (Ч, 64).

Употреба с обзиром на вид глагола објашњава се чињеницом да је обраћање које се изражава глаголом свршеног вида усмјерено на резултат, на крајњи исход радње, а не на саму радњу, док се код глагола несвршеног вида обраћање односи прије свега на саму радњу без обзира на резултат и без показивања резултата. У том смислу исказ – *Подпиши, тебе говорају! Већ ты никто и ничто, ноль без палочки, а мы мощная сила* (Ч., 66) може да се посматра двојачко: као молба у случају да је радња потписивања потребна говорном лицу, и као савјет ако је упућен саговорнику, ако се њега тиче. Да ли ће се изрази ове врсте схватити на један или други начин зависи од прагматичне упућености исказа интересима *ја* или *ти*. И друге императивне ситуације (позиви, предлози, упозорења) можемо да посматрамо и класификујемо на разне начине, пошто императив као центар исказа спречава појављивање лексичко-семантичких конкретизатора. Због тога облици императива могу, у зависности од контекста, да садрже додатне нијансе официјелности, категоричности, хладног понашања и сл.

У руском и српском језику присутно је удвајање изражавања молбе: *прошу тебя (Вас), молим те (Вас):*

- *Знам зашто га зовеш. Немој, молим те! Не мисли на освету! Оздравићеш* (С, 406);
- *Догадывайся, зачем он тебе. Не надо, прошу тебя! Не думай о мести! Ты поправишься!*
- *И это, молим вас да се тога прихватите* (Т, 113);
- *И вот я прошу вас взяться за это* (Т, 97).

Нијанса фамилијарности и у руском језику постиже се припајањем постфикса –*ка* другом лицу императива јединине или множине:

- *Скажи-ка, дядя, ведь не даром // Москва, спаленная пожаром, // Французу отдана?* [Лермонтов, Бородино];

Облици императива који се образују помоћу специјалних облика (*пусть, пускай; нека* + лични облик глагола)

У императиву са облицима *давай, давайте; хајде (да), ајде (да)* ствара се нијанса молбе:

- *А этот что ж? Взять этого, - обратился околочный к городовому, указывая на нехлюдовского извозчика. - Давай! Эй, ты!* (Т, 314);
- *А шта ти је овај? Узми овога – обрати се старешина кварта полицајцу, показујући на Нехлюдовљевог кочијаша. – Ајде, хеј, ти!* (Т, 422) (еквивалент је рјечца).

- *Давай поедем к морю, придумаем мечты, // Скажи, что видишь смысл!*
[stihi.ru>2012/05/15/5027].

На основу пронађених примјера констатујемо да примјери императива са облицима *пусть, пускай, давай, давайте* посједују разговорну нијансу. Етикетне форме у руском језику типа *здравствуйте, простите, извините, прощайте, благодарствуйте* (арх.) не доживљавају се као императиви глагола. Оне су због честе употребе у етикетним ситуацијама изгубиле везу са глаголским облицима *здравствовать, простить, извинить, прощать* и добиле су статус самосталних ријечи а даље чувају усмјереност на адресата:

- *Здравствуйте, Аграфена Петровна. Что новенького? — спросил Нехлюдов шутя* (Т, 30);
- *Простите их! – сказал вдруг Крафт* (Д, 157)
- *Извините меня, — сказал Нехлюдов и, не дослушав его, вышел на двор, желая узнать, куда отнесут мертвого* (Т, 316);
- *Прощайте, Крафт! Зачем лезть к людям, которые вас не хотят? Не лучше ли все порвать, - а?*
- *Вспомните, что вам нужно в дорогу. - Кажется, ничего особенного. Благодарствуйте* (Т, 289).

Облици императива *да здоровствует* у руском језику изражавају нијансу свечаности и књижности:

Впрочем... впрочем, что ж я? да здоровствует широкость! (Л, 377-378);

Методическая разработка по музыке на тему: «Да здоровствуют музы, да здоровствует разум» [nsportal.ru>Школа].

На основу претходног закључујемо да су замјене другог лица јединине другим лицем множине веома честе при учтивом обраћању у руском и српском језику (као и у свим словенским језицима осим пољског).

Вокатив као облик који увијек упућује на друго лице представља посебан начин изражавања категорије лица и једно од средстава ради успостављања контакта међу говорним лицем и саговорником или средство за указивање на саговорника. Вокатив је посебан облик за изражавање односа радње према другом лицу и, означавајући адресата говорне ситуације, по свом садржају односи се на саговорника и има само значење другог лица. Академска граматика 60 сматра да „Под вокативом обично се подразумејева таква синтаксичка јединица која одговара ријечи или синтагми које означавају онога на кога се односи исказ“ [ГРЯ, 1960: 120].

Примјери:

- *Ајде, Ладо, шта си се забленуо!* (Л, 113);

- *Крмачо, рокну он туђим гласом. Што не пазиш кога будиш!* (Л, 159).

Обраћање ове врсте не односи се ни на прво ни на треће лице, што веома често потврђује и слагање по смислу замјенице другог лица (у саставу друге компоненте) са садржајем вокатива, као и сама интерпункција, пошто се вокатив увијек одваја зарезима:

- *Шта њушкаш ту, Тробркиле?* (Л, 315);

- *Что ты здесь вынюхиваешь, Треус?* (Л, 285).

Вокатив и глагол-предикат другог дијела исказа поклапају се и у граматичким категоријама лица и броја, а понекад и рода, нпр:

- *Ступай же, Нико, - сказал Иван, - если уж ты выдержал целых два месяца, выдержишь и эти восемь дней, - и протянул ему руку на прощание* (Л, 58);

- *Мајсторе, одсвирај нам у овај лијепи дан нешто лијепо* (Ћ, 100);

- *Јмачно си, бесмртни свирачу, некуд кренуо?* (Ћ, 95).

Присутно је и слагање глаголског облика другог лица односне зависне реченице са вокативом (главним чланом):

Шаробитна Афродито, бесмртнице срца,

<...>

Ако ме чујеш, дођи с колима златним // и разгали нам срца љепотом својом (Ћ, 91).

Међутим, срастају се и примјери неслагања у роду:

- *Васиљу, ватро жива, које су те виле данас донијеле?* (Л, 73).

Нема слагања у лицу, роду и броју када је у другом дијелу исказа изражен став према адресату а у његовом садржају адресат није представљен, него се садржај тог исказа односи на само говорно лице или на неко треће лице, предмет или појаву, нпр:

- *Боже, што је лијепа! Видите ли те распјеване линије, раскошне груди и бокове, врат какав нема ниједна друга жена* (Ћ, 54);

- *О-о, Масниче, шта се то чује тамо?* (Л, 435).

Овакво неслагање имамо и у случајевима када се у другом дијелу исказа говори о радњи која треба да буде резултат заједничке активности говорног лица и саговорника:

- *Давайте, братцы, споем! - И запел сочным тенором свою любимую:
- Пройдет товарищ все бои и войны, // Не зная сна, не зная тишины...*
[<http://www.kievstyle.ru/study-860-14.html>].

Глагол-предикат другог дијела исказа може бити у безличном облику а да се односи на саговорника (адресанта) из оправданих разлога. У наредном примјеру из „Васкрсења“ видимо да је дежурни затвора љубазан и фамелијаран из разлога да добије материјалну корист од Нехљудова („... он /дежурни – Б.В./ му љубазно, фамилијарно рече:“):

- *Сад, кнеже, после прозивке, не сме се остати. Треба отићи* (Т, 507).

Друго лице једнине и множине може бити посебно изражено другим облицима, што потврђује мишљење Ј. Падучеве која сматра да при прелазу са разговорног језика на језик умјетничке књижевности највећу промјену има семантика других лица и свих језичких елемената који подразумевају друго лице [Падучева, 1996: 210]. Ова промјена првенствено се односи на замјену личне замјенице и глаголских облика другог лица једнине личном замјеницом и глаголским обликом другог лица множине. Када је у питању намјера уважавања/учтивости, најбитнији од средстава изражавања учтивости је однос учтивног *ви* према интимном *ти*, који прије свега указује на лица која учествују у комуникацији већ и одражава одређену атмосферу општења, чинећи га интимним, званичним, пословним, или понекада грубим и непристојним. Наравно, говорећи о овим односима, имамо у виду једночлане конструкције, односно облике глагола без замјеница другог лица. Систем правила говорног понашања у два разматрана језика нема већих разлика. Без обзира на много нијанси и одступања, неутрално обраћање на *ти* представља норму за интимно, неофицијелно и фамилијарно обраћање у породици, вршњацима, пријатељима и друговима. У постсовјетском периоду у Русији овај начин општења је изразитији него што је то био до тада.

Многозначност форми другог лица често се испољава у конструкцијама са обликом првог лица множине који се употребљавају за означавање радње или стања другог лица или лица без учешћа говорног лица. Доживљај радње је такав као да говорно лице има везе са њом, чиме се постиже емоционални ефекат и саучесништво у њеној реализацији:

Как (мы) себя чувствуем? (умјесто: Как (ты) себя чувствуешь / Как (вы) себя чувствуете?); Како се данас осјећамо?; Како се живи?

Ови облици се, према В.В. Виноградову, могу разликовати смисаоним нијансама а да се њихово семантичко јединство не нарушава.

Ови облици су синонимични облицима *чувствуешь, осјећаиш, живиши* и разликују се од обичних допунским значењем саосјећајности. Облици заједничке радње могу да се употребљавају и у ситуацији када се саопштава да се нека радња изврши а из контекста се види да се она не односи на говорно лице:

Пойдем, сынок, спать! (говори мајка синчићу да иде на спавање, а, наравно, она неће са њим него касније).

Хајде да не закаснимо на воз! (говорно лице опомиње саговорника који не води рачуна о времену).

Из материјала и свакодневног говорног језика са облицима са првим лицем множине који означавају радњу саговорника закључујемо да су ти облици карактеристични за говорни језик.

Надаље, друго лице једнине може бити у оба језика изражено првим лицем једнине, на примјер када се говори дјетету или кућном љубимцу:

Како лијепо ходам! Како сам добра дјевојчица! Одрасли користе овакву транспозицију под утицајем емоција, а можда и у увјерењу да на овај начин похваљују дјecu и придобијају их на бољу сарадњу, боље понашање.

У корпусу на руском језику оваквих примјера нијесмо нашли и иначе нијесу нам познати, а наведени примјери су конструкције карактеристичне за српски говорни језик.

Треће лице у функцији другог лица може да служи као форма неком присућном при изражавању посебног уважавања, приликом обраћања лицима краљевске титуле, што значи некога кога треба искључити из личне сфере *ти/ви*:

- *Ваше превосходительство, пожалуйста.*
- *Мое почтение. Если могу чем служить, дом Дворникова, на Дворянской, легко запомнить* (Т, 96);
- *Изволите, ваша светлости, очекују вас – рече љубазан угоден вратар велике куће Корчагиних, отварајући храстова врата на улазу, која су се бешумно покретала на енглеским шаркама* (Т, 114-115);
- *Пожалуйста, ваше сиятельство, - сказал он. - Приказано просить. Нехлюдов вошел на лестницу...* (Т, 98).

У наредном примјеру из контекста се види да се ова конструкција употребљава у случајевима посебног уважавања:

- *Пожалуйте шляпу, ваше сиятельство, – говорил он Левину, в знак почтения к Степану Аркадьичу, ухаживая и за его гостем* (Толстой, Анна Каренина).

У савременом руском језику ове конструкције као израз посебног уважавања се не употребљавају, а срастају се само у контексту шале или ироније:

- *Ну, как, ваша милость изволили отдохнуть?* [Бондарко, 1991: 39-40].

У корпусу српског језика нијесмо нашли овакве примјере, а познати су нам ријетки примјери из говорног језика у контексту шале или ироније, па сматрамо да се они могу срести у преводима са руског под утицајем језичке интерференције.

Срета се употреба трећег лица у случајевим понижења некога у толикој мјери да не заслужује обраћање личном формом:

Зачем так говорит? /умјесто: Зачем так говоришь? /

У нашем језику ови примјери се срастају у препиркама и изражавањима чуђења:

Кажем му зашто се не вратиш да возиш камион, а он ми објашњава да му се не исплати умјесто: Кажем ти зашто се не вратиш да возиш камион, а ти ми објашњаваш да ти се не исплати).

Стиче се утисак да говорно лице у овим ситуацијама гласно размишља о саговорнику као о неком ко је одсутан [Гвоздев, 1965: 171].

Другом лицу множине у српском језику могућ је еквивалент неодређеноличне реченица у руском језику:

Остадоше ми кљусад боса, не даде човјеку ни потков да узме – даће јаки бог да вас босе тјерају по снијегу и да вас врелим оловом поткивају!... (Л, 41);

Видать, уж такая судьба пропадать моим ключам – ишь ведь не дают бедняку подковой разжиться; о всемогущи божье вели их самих босиком по снегу погнать да раскаленным свинцом подковать!... (Л, 33).

Друго лице може бити изражено и безличном реченицом:

- *Вам ужасно хочется, чтоб я сходил к какой-нибудь здешней Жозефине и пришел, вам донести.* (Д, 124);

- *Ви бисте страшно желели да ја одем код неке овдашње Жозефине и дођем да вам испричам* (Д, 40);

- *А чтоб вампровалиться! Поестъ не дадутю* (Б, 104);
- *Дабогда у земљу пропали! Не дају ти залогај да узмеш...*

Инфинитивни облик глагола у императивној функцији који служи за обраћање другом лицу, обично наредбодавног карактера, често се сретa у руском језику, док у српском се користи императив множине као средство за изражавање категоричности:

- *Молчать!* - приказал он и мой рот закрылся как будто сам собой [samlib.ru>Журнал Самиздат>];
- *Гутите, колега Вујићу, само да се из овог извучемо - рекао му је директор Милосављевић, очито нерасположен да поведе оштре мере* [Витезовић, osveljkodugosevic.edu.rs].
- *Внимание! Всем отойти!* – приказал он, а потом обратился ко мне: – *Послушай, Виктор! Брось эту дурацкую затею* [fanread.ru>Книги>666242/?page=37];
- *Одлазите, молим вас лепо, и не брините се. Лези, враже! — обори се Фјодор на комичара ...* [Чехов, calameo.com>books/].

Овај примјер има карактер молбе, а не наредбе, захтјева.

- *Иди кући да батине не добијеш* (Ј, 314).

А када се жели појачати категоричност, употребљава се облик једине императива у функцији множине у стилски обојеним контекстима и својствен је руском језику, мада је присутан и у српском језику, на примјер у командама:

Открылась дверь и послышалась команда:

- *Выходи!*

Их встречали полсотни людей в военной форме во главе с человеком, которого почти все знали – Раштегорец, следователь ФНРЮ и доверенное лицо Броза (Ч, 60);

Након стотинак метара трчања дуж обале, под шибом, уследила је команда:

- *Скидај се!*

- *Морали су да скачу у море, уз обавезне шибе по леђима* (Ћ, 32).

У упутствима за употребу неких производа сретa се равноправно употреба и императива и инфинитива:

Чувати закључано и ван домаћаја деце [https://sr.wikipedia.org/wiki/S];

Увек чувајте све лекове ван домашаја деце! [<http://www.batut.org.rs/>].

Теглу добро затворити и држати на сунцу или топлом месту [<http://www.novosti.rs/>];

Поклоцима или гуменим затварачима добро затворите тегле [<http://ruskarec.ru/arts/2013/08/03/>];

У препорукама ове врсте срета се и безлична конструкција:

Посуда се добро затвори и држи на сунцу или топлом месту... [<http://www.novosti.rs/>], а могућа је употреба и инфинитива и императива у истој реченици: *Сипати слатко у тегле и тегле добро затворите* [<https://vukasinmarkovicdomacinstvo.wordpress.com/>]

Инфинитив и безлична конструкција се употребљавају због мањег степена наредбодавности којег носе оваква упутства, односно због веће ефикасности препоруке, у односу на директно обраћање са обликом императива у другом лицу јединине или множине. Вјероватно је да се из разлога економичности језика модални глагол *требати/морати* рјеђе употребљава:

Дуготрајно млеко после отварања треба чувати у фрижидеру [<http://www.batut.org.rs/download/aktuelno/brig/>];

Млеко се мора чувати у специјално намењеној просторији [<http://www.niskoselo.com/?p=365>].

Закључујемо ово поглавље констатацијом да су типични случајеви употребе другог лица јединине они којима је порука упућена конкретном адресату, а то су обично реплике у дијалозима, гдје су саговорници повезани јединством времена и мјеста. Уопште узев, за облике другог лица категоријална значења представљају повезаност радње са саговорником а у множини повезаност радње са групом лица, укључујући и саговорника. Е. Бенвенист «ти» лице одређује као несубјекатско лице у односу на субјекатско лице које је представљено у «ја». Поред дијалога, облици индикатива другог лица чести су и у другим ситуацијама, као што је употреба другог лица јединине у писмима или писменим саопштењима са конкретним адресатом. Облици индикатива другог лица присутни су у високом, свечаном стилу обраћања отаџбини, народу, симболима, као живим бићима, затим у случајевима указивања на опасност, муку, тешкоћу, давања упутства како да се ове и сличне недаће избјегну.

Зависност категорије лица од категорије модалности најјаче је изражена управо код говорних ситуација које се односе на друго лице. Категоријално значење личних облика императива усмјерава облике другог лица јединине на обраћање саговорнику (другом лицу) а за облике другог лица множине низу лица. Употреба с

обзиром на вид глагола објашњава се чињеницом да је обраћање које се изражава глаголом свршеног вида усмјерено на резултат, на крајњи исход радње, а не на саму радњу, док се код глагола несвршеног вида обраћање односи прије свега на саму радњу без обзира на резултат и без показивања резултата. На основу пронађених примјера констатујемо да примјери императива са облицима *пусть, пускай, давай, давайте* посједују разговорну нијансу. Вокатив је посебан облик за изражавање односа радње према другом лицу и, означавајући адресата говорне ситуације, по свом садржају односи се на саговорника и има само значење другог лица.

Друго лице једнине и множине може бити посебно изражено другим облицима, што потврђује мишљење Ј. Падучеве која сматра да при прелазу са разговорног језика на језик умјетничке књижевности највећу промјену има семантика других лица и свих језичких елемената који подразумевају друго лице. Многозначност форми другог лица често се испољава у конструкцијама са обликом првог лица множине који се употребљавају за означавање радње или стања другог лица или лица без учешћа говорног лица. Надаље, друго лице једнине може бити у оба језика изражено првим лицем једнине (обраћање дјетету или кућном љубимцу, на примјер). Треће лице у функцији другог лица може да служи као форма неком присутном при изражавању посебног уважавања, приликом обраћања лицима краљевске титуле и сл. Другом лицу множине у српском језику могућ је еквивалент неодређеноличне реченице у руском језику. Друго лице може бити изражено и безличном реченицом. А када се жели појачати категоричност, употребљава се облик једнине императива у функцији множине у стилски обојеним контекстима и својствен је руском језику, мада је присутан и у српском језику, на примјер у командама. У упутствима за употребу неких производа срета се равноправно употреба и императива и инфинитива.

16. Изражавање 3. лица

Постојање и статус трећег лица у оквиру категорије лица са теоријског становишта често је био предмет неслагања међу ауторима уџбеника и граматика. Мада у свима њима треће лице фигурира са првим и другим лицем и заједно са њима учествује у формирању категорије лица и броја и њиховом односу према другим категоријама које су у вези са њима. Мишљења о статусу трећег лица су различита.

Непостојање трећег лица заговара се на основу тога да треће лице постоји само због одређених околности или услова комуникације. То је уствари прво или друго лице које директно не учествује у комуникацијском акту и као облик заиста указује на исказ о неком или нечем, али није директно повезан са одређеним „лицем.“ Према Е. Бенвенисту, треће лице по својој структури представља нелични облик глаголске флексије. Његова теорија одражава истовјетну (еквивалентну) комуникативну улогу у оквирима познате тријаде: прво лице (онај који говори), друго лице (онај коме се обраћају), треће лице (онај који одсуствује, о коме се говори). Треће лице је супростављено првом и другом. Прва два лица су укључена у тијесан узајамни однос у оквирима акта комуникације, њему је својствена својеврсна уникатност: „ја“, које је носилац исказа, „ти“, којем је упућен исказ, увијек су уникатни. Насупрот овоме, „он“ може да представља бесконачан број субјеката или пак ниједан и тај субјекат, изражен или не, никад се не представља као лице. Он је само апозитивно прецизирање које је потребно за схватање онога што се саопштава, али не и за одређивање облика. Одсуство сличних карактеристика у оквирима комуникативног акта код трећег лица омогућава да му се присвоји статус „не-лица“ («non-personne»). [Бенвенист, 2002: 264]. «Ја» и «ти» међусобно се односе као унутрашњи и спољашњи субјекат акта комуникације. Значење трећег лица се одређује не из ситуације, већ из садржаја говора и суодноси се са објектом екстралингвистичке реалности који се у њему одражава [Сабанеева, М., Щерба, 1990: 62-63].

«Треће лице» има у својству сталне разликујуће црте и сталне функције способност да представља већ у самом облику неличну инваријанту и ништа више. Али ако се «ја» и «ти» истовремено карактеришу обиљежјем лица, онда се они очигледно са своје стране супростављају једно другом неким обиљежјем унутар категорије коју образују и чију језичку природу треба дефинисати [Бенвенист, 1974: 259-269].

Према Е. Бенвенисту, треће лице по својој структури представља нелични облик глаголске флексије. Његова теорија одражава истовјетну (еквивалентну) комуникативну улогу у оквирима познате тријаде: прво лице (онај који говори), друго

лице (онај коме се обраћају), треће лице (онај који одсуствује, о коме се говори). Треће лице је супростављено првом и другом. Прва два лица су укључена у тијесан узајамни однос у оквирима акта комуникације, њему је својствена својеврсна уникатност: „... „ја“, које је носилац исказа, „ти“, којем је упућен исказ, увијек су уникатни. Насупрот овоме, „он“ може да представља бесконачан број субјеката или пак ниједан и тај субјекат, изражен или не, никад се не представља као лице. Он је само апозитивно прецизирање које је потребно за схватање онога што се саопштава, али не и за одређивање облика. Одсуство сличних карактеристика у оквирима комуникативног акта код трећег лица омогућава да му се присвоји статус „не-лица“ («non-personne»). [Бенвенист, 2002: 264]. «Ја» и «ти» међусобно се односе као унутрашњи и спољашњи субјекат акта комуникације. Значење трећег лица се одређује не из ситуације, већ из садржаја говора и суодноси се са објектом екстралингвистичке реалности који се у њему одражава [Сабанеева, М., Щерба, 1990: 62-63].

«Треће лице» има у својству сталне разликујуће црте и сталне функције способност да представља већ у самом облику неличну инваријанту и ништа више. Али ако се «ја» и «ти» истовремено карактеришу обиљежјем лица, онда се они очигледно са своје стране супростављају једно другом неким обиљежјем унутар категорије коју образују и чију језичку природу треба дефинисати (=одредити) [Бенвенист, 1974: 259-269]

Међутим, постоје мишљења која се супростављају мишљењу Бенвениста, као што је мишљење Жерара Муанјеа. Он сматра да треће лице не треба третирати као дефектну категорију, јер се основни облик лица је у трећем лицу безличног глагола.

А.К. Васиљева сматра да, без обзира на супротност погледа Бенвениста и Муанјеа, они не искључују у потпуности један другога. Теорија Муанјеа одражава постојећу опозицију личних облика у језику, који се заснивају на значењу „човјек – субјекат мисли и говора“, безличним, непредметним, неодређеноличним и, на крају, облицима трећег лица – личним, али спољашњим по односу према „ја“. Бенвенист усредсређује своју пажњу на значење опозиције облика првог и другог лица облику трећег лица с тачке гледишта њиховог односа према процесу говора: *ја* – говорно лице, *ти* – сабесједник, *он* – лице које не учествује у датом акту комуникације. Са ове тачке гледишта прво и друго лице стварно су супротстављени трећем, али сва заједно су значења исте категорије лица, која се, као и било која друга граматичка категорија, заснива на супростављеним значењима, која се безлично испољавају у супростављеним граматичким облицима [Щерба, 1982: 64-66].

У закључку можемо рећи да је граматичка категорија лица унутарјезичка категорија која одражава структуру говорног акта и што се дата категорија каракте-

рише сљедећим опозицијама: лице / нелице, гдје се прво и друго лице супротставља трећем лицу које се такво не појављује (теорија Бенвениста); лице „ја“ / лице „неја“, гдје са своје стране «ја» и «ти» стварају међусобну опозицију, и друго лице је „несубјективно“ по односу према „субјективном“ првом лицу.

А.В. Бондарко сматра да при супростављању трећег лица првом и другом лицу треба имати у виду различиту семантику замјеница за прво и друго лице у једнини и множини. Другим ријечима, „ја“ и „ти“ искључују могућност неучествовања у говорној ситуацији, јер „ја“ искључује могућност указивања на мноштво лица која су обухваћена значењем облика за друго и треће лице, а „ти“ на мноштво лица која су обухваћена значењима облика првог и трећег лица, док „ми“ може да укључује и директне учеснике говорне ситуације и трећа лица, тј. „он, она, они“. Замјеница „ви“ поред мноштва лица, која подразумевају „ти“, може да укључи и лица која су представљена трећим лицем, а то значи да значења „ти“ и „ми“ немају ограничења у вези неучествовања трећег лица у говорној ситуацији, тј. она укључују непосредан однос према „трећим лицима“ [Бондарко, 1991: 33-34]. На овај начин А. В. Бондарко замјеницу трећег лица сврстава у средства којима је могуће означити лица и сматра веома битним разликовање трећег лица које означава живо биће и тзв. предметног трећег лица. „Он, она, оно“ који означавају права лица могу се у неким ситуацијама укључити у конкретну говорну ситуацију, док предметна лица то не могу. Међутим, А. В. Бондарко сматра да и предметно треће лице не можемо посматрати изван категорије персоналности, јер је оно тјесно повезано са трећим лицем које означава жива бића и да је та корелација толико чврста да без контекста не можемо знати да ли се ради о трећем лицу које означава право лице или предметно (као у примјеру *Они окружују нас*). Због овога се треће предметно лице мора посматрати у оквиру категорије персоналности, без обзира што у неким ситуацијама то лице нема било какве везе са категоријом персоналности [Бондарко, 1991: 35-37].

Слично мишљење има и А.Ј. Серебрјакова сматрајући да „у основи категорије персоналности лежи представа о спољашњем свијету који се у језичкој свијести прелама у треће, логичко лице, на чијем се фону као посљедица мисаоних операција издвајају прво и друго лице која означавају учеснике говорне комуникације“ [Серебрјакова, 2005: 11-12]. У закључку она истиче да по свом садржају треће лице је повезано са прелазом од центра према периферији (при означавању лица) и са потпуном периферном сфером семантике персоналности (при означавању предмета и изражавању безличности).

Ми прихватимо ставове према којима се треће лице сматра дијелом категорије персоналности, јер је треће лице, када оно означава живо биће, у суштини

„ја“ или „ми“ лице с тим што се у датом тренутку оно налази ван оквира директне комуникације, тј. и „он“ је „ми“ само што „он“ није присутно у датој говорној ситуацији. Да појаснимо: ако говорно лице („ја“) каже *Он је рекао* то значи само да је „он“ лице које у том тренутку непосредно не учествује у датој говорној ситуацији, јер би, присуством или укључењем тога „он“ у говорни акт, дата конструкција од стране говорног лица гласила *Ти си рекао* или *Ви сте рекли*. Ово морају бити конструкције чији лексички елементи указују да се ради о живом бићу, јер у противном таква замјена не би била могућа или би захтијевала одређене услове, под којима би се уз помоћ контекста могло закључити да ли се ради о лицу или предмету, као нпр. *Он ради* може да значи и *Мајстор ради* али и *Мотор ради*. Прва конструкција се може замијенити са „ја“ лицем које означава учесника дате говорне ситуације „*Ти радиш*“, док је у другом случају то немогуће а да има логички смисао: **Мотор радиш*. У низу конструкција и без довољног контекста можемо лако закључити да се оне односе на нежива бића: *Она жубори*, *Он меље*, из њих се јасно види да се ради о предметном трећем лицу: *Ријека жубори*, *Млин меље*. Ови примјери само у пренесеном значењу, у поезији и слично, могу да означавају живо биће или морају бити допуњени неким додатним чланом да би добили то значење, нпр.: *Она (нјесни-киња) жубори својим стиховима* или *Он меље глупости*. Слично је и у односу „ја“ – „он“ гдје се, за разлику од претходне ситуације у којој није био обавезан однос између сва три лица, тј. или је постојало друго лице или треће лице (а не оба) које под одређеним условима постаје друго, укључује обавезно присуство сва три лица. тј. однос „ја-ми-он“. Овдје се, вјероватно, ради о ситуацијама када се говорно лице обраћа саговорнику и изражава своје мишљење о трећем лицу које је такође присутно, али у тренутку док се о њему саопштава не учествује у говорној ситуацији, нпр.:

ЈА: Да ли мислиш да је он талентован?

ТИ: Да, он је веома талентован.

ОН: Не, ја нијесам толико талентован као што *ви* мислите. („*Ви*“ из овог примјера може да представља или првобитно „ја“ или „ми“ лице, а може и оба лица заједно).

ЈА или ОН: Не, ти си *засигурно талентован*. Ви сте *засигурно талентовани*. (*Ви* у овом примјеру означава само ти, тј. првобитно он).

Оправданост укључивања трећег лица у круг лица и сферу категорије персоналности доказује се укључивањем у конкретну говорну ситуацију *он* које заузима позицију *ја*, али и позицију *ми(ви)* када се првобитно говорно лице обраћа првобитном трећем лицу. Мишљење Крижкове потврђује правилност става који указује на разлику међу говорним лицем и адресатом када је у питању однос према првом

и другом лицу. Наиме, она тврди да је облик трећег лица једнине могуће сматрати немаркираним у правом смислу, јер тај облик сам по себи не изражава однос према субјекту који не може бити ни говорно лице нити адресат, док облик трећег лица множине сигнализира однос према субјекту који искључује говорно лице и адресата [Křížková, 1996: 2007]. Облик трећег лица једнине супростављен је облицима првог и другог лица зато што облици трећег лица једнине означавају повезаност радње са лицем које није ни говорно ни саговорник или са неживим предметима: *(он) читает, говорит, смеет се, шета, скаче, умива се; (он, она, оно) сияет, желтеет, кључа, клокоће*. Као што је познато, облик трећег лица једнине супростављен облицима првог и другог лица као облик који може да представља бесубјектску радњу, односно радњу која се врши независно од њеног вршиоца: *знобит, светает, смеркает се, сијева, грми* итд. Овдје се ради о безличној употреби облика трећег лица једнине, јер је карактеристична за глаголе чије је лексичко значење неспојиво са представом о вршиоцу радње која се доживљава као радња „сама по себи“ изван односа према лицу-субјекту.

Знатна група безличних реченица формира се личним глаголима у безличној употреби: *дует, вертит, жжсет, бросает, валит, гнет, грохает, давит, дергает, дерет, жжсет, закладывает, звенит, зудит, качает, колет, клонит, кружит, кручит, мутит, пахнет, печет, покачивает, подмывает, пошатывает, разбирает, рвет, режет, светлеет, сводит, темнеет, тошнит, трет, трецит, трясет, ударит, чистит, захватывает, подмывает, тянет, коробит, задевает (оскорбляет, обижает)* и др.

В.В. Виноградов, сматрајући ову групу глагола продуктивном, истицао је «да су они замјена пуних личних облика, уносећи у фразу њима својствену нијансу нејасноће вршиоца радње. <...> Да би се разумјела суштина категорији безличности у савременом језику, важно је напоменути да безлична употреба облика 3. лица понекада се укључује у систем облика личног глагола и схвата се на фону личних облика и значења исте ријечи. У овим случајевима, негација или одстрањивање лица је као граматичка промјена личних облика исте ријечи. Са личном и безличном употребом једне те исте ријечи повезане су разне њене лексичке нијансе» [Виноградов, 2001: 368].

Специфичност акузатива са безличним глаголима истакао је А.А. Шахматов, тврдећи да „објекат у акузативу може да изазва представу о субјекту који на себи трпи радњу предиката, слично томе када исту такву представу изазива објекат уз трпни глагол: *его ранило* значи *он ранен*“ [Шахматов, 2001: 95].

На генетске везу акузативног субјектива са акузативом директног објектива указала је Ј.С. Скобликова. Њено објашњење употребе акузатива субјекта у овим структурама је да је «субјекат стања представља у овим случајевима објекат неке стихијске утицајне силе. <...> објектно значење у реченицама типа *Его лихорадит* бива избрисано исто тако као и значење конкретног вршиоца радње“ [Скобликова, //ФН, 2001, №4: 48].

Семантичке промјене које произилазе у семском саставу личних глагола биле су онај услов, захваљујући којем су дати глаголи добили сва обиљежја безличних глагола, укључујући и способност да представљају непроизвољно стање субјекта, маркираног акузативом. Напримјер: *Нас клонило ко сну* (М. Горький. В степи); *...а и то нас је већ ошамутило* [www.alma.co.rs/.../Miodrag-Jaksic]. Међутим, за разлику од безличних повратних глагола са суфиксом *–ся*, у којима је средство изражавања нијансе спонтаности, непроизвољности, упоредо са самом безличном конструкцијом, суфикс *–ся* у реченицама формираним безличном употребом личних глагола, непроизвољност стања, његова пасивност придаје глаголу сама безлична конструкција. Мијењајући значење глагола, безлична конструкција овдје се појављује у функцији, сродној функцији суфикса *–ся*, уп. *Его мутит* и *У него мутится в голове* са примјетним разликама у значењима (*мутит* у безличној употреби означава стање несвестице или мучнине, док глагол *мутиться* означава полу-несвјесно стање), али у оба случаја са непромијењеном нијансом непроизвољности. Безлична употреба личног глагола овдје постаје средство преобразовања глаголског значења, претварања глагола радње (*вырывать*, *мутить*) у глаголе непроизвољног стања [Кацнельсон, 1972: 62].

Интересантну групу чине реченице са значењем радње коју врши „коси субјекат“ у инструменталу. Напримјер: *Ветром повалило дерево. Дорогу замело снегом.*

Безлично употријебљени лични глаголи са значењем перцепције формирају суодносне по значењу реченице. Напримјер:

Пахло луком из подвала теткинoгo дома, где работала ресторанныя кухня, и всем хотелось пить, все нервничали и сердились (М. Булгаков); Шприц блеснул в руках у врача, женщина одним взмахом распоролa ветхий рукав толстовки и вцепилась в рукуне женской силой. *Запахло* эфиром... (М. Булгаков); Город по-весеннему глухо шумел. *Пахло* сиренью (М. Булгаков).

Малобројне су реченице са значењем радње митске силе.

Напримјер:

Этаким немощным старцам в угоду. С летом хотя бы чуть-чуть повезло
(Л. Ошин).

У трећем лицу најчешће је заступљен приповједачки стил, који се користи намјерно из више разлога. Првенствено због тога што је приповиједање у трећем лицу понајмање захтјевно. Њиме се губи веза са говорним лицем, избјегава се писање непријатног о себи (траума, друштвено неприхватљива радња и сл.) или пак оног чега би се читалац ужасавао, па би неко од њих можда због тога прекинуо даље читање дјела. Приповиједање у првом лицу понекада може бити досадно или пак прећи у трактат о самоме себи. Даље, треће лице пружа привид да се написано односи на неког другог, чиме се читалац лакше поистовјети с истим. Да не говоримо о томе како писање у првом лицу, посебно *писање о тешким темама* и немилим догађајима, може произвести непријатност, због чега на сами почетак неки писци стављају упозорење да су ликови измишљени, односно да је свака сличност са стварним ликовима и догађајима случајна.

Приповиједање у трећем лицу се изражава конкретним конструктивно-синтаксичким типовима једночланих реченица: одређеноличним (с предикативном семантиком трећег лица), неодређеноличним и бесубјекатским безличним. Основни неутрални начин изражавања трећег лица је двочлана реченица са личним или предметним агенсом, али је изражавање личног или предметног лица могуће и одређеноличном реченицом у случају када значење лексеме говори да се ради о живом бићу:

Свидјело му се што је казао, чини му се да је духовито – насмјија се и загрцну се од смијеха (Л, 241).

У овом примјеру, пошто се ради о одређеноличној реченици, изостала је лична замјеница трећег лица, мада, по правилу, личне замјенице трећег лица у односу на замјенице првог и другог лица носе и информацију о роду, и зато се рјеђе изостављају. Ово и због тога што њихова употреба може бити и семантички мотивисана, уп. *Пише* према *Он пише, Она пише*. [Пипер, 2005: 600].

Употреба једночланих и двочланих реченица у савременом руском и српском језику није иста, јер употреба једних или других условљена је и стилским и граматичким факторима. Л. А. Дерибас је истицао да се двочлане конструкције са личном замјеницом у улози предиката употребљавају онда када треба издвојити и логички нагласити субјекат [Дерибас, 1969: 102].

Употреба једночланих реченица је чешћа у српском језику због присуства глаголских наставака и у прошлом времену него што је то случај са руским јези-

ком, гдје се ријетко налазе примјери са предикатима у трећем лицу без личног или предметног субјекта и то су најчешће примјери гдје је у претходном контексту указано на лице: .. по тел. разговаривает, другој – берет моју бумагу, читает, ...

Неки истраживачи су сматрали да се облици трећег лица, због директног неучествовања у дијалогу, не могу замјењивати другим облицима [Дымарская-Бабалян, 1959: 30]. Међутим, као што је познато, треће лице може бити изражено и неким другим лицима. Застарјела форма у разговорном језику (народни говор и умјетничка литература) тиче се замјене трећег лица јединине са трећим лицем множине:

Хлопнув себя по лбу и даже не присев отдохнуть, я побежал к Анне Андреевне: ее не оказалось дома, а от швейцара получил ответ, что „поехали в Царское; завтра только разве около этого времени будут“ (Д, 617);

Не седох чак ни да се одморим, него се лупих по челу и одјурих код Ане Андреевне: али она не беше код куће, а од вратара сазнадох да „су отишли у Царско Село; тек ће можда сутра мало пре него у ово доба бити код куће“ (Д2, 252);

В трактире известили, что он (Андрей Петрович – Б.В.) приходил: „Побывали немного и ушли, а может, и еще придут. Я вдруг изо всей силы решился ожидать его... (Д, 618);

У крчми ми казаше да је долазио (Андреј Петрович – Б. В.): „Били су мало, па су отишли, а можда ће опет доћи.“ Одмах чврсто одлучих да га чекам... (Д2, 252);

- *Они-с, их нет дома-с. (Д, 638);*

- *Господин, молићу лепо, нису код куће (Д2, 274).*

Из контекста се види да се ради о Андреју Петровичу.

Нађени примјери изражавају уважавање, поштовање при обраћању људима који су на вишем положају. Облик трећег лица множине у значењу трећег лица јединине није карактеристичан за свакодневни руски језик. Бенвенист сматра у овим случајевима „тај облик учтивости (који се употребљава у италијанском и њемачком језику или при обраћању лицима краљевског ранга) подиже саговорника на ниво изнад лица и изнад односа човјека према човјеку“,... мада се он користи и у супротном значењу - при изражавању презирања према некоме, „када се жели понизити неко ко не заслужује да се према њему обраћа личним обликом“ [Бенвенист, 202: 265]. У српском језику ови облици су теоријски могући и сретају се у старим текстовима или преводима под утицајем интерференције језика превода како би преводилац стилски приближио бонтон времена у којем се радња дешава.. Ови примјери би требало да се

сретају у реченицама са изразима *екселенција, височанство, величанство, светост* и сл., али није баш увијек тако, него се сретају ријетки примјери који су имали облик глагола у трећем лицу једнине. Наводимо примјер у раду М. Катнић:

- *Гдје је нестала тетка Констанција?*
- *Они су у својој соби... облаче се* (Катнић, 1987: 62).

Треће лице једнине у руском језику може бити изражено и трећим лицем множине са неодређеноличним значењем, када се радња односи на једну особу и када се у први план истиче сама радња, а вршилац радње потискује у други план као мање битан или пак намјерно се одстрањује из оправданих разлога:

- *Артиста Воланда можно попросить? – сладко спросил Варенуха.*
- *Они заняты, - ответила трубка дребезжающим голосом, - а кто спрашивает?* (Б, 113);
- *Могу ли да говорим са уметником Воландом? – умиљатим гласом упита Варенуха.*
- *Они су заузети – одговори слушалица мекетавим гласом – а ко их тражи?* (Б, 124).

Међутим, српском језику ова замјена није својствена због изразите продуктивности неодређеноличних реченица са главним чланом који је изражен глаголом у трећем лицу множине.⁸

Међутим, могуће је и обрнуто изражавање, тј. треће лице множине може бити изражено и трећим лицем једнине, у наредном примјеру са уопштеноличним значењем:

...Вот они где у меня сидят, эти интуристы! - интимно пожаловался Коровьев, тыча пальцем в свою жилистую шею. Верите ли, всю душу вымотали! Приедет... и или нашпионит, как последний сукин сын, или же капризами все нервы вымотает: и то ему не так, и это не так!.. (Б., 100-101);

Ево докле су ми они дошли, ти инострани туристи! – присно се пожали Коровјов, упирући прстом у свој жилави врат. – Веровали или не, душу су ми исцедели! Дође, па или шпијунира као последњи кучкин син, или те пак измучи хировима: те ово му не одговара, те оно му није како треба!.. (Б, 124).

Треће лице множине са уопштеноличним значењем може бити изражено и другим лицем једнине, такође са уопштеноличним значењем:

⁸ Иначе, ријетка је њихова употреба у јужнословенским и западнословенским језицима.

А я тебя не узнала сразу. Впрочем, это хорошо. У нас есть примета, что тот, кого не узнают, станет богатым... (Б, 325);

Нисам те одмах препознала. Усталом, то је добар знак. Код нас се каже да ће онај кога не препознаш постати богат... (Б, 353).

Облици трећег лица множине зовут, звали, будућ звать у уопштеноличној употреби у руском језику најчешће означавају радњу која се односи на једно или више одређених лица, а у неким случајевима и неодређених лица:

Меня зовут Фрида, о королева! (Б, 278);

- Как его зовут? – спросила Маргарита (Б, 280);

Через двор пробежала в противоположный флигелек дама в одной рубашке. Профессор даже знал, как ее зовут, — Марья Александровна (Б, 221);

Возлюбленную его звали Маргаритою Николаевной. (Б, 223);

Вот так, не зная даже как ее зовут, ни разу не видел ее в глаза, Ива очертя голову кидается на ее защиту, заранее во всем осуждая меня (Л, 492).

Еквиваленти ових конструкција у српском језику су реченице са личним обликом глагола:

Име ми је Фрида, о краљице! (Б, 303);

Како се зове? – упита Маргарита (Б, 280);

Преко дворишта је претрчавала, према супротном крилу, госпођа која је на себи имала само комбинезон. Професор је чак знао њено име – Марја Александровна (Б, 242);

Његова вољена звала се Маргарита Николајевна (Б, 247);

Појма нема, име јој не зна, никад је није очима видјела – а ето је одлучила да у том спору одигра улогу и да пресуди унапријед на моју штету (Л, 534).

У српском језику значење трећег лица једнине може да има безлична конструкција са рјечцом *се*, посебно у приповједачком стилу, а такве конструкције у руском језику су ријетке, тако да смо у нашем корпусу нашли четири примјера са три глаголска облика – *работается, живется, припомнилось*:

Мне всегда как-то лучше работается за городом, в особенности весной.

Ја увек некако боље радим изван града, у пролече нарочито.

Всякий посетитель, если он, конечно, был не вовсе тупицей, попав в Грибоедова, сразу же соображал, насколько хорошо живется счастливым

– членам МАССОЛИТа, и черная зависть начинала немедленно терзать его;

Сваком посетиоцу – осим ако, наравно, није био крајње тупоглав – чим би ушао у Грибоједов постало би јасно како дивно живе срећници, чланови МАССОЛИТ-а, и љута завист спадала би га неодложно;

Но если даже и лучшая (половина – Б.В.), разве ему от этого лучше живется?;

Па и кад би била боља, зар би му то нешто помогло? (Л, 222);

Припомнилось даже, как нанимали этот таксомотор у «Метрополя», был еще при этом какой-то актер не актер... с патефоном в чемоданчике;

Сетио се чак и тога како су унајмљивали тај такси код „Метропола“, ту је још био и некакав... биће да је глумац, или нешто слично... с грамофоном у ковчежићу.

Овакве конструкције са трећим лицем једнине у руском језику су ријетке и у електронском корпусу:

Не идётся и не едется // Потому что гололедица [www.kid.ru/rebenok/index7.php/Детские стихи Валентина Берестова].

Чест начин изражавања радње трећег лица једнине у руском језику су облици са другим лицем једнине:

Подкараулил этого кота гражданин в тот момент, когда животное с вороватым видом (что же подделаешь, что у котов такой вид?) (Б, 402).

Навешћемо примјере који често показују у мањој или већој мјери уопштавање радње трећег лица:

Набожная, а откровеннее сказать- суеверная анфиса так напрямик и заявила очень расстроенной анне францевне, что это колдовство и что она прекрасно знает, кто утащил и жильца и милиционера, только к ночи не хочет говорить. Ну, а колдовству, как известно, стоит только начаться, а там уж его ничем не остановишь (Б, 78);

Е, а чини, као што је познато, само треба да отпочну, па да их после више ничим не можеш зауставити (Б, 86).

У српском језику овакав начин замјене лица није фреквентан.

Треће лице једнине може бити изражено и првим лицем множине са социјално-инклузивним значењем и навијачком лексиком:

Добро смо играли, тј. „Тим за који навијам је добро играо“ итд. [Пипер, 2009: 496].

Изражавање трећег лица безличном конструкцијом има честу употребу:

Завтра уже утром все ломает, надоело ей канителиться (Л, 503).

Више типова безличних реченица имају високу употребљивост у руском језику за изражавање трећег лица једнине. На материјалу романа „Мајстор и Маргарита“ видјели смо уопште гледано њихову велику разноврсност са високим бројчаним стањем, а наводимо неколико примјера за изражавање трећег лица једнине:

Ему ясно было, что сегодня днем он что-то безвозвратно упустил, и теперь опущенное хочет исправить какими-то мелкими и ничтожными, а главное, запоздавшими действиями (Б, 321);

Било му је јасно да је данас нешто неповратно пропустио и да сада пропуштено хоће да исправи некаквим ситним и ништавним, а најважније – каснелим потезима (Б, 349);

Приближалась праздничная ночь, вечерние тени играли свою игру, и, вероятно, усталому прокуратору померещилось, что кто-то сидит в пустом кресле (Б, 321);

Ближила се празнична ноћ, вечерње сенке играле су своју игру и уморном прокуратору вероватно се привидело да неко седи у празној фотели (Б, 349);

Но это очень плохо удавалось прокуратору (Б, 322);

Али прокуратор у томе никако није успевао (Б, 349).

Као што се види, српском језику примјерима из руског језика одговарају личне и безличне реченице реченице са истом или другачијом структуром. Понекада је потребан контекст да би се могло видјети да се ради о трећем лицу једнине, пошто се у српском замјеницу трећег лица (*ему, ей, им*), не употребљавају као у руском језику, нпр.:

Боги, боги мои! Что же нужно было этой женщине?! Что нужно было этой женщине, в глазах которой всегда горел какой-то непонятный огонечек, что нужно было этой чуть косящей на один глаз ведьме, украсившей себя тогда весною... (Б, 224);

Богови, богови моји! Па шта је још требало овој жени?! Шта је још требало овој жени у чијим очима је увек пламсао некакав несхватљиви пламичак, шта је требало овој вештици, малчице зрикавој на једно око, која се онога пролећа украсила? (Б, 248).

За изражавање радње трећег лица једнине у руском језику употребљавају се и безличне реченице са инфинитивом као главним чланом:

Но как ни трудно ей было разыскивать нужные ей вещи в темной комнате, светильника она не зажигала и служанку не вызывала (Б, 324);

Али ма колико да јој је било тешко да пронађе потребне ствари у мрачној соби, она није упалила свеће и слушкињу није позивала (Б, 352).

А у српском ни ове реченице немају истих структурних елемената, него имају одређеноличне реченице типа *није успио да...*:

Почему ему не удалось придать ей неку форму, расшифровать сигнал запутанных созвучий, смотреть ее в клубок, с которого бы началась звуковая связь – картина Неизмерной Божьей Красоты? (Ч, 188);

Зашто није успио да је уобличи, да дешифрије сигнале замршених сазвучја, да је свије у клупко којим ће започети звучни вез-слику Неизмјерне Божје љепоте? (Ћ, 115).

Претходни наведени примјери безличних структура показују да су средства за изражавање трећег лица разноврснија у руском него у српском језику, што смо показали на примјерима у којима руским безличним конструкцијама одговарају у српском личне конструкције. За разлику од српског, треће лице једнине у руском језику се изражава обликом императива у неимперативном значењу приликом изражавања модалних нијанси радње. Д. Н. Шмелев се посебно бавио овим могућностима употребе облика императива у реченицама које имају различите временске и модалне карактеристике. Овом глаголском формом изражавају се слjedeћа значења [Шмелев: 1961: 50-55]:

- дужности:

Как ни вертись, а ответ держать придётся.

- жеље:

Узнайте истину: непрерывность и упорство в наживании и, главное, в накоплении сильнее моментальных выгод даже хотя бы и сто на сто процентов! (Д, 180);

Говорю тебе: лови рыбу, Ахмед Шабо! (С, 339).

Као што се види, улога субјекта у односу на радњу изражену императивом је пасивна.

- изнуђене, обавезне радње:

Идет по бульвару, а сзади пустит шлейф в полтора аршина и пыль метет; какого идти сзади: или беги обгоняй, или отскакивай в сторону, не то и в

нос и в рот она вам пять фунтов песку напихает (Д, 122);

Ове реченице имају интонацију увреде, протеста, узбуне.

- неочекиване, случајне и непожељне радње:

Куда ни кинџ, все клин (361); *Вдруг откуда ни возьми передо мной оказалась настоящая баба, ядреная и сильная; она опустилась на землю у куста и усмехнулась, когда я потянулся к ней рукой, и потом все посмеивалась, глядя, как я, заголив ей колени, полез выше* (Л, 487); *Куда ни глянь – кругом чудеса творятся* (Л, 481).

- могућност радње:

Тут на его цветке распустились бутоны воспоминаний: когда в первый раз освобождали Джаковицу, встретил он там молодую вдову – налитую, здоровую, что хоть паши на ней, а уж румяная да крутобедрая – ну просто объедение одно! (Л., 466); *Будь у него сила, его никто не презирал бы, во всяком случае открыто* (С, 366).

- немогућност радње (са обавезном употребом рјечце *не* испред облика императива):

Не уйди Груздев по «семейным обстоятельствам» – он без малейших затруднений переизбрался бы в сентябре, благо оппозиции никакой в области не существует,.. [<http://www.bloha.info/view/articles/1027999/>].

- у фразеолошким изразима:

- *Черт возьми, вы лучше меня! Эта сила, этот тембр, эта красота голоса!* (Ч, 183); *Где он остановился, этот Воланд, черт его возьми!* (Б).

- изражавање уступка, које је у блиској вези са условним значењем и са ријетком употребом:

Волноваться вообе не стоит, самое лучшее – надо всем смеяться и глядеть в оба, чтобы не попасть под жернов. Не хочешь быть наверху, поостерегись, чтоб не оказаться внизу, и живи как твоей душе угодно (533).

Облик трећег лица множине у руском језику може да се налази у неодређеноличној употреби и да означава радњу неодређеног броја лица која се не именују или пак једног лица које није ни говорно лице ни адресат:

Тот, которого убили, до этого сидел, оказывается, в тюрьме (Л, 484).

Руски примјери ових облика на српски језик преводе се добрим дијелом двочланим конструкцијама:

Никанор Иванович налил лафитничек, выпил, налил второй, выпил, подхватил на вилку три куска селедки... и в это время позвонили... (Б, 104);

Никанор Иванович насу вотке у чашицу, испи, насу другу, испи, убоде на виљушку три парчета харинге... и у тај мах неко зазвони (Б, 114).

Треба рећи да је уобичајена иста употреба ових облика и у једном и у другом језику:

- *А чтоб вам провалиться! Поестъ не дадут* (Б., 104);

- *Дабогда пропали! Не дају ти залогај да узмеш* (Б, 114).

Као треће лице једнине, и треће лице множине код изражавања безличним конструкцијама има више могућности, пошто су начини изражавања имперсоналности рановрснији у руском него у српском и другим словенским језицима.

За разлику од српског језика, треће лице једнине у руском језику може да буде изражено обликом императива у неимперативном значењу када се изражавају различите модалне нијансе и значења радње. У српском је у употреби облик би + индикатив.

У закључку можемо рећи да су мишљења о статусу трећег лица различита. Постојање и статус трећег лица у оквиру категорије лица са теоријског становишта често је био предмет неслагања међу ауторима уџбеника и граматика. Непостојање трећег лица заговара се на основу тога да треће лице постоји само због одређених околности или услова комуникације. Према Е. Бенвенисту, треће лице по својој структури представља нелични облик глаголске флексије. Његова теорија одражава истовјетну (еквивалентну) комуникативну улогу у оквирима познате тријаде: прво лице (онај који говори), друго лице (онај коме се обраћају), треће лице (онај који одсуствује, о коме се говори). Међутим, Жерар Муанје сматра да треће лице не треба третирати као дефектну категорију, јер се основни облик лица је у трећем лицу безличног глагола. А. К. Васиљева сматра да, без обзира на супротност погледа Бенвениста и Муанјеа, они не искључују у потпуности један другог. А. В. Бондарко сматра да при супростављању трећег лица првом и другом лицу треба имати у виду различиту семантику замјеница за прво и друго лице у једнини и множини. Другим ријечима, „ја“ и „ти“ искључују могућност неучествовања у говорној ситуацији, јер „ја“ искључује могућност указивања на мноштво лица која су обухваћена значењем облика за друго и треће лице, а „ти“ на мноштво лица која су обухваћена значењима облика првог и трећег лица, док „ми“ може да укључује и директне учеснике говорне ситуације и трећа лица, тј. „он, она, они“. Слично мишљење дијели и А.Ј. Серебрјакова, сматрајући да „у основи категорије персоналности лежи представа о спољашњем свијету који се у језичкој свијести прелама у треће, логичко лице, на чијем се фону

као посљедица мисаоних операција издвајају прво и друго лице која означавају учеснике говорне комуникације“.

Ми прихватамо ставове према којима се треће лице сматра дијелом категорије персоналности, јер је треће лице, када оно означава живо биће, у суштини „ја“ или „*ти*“ лице с тим што се у датом тренутку оно налази ван оквира директне комуникације, тј. и „он“ је „*ти*“ само што „он“ није присутно у датој говорној ситуацији. Оправданост укључивања трећег лица у круг лица и сферу категорије персоналности доказује се укључивањем у конкретну говорну ситуацију *он* које заузима позицију *ја*, али и позицију *ти(ви)* када се првобитно говорно лице обраћа првобитном трећем лицу.

У трећем лицу најчешће је заступљен приповједачки стил, који се користи намјерно из више разлога. Неки истраживачи су сматрали да се облици трећег лица, због директног неучествовања у дијалогу, не могу замјењивати другим облицима (Димарска-Бабаљан). Међутим, треће лице може бити изражено и неким другим лицима. Застарјела форма у разговорном језику тиче се замјене трећег лица једнине са трећим лицем множине. Треће лице једнине у руском језику може бити изражено и трећим лицем множине са неодређеноличним значењем, могуће је и обрнуто изражавање, тј. треће лице множине може бити изражено и другим лицем једнине. У српском језику значење трећег лица једнине може да има безлична конструкција са рјечцом *се*, посебно у приповједачком стилу, а такве конструкције у руском језику су ријетке. Чест начин изражавања радње трећег лица једнине у руском језику су облици са другим лицем једнине, а постоје примјери за уопштавање радње трећег лица. Треће лице једнине може бити изражено и првим лицем множине са социјално-инклузивним значењем и навијачком лексиком.

Као што се види, српском језику примјерима из руског језика одговарају личне и безличне реченице реченице са истом или другачијом структуром. За изражавање радње трећег лица једнине у руском језику употребљавају се и безличне реченице са инфинитивом као главним чланом. За разлику од српског, треће лице једнине у руском језику се изражава обликом императива у неимперативном значењу приликом изражавања модалних нијанси радње (Д. Н. Шмељев). За разлику од српског језика, треће лице једнине у руском језику може да буде изражено обликом императива у неимперативном значењу када се изражавају различите модалне нијансе и значења радње.

17. ЗАКЉУЧАК

Овај рад је скроман допринос за овакво проучавање руског и српског језика и за рад на пројекту конфронтативног описа руске и српске синтаксе у последње вријеме и посвећен је питању категорије лица једночланих реченица ова два језика. Овај тип реченица за истраживање категорије лица је одабран управо због тога што је само дјелимично проучен и до сада нема јединственог и коначног мишљења о њему без обзира на актуелност проучавања његове семантичке структуре за последњих неколико деценија. од средине прошлог вијека упоредна изучавања сродних језика се појачавају са тежњом успостављања оптималних модела описа конкретних језичких појава. Тако је и категорија лица детаљно обрађена и описана у свим словенским језицима, али смо нашли ипак мало радова који се баве њеним описивањем у више словенских језика или у свим словенским језицима. Због тога смо сматрали да резултати наших упоређења сличности и посебно разлика могу бити корисна наредним истраживачима ове теме као и у наставне сврхе. Категорија лица спада у категорије које формирају предикативну осу реченице и имају посебан значај за истраживање. За лингвисте она је универзална категорија «присутна у свим језицима и својствена истовремено и језику и мишљењу» (Шалютин 1980: 7) и једна од основних језичких категорија.

Разматрајући категорију лица ваља разликовати граматички аспект те категорије са морфолошким обиљежјима првога, другог и трећег лица једине и множине, од њеног семантичког аспекта, са значењски утврдивим ознакама личности и безличности. У разликовању граматичког од семантичког аспекта категорије лица ваља разликовати и двије врсте садржаја које се означавају морфолошки утврдивим ознакама те категорије. Припадајући универзалним категоријама које се у разним облицима испољавају у језицима разних система, категорија лица, као и друге семантичке категорије, изражава не само индивидуалне особине, могућности човјека, учешће/неучешће у комуникацији, већ и онај социјални систем у који је он укључен, односно социјалне функције које он испуњава, а такође и националну етнокултурну специфичност општења сваког језичког колектива. Крајем прошлог вијека у фази наглог напретка семантичког правца у синтакси највише недоумица стварало је питање једночланих реченица као самосталне синтаксичке категорије. Међутим, почев од 70-тих година прошлог вијека поједини руски синтаксичари покушали су да се одрекну појма «једночлане реченице» и да све просте реченице у руском језику подведу под категорију двочланости.

Савремена лингвистичка наука даје предност комплексном, вишеаспектном прилазу за истраживање језичких јединица. Са ових позиција проучавају се управо једночлане реченице, и то са аспекта структуре, семантике, системских односа и језичког функционисања. Већина истраживача, посебно оних из ранијег периода истраживања ове категорије, имала је формалан приступ овој теми, са којим се ми, у принципу, не слажемо, јер је суштина ових реченица прије свега семантичке природе.

У основним дјеловима нашег рада проучили смо и описали категорију лица у једночланим реченицама на материјалу руског и српског језика. Реализујући овај циљ анализирали смо еволуцију погледа на категорију лица у руском и српском језику, утврдили статус категорије лица у структури персонaлности, анализирали специфичности структуре категорије лица у овим језицима, као и централна и периферна средства изражавања категорије лица у оквиру категорије персонaлности. Основне дјелове рада представљају начини изражавања конкретног лица (првог, другог и трећег), као и начини изражавања одређеноличности, неодређеноличности, уопштеноличности и безличности. Обратили смо пажњу на њихово међусобно упоређивање и истицање њихових карактеристика, посебно по основу разлика у другом језику. Даље смо дали преглед средстава категорије лица у оба језика и представили начине изражавања садашњег, прошлог и будућег времена, као и заповједног начина и кондиционала са задатком да се укаже на сличности и разлике које су битне за опис категорије лица у оба језика.

С обзиром да се анализа категорије лица вршила на материјалу једночланих реченица, анализирали смо основне компоненте структуре једночланих реченица, описали начине изражавања семантичког субјекта у структури једночланих реченица и размотрили компоненте семантике једночланих реченица. У раду је заступљено изражавање појединих личних облика не само основним облицима, него и периферним, што одговара функционално-семантичком приступу на принципу поља у опису дате категорије.

Истражујући историјат истраживања категорије лица и персонaлности у руском и српском језику помињемо да је истраживање категорије лица почело у 19. вијеку у вези са проучавањем глаголских категорија и сама категорија се третира првенствено као граматичка категорија својствена глаголу. Већ у тим првим истраживањима аутори граматика и текстова трудили су се да открију суштину граматичке личности и безличности, да одреде парадигму промјене, употребу у језику и сл. У својој књизи «Синтаксис русског језика» А. А. Шахматов је дао дефиницију личних глаголских облика која до данас није изгубила своју актуелност: «Лични глаголски облици је назив обиљежја у споју са пропратним представама о лицу, које су повеза-

не са представом о броју» [Шахматов, 2001: 462]. Он по први пут прилично детаљно разматра она значења са којима се могу употребљавати лични глаголски облици у једночланим и двочланим реченицама и описује значење безличног облика глагола.

У фундаменталном раду В.В. Виноградова «Русский язык» ова категорија глагола добила је најпотпунију анализу. Аутор је одредио категорију лица као «фундамент предикативности», указао на синтаксичке и аналитичке начине изражавања лица, на граматичке разлике облика првог и другог лица од облика трећег лица, размотрио значење и употребу личних глаголских облика, карактерику безличних глагола.

Интересовање за категорију лица нагло је порасло почев од друге половине XX вијека, када се посебно истакао став Л.В. Шћербе да је категорија лица најкарактеристичнија глаголска категорија. Мишљење о садржају категорије лица налазимо у књизи А.В. Исаченка “Грамматический строй русского языка в сопоставлении со словацким”. Битан допринос у проучавање категорије лица дао је и А.А. Јудин својим радом “Категория лица глагола в современном русском языке”.

Дефиниције категорије лица као граматичке категорије глагола налазе у академским граматикама и лингвистичким рјечницима. У радовима за период 1950-60. године категорија лица углавном се дефинише са тачке гледишта односа радње/стања и његовог субјекта. Савремена дефиниција семантике лица заснована је на дефиницији категорије лица коју је дао Р.О. Јакобсон: «Лице карактерише учеснике саопштваног реалног догађаја по односу према учесницима реалног догађаја саопштења». У лингвистичким енциклопедијским рјечницима категорија лица дефинисана је такође као комуникативна категорија. По угледу на Виноградова сви наредни истраживачи приписивали су категорији лица посебну улогу у диференцијацији предикативности реченице – структуре одговарајућег исказа. А у новијим истраживањима истиче се да се персонални садржај исказа гради на бази семантике предикативног лица. А.М. Пјешковски је у личним замјеницама видио «значење чисто граматичко, а В.В. Виноградов је видио сродност глаголске категорије лица са личним замјеницама и обратио пажњу на присуство у руском језику аналитичких и синтетичких облика изражавања лица. Оно што је он изрекао о синтаксичкој категорији лица послужило је као основ за проширено осхватање лица. Тако је Г.А. Золотова прихватила ово мишљење, па је синтаксичко лице одредила као «аналогију субјекта – носиоца радње, стања, обиљежја о којем се саопштава у реченици једном од три лица учесника – неучесника комуникације»

Видан допринос овом питању дали су, између осталих, В.В. Востоков, И.И. Мешћанинов, В.В. Химик, А.В. Бондарко, А.Ф. Калињин, В.Г. Гак, С.Г. Иљјенко и

др. Персоналност за Бондарка је функционално-семантичка категорија која карактерише учеснике означене ситуације по односу према учесницима говорне ситуације, прије свега према говорном лицу.

Савремени истраживачи семантику персоналности истражују на нивоу интегралног текста. За А.М. Пјешковског лице је нужна категорија језичке мисли која јој припада по својој суштини, па без говорног лица не може бити ни говорне ситуације, говорно лице обавезно подразумејева слушаоца, а оба ова лица обавезно подразумевају спољашњи свијет који их обухвата и који за њих представља треће лице. У Граматици руског језика се истиче да облици првог, другог и трећег лица формално изражавају однос радње са њеним реалним вршиоцем који може бити и лице и предмет.

Пошто је обавезна карактеристика сваке реченице њена организација у односу на категорију лица, проф. П. Пипер истиче да категорија лица, будући за српски као словенски језик типолошки карактеристична морфолошка категорија, истовремено је и реченична категорија јер у њеној реализацији учествују и предикатски израз, и аргументски израз.

На овај начин преглед најраспрострањенијих гледишта на категорију лица, а такође анализа фактичког материјала, који се односи на писане споменике савременог руског и српског језика, омогућава да се она квалификује као функционално-семантичка категорија која врши важну улогу у формирању предикативности и комуникативног потенцијала реченице.

Када су у питању категоријална значења и употреба личних облика изнијели смо категоријална значења личних облика индикатива и објаснили да осим категоријалних значења лични облици индикатива посједују низ случајева употребе у одређеном контексту у свим личним облицима једнине и множине. А осим категоријалних значења лични облици индикатива посједују низ случајева употребе у одређеном контексту у свим личним облицима једнине и множине. Затим су приказане појединачно употребе првог, другог и трећег лица. Код руских и код српских лингвиста углавном наилазимо на дефиниције да је прво лице оно које говори, друго је лице оно коме се говори, а треће је лице или предмет о коме се говори. Овакву дефиницију трећег лица О. Јесперсен сматра погрешном, јер када се говори у првом лицу, јасно је да се говори о себи; када се говори у другом лицу, говори се о особи којој се говорник обраћа; треће лице је, према томе, оно које нити говори нити се њему говори.

Поједини аутори, као на примјер И. Стевовић, истичу да прво и друго лице не означавају само учеснике говорног чина, већ су и предмет говора, док је треће лице искључиво лице или предмет о којем се говори. У том смислу је илустративно тумачење Е. Бенвениста, према којем прва два лица у исто вријеме обухватају лице које говори и

говор о том лицу. Према А. Белићу, пошто треће лице непосредно упућује на познато лице или предмет, оно је повезано са демонстративним и анафорским замјеницама, а пошто упућује на одсутно лице у комуникативној активности, оно се супротставља првом и другом као учесницима у говору, чиме се ствара опозиција која спаја треће лице са првим и другим у систему. Е. Бенвенист је можда најкомплексније навео заједничке особине првог и другог лица која их раздвајају од трећег лица. Према мишљењу П. Пипера, И. Антонића и др., именску групу која упућује на треће лице могу да образују именица или именички употријебљена ријеч у номинативу, са глаголским обликом трећег лица. На крају је изнесена суштина првог, другог и трећег лица множине према мишљењима Бенвениста, Белића, Пипера, Клајна, Антонића и др.

Истражујући категорију лица у савременом руском и српском језику износимо да су проблеми који су везани за изучавање функционисања категорије лица добили важно мјесто у научној литератури и третирају се као универзална категорија. Категорију лица потребно је прво разматрати са интралингвистичког аспекта, па у том смислу лице је категорија конгруенције глагола са номинативом именице на коју се тај глагол односи. Надаље категорију лица треба разматрати са екстралингвистичког аспекта, а то значи да њене дефиниције одражавају функционални прилаз опису категорије лица и карактеришу је као категорију која се манифестује прије свега у говорној ситуацији.

Средства за изражавање категорије лица су разноврсна. А сва средства и начине изражавања категорије лица у руском и српском језику можемо подијелити на елементе два ранга. У случајевима када присуство личних облика при семантички идентичним личним облицима глагола није неопходно, долази у обзир стилски супростављена употреба личних замјеница. Тако паралелна употреба замјеница првог лица и личног облика глагола првог лица наглашава истицање говорног лица у први план. Овакво истицање говорног лица може да прати разне стилске циљеве.

У елементе првог ранга који се сматрају централним, основним, ослањајући се на неке од истраживача, можемо убројати: личне глаголске облике који указују на везу радње са субјектом, личне замјенице у номинативу. У случајевима када присуство личних облика при семантички идентичним личним облицима глагола није неопходно, долази у обзир стилски супростављена употреба личних замјеница. У елементе другог ранга (периферне, додатне) спадају: морфолошка средства, морфолошко-синтаксичка средства, синтаксичка, лексичка, контекст и говорна ситуација. Постоје мишљења да се у систем периферних средстава изражавања категорије лица може укључити обраћање, јер је обраћање најраспрострањенији члан реченице – име у облику номинатива, који именује онога коме је упућен говор.

На основу третирања овог питања од стране више лингвиста, сматрамо да је са научне тачке гледишта најкоректније мишљење по којем се треће лице третира у оквиру категорије лица и одређује као немаркирани члан опозиције („прво-друго лице ↔ треће лице“ по обиљежју „учешће/неучешће“ у акту комуникације и по обиљежју „лични/предметно-лични облици“.

Када је у питању функционисање категорије лица у систему глаголских облика, истраживачи закључују да сви глаголи не реализују потпуну парадигму лица. У функционисању личних глаголских облика истраживачи примјећују да лични облици могу да се употребљавају у другим, а не само у баш личном значењу. На основу наших досадашњих сазнања, питање категорије синтаксичког лица у глаголским једночланим реченицама захтијева стручно и свеобухватно истраживање.

Као што се види, категорија лица је веома тијесно повезана са ситуацијом и са актом комуникације и може бити разријешена само са њиховим учешћем. У функционалној граматици категорија лица се третира као најважнија компонента шире категорије персоналности. Као што су замјенице један од основних начина изражавања уважавања, а категорија броја у њима изражава уважавање, то категорија лица изражава досљедно повећање дистанце.

Разматрајући специфичности категорије синтаксичког лица на материјалу једночланих глаголско-личних реченица истичемо да од граматичких обиљежја, поредом са категоријама модалности и синтаксичког времена, издваја се категорија синтаксичког лица чији се појам не третира увијек истозначно. Лице је граматичка категорија која посједује одређено значење; у њој се изражава позиција вршиоца радње у језичкој комуникацији која је представљена говорним лицем и слушаоцем, лицима која су супростављена и која не учествују непосредно у датом језичком чину. Граматичка категорија лица има, прије свега, свој морфолошки израз у специјалним облицима замјеница и глагола. А морфолошку категорију лица увијек прати категорија броја: прво лице једнине, прво лице множине, друго лице једнине итд.; значење лица може бити изражено само синкретично са значењем броја. За синтаксичко лице карактеристичан је исти садржај као и за морфолошко лице, јер их обједињује заједнички почетни моменат, а то је однос радње и вршиоца радње према субјекту радње/стања. Али за разлику од морфолошког лица синтаксичко лице нема јасна формална обиљежја, јер оно не посједује ни облигаторност категорије броја нити супротстављеност облика. Даље, синтаксичко лице, пошто не посједује строгу супротстављеност облика, не карактерише се и везаношћу тих облика за одређено значење.

Једна од специфичних особина синтаксичког лица у руском и српском језику је својеврсност категорије трећег лица. Та својеврсност састоји се у томе да треће лице само као синтаксичка категорија може да буде супротстављена као властито лице (без показног значења) првом и другом лицу. Финитни облици трећег лица (исто као и замјенице трећег лица) по овом питању битно се разликују од облика прва два лица, они посједују не само неконкретно лично значење које одређује лице које се не појављује ни као говорно лице ни као слушалац, већ се јавља са показним значењем. Облици трећег лица једнине за разлику од облика множине у синтаксичким структурама се по овом односу другојачије понашају. У случајевима када облик трећег лица једнине у једночланим структурама представља лице са невршиоцем радње, он добија значење синтаксичке безличности.

Са тачке гледишта освјетљавања синтаксичког лица све једночлане глаголске личне реченице имају особину истозначности, тј. у њима је изражено значење лица-вршиоца радње, па у одређеноличним реченицама то су говорно лице и слушалац, у неодређеноличним – лице или лица о којима говоре, тј. трећа лица. Могућност трансформације једночланих реченица са облицима првог и другог лица у двочлане реченице одређеног типа (и обрнуто: двочланих у једночлане реченице) није случајна. У једночланим структурама са облицима трећег лица таквог семантичког суодноса нема. Одређеноличним и неодређеноличним реченицама својствено је семантичко-граматичко јединство, а уопштено значење није условљено граматичком структуром реченице.

Синтаксичку структуру одликује у свом садржају однос према стварности не само у одређеној модалности – као реалност-иреалност, - синтаксичком времену, него и у вези са тим или другим синтаксичким лицем носиоцем радње, стања, обиљежја, у нашем случају са лицем вршиоцем радње, узрочником радње.

Што се тиче функционисања граматичке категорије лица у умјетничкој литератури истичемо да у научној литератури постоји мишљење да је умјетничко дјело својеврстан дијалог између аутора и читаоца. Међутим, умјетничка комуникација се на битан начин разликује од реалне ситуације, јер у умјетничком тексту нарушавају се канонски услови говорне ситуације. Комуникативна ситуација умјетничког текста увијек је *непуновриједна*, уколико се у умјетничком говору дешава нарушавање основних услова каноничности. Истраживање семантике и умјетничких функција облика првог лица повезано је у умјетничкој прози са проблемом лика аутора. Проблем наратије и њене језичке репрезентације у дјелима умјетничке литературе детаљно је разрађен од стране више истраживача. Али без обзира на разноврсност наративних облика истраживачи их сврставају у два основна: традиционални наратив, нетрадиционални наратив или слободно-коси дискурс.

Проблем семантизације облика другог лица у приповједачким жанровима прије свега је проблем читаоца. Истражујући функционисање облика трећег лица у умјетничком тексту лингвисти истичу да назив облика значајнију улогу игра у епским жанровима, него у лирским. Тако В. И. Кухаренко истиче да једна од функција замјеница трећег лица у умјетничкој прози јесте стварање умјетничког поступка „импликација претходности“. Ова естетска функција својствена је замјеницама трећег лица које откривају приповиједање.

Истражујући мјесто једночланих реченица у класификацији просте реченице увиђамо да у синтакси просте реченице и даље постоје спорна питања која се тичу класификације просте реченице, посебно класификације једночланих реченица. Питање ових реченица, њихов граматички статус, граматичка природа главног члана, рјешавана су у лингвистици на разне начине. Традиционално се, углавном, издвајају следећих седам типова једночланих реченица: одређеноличне, неодређеноличне, уопштеноличне, безличне, генитивне, инфинитивне и номинативне реченице. У савременој руској синтаксичкој науци користи се и усавршава класификација једночланих реченица коју је разрадио А. А. Шахматов. У класификацији просте реченице јавља се недоследност принципа издвајања типова реченица. Првобитна класификација једночланих реченица заснивала се углавном на семантичком принципу, а формално-граматички је скоро у потпуности игнорисан. Ово је имало за последицу диобу глаголско-личних реченица на два, три и више самосталних типова реченица, а многи лингвисти сврставали су једночлане реченице у групу непотпуних.

Синтакса руског језика, посебно синтакса просте реченице, разматрана је успјешније од синтаксе српског језика. Једночлане реченице су до прије три-четири деценије остајале без пажње руских и совјетских синтаксичара. Уопште узев, писци граматика руског језика су на свој начин тумачили изостављање личних замјеница уз глаголске облике или су такве конструкције приписивали безличним реченицама. Али без обзира на оваква тумачења, сваки научник је давао свој допринос у проучавање конструкција са изостављеном замјеницом. Ову тему први је у руској лингвистици поставио и дијелом ријешио академик А.А. Шахматов, који је као оснивач учења о двочланости/једночланости простих реченица у руском језику урадио прву класификацију и теоретски основ једночланих реченица. За основ диференцијације једночланих реченица он узима природу главног члана, али ипак није остао досљедан у рјешавању тог питања. Шахматовљева недоследност у рјешавању питања о граматичком статусу главног члана једночлане реченице нашла је свој одраз у различитим квалификацијама тог члана реченице и у каснијим научним публикацијама које су се бавиле питањима једночланих реченица, као и у високошколским уџбеницима.

Критикујући већ поменути Шахматовљево недоследност као и уопште недоследност по питању структуре синтаксе, академик В.В. Виноградов је сматрао да „...главни члан једночланих реченица, суштински, по својој психолошкој природи нема ништа заједничко ни са субјектом ни са предикатом двочлане реченице“. Сасвим нови приступ овом питању срета се код А.М. Пјешковског који ове реченице сматра специфичним типом руске реченице и допуњује класификацију једночланих реченица, коју је направио А.А. Шахматов. Аутори Граматике 1954 издвојили су и детаљно описали шест типова једночланих реченица у савременом руском језику: неодређеноличне, уопштеноличне, безличне, инфинитивне, номинативне и ријеч-реченице.

Овим реченицама битна пажња је посвећена је у универзитетским приручницима руске синтаксе под редакцијом Ј.М. Галкине-Федорук. Посебан осврт на ове ставове проф. Галкине-Федорук дала је Милка Ивић. Она посебно истиче чињеницу да ако је у неким језицима, као што су француски, њемачки и енглески, неопходно заједничко присуство и субјекта (= именски облик) и предиката (= лични глагол) за образовање реченице, јер су они минимални саставни дјелови структуре реченице у тим језицима, то у словенским језицима минимална структура реченице може бити изражена и једним граматичким обликом - личним глаголским обликом у улози предиката без неопходног присуства субјекта [ФН, 1965, № 4: 182.

Проф. Н. Ј. Шведова даје нов прилаз проблему класификације једночланих реченица, чиме је покушала да направи типологију једночланих реченица у савременом руском језику на чисто синтаксичкој основи и то баш на основу карактера њихових парадигми.

Схватање да уопштенолично значење није условљено граматичком структуром реченице и да је уопштено лице семантичка категорија су основни разлог Е. Н. Алсуфјеве за њихово неприхватање. Велику улогу у проучавању типова једночланих реченица у руској русистици и њиховом опису у школским и високошколским уџбеницима руског језика одиграла је књига проф. В.В. Бабајцеве „Односоставные предложения в современном русском языке“. Једночлане реченице као синтаксичка категорија упоредо са двочланим представљене су у академској Граматици савременог руског књижевног језика 1970, у Граматици руског језика 1948, у издањима Академијине Граматике руског језика 1954 и 1960. За основу поглавља „Проста реченица“ II тома прашке Академске „Руске граматике“ [Praha, 1979] аутори су узели граматичку опозицију двочлана реченица/једночлана реченица и руске двочлане реченице окарактерисали као реченице „у структурну основу улази номинатив субјекта и предиката, а једночлане као реченице у чију структурну основу не улази номинатив субјекта“. У односу на претходне ауторе, неки аутори су оспоравали и

одрицали појам једночлане реченице (В. Г. Адмони и др.).

Од граматичке опозиције двочланост реченице/једночланост реченице одустали су и аутори «Руске граматике» 1980 (т. II). У односу на ранија тумачења новина је у томе што се ови (и други) типови реченица разматрају структурно. За последње двије деценије прошлог вијека посебно се истакла Г.А. Золотова по преиспитивању традиционалног схватања једночланих реченица, а велики број лингвиста бавио се овом тематиком (Н.Д. Арутјунова, Л.П. Јефанова, Вера Николић, С.Г. Бархударов и С.Е. Крјучков (1964) или пак А.М. Земски, С.Е. Крјучков и М.В. Светлајев, В.В. Виноградов, В.В. Бабајцева, Т.П. Ломтјев, Т.Г. Почтенаја, Б.М. Гаспаров, Б.А. Дмитријев, П.А. Лекант, Н.С. Валгина, И.Н. Чернухина, А.Ф. Папина, С.И. Сјатковски, као и група чешких аутора (М. Valcer, М. Dlonhy, М. Kubik).

У синтакси српског језика у мањој мјери су разрађени типови ових реченица него у синтакси руског језика. Тешко је наћи потпуну и досљедну класификацију реченица у српском језику. Од граматика српског језика само у Граматици И. Стевовића третирају се оба типа ових реченица као двочлане са уопштеним субјектом. Од радова посвећених овим реченицама познати су нам радови проф. Р. Маројевића у којима су на научно темељан начин обрађени појмови одређености, неодређености и безличности са проблематиком њиховог превођења на српски језик. Проф. М. Стевановић одваја од реченица без субјекта «реченице са обликом предиката у 3. л. мн. глагола говорења и писменог саопштавања» (*Говоре по селу*). Од радова совјетских аутора посвећених овим реченицама у српском језику познат нам је рад Н.И. Сокаља „Неопределенно-личные предложения в современном сербохорватском языке“.

Истражујући категорију одређености, односно дређеноличне конструкције, истичемо да у савременим синтаксичким истраживањима питање о њиховом издвајању у својству самосталне синтаксичке категорије још није до краја ријешено, али ипак већина синтаксичара у групу једночланих реченица издваја и одређеноличне.

Једна група лингвиста ове конструкције сврстава у двочлане непотпуне реченице на основу тога што је у њима субјекат (мада лична замјеница одсуствује) изражен у личном глаголском облику. Друга група поништава граматичку специфичност једночланих реченица на тај начин што проширују категорију одређеноличних реченица на све двочлане конструкције, јер је у њима субјекат суда (вршилац радње или предмет) изражен посебном ријечју, односно откривен је са крајњом јасноћом.

Грамматичка природа ове конструкције заснива се на могућности глаголског облика да изражава и радњу, и да указује на вршиоца те радње, да изазива „представу и о предикату и о субјекту“ [Шахматов, 1941: 50]. В.Ј. Михаљченко класификовала је одређеноличне реченице према обиљежју првог и другог синтаксичког

лица које је суодносно са логичким субјектом и на основу различитог карактера тог суодносно издваја три групе одређеноличних реченица: реченице у којима је синтаксичко лице равно логичком субјекту, реченице у којима је логички субјекат ужи од синтаксичког лица и реченице које имају логички субјекат, иако се поклапа са значењем синтаксичког лица, али је са много облика и тражи откривање, конкретизацију. А ако се као основа класификације узме значење синтаксичког лица као одређеног, као и суоднос синтаксичког одређеног лица са појмовним лицем, онда можемо издвојити двије групе ових реченица: властите одређеноличне реченице са њиховим семантичким нијансама које се издвајају на основу конкретизације заједничке семантике „субјекат – вршилац радње: ово или друго говорно лице“, и уопштене одређеноличне реченице које издвајамо на основу уопштеног значења одређеноличности „субјекат – било који вршилац радње представљен као говорно лице“.

Одређеноличне реченице имају широку употребу у разговорном језику, посебно у дијалогу. Оне придају језику динамичност и употребљавају се тада када се радња одређеног лица изражава без неког супростављања, упоређивања, доказивања нечега и сл. За разговорни језик ове реченице су нормативне и стилски неутралне. Аутори приповједачког стваралаштва користе ове реченице за исказивање сопствених радњи, мисли, осјећања. Употребљавају се у умјетничко-белетристичком стилу, у умјетничкој и друштвено-политичкој публицистици (новине, часописи). Употреба ових реченица карактеристична је и за научни стил са предикатом, углавном, у првом лицу множине (рјеђе једнине). На овај начин употреба одређеноличних реченица у стиловима и типовима говора савременог руског и српског језика одликује се разноврсношћу која је условљена њиховом семантичко-граматичком суштином.

А. А. Шахматов и А.А. Потебња су сматрали да су основна варијанта ових реченица реченице без субјекта. Неки истраживачи доказују семантичку и структурну блискост једночланих одређеноличних реченица са двочланим чији је субјекат изражен личном замјеницом. А.М. Пјешковски у вези са карактеристиком реченица са „пропуштеном“ замјеницом констатује да одсуство у реченицама замјеница *я* и *ты* остаје непримијеђено.

Одређеноличне реченице имају предност да могу да избјегну лексичко понављање у позицији субјекта, чиме се постиже стилски ефекат. Савремена лингвистика не спори издвајање одређеноличних реченица у посебан структурно-семантички тип, без обзира на то да су оне свој статус добиле касније од осталих једночланих реченица. Непостојање субјекта у одређеноличним реченицама не утиче на формирање структурне схеме ових реченица, јер се предикативни односи (основ било које просте реченице) успостављају исто тако као у двочланим реченицама између

два појма: појма који се суодноси са предметом говора, субјектом, и предикативним обиљежјем који се приписује предмету говора, предикату, који је означен предикатским обликом ријечи.

По питању статуса трећег лица постоје неслагања, без обзира што, по нашем мишљењу, оно са првим и другим лицем равноправно учествује у формирању категорије лица и броја. У овом смислу А.М. Пјешковски је писао да“<...> у трећем лицу субјекат може да буде не само лична ријеч *он*, него и хиљаде других ријечи са разноврсним значењима“.

Можемо констатовати да су једночлане одређеноличне реченице потпуна категорија, а одсуство субјекта у њима је синтаксичка норма оба језика. Уосталом, субјекат и није потребан у њима јер је вршилац радње одређен личним глаголским завршецима као говорно лице или слушалац.

На материјалу романа „Окамењена нимфа“ на српском језику нашли смо да је за 38% мањи број ових реченица у руском преводу. Конкретно, најмање промјене по питању употребе личних замјеница претрпјеле су одређеноличне реченице са глаголским обликом у другом лицу једнине, а затим слиједи одређеноличне реченице са глаголским обликом у другом лицу множине. Одређеноличне реченице са глаголским обликом у првом лицу једнине и одређеноличне реченице са глаголским обликом у првом лицу множине имају једнаку средњу вриједност промјена ове врсте, а даље слиједи одређеноличне реченице са глаголским обликом у трећем лицу множине и са највише промјена по питању употребе личних замјеница - одређеноличне реченице са глаголским обликом у трећем лицу једнине.

Ови показатељи се објашњавају особиним ова два језика када је у питању употреба личних замјеница која је у оба језика прилично заступљена. Наиме, употреба личне замјенице у односу на лични глаголски облик не садржи додатну информацију о природи вршиоца радње. Оне су више лексичка него морфолошка средства за изражавање семантике лица, јер не посједују личне наставке за изражавање личног значења као лични облици глагола, па се лично значење изражава посебним обликом, као на примјер лично значење замјенице „ми“ најчешће је изражено глаголским наставком, па је оно дио његовог значења. Посебно је ова употреба обавезна у руском језику када је у питању прошло вријеме, које се у том језику изражава аналитичким путем, односно спојем личних замјеница са обликом који изражава прошло вријеме. Веза између личних замјеница и глаголских наставка је обавезнија у руском него у српском језику, што је последица губљења употребе глагола *бити*. Отуда се у конструкцијама са овим глаголом најбоље види неопходност присуства личних замјеница које су носиоци значења категорије лица.

Радећи истраживање о неодређеноличним реченицама налазимо да се главни члан неодређеноличних реченица изражава промјенљивим обликом глагола множине, у садашњем и будућем времену обликом трећег лица множине, прошлим временом и кондиционалом множине. Њихова основна структурна схема гласи Vf3pl. Избор граматичких средстава за изражавање неодређеног синтаксичког лица није случајан. Наиме, глагол у трећем лицу множине у једночланој реченици не конкретизује субјекат радње или носиоца предикативног обиљежја. Синтаксичка семантика неодређеноличних реченица је радња, стање неодређеног субјекта. Неодређеност субјекта има сљедеће значење: субјекат у стварности постоји, али говорно лице исказује радњу, не правећи њену корелацију са субјектом, долази до „отуђења“ радње од субјекта. Уз то у реалној стварности субјекат може бити у потпуности и одређен. Неодређенолично значење реализује се обликом множине која се употребљава у посебном граматичком значењу: не у директном (радња неколико субјеката), већ у преносном (радња неодређеног субјекта). Парадигма неодређеноличних реченица је пун облик множине у било ком начину и времену.

У науци о језику ове реченице нијесу третиране једнообразно. Једна група аутора не разграничава неодређеноличне реченице од безличних и сматра их једним од типова безличних реченица. Друга група синтаксичара одваја ову категорију реченица од безличних реченица и разматра их као тип неодређеноличних реченица. Први је на неодређено-личне реченице указао Н. Греч, а први их је описао и увео термин „неодређено-лични глаголи“ Д.Н. Овсјанико-Куликовски. Прву класификацију и теоретски основ једночланих реченица урадио је А.А. Шахматов, који је попут Д.Н. Овсјанико-Куликовског, само на другој теоретској основи, издвојио и објединио у категорију „неопределенные предложения“ неодређеноличне, уопштеноличне и одређене облике безличних (инфинитивних) реченица. А.М. Пјешковски у својој књизи «Русский синтаксис в научном освещении» карактерише ове реченице према њиховом односу са непотпуним двочланим са нереализованом субјектном позицијом, истичући да „субјекат овдје не можемо узети у обзир ни из говорне ситуације, ни из претходног и накнадног говора, како то увијек бива у непотпуним реченицама“. В.И. Борковски и А.Н. Стеценко истичу да глаголски предикат неодређеноличних реченица је могао бити изражен, осим облика трећег лица множине, и обликом трећег лица једнине. И.П. Распопов издваја седам група конструктивних типова просте реченице. Вера Николић, говорећи о неодређеноличном значењу глагола у руском језику, ослања се на мишљења оних руских граматичара који „говоре о неодређеноличном значењу глагола у случајевима када се глаголска радња приписује неодређеном кругу лица или свима“. Т.П. Ломтјев заступа мишљење да у неодређеноличним реченицама предмет радње, за разлику од

уопштеноличних реченица, може бити не само граматичко, већ и реално лице. Б.М. Гаспаров уопштеноличне заједно са неодређеноличним и безличним реченицама сврстава у тзв. неодређеносубјекатске реченице. Одбацујући традиционалне критеријуме класификације реченица С.И. Сјатковски осим уобичајених у неодређеноличне реченице убраја пољске, украјинске, чешке и српске бесубјекатске реченице са предикатом који је изражен партиципом на –но, -то, а аналогне руске реченице убраја у безличне.

У Граматици руског језика 1948 под редакцијом И.В. Шчербе једночлане глаголске реченице дијеле се на безличне и неодређеноличне. У издањима Академијине Граматике руског језика (у редакцији В. В. Виноградова и Ј.С. Истрине) из 1954. и 1960. године за неодређеноличне реченице се каже да „означавају радњу коју врше неодређена лица“. У Граматици савременог руског књижевног језика у издању из 1970. године (у редакцији Н.Ј. Шведове, која је и аутор одјелка о овим реченицама) неодређеноличне реченице се разматрају у одјелку двочланих реченица као непотпуна реализација структурне шеме $N_1 Vf$ заједно са реченицама типа *Читаешь. Читай!* (са изостављеним субјектом) и „означавају радњу лица које се замишља као неодређено“. У новом издању Академијине Руске граматике (1980) у одјелку „Структурные схемы (типы) простых невопросительных предложений“ под насловом *Предложения типа Стучат; Зовут* говори се о неодређеноличним реченицама (схема Vf_3p_1), чија је парадигма седмочлана. Чешки аутори М. Balcer, М. Dlonhy и М. Kubik у књизи «Синтаксис русского языка» у одјелку „А. Глагольные односоставные предложения» дају пет структурних модела једночланих реченица, од којих трећи модел су реченице типа *Школу ремонтируют (Здесь говорят по-русски)* (схема $Vf 3pl + N non n/Adv$).

Проф. Михаило Стевановић одваја од реченица без субјекта „реченице са обликом предиката у 3. л. мн. глагола говорења и писменог саопштавања“ као што су: *Говоре по селу*. Миодраг С. Лалевећ ове реченице заједно са уопштеноличним сврстава у једну групу – групу „неопредељено-личних или неодређено-личних реченица“ из разлога што у њима „лице овде није опредељено, ..“. Игрутин Стевановић у својој „Функционалној граматици српскохрватског језика“ дотиче се питања неодређеноличних реченица, што смо поменули говорећи о његовом мишљењу о уопштеноличним реченицама. Бавећи се на научно утемељеној теоријској основи проучавањем неодређеноличних реченица у руском језику и проблемима њиховог превођења на српски језик проф. др Радмило Маројевић је нашао недостатке у дефиницијама ових реченица у граматицама руског језика, па чак и у Граматици АН СССР, и дошао до најпотпуније дефиниције ових реченица која гласи: „Неодређеноличне реченице су реченице у којима се не исказује вршилац радње, јер је непо-

знат, неодређен, уопштен, или је одређен и познат, али се ставља у други план да би се истакла радња као таква“. Н.И. Сокаљ анализирајући неодређеноличне реченице у српскохрватском језику сматра да постоје различити начини изражавања неодређеноличног значења. Али ауторка разматра само двије групе једночланих наводно неодређеноличних реченица: реченице чији је предикат изражен глаголом у облику трећег лица множине, и реченице чији је предикат изражен личним глаголом са рјечцом „се“.

У савременом руском и књижевном и говорном језику неодређеноличне реченице су у широкој употреби, како у писаној тако и у усменој варијанти. Без обзира на релативно сиромаштво формално-конструктивних особина неодређеноличне реченице су веома разноврсне по својим структурним и семантичким типовима.

Урадивши анализу уопштеноличних реченица констатовали смо да је питање статуса тзв. уопштеноличних реченица једно од најспорнијих у словенској синтакси. Ово због тога што је појам уопштеноличности у ранијој синтаксичкој литератури повезиван са типом једночланих реченица чији је главни члан изражен обликом глагола у другом лицу једнине, а у новијим радовима преовладава семантички приступ реченици, па се сретају мишљења да се не ради о посебном типу (једночланих) реченица и да оне нијесу везане за неки структурни тип реченице као што су то неодређеноличне и безличне реченице. Проблем чини мијешање два принципа класификације просте реченице – формалног и семантичког, због чега је понекада немогуће одредити којем типу припада одређена реченица.

У уопштеноличне реченице убрајају се структуре са главним чланом у глаголском облику другог лица једнине који саопштава синтаксичко значење уопштеног субјекта; облик другог лица не употребљава се у свом основном значењу - радња адресата, већ у преносном - радња уопштеног лица. Структурна схема уопштеноличних реченица може се представити овако: Vf 2s. Уопштеност значења ових реченица произилази из њихове припадности сентенцама, пословицама, афоризмима. Овакав приступ овим конструкцијама се не може назвати граматичким. Са структурне тачке гледишта поменуте реченице припадају другим типовима: неодређеноличним, одређеноличним, двочланим (непотпуним). У Руској граматици 1980 овај тип реченице као посебна структурна схема се не издваја, реченице са главним чланом у облику другог лица једнине без субјекта разматрају се као непотпуна реализација двочлане реченице (N1- Vf). Основ за то је управо могућност изражавања уопштеноличног значења и уз присуство субјекта *ты*.

У лингвистичким радовима Н.В. Ломоносова, ове реченице се не помињу. Писци првих руских граматика (А. Х. Востоков, Г.П. Павски, В.Г. Бјелински, П.

Перевлески, Ф.И. Буслајев) су на свој начин тумачили случајеве изостављања личних замјеница уз глаголске облике, или су такве конструкције приписивали безличним конструкцијама. Прву, мада не баш правилну и прецизну, класификацију и теоретски основ једночланих реченица урадио је А. А. Шахматов, који је попут Д. Н. Овсјанико-Куликовског, само на другој теоретској основи, у својој књизи «Синтаксис русского языка» у поглављу «Односоставные предложения» издвојио и објединио у категорију „неопределенно-личные предложения» неодређеноличне, уопштеноличне и одређене облике безличних (инфинитивних) реченица. Сасвим нов приступ овом питању има А.М. Пјешковски. Према његовом мишљењу, реченице чији је главни члан изражен обликом другог лица «представљају *омиљен* облик личног уопштавања у руском језику и то чини његову важну синтаксичку карактеристику». В.В. Виноградов у свом раду „Русский язык“ уочава уопштенолично значење личних глаголских облика. Он сматра да се у личним облицима, са своје стране, облик другог лица употребљава као уопштенолични. Вера Николић, говорећи о неодређеноличном значењу глагола у руском језику, ослања се на мишљења оних руских граматичара који „говоре о неодређеноличном значењу глагола у случајевима када се глаголска радња приписује неодређеном кругу лица или свима“. А.Н. Гвоздјев истиче да „Уопштеноличне реченице се карактеришу тиме што њихов главни члан, који је изражен обликом другог лица једнине, означава радње и стања не само саговорника, већ уопштеног лица“. Т.П. Ломтјев третира категорије одређености, уопштености и неодређености као граматичке категорије реченице. Према П.А. Леканту, у уопштеноличним реченицама независна ознака је унутрашње суодносна са идејом субјекта, али индиферентна према конкретно оваплоћењу субјекта. Велики допринос у проучавању ових реченица дали су Н.С. Валгина, А.А. Јудин, Б. Г. Маљејев, И. Н. Чернухина, А.Ф. Папина, И.Н. Чернухина и др.

У Граматици савременог руског књижевног језика 1970 (у редакцији Н.Ј. Шведове која је и аутор одјелка о овим реченицама) уопштеноличне реченице се не издвајају као посебна синтаксичка категорија, већ се сматрају обичном формом синтаксичког индикатива двочланих реченица. У најновијем издању Академијине Руске граматике 1980 у одјелку „Структурные схемы (типы) простых невопросительных предложений“ под насловом „Предложения типа *Стучат; Зовут*“ уопштеноличне реченице се не издвајају као посебан тип реченица, него се говори о неодређеноличним реченицама (шема Vf3pl) чија је парадигма седмочлана. Група чешких аутора (М. Balcer, М. Dlonhý, М. Kubík) у књизи „Синтаксис русского языка“ у одјелку „А. Глагольные односоставные предложения“ даје пет структурних модела једночланих реченица. Трећи модел су реченице типа „*Школу ремонтируют (Здесь говорят по-русски*“ (шема (Vf 3pl + N non n/Adv).

Г.А. Золотова је иступала против традиционалне класификације и издвајања једночланих реченица (не само уопштеноличних, већ и неодређеноличних и безличних). Н.Ј. Шведова у теоријском раду „Парадигматика простог предложения в современном русском языке (опыт типологии)“ тврди да је „потпуно неправилно издвајање у својству посебне синтаксичке структуре тзв. уопштеноличних реченица“. Слично мишљење има Н.С. Валгина која сматра да у уопштеноличне реченице треба убројати и двочлане реченице у којима се субјекат, изражен личном замјеницом, употребљава у значењу уопштеног лица. А.А. Шахматов је објаснио „замјену“ првог лица облицима другог лица у уопштеноличним реченицама: „говорно лице, испољавајући своју личност, говори у првом лицу; али одлазећи у себе, у своје успомене, репродукујући своја унутрашња преживљавања, природно прибјегава другом лицу, чинећи себе објектом свог говора“. Одсуством спољашњег (споредног у односу на говорно лице) адресата могуће је објаснити и ту особину уопштеноличних реченица на коју је указао А.М. Пјешковски: „у форму обраћања облаче се неријетко чисто личне чињенице које носе дубоко интимни карактер. Академијина Граматика руског језика 1948 у неодређеноличне сврстава и реченице типа „*Что посеешь, то и пожнешь*“, односно у групу реченица типа «*Сегодня в киоске продают много новых книг*».

У синтакси српског језика у мањем обиму су разрађени типови ових реченица, него у синтакси руског језика. Проф. Радмило Маројевић на научно утемељеној основи с правом сматра да уопштеноличне реченице нијесу једночлане (осим оних у којима је у предикату глагол у трећем лицу множине), јер у свима њима «субјекат је могућ и конгруентан са предикатом, као и код свих других личних реченица. Старија Академијина граматика сврстава у уопштеноличне и реченице са предикатом у облику трећег лица множине садашњег времена, које не могу имати субјекат-замјеницу са уопштеноличним значењем. Међутим, код Р. Маројевића оне су по форми неодређеноличне реченице које изражавају различита уопштенолична значења. Пошто се у руском језику уопштенолично значење најчешће везује за друго лице, Милка Ивић сматра да у руском језику „употреба другог лица једнине за означавање уопштеног агенса већ излази из оквира уско стилистичког“, за разлику од српскохрватског језика, у коме се овај тип реченица везује за „специфични, експресивни ниво изражавања“. Миодраг С. Лалевих ове реченице заједно са неодређеноличним сврстава у једну групу – групу „неопредељено-личних или неодређено-личних реченица“ из разлога што у њима „лице овде није опредељено,..“. Игрутин Стевовић у својој „Функционалној граматичи српскохрватског језика“ говори о „двочланим реченицама са уопштеним субјектом“. Н.И. Сокаљ, анализирајући неодређеноличне реченице у српскохрватском језику, дотиче се и питања уопштеноличних реченица и види њихову блиску везу са неодређеноличним на основу дјелимичног одстрањивања лица,

а њихово разграничавање врши на основу карактера и степена вршиоца радње.

Према томе, једна од најважнијих семантичких особина уопштеноличних реченица састоји се у томе да се оне употребљавају за изражавање оних појава које говорно лице схвата као својеврсно обавезне, неоспорне и аксиоматичне. Управо због тога се у уопштеноличним конструкцијама чува значење „свеопштости“ појава, њихове односноности према било ком лицу ако оно доспије у аналогну ситуацију. Највећи степен уопштавања заступљен је у пословицама, које чине уопштеноличне реченице у којима одсуствује индивидуално и конкретно. А у њима самим, опет, највећи степен уопштеноности имају одрични облици, када је уз одређене услове именована радња немогућа, неуобичајена, неумјесна, па је због тога не треба ни вршити. Фонд уопштеноличних реченица у анализираном материјалу је богат са аспекта формалних типова које смо издвојили, зависно од структуре уопштеноличних реченица и од начина изражавања предиката.

Истражујући материјале о једночланим реченицама, наишли смо на проблем њиховог међусобног разграничавања, па ћемо ту проблематику размотрити везано за уопштеноличне и неодређеноличне реченице. Својим исцрпним истраживањем односа ових реченица у оба језика, проф. Маројевић закључује да „једна преводна конструкција дата је као еквивалент за различите српскохрватске конструкције. То што преводилац различите српскохрватске конструкције преводи личном реченицом са глаголом у другом лицу једине двоструко је значајно: (1) то говори о продуктивности и ширини значења дате руске конструкције за изражавање уопштеог агенса; (2) указује на различите српскохрватске конструкције које су обичније за изражавање уопштеноличног значења“. И на карају констатација да уопштеноличне реченице имају ограничену употребу, јер се употребљавају у специјалном контексту.

Обрадивши анализу безличних реченица стекли смо утисак да су оне најзложенији тип једночланих реченица, а да је безличност као појам семантичко-граматичка категорија. Категоријално значење безличности манифестује се на семантичком и граматичком нивоу система језика и има специјализована средства изражавања. У савременом српском језику ове реченице се у своме стандардном виду образују на основу два модела: као субјекатско-предикатске конструкције и као бесубјекатске конструкције. Ове бесубјекатске или безличне реченице реализују се увијек тако да се у њима не може отворити синтаксичка позиција за актант који заузима синтаксичку позицију субјеката у реченици [Стевановић 1991], [Ивић].

На основу анализираног материјала закључујемо да се у ова два језика често јављају безличне реченице. Ово се објашњава тиме да се у неким функционалним стилевима све више тежи ка анонимизацији. Ове реченице се јављају са непрелазним

и прелазним глаголима. Управо због своје разноврсности структурних различитости и одговарајућих синтаксичких значења и велике продуктивности њима треба посветити више пажње при опису савременог српског стандардног језика у свим његовим функционалним стиловима. Ова карактеристика се односи и на руску језик, па је довољно рећи да се у „Руској граматици“ на безличне реченице односи 14 структурних схема.

Безличне реченице су најјача категорија у систему једночланих реченица. Због тога П. А. Лекант сматра да „безлична реченица је један од најсложенијих и необично еластично организованих фрагмената граматичког система руског језика“. За протеклих 200 година ове реченице су детаљно проучаване од стране филолога са разних аспеката: логичко-граматичког, семантичког, дијахроног. Русисти су им посветили три докторске дисертације: Е.М. Галкина-Федорук „Безличные предложения в современном русском языке“ (1948), В.Л. Георгиева „Вопросы развития безличных предложений в истории русского языка (на материале памятников письменности XI-XVII вв.)“ (1969), Н.Н. Арват «Семантическая структура безличных предложений в современном русском литературном языке» (1975). Међутим, без обзира на овај допринос питање безличних реченица остаје и даље отворено и дискутабилно. Академијина грамика 1970 однос безличности и личности третира на следећи начин: „облик трећег лица једнине може означавати безличност, тј. указивати на то да вршење радње произилази независно од њеног вршиоца (лица или предмета), нпр.: *светает, смеркается, пахнет (сеном), хочется, верится, нездоровится...* Према мишљењу А.М. Пјешковског, „бесубјектност“ у безличним реченицама „није случајна појава, већ управо чини њихову суштину“, то су реченице у којима је субјекат одстрањен не само из говора, него и из мисли“. А.А. Шахматов категорију лица види само у оквиру личних глагола који се разликују од безличних и облика са неодређеноличним значењем.

За Милку Ивић безличност је дио категорије лица, па истиче да је „образовање реченице условљено присуством личног наставка у глаголском роду, а није условљено присуством експлицитне именичке форме – субјекта“. Повезаност безличности са категоријом лица видљива је код Михаила Стевановића када истиче да безличне реченице не могу бити природно везане ни за једно лице, оне немају свог посебног облика, него се употребљавају у облику једног од познатих лица – у ономе наравно што је најнеутралније, тј. у облику трећег лица једнине и неутралног граматичког рода, тј. у облику средњег рода. У Синтакси прсте реченице стоји да се помоћу категорије персоналности „може реферисати о учесницима у говорној ситуацији (говорно лице и адресат), као и о неком трећем лицу, предмету или апстрактној појави, независно од тога да ли су то лице, тај предмет или та појава присутни у говорној ситуацији или нису.

На основу ових и других примјера видимо да се мишљења у одређивању оквира и међусобних односа граматичке личности и граматичке безличности веома разликују. Начини изражавања су слични у руском и српском језику, али постоје битне разлике у вези са ставовима које структуре треба третирати као безличне, чак и у оквиру истог језика. С обзиром на разлике у погледу типова изражавања безличности, сретамо битне разлике у изражавању истог типа безличности, што се одразило и на терминологију: безличные предложения, бесподлежанные предложения, имперсональные предложения; безличне реченице, бесубјекатске реченице, апсолутно бесубјекатске, релативно бесубјекатске, имперсоналне реченице, ненонативне реченице.

Постоје два прилаза класификацији безличних реченица – структурни и семантички. Први приступ класификацији безличних реченица је погоднији када је у питању њихова анализа у једном језику, али када се прави анализа у више језика погоднији је други (семантички) приступ. Ми се придржавамо овог посљедњег приступа класификације безличних реченица из разлога што су активности и стања које оне изражавају заједнички свим људима и језицима. Структурни и семантички начин класификације безличних реченица тијесно су повезани и међусобно се допуњују, понекада и преплићу, што се види у третирању ових реченица код већине аутора.

Када је у питању семантичка класификација ових реченица према семантичким типовима предиката, описаћемо наредне типове ових реченица који ће обухватити све наведене типове поменутих аутора: безличне реченице које означавају радњу или стање у природи и животној средини изазване дејством непознате силе; безличне реченице које изражавају психичко или физичко стање човјека и процесе у његовом организму и сл.; безличне реченице које изражавају склоност према физичком или психичком стању које је изражено глаголом; безличне реченице које изражавају самостално настале процесе који нијесу условљени вољом вршиоца радње или неким другим узроком; безличне реченице које изражавају радњу непознате силе кроз непоуздану перцепцију стварности; безличне реченице модалног карактера; безличне егзистенцијалне реченице потврдног карактера; безличне егзистенцијалне реченице које означавају негацију нечега; безличне егзистенцијалне реченице које означавају довољност, вишак или недостатак нечега; именски модели безличних реченица; безличне реченице које изражавају разне врсте односа. Анализу ових типова безличних реченица дати смо на материјалу романа «Мајстор и Маргарита», јер су тамо најраспросраћеније у односу на расположиви корпус. На крају смо нашли за сходно да појаснимо предикативне јединице које сједињују особине безличних и двочланих реченица

Пошто смо истражили синтаксички статус главног члана једночланих реченица истичемо да неки синтаксичари и аутори факултетских уџбеника третирају главни члан једночлане реченице као посебну синтаксичку појаву, не именујући је ни као предикат ни као субјекат. Сам термин „главный член односоставного предложения“ у руску синтаксу увео је А.А. Шахматов, не сматрајући ову категорију неком посебном синтаксичком појавом која се у принципу разликује од главних чланова двочлане реченице. В.В. Виноградов у својој критичкој расправи „Синтаксис русского языка“ акад. А.А. Шахматова запазио је у таквој класификацији једночланих реченица једну од логичких противурјечности у његовом синтаксичком учењу. Због тога је тврдио да је подвођење главног члана у многим једночланим реченицама под граматичке појмове субјекта и предиката лишено сваког синтаксичког основа. Н.Ј. Шведова у Граматици 70 развија ово гледиште и констатује: „Структурна схема једночлане реченице организује се једним главним чланом... Главни члан једночлане реченице није ни субјекат нити предикат, јер ни при којим условима не прихвата другу компоненту схеме, која би се нашла са њим у односима одређиваног или одређујућег на нивоу субјекатско-предикатских односа». П.А. Лекант у монографији „Типы и формы сказуемого в современном русском языке“ у вези са претходним пише: „Термин «предикат» користи се у књизи само за означавање зависног главног члана двочлане реченице“. Ипак, не би требало главну структурну компоненту једночланих реченица схватати као безимени члан, већ као предикат. Стога је А.М. Пјешковски био у праву сматрајући предикативност не само граматичком категоријом, већ најважнијом категоријом, пошто се у њој тијесно спаја говор са мишљу. Синтаксичка квалификација главног члана глаголских једночланих реченица, према мишљењу В.В. Бабајцеве, интересантна је због тога што се предикат обично третира као такав главни члан који означава особину субјекта. Као предикатске третирају се руске једночлане глаголске реченице у прашкој Академској „Руској граматици“ (1979), енциклопедији „Русский язык“ 2003 (с. 45, 263, 294), у чланку М. Ивић „Оппозиция: «односоставное предложение - двусоставное предложение“, а такође и у низу високошколских и других приручника из руске синтаксе. У праву је И.П. Распопов када у чланку „Сказуемое как конструктивный член предложения“ каже да „признајући неопходност или могућност конгруенције предиката са субјектом, треба рећи да тај моменат не игра одлучујућу улогу у образовању конструктивне базе реченице“.

Када је питању синтаксички статус главног члана једночлане реченице немогуће је не узимати у обзир и чињеницу да тај члан реченице има исто такве синтаксичке типове и облике као и предикат у двочланој реченици (прост глаголски, саставни глаголски, саставни именски, сложени).

Резимирајући поглавље о једночланим реченицама на принципима конфронтативне анализе истичемо да су конфронтативна истраживања једна од карактеристичних црта развоја савремене лингвистике, јер све до скорашњег периода није било довољно радова који су представљали потпун опис конкретног метода конфронтативне анализе. У последње вријеме двојезична конфронтација језика има не само општепризнато сазнајно, већ и стварно практично значење. Што се тиче поређења српског језика са руским и другим словенским језицима значајан научни пројекат под називом „Конфронтациона анализа руског и српскохрватског језика“ започет је седамдесетих година на Одсјеку за славистику Филолошког факултета у Београду и настављен 1991. године.

Конфронтација синтагми и реченица је најтежа област конфронтативне лингвистике. Ми смо се у свом раду придржавали ставова А. Реформатског у вези са карактерисањем конфронтативног метода и за нашу анализу одабрали двострани аспект конфронтативне анализе. Наш задатак смо ограничили на примјеру међујезичких аналогија у границама једночланих реченица – одређеноличних, неодређеноличних, уопштеноличних и безличних реченица. Између конфронтираних језика могу иступати три типа међујезичких аналогија: међујезичке аналогије идентитета, међујезичке аналогије дјелимичне дистинкције и међујезичке аналогије потпуне дистинкције.

На крају да кажемо да упоредно-конфронтативна анализа доприноси освјетљавању унутрашњих законитости језичког развоја сродних језика, али за стварање упоредних граматика савремених словенских језика потребна је не само брижљива и дубока конфронтација граматичких система и подсистема, већ и разрада и метода и посебних методика упоредних истраживања.

Истражујући структурне аспекте категорије лица у једночланим реченицама дошли смо до сазнања да нам је спроведена анализа теоретске литературе на тему третирања категорије лица омогућила да закључимо да је савремено разматрање категорије лица засновано на опширном лингвистичком искуству разних научних погледа. Као што је познато, категорија лица је својеврсна категорија и није свеопшта глаголска категорија, будући да не пролази кроз све типове облика руског глагола, не узимајући у обзир непромјенљиве облике – инфинитив.

Синтаксичка категорија лица, упоредо са категоријама модалности и времена, изражава припадност исказа према стварности кроз ситуацију језичке комуникације која је формирана суодносом његових учесника; због тога под синтаксичком категоријом лица треба схватати суоднос субјекта – носиоца радње, стања, обиљежја о којем се саопштава у реченици, једном од три лица учесника – неучес-

ника комуникације. Појам *лице* је суодносан са руским појмом *субјект*; овдје термин *субјект* употребљавамо у граматичкој традицији, у значењу субјекта, подразумијевајући при томе „граматички субјекат“, али ослањајући се на исконски појам логике о субјекту као предмету о којем се износи суд. Лице је морфолошко-синтаксичка категорија која је тијесно повезана са другим категоријама глагола: начина, времена, рода и броја. Категорија лица глагола има формалну структуру и посједује нека посебна својства. У индикативу формално изражавање садашњег и будућег времена повезано је са личним облицима. Лични облици могу бити образовани од било којег глагола. Ипак у језику овдје постоје ограничења. Образовање и употребу ових или других облика може да онемогућава, прво, лексичко значење које је неспојиво са значењем облика првог и другог лица једнине или множине; друго, традиционална представа о немелодичности облика; треће, хомонимијска подударност граматичких облика ријечи разних глагола.

Под овим насловом размотрили смо појединачно: рефлексе система личних глаголских облика у једночланим реченицама, категоријална значења и употребу личних облика (са посебним освртом на ове облике на преведеном материјалу романа „Дечко“) и морфолошки начин изражавања категорије лица личних глаголских облика.

Када је у питању изражавање првог лица можемо закључити да се одређеноличне реченице које означавају радњу говорног лица употребљавају и у руском и у српском језику (као и у осталим словенским језицима). Рјеђе се употребљавају у руском него у српском језику зато што руски нема у прошлом времену у употреби глагол са диференцираним наставцима ни у једном лицу једнине или множине. У реченицама са глаголима који изражавају захвалност, молбу, извињења, поздраве и сл. (*поздравляю (с праздником), благодарю, желаю (счастья), надеюсь, извиняюсь, кланяюсь ...*), категорија лица у свим словенским језицима, што значи и у руском и у српском, је представљена као прво лице, односно у употреби су одређеноличне конструкције.

Одређеноличне реченице које у саставу главног члана имају глагол „бити, имати“, као и глаголом „бити“ са значењем „налазити се, присуствовати“ у садашњем и прошлом времену не постоје у руском. За изражавање првог лица множине важе иста правила као и за прво лице једнине, односно прво лице једнине може бити изражено двочланом или једночланом конструкцијом, с тим што су једночлане конструкције за изражавање првог лица множине чешће, пошто су неке ситуације једночланости карактеристичне само за изражавање првог лица једнине (ситуације са конструкцијама са глаголима који означавају захвалност, молбу, извињење, поздраве и сл.).

Употреба облика са пренесеним значењем првог лица присутна је у оба језика (а и у свим словенским језицима), што се објашњава тиме да је говорно лице учесник или стваралац сваког говорног чина. Облици првог лица множине у различитим ситуацијама користе се у функцији првог лица једнине у оба језика и то је један од најчешћих случајева употребе неких облика у пренесеном значењу.

У руском језику веома чест начин изражавања првог лица са различитим модалним нијансама је облик другог лица императива. То су обично значења дужности, жеље, необавезне или неочекиване радње. У српском језику се не користе ови облици у овом значењу, већ у нешто другојачијем – са значењем морања, обавезе: *Ради и ћути кад немаш боље (о себи)*. У оба језика присутна је употреба трећег лица једнине у функцији првог лица једнине са различитим стилским ефектима. Облици трећег лица множине и облици прошлог времена у руском језику могу да вежу радњу за једно лице у случајевима када се има у виду да је субјекат радње говорно лице: - *Подымайся, тебе говорят!* У српском ова замјена није могућа, него се употребљавају личне реченице или реченица са рефлексивним пасивом: *Устани, када ти кажем (када ти се каже).*

Облици трећег лица множине и облици прошлог времена у руском језику могу да се употребљавају умјесто облика једнине за изражавање уважавања, поштовања или покорног односа; такве односе често прати употреба облика множине личне замјенице-именице. Оваква употреба није карактеристична за српски језик, али неки преводиоци је употребљавају и тиме успјешно дочаравају систем односа и конверзацију времена у којем се радња дјела одиграва.

Прво лице може бити изражено и безличним облицима глагола, а из контекста се види да се ради о првом лицу. За српски језик оваква употреба није карактеристична. За изражавање првог лица у руском језику користи се инфинитивна конструкција, а у оваквим ситуацијама у српском језику могућа је само лична конструкција. Надаље закључујемо да и у једном и у другом језику наилазимо на дефиницију да је прво лице оно које говори, друго је лице оно коме се говори, а треће је лице или предмет о коме се говори. Поједини аутори (И. Стевовић и др.) истичу да прво и друго лице не означавају само учеснике говорног чина, већ су и предмет говора, док је треће лице искључиво лице или предмет о којем се говори. У том смислу интересантно је мишљење Е. Бенвениста, који тврди да прва два лица у исто вријеме обухватају лице које говори и говор о том лицу. У изражавању првог лица једнине нема битних разлика између руског и српског језика, јер се прво лице изражава личним глаголским обликом и личном замјеницом која није обавезна али из одређених разлога може а некада и мора да се употребљава. Пошто је у глагол-

ском облику садржана ознака за лице, онда су у руском и српском језику чешће употребљавају једночлане, одређеноличне реченице. Заступљеност одређеноличних реченица у руском језику је мања због одсуства диференцијације глаголских наставака у прошлом времену, што је условљено губљењем помоћног глагола *быть*.

Једночлане одређеноличне реченице са глаголом *имати* у којима се говори о положају субјекта веома ријетко се употребљавају у руском језику, јер су за њега карактеристичне синонимичне конструкције типа *У меня есть время*. Руски језик такође нема у садашњем времену конструкцију чији је главни члан изражен ријечима са значењем дужности и инфинитивом промјенљивог глагола, као што је то случај са српским језиком у којем умјесто инфинитива може да се употреби партикула *да* и лични облик промјенљивог глагола. Употреба личне замјенице у српском језику није обавезна у ситуацији када је то у руском неопходност у случају употребе замјенице-субјекта када је предикат изражен обликом који морфолошки не указује на лице, па се употребљава помоћни глагол који указује на лице. А насупрот овоме постоје случајеви обавезне употребе личних замјеница у одређено-личним реченицама у формалној структури реченице. Облик првог лица множине може се срести у проширеној употреби у једночланим реченицама у којима се радња приписује многим (свима) укључујући и говорно лице а не искључујући саговорника. Од овакве употребе треба разликовати употребу првог лица множине када се означава заједничка радња говорног лица и лица коме је порука упућена. Облик другог лица у значењу првог може да представља радњу која се односи само на говорно лице, као и радњу која се доживљава као уопштена.

Вршећи истраживање о изражавању другог лица констатовали смо да су типични случајеви употребе другог лица једнине они којима је порука упућена конкретном адресату, а то су обично реплике у дијалозима, гдје су саговорници повезани јединством времена и мјеста. Уопште узев, за облике другог лица категоријална значења представљају повезаност радње са саговорником а у множини повезаност радње са групом лица, укључујући и саговорника. Е. Бенвенист «ти» лице одређује као несубјекатско лице у односу на субјекатско лице које је представљено у «ја». Поред дијалога, облици индикатива другог лица чести су и у другим ситуацијама, као што је употреба другог лица једнине у писмима или писменим саопштењима са конкретним адресатом. Облици индикатива другог лица присутни су у високом, свечаном стилу обраћања отаџбини, народу, симболима, као живим бићима, затим у случајевима указивања на опасност, муку, тешкоћу, давања упутства како да се ове и сличне недаће избјегну.

Зависност категорије лица од категорије модалности најјаче је изражена управо код говорних ситуација које се односе на друго лице. Категоријално значење личних облика императива усмјерава облике другог лица једнине на обраћање саговорнику (другом лицу), а за облике другог лица множине низу лица. Употреба с обзиром на вид глагола објашњава се чињеницом да је обраћање које се изражава глаголом свршеног вида усмјерено на резултат, на крајњи исход радње, а не на саму радњу, док се код глагола несвршеног вида обраћање односи прије свега на саму радњу без обзира на резултат и без показивања резултата. На основу пронађених примјера констатујемо да примјери императива са облицима *пусть*, *пускай*, *давай*, *давайте* посједују разговорну нијансу. Вокатив је посебан облик за изражавање односа радње према другом лицу и, означавајући адресата говорне ситуације, по свом садржају односи се на саговорника и има само значење другог лица.

Друго лице једнине и множине може бити посебно изражено другим облицима, што потврђује мишљење Ј. Падучеве која сматра да при прелазу са разговорног језика на језик умјетничке књижевности највећу промјену има семантика других лица и свих језичких елемената који подразумевају друго лице. Многозначност форми другог лица често се испољава у конструкцијама са обликом првог лица множине који се употребљавају за означавање радње или стања другог лица или лица без учешћа говорног лица. Надаље, друго лице једнине може бити у оба језика изражено првим лицем једнине (обраћање дјетету или кућном љубимцу, на примјер). Треће лице у функцији другог лица може да служи као форма неком присутном при изражавању посебног уважавања, приликом обраћања лицима краљевске титуле и сл. Другом лицу множине у српском језику могућ је еквивалент неодређеноличне реченице у руском језику. Друго лице може бити изражено и безличном реченицом. А када се жели појачати категоричност, употребљава се облик једнине императива у функцији множине у стилски обојеним контекстима и својствен је руском језику, мада је присутан и у српском језику, на примјер у командама. У упутствима за употребу неких производа сретa се равноправно употреба и императива и инфинитива.

С обзиром на истражени материјал може рећи да су мишљења о статусу трећег лица различита. Постојање и статус трећег лица у оквиру категорије лица са теоријског становишта често је био предмет неслагања међу ауторима уџбеника и граматика. Непостојање трећег лица заговара се на основу тога да треће лице постоји само због одређених околности или услова комуникације. Према Е. Бенвенисту, треће лице по својој структури представља нелични облик глаголске флексије. Његова теорија одражава истовјетну (еквивалентну) комуникативну улогу у оквирима познате тријаде: прво лице (онај који говори), друго лице (онај коме се обраћају), треће лице (онај који одсуствује, о коме се говори). Међутим, Жерар Му-

анје сматра да треће лице не треба третирати као дефектну категорију, јер основни облик лица је у трећем лицу безличног глагола. А.К. Васиљева сматра да, без обзира на супротност погледа Бенвениста и Муанјеа, они не искључују у потпуности један другог. А.В. Бондарко сматра да при супростављању трећег лица првом и другом лицу треба имати у виду различиту семантику замјеница за прво и друго лице у једнини и множини. Другим ријечима, „ја“ и „ти“ искључују могућност неучествовања у говорној ситуацији, јер „ја“ искључује могућност указивања на мноштво лица која су обухваћена значењем облика за друго и треће лице, а „ти“ на мноштво лица која су обухваћена значењима облика првог и трећег лица, док „ми“ може да укључује и директне учеснике говорне ситуације и трећа лица, тј. „он, она, они“. Слично мишљење дијели и А.Ј. Серебрјакова, сматрајући да „у основи категорије персоналности лежи представа о спољашњем свијету који се у језичкој свијести прелама у треће, логичко лице, на чијем се фону као посљедица мисаоних операција издвајају прво и друго лице која означавају учеснике говорне комуникације“.

Ми прихватамо ставове према којима се треће лице сматра дијелом категорије персоналности, јер је треће лице, када оно означава живо биће, у суштини „ја“ или „ми“ лице с тим што се у датом тренутку оно налази ван оквира директне комуникације, тј. и „он“ је „ми“ само што „он“ није присутно у датој говорној ситуацији. Оправданост укључивања трећег лица у круг лица и сферу категорије персоналности доказује се укључивањем у конкретну говорну ситуацију „он“ које заузима позицију „ја“, али и позицију „ми(ви)“ када се првобитно говорно лице обраћа првобитном трећем лицу.

У трећем лицу најчешће је заступљен приповједачки стил, који се користи намјерно из више разлога. Неки истраживачи су сматрали да се облици трећег лица, због директног неучествовања у дијалогу, не могу замјењивати другим облицима (Димарска-Бабаљан). Међутим, треће лице може бити изражено и неким другим лицима. Застарјела форма у разговорном језику тиче се замјене трећег лица једнине са трећим лицем множине. Треће лице једнине у руском језику може бити изражено и трећим лицем множине са неодређеноличним значењем, могуће је и обрнуто изражавање, тј. треће лице множине може бити изражено и другим лицем једнине. У српском језику значење трећег лица једнине може да има безлична конструкција са рјечцом *се*, посебно у приповједачком стилу, а такве конструкције у руском језику су ријетке. Чест начин изражавања радње трећег лица једнине у руском језику су облици са другим лицем једнине, а постоје примјери за уопштавање радње трећег лица. Треће лице једнине може бити изражено и првим лицем множине са социјално-инклузивним значењем и навијачком лексиком.

Као што се види, српском језику примјерима из руског језика одговарају личне и безличне реченице реченице са истом или другачијом структуром. За изражавање радње трећег лица једнине у руском језику употребљавају се и безличне реченице са инфинитивом као главним чланом. За разлику од српског, треће лице једнине у руском језику се изражава обликом императива у неимперативном значењу приликом изражавања модалних нијанси радње (Д.Н. Шмељев). За разлику од српског језика, треће лице једнине у руском језику може да буде изражено обликом императива у неимперативном значењу када се изражавају различите модалне нијансе и значења радње. Уопште узев, у руском језику више су заступљене конструкције у којима у функцији субјекта фигурира неки члан у зависном падежу, него што је тослучај са српским језиком за који су карактеристи номинативне конструкције и реченице уопштеног карактера које у површинској структури не садрже члан који би означавао субјекат. Због тога је руски језик богатији са доста конструкција које су ријетко заступљене у српском језику, а с друге стране у српском језику не постоје безличне реченице којих нема у руском језику.

18.0. БИБЛИОГРАФИЈА

18.1. ИЗВОРИ

1. Андрич И. Мост на Дрине. Перевод Т. Вирты. М., изд-во Художественная литература, 1974.
2. Булгаков М. Мастер и Маргарита. Санкт-Петербург, изд-во „Азбука-классика“, 2005.
3. Достоевский Ф. Подросток. М., изд-во Советская Россия, 1977.
4. Лалич М. Лелейская гора. Перевод Т. Вирты. М., изд-во Художественная литература, 1989.
5. Селимович М. Крепость. Перевод О. Кутасовой. М., Радуга, 1987.
6. Симонов К. Живые и мертвые. М., Гос. изд-во художественной литературы, 1961.
7. Толстой Л. Воскресение. М., изд-во Художественная литература, 1976.
8. Чопич Б. Прорыв. Перевод А. Назаровой. М., изд-во иностранной литературы, 1959.
9. Чупич М. Окаменевшая нимфа. Перевод Марианна Киршова. М., изд-во Гениус, 2007.
10. Андрић И. На Дрини ћуприја. Београд, Рад, 1990.
11. Булгаков М. Мајстор и Маргарита. Превод Злата Коцић. Подгорица, Daily Press, 2003.
12. Достојевски Ф. Дечко, књ. 1-2. Превод Милена и Радмило Маројевић. Горњи Милановац, Дечје новине; Београд, Српски фонд словенске писмености и словенских култура; Москва, Радуга, 1992.
13. Лалић М. Лелејска гора. Београд, Нолит, 1965.
14. Селимовић М. Тврђава. Сарајево, Свјетлост, 1972.
15. Симонов К. Живи и мртви. Превод Драгутин Мићовић. Београд, Нолит, 1962.
16. Толстој Л. Васкрсење. Просвета-Рад, Београд, 1975.
17. Ћопић Б. Пролом. Београд, Просвета; Сарајево, Свјетлост - Веселин Маслеша, 1975.

18. Ђупић М. Окамењена нимфа. Ријека Црнојевића, Ободско слово, 1999.
19. Блок А. Избранное. Москва, Детская литература, 1969.
20. Рерих Николай. Цветы. [beesona.ru>classic/rerih/]
21. Пословицы и поговорки [poslovic.net>?page21]
22. proza.ru>2010/11/16/1296
23. www.planetaskazok.ru
24. http://www.marketologi.ru
25. gufo.me>content_kuznec/skorezhit-115357.html
26. ljrare.ru>post/86057/24114 8.03.2016]
27. club.foto.ru 8.03.2016]
28. http://privoroti.com/forum/vizov-na-veter-t594.html 9.03.2015
29. znanija.com>task/4990115].
30. crc2.ru>slovar.php?slovo=нести
31. mediry.ru];
32. history.nizhgma.ru
33. Kleo.ru>consult/psychologist/questions_6403.shtml
34. volgograd.kp.ru>daily/26293.4/3170855/].
35. enc-dic.com
36. informugra.ru
37. womanspb.ru>forum/razdel69/tema24860/
38. health.mail.ru];
39. tolkslovar.ru>r2871.html
40. woman.ru
41. http://unienc.ru/135/81138-okidat.html
42. www.woman.ru/beauty/face/thread/4148848/]
43. otvetnemail.ru
44. http://www.stihi.ru/2014/04/16/8490
45. SunHome.ru
46. tolkslovar.ru>u161.html од 22.02.2016.]
47. formaslov.ru

48. otvet.mail.ru
49. <http://myzikazip.ru/>
50. amara.org].
51. <https://yandex.ru/search/?text=споем>
52. <http://www.kievstyle.ru/study-860-14.html>
53. Чехов, [calameo.com»books/](http://calameo.com/books/)].
54. <https://sr.wikipedia.org/wiki/S>
55. vukasinmarkovicdomacinstvo.wordpress.com
56. <http://www.niskoselo.com/?p=365>
57. www.kid.ru/rebenok/index7.php

18.2. РЈЕЧНИЦИ

1. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов. Москва, Советская энциклопедия, 1966
2. Богољуб Станковић. Руско-српски речник. Прометеј, Београд, 2009.
3. Лингвистический энциклопедический словарь, под ред. В. Н. Ярцевой, Москва, «Советская энциклопедия», 1990.
4. Новейший философский словарь, Минск 1999.
5. Ожегов С.И. Словарь русского языка. Изд. 7-е, М., Советская энциклопедия, 1968.
6. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. Москва, Просвещение, 1976.
7. Русский язык. Энциклопедия. Гл. ред. Ф.П. Филин, М., Советская энциклопедия, 1979.
8. Симеон Р. Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива. Загреб, Матица хрватска, 1969.
9. Словарь русского языка: в четырех томах. / под ред. А.П. Евгеньевой. – 2-е изд. – М.: Русский язык, 1981–1984.
10. Словарь русского языка в четырех томах. Т. 1–4. М.: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1957–1961.
11. Словарь современного русского литературного языка: В 17 - ти т. / Под ред. В. И. Чернышёва. - М., Л.: Изд-во АН СССР, 1948—1965
12. Советский энциклопедический словарь. Москва, 1979, 1982, 1984, 1986.
Русский язык. Энциклопедия. Гл. ред. Ф.П. Филин, М., Советская энциклопедия, 1979.

18.3. ЛИТЕРАТУРА

1. Адмони В.Г. О двусоставности предложения. // Ученые записки 1 ЛГПИИЯ, новая серия. Вып. 2. Ленинград, 1955.
2. Адмони В.Г. Основы теории грамматики. Москва-Ленинград, Наука, 1964.
3. Аксаков К.С. Полное собрание сочинений Константина Сергеевича Аксакова. Том II. Сочинения филологические. Часть I. Москва : Университетская типография, 1875.
4. Алисова Т.Б. Семантико-коммуникативный субстрат безличных предложений // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. Москва, 1969, с. 27-36.
5. Алсуфьева Э.Н.¹ Односоставные глагольно-личные предложения в современном русском языке. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Ленинград, 1968.
6. Алсуфьева Э.Н.² К вопросу о семантической специфике односоставных неопределенно-личных предложений в современном русском языке. Ученые записки ЛПШ им. А.И. Герцена, т. 362, Ленинград, 1968, с. 80-90.
7. Андреев В.Ф. Знаменательные и служебные слова в русской речи // Журнал Министерства народного просвещения, 1895, № 10, с. 256.
8. Апресян Ю.Д. Языковая картина мира и системная лексикография. Москва, Языки славянских культур, 2006.
9. Арутюнова Н.Д. Референция имени и структура предложения. Вопросы языкознания, 1976, № 2, с. 24-35.
10. Арутюнова Н.Д. Вариации на тему предложения. // Инвариантные синтаксические исследования и структура предложения. Москва, 1969, с. 38-48.
11. Атарова К.Н., Лескис, Г.А. Семантика и структура повествования от первого лица в художественной прозе // Известия АН СССР. СЛЯ. – 1976, № 4, с. 343–356.
12. Афанасьева Р.П. Семантико-грамматические классы русского глагола: Текст.: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Воронеж, 1978.
13. Бабайцева В.В. Односоставные предложения в современном русском языке. Москва, Просвещение, 1968.
14. Бабайцева В.В., Максимов Л.Ю. Современный русский язык. Ч. III, Синтаксис. Пунктуация. Москва, Просвещение, 1981.

15. Бабайцева В.В. Система односоставных предложений в современном русском языке. Москва, Дрофа, 2004.
16. Бабайцева В.В., Максимов Л.Ю. Современный русский язык. Ч. III. Синтаксис. Пунктуация. Москва, 1981.
17. Барсов А.А. Российская грамматика. Москва, изд-во МГУ, 1981.
18. Бархударов С.Г. и Крючков С.Е. Учебник русского языка, ч. II. Синтаксис. Москва, Учпедгиз, 1964.
19. Баскаков Н.А. Система спряжения или изменения слов по лицам в языках тюркской группы // Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков. Ч. 2. Морфология. – Москва, изд-во АН СССР, 1956, с. 263-304.
20. Белинский В.Г. Основания русской грамматики для первоначального обучения, составленные Виссарионом Белинским, Москва, 1837.
21. Белић, Александар. О двојини у словенским језицима. Београд, Српска краљевска академија, 1932.
22. Белић Александар. Општа лингвистика: о језичкој природи и језичком развоју. Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
23. Беловольская Л.А. Синтаксис словосочетания и простого предложения. Таганрог, 2001.
24. Белошапкина В.А. Современный русский язык. Синтаксис. М., Высшая школа, 1977.
25. Benveniste Émile. Problèmes de linguistique générale I. Paris: Éditions Gallimard, 1966.
26. Бенвенист Э. Общая лингвистика. Москва, УРСС, 2002.
27. Бергельсон М.Б., Кибрик А.Е. К вопросу об общей теории языковой редукции // Формальное описание структуры естественного языка. Новосибирск, 1980.
28. Бессарабова Г.А. Соотношение системно-языкового и речевого аспектов категории личности в русском и испанском языках: дис. ... канд. филол. наук. Воронеж, 1995.
29. Бондарко А.В., Буланин Л.Л. Русский глагол. – Ленинград, 1967.
30. Бондарко А.В. Предикативность и функционально-семантические категории // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. Наука, 1971.

31. Бондарко А.В. Грамматическая категория и контекст. Ленинград, Наука, 1971.
32. Бондарко А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии. Ленинград, Наука, 1983.
33. Бондарко А.В. Семантика лица // Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость. Санкт Петербург, Наука, 1991.
34. Бондарко, А.В. Центр -периферия, полевые структуры, прототипы и их окружение // Теоретические проблемы языкознания, Сборник статей к 140-летию кафедры общего языкознания Филологического факультета Санкт-Петербургского государственного университета, Санкт-Петербург, 2004, с. 181-195.
35. Борковский В.И. Сравнительно-исторический синтаксис восточно-славянских языков. Типы простого предложения. Москва, 1968, с. 78-107.
36. Булыгина Т.В., Шмелев А.Д. Референциальные, коммуникативные и прагматические аспекты неопределенноличности и обобщенноличности // Теория функциональной грамматики: Персональность. Залоговость. – Санкт-Петербург, Наука. С.-Петербургское отд-ние, 1991, с. 41 – 62.
37. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика, Москва, 1863.
38. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка . Академия наук СССР, Москва, Учпедгиз, 1959.
39. Буслаев Ф.И. Опыт исторической грамматики русского языка. Ч. II. М., 1958.
40. Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка. Москва, Высшая школа, 1973.
41. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка. Изд. 2-е. Москва, Высшая школа, 1978, с. 160-204.
42. Валгина Н.С., Розенталь Д.Э., Фомина М.И., Цапкевич В.В. Современный русский язык. Изд. Высшая школа, Москва, 1964, с. 337-349.
43. Виноградов В.В. «Синтаксис русского языка» акад. А.А. Шахматова. Сб. Вопросы синтаксиса современного русского языка. Под ред. В.В. Виноградова. М., Учпедгиз, 1950, с. 107-114.
44. Виноградов В.В. Основные вопросы синтаксиса предложения. На материале русского языка. // Вопросы грамматического строя. Москва, 1955.
45. Виноградов В.В. О теории художественной речи. Москва, Высшая школа, 1971.

46. Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. Москва, Наука, 1975.
47. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В.В. Виноградов; под ред. Г.А. Золотовой. – 4-е изд. – Москва, Русский язык, 2001.
48. Волынец Т.Н. Структура русской глагольной парадигмы: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Минск, 1978.
49. Востоков А.Х. Русская грамматика по начертанию его же сокращенной грамматики полнее изложенная. Санкт-Петербург, типография И. Глазунова, 1831.
50. Востоков В.В. «Синтаксическое лицо» в сопоставлении с понятиями «субъект» и «деятель» // Лингвистический сборник. Вып. 12. – Москва, МОПИ им. Н.К. Крупской, 1978.
51. Гак В.Г. Неопределенность в плане содержания и в плане выражения // Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость. Санкт-Петербург, 1991.
52. Галкина-Федорук Е.М. Грамматика русского языка. Москва, 1952.
53. Галкина-Федорук Е.М., Горшкова К.В., Шанский Н.М. Современный русский язык. Синтаксис. Москва, Учпедгиз, 1958.
54. Галкина - Федорук Е.М. Безличные предложения в современном русском языке. Москва, изд-во Московского ун-та, 1958.
55. Галкина-Федорук Е.М. Современный русский язык. Часть 2. Морфология. Синтаксис. Москва, изд-во Московского ун-та, 1964.
56. Гаспаров Б.М. Неопределенно-субъектные предложения в современном русском языке // Ученые записки Тартуского университета. Вып. 275. Труды по русской и славянской филологии, 1971, № 19, с. 3-58.
57. Гвоздев А.Н. Современный русский литературный язык. Ч. II. Синтаксис. Москва, Просвещение, 1973.
58. Гиро-Вебер М. К вопросу о классификации простого предложения в современном русском языке. // Вопросы языкознания, 1979, № 6, с. 63-75.
59. Грамматика русского языка. Ч. II. Синтаксис. Под ред. Л.В. Щербы. Москва, 1948.
60. Грамматика русского языка. Т. 2. Синтаксис, ч. I - II. Москва, изд-во АН СССР, 1952, 1954.

61. Грамматика русского языка. Т. 2. Синтаксис, ч. II. Москва, изд-во АН СССР, 1960.
62. Грамматика современного русского литературного языка. Под ред. Н.Ю. Шведовой. Москва, 1970.
63. Греч Н.И. Практическая русская грамматика, изданная Николаем Гречем, Санкт-Петербург, Типография императорского Санктпетербургского воспитательного дома, 1827.
64. Груздева С.И. Об односоставных предложениях в старославянском языке // Ученые записки Ленинградского ун-та. Серия филол. Наук, 1957. Вып. 23. № 197.
65. Гуковский Г.А. Реализм Гоголя. Москва-Ленинград, 1959.
66. Дерибас Л.А. Приемы выражения первого лица в письмах А.П. Чехова // Современный русский язык (морфология и синтаксис). Под ред. проф. И.Г. Голанова. Москва, 1964, с. 28-48.
67. Дерибас Л.А. Наблюдения над употреблением определенно-личных предложений // РЯШ, 1969, № 1.
68. Дмитриев Б.А. К вопросу о типологической классификации так называемых „личных“ предложений в современном русском языке. // Исследования по грамматике русского языка. Красноярск, 1971, с. 102-115 /Обобщенно-личные предложения как семантическое явление/.
69. Долин Ю.Т. Вопросы теории односоставного предложения (на материале русского языка). Оренбург, 2008.
70. Долин Ю.Т. К вопросу о грамматическом статусе односоставных предложений в русском языке. Вестник ОГУ 1' 2001, с. 54-56.
71. Долин, Ю. Т. Третий главный член предложения // РЯШ, 2005, № 5, с. 74–76.
72. Дружинина А.Ф. О недостаточных глаголах в русском языке. Русский язык в школе, 1963, № 4, с. 12-15.
73. Дружинина А.Ф. Глаголы с неполной парадигмой в современном русском литературном языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1964.
74. Дручинина Г.П., Онипенко Н.К. К вопросу об односоставном предложении. Русский язык в школе, 1993, № 1.
75. Дымарская-Бабалян И.Н. Категория лица в современном русском языке: дис. ... канд. филол. наук. Москва, 1953.

76. Ђокић Нада. О неким особеностима личних заменица у француском и у српском језику. Српски језик V/1–2 (2000), с. 537–554.
77. Ефанова Л.П. О классификации односоставных предложений в русском языке. Русский язык, Ставропольский пед. институт, 1974, вып. 6, с. 17-30.
78. Ефтеева М.А. Синонимичные ряды на базе неопределенно-личных предложений, содержащих детерминанты субъектного и локального значения // Вопросы синтаксиса русского языка. Ростов н/Д., 1978, с. 61-68.
79. Засорина, Л.Н. Введение в структурную лингвистику: учебное пособие для студентов филол. специальностей ун-тов, Москва, Высшая школа, 1974.
80. Земский А.М., Крючков С.Е. и Светлаев М.В. Русский язык. Ч. 2. Синтаксис. Под ред. В. В. Виноградова. Москва, 1980, с. 43-48.
81. Золотова Г.А. Развитие некоторых типов именных двусоставных предложений в современном русском языке // Развитие грамматики и лексики современного русского языка. Москва, Наука, 1964, с. 275-303.
82. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. Москва, 1973.
83. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. Москва, 1982.
84. Золотова Г.А. О некоторых теоретических результатах работы над «Синтаксическим словарем русского языка» // Вопросы языкознания, 1986, №1, с. 32-33.
85. Золотова Г.А., Онипенко Н.К., Сидорова М. Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. Москва, 2004.
86. Ивић М. Један проблем словенске синтагматике осветљен трансформационом методом (граматичка улога морфеме 'се' у српскохрватском језику) // Јужнословенски филолог, XXV, Београд Институт за српскохрватски језик САНУ, 1961–1962, с. 137–151.
87. Ivić M. Osnovne tipološke karakteristike srpskohrvatske impersonalne rečenice // Књижевност и језик, Београд, 1963, X, 1, с. 18-24.
88. Ивич М. Оппозиция: „односоставное предложение - двусоставное предложение“. НДВШ, Филологические науки, 1965, № 4, с. 181-184
89. Ильенко С.Г. Персонализация как важнейшая сторона категории предикативности. // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. Ленинград, Наука, 1975, с. 154-159

90. Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении со словацким, т. I. Братислава, 1960
91. Исаченко А.В. Бинарность, привативные оппозиции и грамматические значения // Вопросы языкознания, 1963, № 2. с. 39-56.
92. Исаченко А.В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология. 1-2. Издательство: Языки славянской культуры, Братислава, 2003.
93. Исследование по славянской филологии. Сборник, посвященный памяти академика В. В. Виноградова Отв. редактор В.А. Белошапкова, Н.И. Толстой Москва, изд-во Московского ун-та, 1974.
94. Историческая грамматика русского языка. Синтаксис. Простое предложение. Под ред. В.И. Борковского. Москва, 1978, с. 187-295.
95. Истрина Е.С. Синтаксические явления Синодального списка 1-й Новгородской летописи. — ИОРЯС, т. XXIV, кн. 2, 1919, с. 24-25
96. Jespersen, Otto. La philosophie de la grammaire. Traduit de l'anglais par Anne-Marie Léonard. Préface d'Antoine Culioli. Paris: Les Éditions de Minuit, 1971.
97. Кабанова С.А. Безличные предложения со значением состояния. Учебно-методическое пособие. Саранск, изд-во Морд. ун-та, 1998.
98. Казарина В.И. Современный русский синтаксис. Структурная организация простого предложения. Елец, Елецкий госуд. ун-т им. И.А. Бунина, 2007.
99. Калинин А.Ф. Односоставные предложения в современном русском языке. Издательство Балашовского педагогического института, Балашов, 1991.
100. Катнић-Бакаршић М. Лингвистичка стилистика, Open Society Institut, Center for Publishing. Development, Electronic Publishing Program, October 6. u. 12, Н-1051, Budapest, Hungary, 1999.
101. Кацюба Л.Б. Система личных форм глагола в пословицах: дис. ... канд. филолог. наук. Челябинск, 2004.
102. Klajn Ivan. O zamenicama i pojmu zamenjivanja. Anali Filološkog fakulteta XII. Beograd: Beogradski univerzitet (1976), с. 547–564
103. Клајн И. Лице као граматичка и комуникацијска категорија. Лингвистичке студије, Партедон, Београд 2000, с. 88-105.
104. Классовский В.А. Нерешенные вопросы в грамматике. Санкт – Петербург, 1870.

105. Клобуков Е.В. О соотношении центра и периферии в функционально-семантическом поле персональности // Традиционное и новое в русской грамматике. Сборник статей. – Москва, ИНДРИК, 2001, с. 107-117
106. Князев Ю.Т. Грамматическая семантика: Русский язык в типологической перспективе. Москва, Языки славянских культур, 2007.
107. Кокорина С.И. О семантическом субъекте и особенностях его выражения в русском языке. Москва, 1979.
108. Колесникова Д.В. Синтаксис эвенкийского языка. Москва–Ленинград, 1966.
109. Костинский Ю.М. О двусоставности предложения. Русский язык в школе 1969, No 4.
110. Крылов С.А. Морфолого-синтаксические механизмы выражения категории детерминации в современном русском языке // Разработка и применение лингвистических процессоров. Новосибирск, 1983.
111. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. Ленинград, 1988.
112. Лайонз Дж. Язык, значение и контекст. Language, Meaning, and Context, 1981.
113. Лалевић М.С. Синтакса српскохрватскога књижевног језика. Завод за издавање уџбеника, Београд, 1962.
114. Лекант П.А. Система глагольных односоставных предложений в русском языке. Ученые записки Московского областного пед. ин-та им. Н. К. Крупской, Русский язык, 1969, т. 257, вып. 16.
115. Лекант П.А. Грамматическая форма простого предложения и система его структурно-синтаксических типов в современном русском языке. Автореферат докторской диссертации. Москва, Московский областной пед. ин-т, 1971.
116. Лекант П.А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке. Москва, Высшая школа, 1974.
117. Лекант П.А. Типы и формы сказуемого в современном русском языке. Москва, Высшая школа, 1976.
118. Лекант П.А. О грамматической форме безличного предложения в русском языке // Проблемы изучения односоставных предложений: Коллективная монография. Москва, 2005.
119. Ломтев Т.П. Основы синтаксиса современного русского языка. Москва, 1958.
120. Ломтев Т.П. Предложение и его грамматические категории. Москва, 1972.

121. Ломтев Т.П. Структура предложения в современном русском языке. Под ред. Н.Д. Арутюновой. Москва, издательство Московского университета, 1979.
122. Лопатин В.В. Межкатегориальные и межчастеречные связи в морфологии (к соотношению категорий лица и рода в русском языке) // Проблемы типологической, функциональной и описательной лингвистики. Москва, изд-во УДН, 1986 с. 85-92.
123. Лопатин В., Шелякин М., Милославский И. Современный русский язык: Теоретический курс. Словообразование. Морфология: Учебное пособие, Русский язык, Москва 1989.
124. Макович, Г.В. Семантические и синтаксические свойства и функции инфинитивной формы процессуальных фразеологизмов: дис. ... канд. филол. Наук, Челябинск, 1992.
125. Малеев Б.Г. Обобщенно-личный тип функционирования глагольных форм в современном русском языке. Автореферат диссерт. ... кандидата филол. наук. Ленинград, 1979.
126. Маројевић Р. Реченице са уопштеноличним значењем у руском језику у поређењу са српскохрватским. Посебан отисак из Јужнословенског филолога, књ. XXXIII, Београд, 1977, с. 99-116.
127. Маројевић Р. Граматика руског језика (треће издање). Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, Завод за издавање уџбеника, Нови Сад, 1989.
128. Мароевич Р. Проблемы перевода на близкородственный язык (грамматический аспект). Русский язык за рубежом, 1990, № 4, с. 64-67.
129. Мароевич Р. Неопределенноличные предложения в русском языке и их сербские эквиваленты (О соотношении сопоставительной лингвистики и теории перевода). Вопросы языкознания, 1993, № 2, с. 96-106.
130. Маројевић Р.¹ Проблеми превођења руских неодређеноличних реченица на српски језик. Српски језик данас. ЗИПС, Српска радикална странка, Београд, 2000, с. 219-226.
131. Маројевић Р.² О неодређеноличним реченицама у руском језику и проблемима њиховог превођења (поводом једне лингвистичке интерпретације). Српски језик данас. ЗИПС, Српска радикална странка, Београд, 2000, с. 227-233.
132. Маројевић Р.³ Реченице са уопштеноличним значењем у руском језику у поређењу са српским. Српски језик данас. ЗИПС, Српска радикална странка, Београд, 2000, с. 234-247.

133. Маројевић Р.⁴ Уопштено друго лице у руском језику и његови српски еквиваленти. Српски језик данас. ЗИПС, Српска радикална странка, Београд, 2000, с. 248-252.
134. Маројевић Р.⁵ Прилози методологији лингвистичких истраживања. 1-2. Српски језик данас. ЗИПС, Српска радикална странка, Београд, 2000, с. 253-271.
135. Мароевич Р. Русская грамматика. Сопоставительная грамматика русского и сербского языков с историческими комментариями. Т. II. Москва - Белград, 2001.
136. Матийченко А.С. Грамматика русского языка. Гос. учебно-педагог. изд-во, Москва, 1950.
137. Мельчук И.А. О синтаксическом нуле // Типология пассивных конструкций, диатезы и залогии. Москва, Наука, 1974, с. 343-360.
138. Мещанинов И.И. Понятийные категории в языке. Труды Военного института иностранных языков, Москва, 1945, №1, с. 5-15.
139. Мещанинов И.И. Члены предложения и части речи. Москва, 1958.
140. Милославский, И.Г. Морфологические категории современного русского языка: учеб. Пособие. Москва, Просвещение, 1981.
141. Миновић М. Синтакса српскохрватског/хрваткосрпског књижевног језика за више школе. Реченица, падежи, глаголи. Сарајево 1987.
142. Михальченко В.Ю. Односоставные определенно-личные, неопределенно-личные и обобщенно-личные предложения в современном русском и литовском языках. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Ленинград, 1968.
143. Недобух С.А. Когнитивно-коммуникативная категория персональности: дис. ... канд. филол. наук, Тверь, 2002.
144. Некрасов Н.П. О значении форм русского глагола. Санкт-Петербург, 1985.
145. Низяева Г.Ф. Неопределенно-личные предложения в современном русском языке (семантико-грамматическая организация). Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Москва, 1972.
146. Никитевич В.М. Грамматические категории имени и глагола в русском языке. Алма-Ата, 1962.
147. Никитевич В.М. Грамматические категории в современном русском языке. -Москва, 1963.
148. Николић В. Грамматика руског језика (фонетика и морфологија). Завод за издавање уџбеника СР Србије. Београд, 1965.

149. Овсяннико-Куликовский Д.Н. Из синтаксических наблюдений. К вопросу о классификации бессубъектных предложений. Известия ОРЯС, т. V, кн. I, Санкт-Петербург, 1900, с. 1146-1186. // Вопросы грамматики и лексики русского языка. Ученые записки ЛГПИ им. Герцена, Ленинград, 1968.
150. Овсяннико-Куликовский Д.Н. Синтаксис русского языка. Санкт-Петербург, 1902.
151. Овчарук С.А. Некоторые особенности глубинного структурно-синтаксического значения обобщенности субъекта в русском языке. Научные труды Тюменского ун-та, 1977, сборник 43, с. 61-63.
152. Онипенко Н.К. Категория лица в грамматике и тексте (Глагольные и именные категории в системе функциональной грамматики). Санкт-Петербург, 2013. с. 214-219.
153. Осипова Э.Н. Односоставные предложения в современном русском языке. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук, Ленинград., 1968.
154. Осипова Э.Н. Русский синтаксис: односоставность предложения: монография. Поморский гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Вологда, 1983
155. Павлов В. М. Противоречия семантической структуры безличных предложений в русском языке. Санкт-Петербург, 1998.
156. Падучева Е.В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью. Москва, Наука, 1985.
157. Падучева Е.В. Говорящий: субъект речи и субъект сознания // Логический анализ языка. Культурные концепты. Москва, Наука, 1991. с. 161-169.
158. Падучева Е.В. Говорящий как наблюдатель: об одной возможности применения лингвистики в поэтике // Известия РАН. Серия литературы и языка, т. 52, 1993, № 3, с. 33-44.
159. Падучева Е.В. В.В. Виноградов и наука о языке художественной прозы. // Известия РАН. Серия литературы и языка. 1995, т. 54, № 3, с. 39 -47.
160. Падучева Е. В. Семантические исследования (Семантика времени и вида в русском языке; Семантика нарратива). Москва. Языки русской культуры, 1996.
161. Панов М.В. Русский язык // Языки народов СССР, т. I. Индоевропейские языки. Москва, 1966.
162. Папина А.Ф. К вопросу об односоставных и двусоставных предложениях в системе русского языка. Исследования по русскому языку, вып. 3. Днепропетровск, 1973, с. 111-125.

163. Петров А.В. Формы безличности. Монография под редакцией П.А. Леканта. Архангельск, 2006.
164. Пешикан Митар. О систему заменичких речи. Наш језик XVI/4 (1967), с. 245–267.
165. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. Москва, 1956.
166. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. Издание восьмое, Москва, УРСС, 2001.
167. Пигин М.И. Из истории отрицательных безличных предложений в русском языке. // Лингвистический сборник. Вып. 1. Петрозаводск, 1962, с. 3-45.
168. Пипер П. Конфронтациона проучавања српског и других словенских језика. Славистика, књ. I (1997), с. 123-125.
169. Пипер П. Проспект синтаксе руског језика у поређењу са српским (на примјеру категорије социјативности). Славистика, Београд 2002, књ. VI, с. 19-29.
170. Пипер П., Антонић И., Ружић В., Танасић С., Поповић Љ., Тошовић Б. Синтакса савременог српског језика. Проста реченица. У ред. академика Милке Ивић. Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, Београд 2005.
171. Плунгян В.А. Общая морфология. Введение в проблематику. Москва, Едиториал УРСС, 2003.
172. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике, т. I-II. Гос. учебно-пед. изд-во Министерства просвещения РСФСР, Москва 1958.
173. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике, т. III. Просвещение, Москва, 1968.
174. Почтенная Т.Г. Русский язык. Синтаксис. Односоставные предложения. Москва, изд-во МГУ, 1966.
175. Привалова Е.А. Функционально-семантическое поле персональности в просторечном варианте национального языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук, Ульяновск, 2008.
176. Пупынин Ю.А. О типах субъекта в русских активных и пассивных конструкциях // Функциональный анализ грамматических форм и конструкций. Ленинград, 1988, с. 114-121.
177. Распопов И.П. Очерки по теории синтаксиса. Воронеж, 1964.
178. Распопов И.П¹. Строение простого предложения в современном русском языке. Просвещение, Москва, 1968.

179. Распопов И.П.². К характеристике конструктивных типов простого предложения в современном русском языке. Русский язык в школе, 1968, № 4, с. 73-82.
180. Распопов И.П. Сказуемое как конструктивный центр предложения. // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. Ленинград, Наука, 1975, с. 161-170.
181. Распопов И.П. Спорные вопросы синтаксиса. Ростов на Дону, 1981.
182. Распопов И.П., Ломов А.М. Основы русской грамматики. Морфология и синтаксис. Воронеж, 1984.
183. Ревзин И.И. Современная структурная лингвистика. Проблемы и методы. Москва, 1977.
184. Реформатский А.А. Введение в языкознание. Москва, Государственное учебно-педагогическое изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1947, с. 111-113.
185. Rittel T. Kategoria osoby w polskim zdaniu. Warszawa-Kraków, Państwowe wydawnictwo naukowe, 1985.
186. Розенталь Д.Э. Практическая стилистика русского языка. Москва, Высшая школа, 1977.
187. Российская грамматика Михайла Ломоносова. Санкт-Петербург. Печ. при Имп. Акад. наук, 1755.
188. Руднев А.Г. Односоставные предложения. Л.: ЛГПИ имени А.И. Герцена, Ленинград, 1957.
189. Руднев А.Г. Синтаксис современного русского языка. Москва, 1963, с. 41-65.
190. Руднев А.Г. Синтаксис современного русского языка. М., 1968.
191. Русская грамматика. Т. 2. Синтаксис. Москва, Наука, изд-во АН СССР, Институт русского языка, 1980.
192. Русский язык. Энциклопедия. Гл. редактор Ф.П. Филин, Москва, Советская энциклопедия, 1979.
193. Русская грамматика. Т. II. Синтаксис. Academia, Praha, 1979.
194. Падучева Е.В. Говорящий как наблюдатель: об одной возможности применения лингвистики в поэтике // Известия РАН. Серия литературы и языка, т. 52, 1993, № 3, с. 33-44.
195. Сабанеева, М., Щерба, Г. Историческая грамматика французского языка. Ленинград, ЛГУ, 1990. с. 62-63.

196. Сборник упражнений по синтаксической стилистике и культуре речи. Под ред. проф. В.Д. Бондалетова. Москва, Просвещение, 1978, с. 49-57.
197. Светлик Я.Н. Синтаксис русского языка в сопоставлении с словацким. Братислава, 1970.
198. Седельников Е.А Структура простого предложения с точки зрения синтагматических и парадигматических отношений // НДВШ. Филологические науки. Москва 1961, № 3, с. 66-78.
199. Седельников Е.А. Определенные и неопределенно-личные предложения со спрягаемым глаголом в современном русском языке. Республиканская конференция по вопросам языкознания и методики преподавания иностранных языков. Тезисы докладов, вып. 2. Алма-Ата, 1964, с. 64-66.
200. Седельников Е.А. Инфинитивные и бесподлежащно-сказуемые глагольные предложения в современном русском языке. Ученые записки Хабаровского гос. пед. ин-та, 1970, т. 29, с. 71-124.
201. Сердюк М.А. Категория лица и ее художественные функции в русской народной лирической песне: диссертация ... кандидата филологических наук. Воронеж, 2002.
202. Синтаксис русского языка. Statní pedagogické nakladatelství. Praha, 1974.
203. Сиротинина О.Б. Лекции по синтаксису русского языка. Москва, Высшая школа, 1980.
204. Скобликова Е.С. Современный русский язык. Синтаксис простого предложения. Москва, Просвещение, 1979, с. 101-137.
205. Скобликова Е. С. Односоставные предложения. Цикл лекций по спецкурсу „Описательный синтаксис современного русского языка“, Куйбышев, 1977.
206. Скобликова Е.С. Современный русский язык. Синтаксис простого предложения. Просвещение, Москва 1979.
207. Скобликова Е.С. Современный русский язык. Синтаксис простого предложения (теоретический курс). Самара, СамГПУ, 1997.
208. Собинникова В.И. Односоставные предложения во II Псковской летописи. // Труды Воронежского гос. ун-та. Научные сообщения и авторефераты, т. XXVIII, 1953, с. 186—189.
209. Современный русский язык. Под ред. Н.С. Валгиной. Издательство Высшая школа, Москва, 1971.

210. Сокаль Н.И. Неопределенно-личные предложения в современном сербохорватском языке. Ученые записки ЛГУ, Ленинград 1962, т. 316, Серия филологических наук, вып. 64.
211. Соколова Л.А. Неопределенно-субъектные предложения в русском языке и поэтике А. Блока // Образное слово А. Блока. Москва, 1980, 161-21.
212. Соскова Л.Д. О грамматической синонимике личных форм // Вопросы истории и теории русского языка. Вып. 3. Тула: ТГПИ им. Л.Н. Толстого, 1970, с. 205-221.
213. Станојчић Ж., Поповић Љ. Граматика српскога језика. Београд, 2004.
214. Стевановић М. Проблем глаголског рода и повратни глаголи у српскохрватском језику. Јужнословенски филолог, XXV, Београд 1961-1962, с. 1-47.
215. Стевановић М. Савремени српскохрватски језик. Т. II. Синтакса. Београд, Научна књига, 1969.
216. Стевовић И. Функционална граматика српскохрватског језика. Завод за издавање уџбеника Народне републике Србије, Београд, 1960, с. 49-58.
217. Стевовић И. Систем заменичких речи у српскохрватском језику. Књижевност и језик XX/1, 1973, с. 27-42.
218. Стевовић И. Безлично предикативно име у безличним реченицама номиналног типа. Анали Филолошког факултета, Београд 1974, бр. 11, с. 319-355
219. Степаненко К.А. Категория лица в функционально-семантическом аспекте (на материале русского и португальского языков). Автореф. на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Калининград, 2009.
220. Степанов Ю.С. В поисках прагматики (Проблема субъекта) // Известия АН СССР, 1981, т. 40, №4.
221. Стеценко А.Н. Исторический синтаксис русского языка. . Москва, Высшая школа, 1972, с. 72-93.
222. Стојановић А. Неодређеноличне реченице у научном стилу руског језика и њихови српскохрватски еквиваленти. XXIII скуп слависта Србије, Београд, 1984.
223. Стратийчук Е.Ю. Персональность как текстообразующая категория художественного текста (на материале русского и английского языков): автореф. дис. ... канд. филол. Наук. Ростов-на-Дону, 2006.
224. Современный русский язык. Ч. 2. Морфология. Синтаксис. Под ред. Е.М. Галкиной - Федорук. Москва, изд. МГУ, 1957, с. 283-305.

225. Современный русский язык: Синтаксис. Под ред. Е.М. Галкиной - Федорук. Москва, изд. МГУ, 1964.
226. Современный русский язык: Синтаксис. Москва, изд. МГУ, 1958.
227. Современный русский язык. Под ред. Е.М. Галкиной-Федорук. Москва, изд-во МГУ, 1964, ч. II: Морфология. Синтаксис.
228. Современный русский язык. Ч. 2. Синтаксис. Под ред. Д.Э. Розенталя. Москва, Высшая школа, 1976, с. 61-74.
229. Современный русский язык. Под ред. Н.С. Валгиной, Д.Э. Розенталя, М.И. Фоминой, В.В. Цапукевича. Москва, Высшая школа, 1971, с. 364-381.
230. Современный русский язык: учебник для студентов пед. ин-тов: В 3 ч. / Н.М. Шанский, А.Н. Тихонов. – 2-е издание. Москва, Просвещение, 1987. Ч. 2. Словообразование. Морфология.
231. Современный русский язык: Теория. Анализ языковых единиц: В 2 ч. / под ред. Е.И. Дибровой. Москва, Академия, 2001. Ч.2: Морфология. Синтаксис / В.В. Бабайцева, Н.А. Николина, Л.Д. Чеснокова и др.
232. Современный русский язык. Под ред. В.Г. Костомарова и В.И. Максимова. Москва, 2003, с. 553-555.
233. Сокаль Н.И. Неопределенно-личные предложения в современном сербохорватском языке. Ученые записки ЛГУ, Ленинград, 1962, т. 316, Серия филологических наук, вып. 64, с. 52-67.
234. Сокаль Н.И. Безличные предложения с безлично-предикативными словами в сербохорватском языке. Вестник Ленинградского ун-та истории, языка, литературы, 1968, № 14, вып. 3, с. 144-151.
235. Сокаль Н.И. Безличные инфинитивные предложения в современном сербохорватском языке. Исследования по сербохорватскому языку. Москва, 1972, с. 324-338.
236. Степаненко К.А. Категория лица в функционально-семантическом аспекте (на материале русского и португальского языков): дис. ... канд. филол. наук. Калининград, 2009.
237. Сятковский С. И. Неопределенно-личные предложения в русском и польском языках. Диссертация ... кандидата филологических наук. Издательство Московского ун-та, 1966.
238. Тарланов З.К. Есть ли в русском языке обобщенно-личные предложения? НДВШ, Филологические науки, 1972, № 3, с. 86-91.

239. Тимофеев К.А. Инфинитивные предложения в русском языке. Автореф. докторской диссертации. Москва, 1951.
240. Федоров А. К. Трудные вопросы синтаксиса. Пособие для учителя. Москва, 1972, с. 131-145.
241. Формановская Н.И. Русский речевой этикет. Москва, Русский язык, 1983.
242. Фортунатов Ф.Ф. Сравнительное языковедение // Избранные работы, т. 1., Москва, 1956.
243. Forchheimer P. The category of Person in Language, Berlin: Walter de Gruyter and Co, 1953.
244. Харазишвили Т.А. Неопределенно-личные предложения в русском языке. Труды Тбилисского педагогического ин-та, 1955, т. 10, с. 397-415.
245. Чепасова А.М. Современный русский язык: Таблицы по грамматике / А.М. Чепасова, А.П. Чередниченко. Москва, Высшая школа, 1999.
246. Чепасова, А.М. Русский глагол: уч.-практ. пос. / А.М. Чепасова, И.Г. Казачук. Челябинск, изд-во ЧГПУ, 2000.
247. Чернухина И.Я. Односоставные предложения с главным членом, выраженным глаголом, в говорах Воронежской области. Материалы конференции по изучению южнорусских говоров и памятников письменности. Изд-во Воронежского ун-та, 1964, с. 82-87.
248. Чувакин А.А. О разграничении внешне сходных двусоставных и односоставных предложений. // Вопросы синтаксиса русского языка. Барнаул, 1975, с. 65-74.
249. Ширяев Е.Н. Основы системного описания незамещенных синтаксических позиций // Системный анализ значимых единиц русского языка: Синтаксические структуры. Красноярск, 1984, с. 11-20.
250. Химик В.В. Категория субъективности и ее выражение в русском языке. Ленинград, 1990.
251. Хрисонопуло Е.Ю. Категория лица местоимений и категоризация когнитивного и коммуникативного опыта. *Studia linguistica cognitiva*. Москва, Гнозис, 2006, с. 276-293.
252. Шалютин С.М. Язык и мышление. Москва, 1980.
253. Шарандин, А.Л. Грамматические категории и лексико-грамматические классы русского глагола. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Тамбов, 1981.

254. Шахматов А.А. Очерк современного русского литературного языка. Москва, Учпедгиз, 1941.
255. Шахматов А.А. Грамматика русского языка. Т. 2. Синтаксис, ч. II., 1960.
256. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. Изд. 3, Москва, Эдиториал УРСС, 2001.
257. Шведова Н.Ю. Типология односоставных предложений на основе характера их парадигм. // Проблемы современной филологии. Москва, 1965, с. 282-287.
258. Шведова Н.Ю. Парадигматика простого предложения в современном русском языке // Русский язык. Грамматические исследования. Москва, 1967.
259. Шведова Н.Ю. О соотношении грамматической и синтаксической структуры предложения. // Славянское языкознание. VII международный съезд славистов. Доклады советской делегации. Наука, Москва, 1973, с. 458-483.
260. Шевченко Л.А., Пипченко Н.М., Карабан В.С. Пособие по русскому языку и литературе для поступающих в вузы. Изд-во БГУ им. В.И. Ленина, Минск, 1975, с. 123-124.
261. Шелякин М.А. Русские местоимения: Значение, грамматические формы, употребление. Тарту, 1986
262. Шелякин М.А. Функциональная грамматика русского языка. Москва, Русский язык, 2001.
263. Шин Сен-Ир. Типы односоставных предложений в рассказах А.П. Чехова. Сборник студенческих научных работ Пржевальского государственного пед. ин-та, 1961, вып. I, с. 68-70.
264. Широкова А.Г. Сопоставительное изучение вторичных функций грамматических категорий глагола в славянских языках. К IX Международному съезду славистов. Киев, 1983. М., МГУ, 1983.
265. Шишкова Л.В., Смирнова Т.Ю. Синтаксис современного немецкого языка. Москва, 2003.
266. Шмелев Д.Н. Стилистическое употребление форм лица в современном русском языке // Вопросы культуры речи. Вып. 3, 1961, с. 38-60.
267. Шмелев Д.Н. Синтагматическая членимость высказывания в современном русском языке. Москва, 1976.
268. Щепин А.Г. Лексико-грамматическое поле лица в современном русском языке // Вопросы стилистики русского языка. Ч. 2. Иркутск: ИГПИ, 1973, с. 123-140.

269. Щерба Л.В. Избранные работы по русскому языку. Москва, Учпедгиз, 1957.
270. Щерба Г.М. Личные местоимения. Ленинград, изд-во Ленинградского ун-та, 1982, с. 64-66.
271. Юдин А.А. Категория лица глагола в современном русском языке. Рязань, 1976.
272. Юдин А.А. Неопределенно-личные и обобщенно-личные предложения в современном русском языке. Ученые записки Московского пед. ин-та им. В.И. Ленина, 1954, вып. 4, с. 85-122.
273. Юдин А.А. К вопросу об односоставных предложениях в современном русском языке. Ученые записки Кемеровского пед. ин-та, 1956, вып. I, с. 148-190.
274. Юдин А.А. Формы выражения категории лица глагола в современном русском языке // Ученые записки Рязанского пединститута. Вып. 1. т. 51, 1968, с. 124-215.
275. Юдин А.А. Употребление форм категории лица глагола в современном русском языке // Ученые записки Рязанского пед. ин-та. Вып. 2, т. 51, 1969, с. 3-13.
276. Юрченко В.С. Простое предложение в современном русском языке. Саратов, 1972.
277. Юрченко В.С. Односоставные предложения // РЯШ, 1991, № 6, с. 62– 67.
278. Якобсон Р. О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол // Принципы типологического анализа языков различного строя, Москва, Наука, 1972, с. 95-113.
279. Янко-Триницкая Н.А. Возвратные глаголы в современном русском языке. Москва, 1962.

19.4. ИЗВОРИ ЈЕЗИЧКОГ МАТЕРИЈАЛА

1. Андрић И. На Дрини ћуприја. Београд, Рад, 1990.
2. Андрич И. Мост на Дрине. Перевод Т. Вирты. М., изд-во Художественная литература, 1974.
3. Булгаков М. Мајстор и Маргарита. Превод Злата Коцић. Подгорица, Daily Press, 2003.
4. Булгаков М. Мастер и Маргарита. Санкт-Петербург, изд-во „Азбука-классика“, 2005.
5. Достојевски Ф. Дечко, књига 1 и 2. Превод Милена и Радмило Маројевић. Горњи Милановац, Дечје новине; Београд, Српски фонд словенске писмености и словенских култура; Москва, Радуга, 1992.
6. Достоевский Ф. Подросток. М., изд-во Советская Россия, 1977.
7. Лалић М. Лелејска гора. Београд, Нолит, 1965.
8. Лалич М. Лелейская гора. Перевод Т. Вирты. М., изд-во Художественная литература, 1989.
9. Селимовић М. Тврђава. Сарајево, Свјетлост, 1972.
10. Селимович М. Крепость. Перевод О. Кутасовой. М., Радуга, 1987.
11. Симонов К. Живи и мртви. Превод Драгутин Мићовић. Београд, Нолит, 1962.
12. Симонов К. Живые и мертвые. М., Гос. изд-во художественной литературы, 1961.
13. Толстој Л. Васкрсење. Просвета-Рад, Београд, 1975.
14. Толстой Л. Воскресение. М., изд-во Художественная литература, 1976.
15. Ћопић Б. Пролом. Београд, Просвета; Сарајево, Свјетлост - Веселин Маслеша, 1975.
16. Чопич Б. Прорыв. Перевод А. Назаровой. М., изд-во иностранной литературы, 1959.
17. Ћупић М. Окамењена нимфа. Ријека Црнојевића, Ободско слово, 1999.
18. Чупич М. Окаменевшая нимфа. Перевод Марианна Киршова. М., изд-во Гениус, 2007.

19.5. СКРАЋЕНИЦЕ

1. **А** – Андрић И. На Дрини ћуприја. Београд, Рад, 1990; Андрич И. Мост на Дрине. Перевод Т. Вирты. М., изд-во Художественная литература, 1974.
2. **АГрј** – Академска граматика руског језика
3. **Б** - Булгаков М. Мајстор и Маргарита. Превод Злата Коцић. Подгорица, Daily Press, 2003; Булгаков М. Мастер и Маргарита. Санкт-Петербург, изд-во „Азбука-классика“, 2005.
4. **ВЯ** – Вопросы языкознания
5. **ГСРЛЯ** - Грамматика современного русского литературного языка
6. **ГРЯ** - Грамматика русского языка
7. **ГрРАН** - Грамматика Российской Академии наук
8. **Д.1** - Достојевски Ф. Дечко, књ. 1. Превод Милена и Радмило Маројевић. Горњи Милановац, Дечје новине; Београд, Српски фонд словенске писмености и словенских култура; Москва, Радуга, 1992.
9. **Д.2** - Достојевски Ф. Дечко, књ. 2. Превод Милена и Радмило Маројевић. Горњи Милановац, Дечје новине; Београд, Српски фонд словенске писмености и словенских култура; Москва, Радуга, 1992.
10. **Л** - Лалић М. Лелејска гора. Београд, Нолит, 1965; Лалич М. Лелейская гора. Перевод Т. Вирты. М., изд-во Художественная литература, 1989.
11. **ЛЭС** - Лингвистический энциклопедический словарь, под ред. В.Н. Ярцевой, Москва, «Советская энциклопедия», 1990.
12. **НФС** - Новейший философский словарь, Минск 1999.
13. **РГ** – Русская грамматика 1980
14. **РЯЭ** - Русский язык. Энциклопедия. Гл. ред. Ф.П. Филин, М., Советская энциклопедия, 1979.
15. **РЯШ** - Русский язык в школе, издательство Просвещение, Москва
16. **С** - Селимовић М. Тврђава. Сарајево, Свјетлост, 1972; Селимович М. Крепость. Перевод О. Кутасовой. М., Радуга, 1987.
17. **СЭС** - Советский энциклопедический словарью Москва, 1979, 1982, 1984, 1986.

18. Симонов К. Живи и мртви. Превод Драгутин Мићовић. Београд, Нолит, 1962.
19. Симонов К. Живые и мертвые. М., Гос. изд-во художественной литературы, 1961.
20. **СлРЯ** - Словарь русского языка: В 4 т. / под ред. А.П. Евгеньевой. – 2-е изд. – М.: Русский язык, 1981–1984.
21. **СлСРЛЯ** - Словарь современного русского литературного языка: В 17-ти т. / Под ред. В. И. Чернышёва. — М., Л.: Изд-во АН СССР, 1948—1965.
22. **СРЯ** - М.Н. Никонова. Современный русский язык, Омск, 2008.
23. **ССЈ** – Михаило Стевановић. Савремени српскохрватски језик 1-2, Београд, Научна књига, 1981.
24. **СССЈ** - Синтакса савременога српског језика - проста реченица група аутора, Предраг Пипер, Ивана Антонић, Милка Ивић (приређивач). Београдска књига, Институт за српски језик САНУ, 2005.
25. **Т** - Толстој Л. Васкрсење. Просвета-Рад, Београд, 1975; Толстой Л. Воскресение. М., изд-во Художественная литература, 1976.
26. **Ћ** - Ћупић М. Окамењена нимфа. Ријека Црнојевића, Ободско слово, 1999;
27. **Ч** - Чупич М. Окаменевшая нимфа. Перевод Марианна Киршова. М., изд-во Гениус, 2007.
28. **ЋБ** – Ћопић Б. Пролом. Београд, Просвета; Сарајево, Свјетлост - Веселин Маслеша, 1975.
29. **ЧБ** - Чопич Б. Прорыв. Перевод А. Назаровой. М., изд-во иностранной литературы, 1959.
30. **ФН** - Журнал «Филологические науки»

БИОГРАФИЈА

Благоје Вујисић рођен је 1. априла 1948. године у Штитарици, општина Мојковац. Основну школу завршио је у Штитарици, Мојковцу и Бијелом Пољу, а Гимназију „Милоје Добрашиновић“ у Бијелом Пољу (друштвено-језички смјер) са одличним успјехом. Студијску групу Руски језик и књижевност на Филолошком факултету у Београду уписао је академске 1967/68. године и дипломирао у редовном року академске 1971/72. године са просјечном оцјеном 8,44 у току студија и 8 на дипломском испиту. За вријеме основних студија као један од најбољих студената факултета био је носилац бесповратне студентске стипендије за другу, трећу и четврту годину студија.

На Филолошком факултету у Београду академске 1972/73. године уписао је постдипломске студије, смјер – Наука о језику. Предвиђене испите на овим студијама положио је закључно 1978. године. Израду магистарског рада није могао одмах наставити због тешких вишегодишњих породичних околности, па је априла 2004. године одбранио магистарски рад под насловом „Неодређеноличне и уопштеноличне реченице у руском језику у поређењу са српским (на материјалу ’Живих и мртвих’ К. Симонова и ’Пролома’ Б. Ћопића)“ пред комисијом коју су сачињавали: проф. др Радмило Маројевић (ментор), проф. др Милана Радић–Дугоњић и проф. др Александар Терзић.

У периоду 1971 – 1991. године радио је као професор руског језика у средњим школама у Бијелом Пољу и Мојковцу и добијао одличне извјештаје о свом васпитно-образовном раду, а његови ученици су освајали прва мјеста на републичком такмичењу. На основу тих и других постигнућа именован је октобра 1991. године за директора Основне школе „Душан Кораћ“ у Бијелом Пољу и на том радном мјесту остао до септембра 2000. године, а од октобра 2001. године до дана пензионисања, 1. априла 2015. године, био је директор Основне школе „Марко Миљанов“ у Бијелом Пољу. Од септембра 2007. године засновао је хонорарни радни однос на Економском факултету (студије менаџмента у Бијелом Пољу) као предавач за Пословни руски језик и од фебруара 2008. године на Биотехничком факултету (студије за континентално воћарство у Бијелом Пољу) као предавач за Руски језик.

Биран је у све стручне и управне органе школа у којима је радио, био је предсједник Актива директора основних школа Бијелог Поља и Мојковца, а на радном мјесту директора постизао је истакнуте резултате у свим битним функцијама директора. Од 1994. године предсједник је Невладине организације „Дјечји савез Бијело Поље“.

Редовно се стручно усавршавао. Три пута је боравио на једномјесечним усавршавањима руског језика и књижевности у Лењинграду (данашњи Санкт-Петербург): 1976, 1980. и 1984. године. Учествовао је активно на свим семинарима за руски језик у Црној Гори, а више пута је присуствовао Скуповима слависта у Београду. Током 1991. и 1992. године био је члан Комисије за израду наставног програма руског језика за средње школе Црне Горе у организацији Завода за школство. Од 2008. године учествовао је скоро сваке године током 20-дневног боравка у Русији (Киржач - Владимирска област) у реализацији програма за дјецу и омладину словенских земаља у организацији Центра националне славе Русије.

У 2015. години добитник је “Руске награде” – једне од најпрестижнијих међународних награда на Балкану. Она одаје признање достигнућима познатих стваралаца у области умјетности, културе, религије и бизниса који подржавају пријатељство и сарадњу два велика народа – руског и црногорског, а има за циљ и промовисање руског језика и књижевности словенских народа широм свијета. У истој години добитник је Витешког крста Ордена заслуга Републике Пољске за изузетан допринос у културним и књижевним активностима сарадње која повезују Републику Пољску са Црном Гором.

Бави се писањем стручних прилога (Повећање ефективности наставе страних језика, Простори бр. 1, Бијело Поље, 1978; Аналитичка оцјена у настави страног језика, Просвјетни рад, бр. 15, Титоград, 1982; Класични и аналитички начин оцјењивања из страног језика, Просвјетни рад, бр. 8, Титоград, 1983; Усклађеност уџбеника са програмом руског језика, Васпитање и образовање бр. 4, Титоград, 1991; Архаизми и нове ријечи у поезији Ранка Радовића, Одзиви, бр. 139, Бијело Поље, 2011, с. 109-113), превођењем са руског на српски језик (13 наслова), превођењем са српског на руски језик (4 наслова), превођењем са пољског на српски (4 наслова), писањем приказа на објављене књиге (10 наслова), писањем рецензија на књиге (9 наслова), уредништвом књига (9 наслова, између којих књиге Језик и култура у синхронији и дијахронији - зборник научних радова на руском, Наука, Никшић 2010, АРПИ, Београд 2010), лекторисањем књига (8 наслова), сарађује у неколико часописа (8 наслова), пише поезију (ојављене три књиге поезије и заступљен 41 пут у часописима и листовима Црне Горе, Србије и иностранства), уређује часопис за књижевност, умјетност, науку и културу „Одзиви“ у Бијелом Пољу. Члан је Удружења књижевника Црне Горе од 2000. године.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а БЛАГОЈЕ В. ВУЈИСИЋ

број уписа _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

КАТЕГОРИЈА ЛИЦА У ЈЕДНОЧЛАНИМ
РЕЧЕНИЦАМА У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 15.04.2016.

Б. Вујисић

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора БЛАГОЈЕ В. ВУЈИСИЋ

Број уписа _____

Студијски програм КАТЕГОРИЈА ЛИЦА У ЈЕДНОЧЛАНИМ
Наслов рада РЕЧЕНИЦАМА У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Ментор ДР РАДМИЛО МАРОЈЕВИЋ, РЕДОВНИ ПРОФЕСОР

Потписани Б. Вујисић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 15.04.2016.

Б. Вујисић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

КАТЕГОРИЈА ЛИЦА У ЈЕДНОЧЛАННИМ
РЕЧЕНИЦАМА У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 15.04.2016.

Б. Вујић